

DIEVU
MĪŠKAS

ALF
SUA
—
DIEV
MĪŠKAS

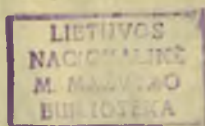
Balys Pruoza

BALYS SRUOGA

DIEVU
MIŠKAS

2.167023

2.167024

Išleido Terra, 3333 So. Halsted Street, Chicago 8, Illinois, spaudė
M. Morkūno spaustuvė, 6049-51 So. Ashland Ave., Chicago, Ill.

Tiražas 700 egz. 1957 m.

IŽANGOS VIETOJE

Suėjus dešimčiai metų nuo poeto, dramaturgo ir teatrologo — Balio Sruogos — mirties, šiomet Lietuvoje išleista 6 tomų jo rinktinių "Raštų". Čia perspausdinamas iš 5-tojo tomo "Dievų Miškas", kur Balys Sruoga vaizduoja vokiečių koncentracinį lagerį, savo grožinės literatūros kūriniuose retai tenaudota proza.

Svarbiausios biografijos datos ir pasiekusios mus paskutinių jo gyvenimo metų žinių nuotrupos čia pateikiamos daugiausia paties Sruogos žodžiais iš "Raštų" ir koncentraciniame lageryje rašytų laiškų.

1945 m. Balys Sruoga pateikė Vilniaus Universitetui šitokią auto biografiją:

"Gimiau 1896-II-2 valstiečių šeimoje Baibokų kaime (Biržų apsk., Vabalninkų valsč.), 1914 m. baigiau Panevėžio Realinę Mokyklą ir tais pat metais įstojau į Leningrado (tuomet: Petrogrado) Girių Institutą. 1915 m. perėjau į Leningrado (tuomet: Petrogrado) Universiteto Istorijos Filologijos fakultetą. 1916 m. persikėliau į Maskvos Universiteto tą pat fakultetą, kur mokiausi iki 1918 m. pavasario. 1921 m. įstojau į Ludwig — Maximilians Universitetą Miunchene, kur išėjęs slavų filologijos kursą, išlaikęs atitinkamus egzaminus ir apgynęs disertaciją, 1924 m. įsigijau filosofijos daktaro mokslo laipsnį. 1924 m. rudenį Kauno universitete apgynęs habilitacijos darbą įsigijau privatdocento teises ir buvau pakviestas

eiti docento pareigas. Vėliau Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas išrinko docentu, vėliau — ekstraordinariu profesoriumi. 1940-I-1 buvau tuo pačiu titulu tom pačiom pareigom eiti perkeltas į Vilniaus universitetą, — ir čia dėsčiau rusų literatūros istoriją bei visuomeninę teatro istoriją. 1943-III-16 suėmė mane Gestapo ir išvežė į Stutthofo Koncentracijos lagerį, iš kurio grįžęs 1945-V-13 vėl pradėjau eiti buvusias pareigas Vilniaus Valstybiniame Universitete. Jokiom politinėm partijom bei organizacijom niekuomet nepriklausiau, jokioje kariuomenėje niekuomet nebuvo *). Literatūros kūrybinį darbą pradėjau dar tebebūdamas Realinėje Mokykloje, spausdintis pradėjau 1912 m.“ **).

Balys Sruoga buvo vokiečių suimtas ryšium su 1943 m. paskelbtąja mobilizacija Lietuvoje, — kaip lietuvių tautos įkaitas. Jis tą baisią teisybę žinojo, ir štai kaip jis į ją reagavo laiške, rašytame iš Stutthofo 1945 m. sausio 23 d.:

„Esu įkaitas už mūsų tautą, ir tos aukos suvokimas palengvina man gyvenimą čia. Juk tai didelė garbė būti auka dėl savo Tautos! Kaip tik čionai išmokau branginti mūsų Tautos tūkstančių metų kul-

*) 1919 m. B. S. nebuvo paimtas į Lietuvos kariuomenę, kad galėtų dirbti spaudos darbą: nuo 1919 m. iki 1921 m. lapkričio mėn. dirbo Spaudos Biure ir buvo „Lietuvos“ redaktorium.

**) Balys Sruoga, Raštai, VI t., 432 psl., Vilnius, 1957 m.

tūros didybę. Mūsų vargšė, nelaiminga Tauta gali didžiuotis savo tūkstančių metų kultūra. Ji turi visai kitokias garbės, išminties ir kvailumo bei teisingumo supratimą. Mūsų tautos tradicinės etikos bei estetikos sąvokos man virto viso ko pagrindu... Mums yra svarbiausia: išlaikyti mūsų žmonišką savigarbą (Wu-erde) *) ir mūsų tradicinę etinę ir estetinę kultūrą. Visas likimo kvailybes nugalėsime. Gyvenam juk ne šiai dienai... Juo yra man sunkiau, juo drąsiau ir išdidžiau žiūriu į ateitį.“

Apie gyvenimą koncentraciniame lageryje B. Sruoga pats pasakoja:

„...Stutthofo koncentracijos stovykloje išbuvau dvejus metus be penkių dienų. Iš viso kalinamų lietuvių ten buvo apie keturi šimtai, bet mūsų... grupė... buvo specialiai kankinama... Mūsų prižiūrėtoju buvo paskirtas žmogus, net 17 kartų baustas už vaikų kankinimą ir sadizmą... Žinoma, gestapininkų nuomone, kaip tik toks ir tiko vykdyti nacionalsocialistų partijos planą — naikinti lietuvių inteligentiją. Taip, tas prižiūrėtojas gerai vykdė savo uždavinį. Jau per pirmąsias tris savaites iš mūsų tarpo mirė devyni žmonės. Ir paskui nepraeidavo savaitės, kad iš mūsų nemirtų 2—3 žmonės... Ėmė siausti šiltinės ir dizenterijos epidemijos. Aišku, niekas mūsų negydė ir ligoniais nesirūpino. Juk nei vaistų, nei maisto nebuvo!

Buvo: 250 gr. duonos į savaitę ir kartą per dieną

*) Laiškai buvo rašyti vokiškai, nes lagerio cenzūra to reikalavo, — čia duodamas vertimas.

iš arklienų virto "Wassersuppe". Siuntinių, kuriuos artimieji mums skirdavo iš Lietuvos, pirmiau neduodavo. Tik 1943 m. pabaigoje, kai raudonoji armija ėmė vokiečius varyti atgal, prižiūrėtojai staiga "sušvelnėjo": ėmė duoti šokią tokią dalį iš mūsų siuntinių... Taigi suimtieji stovykloje mirdavo tiesiogine prasme kaip musės... Lavonus išmesdavo į koridorių ir per juos vaikščiodavo vokiečiai, ramiai šypsodamies: "Ką gi, jei mirė, tai mirė... Mažiau mums rūpesčio, kaip su gyvais." Paskui mes juos palaidodavome ten pat prie stovyklos.

Mes ištiesom diėnom veėiodavome smėlį, apsiavę medinėmis klumpėmis, kurios iki kraujo nutrindavo kojas. Jei kuris mūsų nusilpdavo ir, betempdamas smėlio vagonetę, sugriūdavo, prižiūrėtojai jį muėdavo, sakydami: — Dirbk! Darbas gyvenimą daro maloniu.

1943 m. pabaigoje mus padarė "garbės katorgininkais." Tada šiek tiek darbą palengvino, ir aė buvau paskirtas į stovyklos raėtinę raėtvedžio padėjėjo pagalbininku.

Šiais metais, kai raudonoji armija paėmė Elbingą, Stutthofo koncentracinę stovyklą vokiečiai evakuavo. Juoje tuo metu buvo 3500 žmonių: mes, lietuviai, svetimtaučiai inteligentai ir vokiečiai kriminalistai. Varė mus pėėiom per kalnus, per snigą po 40—50 kilometrų per dieną. Beeinant suėalo ir mirė daugiau kaip 1500 žmonių. Visas kelias liko nuklotas lavonais. Apgyvendino mus Ganse, prie Lauenburgo. Čia jau kentėm visiėką bādą. Atidavė prižiū-

rėtojams likusius dar drabužius, laikrodžius ir kitką, gavome malonų leidimą — elgetauti apylinkėse. Mūsų laimei, toje apylinkėje atsirado vokiečių išvežtas lietuvis darbininkas, kuris dirbo ūkyje. Jis nuvogdavo nuo arklių avižas ir miltus ir tokiu būdu mus slapčiomis maitindavo.

Staiga už trijų kilometrų nuo mūsų stovyklos pasirodė raudonosios armijos tankai. Vokiečiai prie pat stovyklos iškasė apkasus, rengėsi gintis, bet... Gintis nebeteko. Pavakary, kilus jų tarpe panikai, mus išvarė tolyn. Man nueiti toli nebereikėjo: kelis kartus apalpau, taip mane ir paliko kiemo patvoryje, sniege gulintį, nes manė, kad jau nebegyvas... Prišliaužė prie manęs dar keli tokie pat nusilpę, nušalusiom kojom vokiečių kankiniai: danas, latvis ir vokiečių komunistas. Po dviejų valandų raudonarmiečiai mus atrado tame patvoryje ir nuvežė į lauko ligoninę, kuri buvo vokiečio grafo paliktuose rūmuose. Čia mus gydė, slaugė, o grafo rūsiuose buvo tiek maisto, kad galima buvo už visą pereinamą laiką atsivalgyti! Kai pagijau, karišku sunkvežimiu raudonarmiečiai atvežė mane iš Lauenburgo į Torunės tarybinių piliečių surinkimo punktą, kad iš ten, parūpinus man dokumentus, — nes jų neturėjau, — grąžintų Lietuvon. Belaukdamas dokumentų, išgyvenau Torunėj penkias savaites ir dirbau lauko pašto įstaigoje... Ir štai — aš vėl Lietuvoj!... kiek pasilsėjęs rašysiu... Žinote, prie Stutthofio koncentracijos stovyklos yra didelis miškas, vadinamas "Dievų mišku". Tai aš noriu parašyti eskizinius portretus apie sto-

vyklą ir apie tą "Dievų mišką" su užkankintų žmonių lavonais... O paskui — dramą.

Štai stovykloje aš, gaudamas popieriaus, rašiau... Žinoma, viskas buvo griežčiausiai cenzuruojama. Bet, tai buvo vienintelė priemonė neišeiti iš proto". *).

Kaip žinoma, Stutthofe B. Sruoga buvo suspietęs apie save kelis nelaimės draugus, kurie domėjosi literatūra ir sudarė "Aitvarų" būrelį. Buvusių drauge su Sruoga liudijimu, rašytojas jau kacete rinko savo atsiminimams medžiagą, kuri jam, kaip raštinės tarnautojui, buvo prieinama. Parašė jis "Dievų mišką" 1945 m. berods, per keletą mėnesių.

Balio Sruogos laišakai iš Stutthofo nuostabiai giedrūs. Šeimą jis ramino dėl savo likimo, negalėdavo tik nuslėpti kankinančios nostalgijos. Kai gestapininkai kartais paleisdavo gandą, kad kaliniai būsią išleisti ir apgyvendinti kur nors Vokietijoje, jis baiminosi emigracijos galimybe. Verčiau kalėjimas, negu emigracijos panieka, rašė. Saviškius prašė laikytis išdidžiai, kad priešas jų ašarų nematytų. Bet jis niekad nesitikėjo naujos bolševikinės Lietuvos okupacijos. Tik artimiesiems tesuprantamu, kad ir nesutartu iš anksto šifru, jis vis rašydavo, kad ir vienas ir kitas mūsų baisus priešas — fašistinė Vokietija ir komunistinė Rusija — žus pasauliniame kare ir Vakarų demokratija, laisvė, teisingumas ir humaniškumas laimės. Lietuva bus laisva. Deja, jis nenumatė žiaurios ateities tikrovės. Ištrūkęs nepalaužta dva-

*) "Tiesa", Vilnius, 1947. V. 15 d.

sia iš vokiškojo pragaro, jis atsidūrė pasiilgtoje, bet rusų okupuotoje pavergtoje Lietuvoje.

1945 m. nors ir didžiausio teroro metu, jis vis dėlto išdrįso ir rado formą išreikšti savo tikruosius jausmus, kalbėdamas Lietuvos inteligentų suvažiavime Vilniuje:

"Brangieji, džiaugiuos ir didžiuojuos, gelėdamas iš šios aukštos vietos pasveikinti lietuvių inteligentijos atstovus, taip gausiai čionai susirinkusius. Aš turiu ypatingo pagrindo džiaugtis, nes aš turėjau pakankamo pagrindo būti įsitikinęs, kad aš tamstų, brangieji, niekuomet daugiau nebematysiu.

1943 m. kovo 18 d. Vilniaus gestapo viršininkas, atėjęs pas mane į gestapo rūšį, aiškiai nedviprasmiškai pareiškė: — Man ir mano draugam kaliniam laisvė esanti atimta ilgam laikui — iki karo pabaigos. Vokiečių esą šimtas milijonų, o lietuvių tesą trys milijonai, — kaip lietuvių inteligentija drįstanti priešintis vokiečiams?! Nacionalsocialistai esą konsekventiški: kadangi lietuvių inteligentija pasipriešino vokiečių valiai, ji, lietuvių inteligentija, turinti būti sunaikinta, — atsieit, aš ir mano draugai — kaliniai turime vykti į Vokietiją kaip pirmieji sunaikinti egzemplioriai.

Šiai užmačiai įvykdyti Stutthofo koncentracijos lagery nesigailėta pastangų: per penkias savaites iš 47 atvežtų lietuvių inteligentų devyni buvo jau baigti, 26 — merdėjo lagerio ligoninėj, likusieji — sunaikiai vilko skurdžią klipatos, ar, kaip mus lagery vadino, kripelio dalią...

Jei vokiečiai būtų karą laimėję — Vilniaus gestapo viršininko pažadas būtų buvęs pilnumoj ištesėtas, — nei aš būčiau begrižęs, nei tamstos būtų galėję dirbti kūrybinį darbą.

Pačiu sunkiausiu, pačiu neviltingiausiu metu mane stiprindavo ir gaivindavo tikėjimas mūsų ateitimi, tikėjimas tiesa ir teisingumu. Kartais gi koncentracijos lagery mus paguosdavo neviltiška, gal ir nevisai protinga vokiečių dainelė:

— Es geht alles vorueber, es geht alles vorbei,— viskas praeina, viskas slenka pro šalį...

Ir ką gi? Tieji, kurie ketino sunaikinti lietuvių inteligentiją, kurie daugelį mūsų inteligentų, nekalbant jau apie darbininkus ir valstiečius, jau sunaikino, kurie daugelį mūsų ininteligentų padarė ligonimis ir klipatomis, — tieji, kurių teisingumo ministras viešai skelbė, kad teisingumas ir humaniškumas esančios pašvinkusios sąvokos, tieji kitų gyvybės naikintojai patys atsidūrė prie sukiužusio lovio, susilaukę pelnytos bausmės. O aš — vyriausybės ir partijos pagalba — grįžau, — tebūnie man leista čionai viešai padėkoti vyriausybei ir partijai už išgelbėjimą.

Gal tamstos, brangieji, man atleisite, kad aš taip jaudinuos, vėl atsiradęs tamstų tarpe, — atsiradęs mūsų Tėvynėje, karo nelaimių tokioje sužalotoje.

Todėl tad aš su giliausia pagarba ir meile sveikinu kiekvieną kūrybinę pastangą, kiekvieną triušę, didį ar mažą, gaivinantį mūsų žemelę!

Ne aš, poetas. nurodinėsiu tamstom, visuome-

nininkam, kas ir kaip reikėtų daryti, kad mūsų Tėvynė greičiau pagytų, — per menkos tam mano jėgos ir mano visuomeniška patirtis per skurdi. Tiktai aš pats, patyręs savo nedalioje tiek daug neteisybės, tiek daug klastos, norėčiau palinkėti, kad mum, besikeliant į kūrybos žygius, būtų mūsų širdyse amžiam ugnimi įrašyta: "Ir šviesa, ir tiesa mūsų žingsnius telydi!"

Turimomis iš Lietuvos žiniomis, savo kalbą Sruoga baigė su ašaromis. Verkė ir susirinkusieji suprtę, ką nelaimingasis kankinys norėjo pasakyti ir kaip sunku jam buvo išreikšti savo "išgelbėtojamams" padėką...

Atsidūrus pavergtoje Lietuvoje, prasidėjo Sruogai nauja kančia. Jam, kaip žymiam rašytojui, kurį tikėtasi išnaudoti propagandai, pirmų žingsnių "nuodėmės" buvo atleistos, bet tučtuojau pradėta reikauti rašyti tarybinėmis temomis. Bandė Sruoga išsipirkti "Dievų mišku", bet tuo nepatenkino, nes nei vienu žodžiu neatidavė duoklės komunizmui. Priešingai, neslepiama panieka "ruskeliams" ir aiškios aliuzijos į maskoliškus kalėjimus, naujus budelis išerzino. Nepasitenkino jie ir "Sakme apie Igorio žygį" (tarp kitko paties Sruogos labai mėgiamu meno kūrinio), Nekrasovo eilėraščių iš rusų kalbos vertimu ir kt. — reikėjo grynų propagandinės literatūros. Kaip Sruoga spyrėsi, aišku iš jo laiško Petrui Cvirkei (tas laiškas buvo rašytas 1946 m. spalio mėn. 3 d., bet paskelbtas, kaip ir visi Sruogos raštai, tik po Stalino mirties):

"...surasti naują kūrybos formą ir naują darbo metodą man kol kas dar sunku, — to beieškodamas, per ilgai sugaišiu, — negi galiu žinoti, kada ir kaip sėkmingai pavyks man tai rasti. Greitu laiku nieko vertingesnio nepadarys, vėl atsidurčiau padėty, apie kurią man ir kalbėti sunku.

Man atrodo, kad man tinkamiausia kol kas būtų pasirinkti tokią darbo formą ir metodą, kuriuos aš jau galiu laisvai ir pagal patyrimą naudoti.

Konkrečiai: norėčiau parašyti dramą, pagrįstą fašistinės katargos išgyvenimo medžiaga... Medžiaga man žinoma, psichologija žinoma, — ir norėtus brangiąją patirtį kaip nors fiksuoti literatūros veikale... *)

1946 m. rudenio p. Sruoga buvo kelioms dienoms bolševikų suimtas. Galų gale gavo jisai leidimą rašyti dramą iš kaceto gyvenimo, tik su sąlyga, kad ir ji būtų padaryta pagal komunistų partijos reikalavimus. Taip atsirado "Pajūrio kurortas". Kruopščiai ruošta ir su meile kurta istorinė drama "Barbora Radvilaitė" turėjo būti nustumta į šalį — ji taip ir liko nebaigta, nors 1946 m. liepos mėn. Sruoga rašė P. Cvirkai iš Birštono: "Berods, vėl galėsiu grįžti į savo vargšės Barbaros jambus (jau važiuoja — pirmas veiksmas jau yra! **).

Neišbaigė Sruoga ir priverstinos duoklės — "Pajūrio kurorto", — ir, matyt, nenorėdamas, kad jis būtų spausdinamas, prie rankraščio pridėjo prieraišą:

*) Balys Sruoga, Raštai, VI t., 336—8 psl.

**) Balys Sruoga, Rašta, IV tomas, 510 psl.

"Taisytinio rankraščio teisėmis", o pats savo pasta-bose suniekino tą beveik ištisų metų darbą: "Teatri-niam spektakliui veikalas per ilgas... Čia teks daug išbraukti... ypač teks braukyti II ir III veiksmus" (kuriuose daugiausia partijos reikalauto socialistinio realizmo, K. D.)... Pageidavimas statyti taškus ant "i" visiškai teisingas tikrai vargas, kad šis svei-kas veiksny s praktikoje ne kartą virsta visiškai ne-sveika taškomanija: taškų tiek prikleksinama, kad to vargšo "i" net visiškai nebematyti: išeina tokia "dešiovka", kad net trys sieksniai prieš vėją nuobo-duliu dvelkia. Šią maniją sugundo noras: viską pa-sakyti, nieko neapleisti, nieko neužmiršti, — kad skaitytojui ar žiūrovui nieko pačiam nebereikėtų galvoti, kad jis gautų jau visą gatavą, suvirškiną, — kad jam beliktų tikrai praryti aptiekoje rūpestingai paruoštą "proškelį..." Gi dar senasai Volteras mokė: "Le secret d'ennuyer est celui de tout dire" — "nuo-bodumo sekretas — nepalik nieko nedasakęs..." O ra-šytojui pasidaryti nuobodžiu — paskutinis reikalas: tai — jo moralinė mirtis.

Ir šiame rašiny tų "taškų" ant "i" tiek yra pri-lašinta, kad kai kur "i" paliko vos-vos bežliebiamas... Kažin, ar nebūtų gera tie "taškai" kai kur paskuti-nėti, — kad "i" pasidarytų įdomesnis, atsieit, gyves-nis, be pamokslininko pozos?

Šiaip ar taip, "taškų" ant "i" gremėzdijimas — yra meniško skonio, meniško saiko jutimo, meniško takto reikalas. O šiuo reikalu ar nebūtų jau pats

metas grąžinti pilietines teises senajai išminčiai, formuluotai:

Caesar non supra grammaticos?!

Dvasinio kalėjimo surakintas Balys Sruoga negalėjo tiesiai pasisakyti, bet subtiliai pakeitęs Nekrasovo eilėraštį, desperatišku šauksmu paliko savo dvasios testamentą:

Lyra neprekiavau, bet būdavo, teisybė,
Kai grėsia man likimo sūkuriai,
Netikrą garsą iš lyros išgnybia
Mana ranka...

* * * * *

Mano daina be pėdsakų nuskriejo,
Jos neišgirdo vargstanti tauta,
Viena tik meilė joj ištrykšt suspėjo, —
Manoji meilė tau, šalie gimta!

Kad džiūdamas kasmet labiau į skrandą,
Jaučiu, ta meilė dvasioj neužges, —
Už kraujo lašą, su tautiečiais bendrą,
Atleisk, o tėviške, atleisk kaltes!

Balys Sruoga dvasiniai nepalūžo.

Tačiau poetą, individualistą, kūrėją — sunaikino bolševistinės santvarkos prievarta ir teroras. Jis mirė 1947 m. spalio mėn. 16 d. vos eidamas 52-us metus, pačiame talento žydėjime, pačiame kūrybingumo pajėgume. Balys Sruoga yra auka abiejų totalitarinių režimų — lygiai vokiško fašizmo, kaip ir rusiško bolševizmo.

DIEVŲ MIŠKAS

LIETUVOS
NACIONALINIS
M. MAŽVILIO
BIBLIOTĖKA

L DIEVŲ MIŠKAS

Liūnai, kemsynai, kalneliai. Ant kalnelių, kažkie-
no galios supiltų iš balto smėlelio, — pušaitės, aukš-
tos ir lieknos it senobiško ješiboto auklėtinės. Pakal-
nėlėse — berželiai, tokie paliegę, tokie nuskurdę, ta-
rytum saulaitės malonės užmiršti našlaičiai našlai-
tėliai. Atkalnėse ir pašlaitėse — vaivorai, mėlynės,
bruknės susipynė susiaudė į sultingą žalią kilimą,
išmargintą uogelėmis. Daubose ir skersvėjuose —
klumpabalų žolės, purienos ir viksvos.

Kadaise, seniai seniai, čionai jūros dugno būta.
Tarytum audros metu bangos būtų netikėtai sustin-
gusios, sukietėjusios, o jų paviršių šiaurės vėjai bal-
tuoju smėleliu apibarstę būtų.

Ši vieta prisiglaudė Šiaurės jūros* pakrantėje,
keturios dešimtys penki kilometrai į rytus nuo
Gdansko miesto. Iki 1939 metų tai buvo mažai kam
žinomas užkemsys. Šalia jos merdėjo mažas miestu-
kas, beveik kaimas, Štuthofas, kokių Vokietijoje bu-
vo tūkstančiai. Miestuką su Gdansko miestu jungė
asfaltuotas plentas ir siaurasai geležinkelėlis. Ir gy-
veno čionai patys nuobodžiausi žmonės Europoje —
Prūsų vokiečiai, paskendę šiokiadienėje dvasios men-
kystoje, garbinę policininką ir virtuvę, laukuję tvar-

* Turėtų būti Baltijos jūra. Čia, matyti, yra korektūros klaida
autorius rankraštyje.

ką ir alų, galėję ištisą savaitę duonos nevalgyti, kad tiktai šventadieniais jiems būtų leista karingu žingsniu iškilmingai gatvėmis pradūlinti ir didžiulį būgną pabambinti.

Štuthofo piliečiai, sekmadieniais norėdami jūroje pasiplukdyti, turėdavo pereiti tą sustingusią jūrą, tą jūros dugną, pušaitėmis, berželiais ir kemsynais apsivėlusį. Nors tų piliečių dvasia kad ir kažkaip būtų buvusi supolicinta, vis dėlto jie, įbridę į kemsingąjį plotą, pasijusdavo kažkaip šventadieniškai. Jau vienas vietos pavadinimas primindavo jiems, kad yra dar šis tas pasaulyje ir be policininko, ir be alaus.

Dievų miškas! — taip ši vietelė žmonėse iš senų senovės vadinosi. Kadaisė, labai seniai, šiame miške dievai gyvenę. Savotiški dievai. Ne germaniškos kilmės. Ne Votanas, ne Toras. Gyvenę tenai lietuviškųjų dievų palikuonys.

Gdansko apylinkės vietovės iš viso gana turtingos senovės padavimais ir legendomis, kuriuose nuostabiu būdu veikia lietuviškos kilmės ir lietuviškais vardais personažai. Perkūnas, Jūratė, Laumė, Patrimpas — nuolatiniai Gdansko srities jūros pakrančių, ežerų ir miškų gyventojai, nors tuos padavimus ir pasakoja Prūsijos piliečiai, besivadinę vokiečiais.

Iki 1939 metų po tą Dievų mišką šiokiomis diejomis klampinėjo tiktai uogautojos moterėlės ir grybautojai pensininkai, retkarčiais užklysdavo dar ir koks medžiotojėlis nenusisekėlis. Šiaip buvo čionai tuščia ir nyku, tik lieknosios pušelės gailiai oždavo, tarytum gaudžiais atodūsiomis dūšaudavo, prisimindamos tuos laikus, kada čionai linksmieji dievai

šauniuosius pasiūtarojimus keldavo. 1939 metais Dievų miškas staiga atgijo, suirzo, suknibždėjo, lyg senlaikių dievai būtų į jį sugrižę...

Ne, — jokie dievai tenai negrižo: apsigyveno jame piliečiai, panašūs į velnius.

Pasibaigus lenkų — vokiečių karui, Gdansko miesto savivaldybė nutarė Dievų miške įsteigti koncentracijos lagerį nepaklusniems lenkam į gerą kelią atvesdinti.

Pagrindinis visų koncentracijos lagerių veiklos dėsnis — rūpintis, kad niekas pasauly nesužinotų, kas ir kaip vyksta už spygliuotųjų vielų užtvaros. Pasklidusios žinios apie užtvertųjų gyvenimą galėtų lagerio šeimininkam įvairių nemalonumų pripaaišioti. Atsirastų vienas kitas, kuris ir pasipiktintų, ir rekti pradėtų, ir svetinguosius šeimininkus barbarais pavadintų. Kam viso to reikia? Kur kas patogiau lagerio veiksmai atlikinėti tuomet, kai jokios pašalinės ausys negirdi, pašalinės akys nemato ir nenkenkia samdytajai propagandai lagerio šeimininkų kultūringumą ir kūrybinius laimėjimus liaupsinti.

Dievų miškas toli buvo nuo pašalinių akių ir ausų. Apylinkėj gyventojų buvo maža, ir tie patys buvo — patikimi galingųjų šio pasaulio balvonų garbintojai. O svarbiausia — Dievų miško geografinė padėtis buvo tokia, kad spygliuotosios pastogės gyventojai negalėjo ir svajoti apie pasišalinimą iš lagerinės viešnagės. Iš vienos pusės buvo Šiaurės jūra*, karo metu taip stropiai saugojama. Iš kitos pusės — garsioji jūros įlanka, iš trečios — didžiulė

* Žiūr. išnašą 19 psl. (*Red past.*)

dvišakė Vysla su savo kanalų ir kanaliukų sistema, iš ketvirtosios — siaurutis pusiasalis, skiriamas jūrą ir įlanką. Bėglys, ištrūkęs iš Dievų miško, kurlink įsiai nukryptų, vis tiek patektų į vandenį ar į policijos glėbį.

1939 metų rudenį atsibastė čionai pirmieji naujakuriai: būrys vokiškų SS vyrų ir keli šimtai nukarusių dryžuotų elgetų, didžiojo daugumoje Gdansko srities lenkų, pasmerktų mirti. Miške, kokioje pusės metro aukštumoje ties jūros lygmeniu, buvo ištemptos pirmosios skurdžios palapinės, — oficialiai prasidejo koncentracijos lageris.

Prasidėjo miško kirtimas, kelmų rovimas, žemės lyginimas, kalnų griovimas, pelkių užkimšimas, žvyro ir akmenų vežimas, barakų sudėliojimas, didžiulio mūro — komendantūros ir administracijos namų — statyba. Lageris buvo suplanuotas milžiniškas, galįs sutalpinti daugiau šimto tūkstančių kalinių, tačiau jo statyba ir 1945 metais dar toli gražu nebuvo baigta.

II. BARAKINĖ KULTŪRA

Hitlerio Vokietija buvo tarytum klasikinė lagerių šalis.

Šalis, kadaise garsėjusi tokiu puošniu, tokiu skaidriu baroko stiliumi, dabar galėjo didžiuliais savo barakais, — visi lageriai gyveno barakuose.

Baroko susmukimas į baraką — šis istorinis procesas vaizdžiai apibrėžia vokiečių kultūros raidą Hitlerio papėdėje. Visiškai neatsitiktinis, visiškai nuosakus buvo dalykas, kad Vokietija, savo karinės galios išsirutuliojimo metu okupuojanti vis naujus ir naujus kraštus, — Vokietija, kadaise buvusi kulturtrėgerė, dvidešimtojo amžiaus viduryje virto lagertrėgerė plačiausia prasme. Pati kūrybiškai visiškai nusususi, Hitlerio Vokietija kitiem kraštams galėjo atnešti tikrai aukščiausią savo kultūros vaisių — lagerį, baraką.

Pačioje Vokietijoje lagerių buvo sunkiai aprėpiama daugybė — įvairiausios rūšies. Karo lageriai, sporto lageriai, poilsio lageriai, politinio susibuvimo lageriai, jaunimo lageriai, Reicho darbo tarnybos lageriai, repatriantų lageriai, karo pabėgėlių ir tremtinių lageriai, subombintų miestelėnų lageriai, perėinamieji ir paskirstomieji lageriai, darbo lageriai, internuotųjų lageriai, karo belaisvių lageriai, — taip ir toliau, taip ir toliau. Visų šitų lagerių priešakyje,

kaip hitlerinės kultūros pažiba ir pasididžiavimas, ėjo koncentracijos lageriai, atsiradę Vokietijoje drauge su Hitlerio atėjimu į valdžią. Tačiau ir koncentracijos lageriai anaiptol nebuvo vienodi, nors jų visų uždavinys vienas tebuvo — naikinti hitlerinės Vokietijos, ypač nacių partijos, priešus, tikruosius ir įtariamus, šiaip atliekamus piliečius ir partiniam pareigūnam nepageidautinus padarus. Todėl tie lageriai pradžioje, su Dachau pirmojoje vietoje, buvo beveik be išimties uždari, tai yra, tokie, iš kurių niekas gyvas nebeišeidavo. Todėl jie dažnai ir buvo vadinami *Vernichtungslager* — naikinimo lageris.

Kol Hitleris valdė tikrai Vokietiją — į lagerius kimšo ir naikino savo piliečius, — žuvo jų tenai šimtai tūkstančių, — tikslaus skaičiaus niekas nežino. Kai jis pradėjo grobti svetimas žemes, Vokietijos piliečiai galėjo kiek lengviau atsidusti: atsirado naujos gausios naikinimo medžiagos. Lagerių skaičius sparčiai augo. Dachau, Oranienburgas, Buchenvaldas, Mathauzenas, Guzenas, Gros-Rozenas, Ravensbrukas, Flossenburgas, Ausšvicas — svarbesnieji Vokietijos lageriai gyventojų skaičiaus atžvilgiu buvo ištisi miestai su savo filialais ir fabrikais, su savo atskirais įstatymais, su savo nuosava teise ir morale, niekur kitur nepraktikuojama, su savo nuosavomis partijomis ir partinėmis rietenomis, su savo papročiais ir gyvenimiška išmintim. 1943 metų pabaigoj visi Vokietijos koncentracijos lageriai pagal režimo kietumą buvo suskirstyti į penkias kategorijas. Tuomet Dachau ėjo jau pirmojoje kategorijoje — buvo jau pats geriausias, pats lengviausias lageris.

Jis tuomet jau buvo virtęs, tariant, reprezentacijos lageriu. Jį ne kartą atlankydavo tarptautinė Raudonojo Kryžiaus komisija, jis buvo naudojamas savotiškai propagandai. Jame sėdėjo daugelis Anglijos, Amerikos, Prancūzijos piliečių, su kuriais buvo priengiama elgtis taip, kaip buvo elgiamasi su vidurinės ar rytinės Europos gyventojais.

Pats biauriausias lageris, ketvirtosios kategorijos, buvo Mathauzenas su savo filialu Guzenau. Penktos kategorijos lageriai buvo už Vokietijos sienų, ypač Lenkijoje, pavyzdžiui, Maidanekas. Penktosios kategorijos lageriai iki galo pasiliko uždari — naikavimo lageriai.

Dievų miškas, oficialiai vadinamas Štuthof koncentracijos lageriu, aiškaus veido neturėjo. Jame buvo galima rasti įvairiausių savumų nuo pirmosios iki penktosios kategorijos. Patį sunkiausią laikotarpį gyveno jisai nuo 1939 iki 1942 metų pabaigos, — kai vokiečių kariuomenė triumfališku maršu žygiavo per Europą, kai vokiečių SS vyram mintis, kad Vokietija gali karą pralaimėti, atrodė juokinga nesąmonė, galinti gimti tikrai pamišėlio galvoje. Tuomet ir Dievų miškas buvo uždaras lageris. Tikrai, iki 1942 metų pabaigos šiame lageriūkšty atsidūrė daugiau 20.000 žmonių, iš kurių per tą laikotarpį šiokiu ar tokiu būdu buvo numarinta 18.000. Likusieji 2.000 — arba buvo iškelti į kitus lagerius, arba čia pat vietoje gyvi išliko. Tikrai labai nedaugelis, stačiai pavieniai asmenys, buvo iš lagerio paleisti, žinoma, ne į laisvę, bet į priverčiamus darbus arba darbo lagerius.

1942—43 metų sanvartoje Štuthof lageryje buvo

3.500—4.000 kalinių. Tame laikotarpyje kalinių sąstatas keisdavosi 3—4 kartus per metus. Vieni kaliniai miršta, jų vieton atvaromi kiti, tokiu būdu bendras skaičius laikosi pastoviai, siekdamas 3.500—4.000 galvų. Buvo kelios dešimtys kalinių, kurie sugebėjo šiame lageryje išlikti gyvi nuo pat jo pradžios. Buvo kelios dešimtys ir iš kitur atkeltų kalinių, kituose lageriuose ištverusių po penkerius, po aštuonerius metus. Kiti iš jų, be lagerių, dar įvairiuose kalėjimuose buvo ištupėję po keletą metų. Tai buvo nepaprasti žmonės, be išimties, perėję ugnį ir vandenį tiesiogine prasme, — speigus ir pragariską karštį. Tai buvo žmonės — didelės fizinės jėgos ir atkaklios valios, — pašėlusio pasiryžimo nugalėti ir gyventi. Tai buvo ir likimo globotiniai. Nebūtų jiems gelbėję nei jėga, nei valia, jei akloji laimė jiems nebūtų atsitiktinai šyptelėjusi.

1942 metais Štuthofio lageris iš Gdansko miesto savivaldybės perėjo valstybės žinion. Jis buvo atiduotas SS organizacijai, pasidarydamas jos lyg ir kažkokia privati nuosavybė su visu negyvu ir gyvu inventoriu, į gyvojo tarpą įskaičiuojant ir kalinius. Ir vis dėlto nuo to meto padėtis lageryje ėmė pamažėli gerėti. Senieji lagerio veteranai, išlikę gyvi nuo 1939 metų, pasakojo apie savo ankstybesnius išgyvenimus stačiai neįtikėtinų dalykų, — neįtikėtinų, žinoma, tiksliai tiems, kurie vokiečių koncentracijos lageryje nėra buvę.

1943 metais tieji veteranai, kaip prityrę vilkai, jau buvo sugebėję prasimušti į geresnes pozicijas, užimti net valdančias vietas, daug nusveriančias lagerio gyvenime.

Lagerio valdžia kalinių rankose! — Žinoma, šiame pasakyme daug kas perdėta, bet ir teisybės nemaža. Esmėje čia buvo kažkas panašu į tai, kas buvo senosios caro Rusijos baudžiamosios sistemoje: baudžiauninko savininkas galėjo savo vergą bausti, plakti, parduoti, ant šunies išmąnyti, bet be baudžiauninko pagalbos gyventi vis dėlto negalėjo. Tokią padėtį meistriškai vaizduoja, pavyzdžiui, įžymusai rusų rašytojas Gončarovas pragarsėjusiame romane „Oblomovas“. Dvarininkas Ilja Oblomovas ne tik negalėjo be savo baudžiauninko Zacharo pagalbos gyventi, — jis pats pasidarė Zacharo vergas. Zacharas, negalėdamas ištrūkti laisvėn, faktinai darė su savo ponu, ką norėjo. Būdamas beteisis, ištisai priklausydamas pono nuotaikos, galėdavo ponui priimti savo valią. Kažkas panašaus buvo ir Štuthofio koncentracijos lagery, SS vyrų su kaliniais santykiuose.

SS nariai galėjo kalinį kiekvieną momentą nušaut, pakart, pagaliu ar akmeniu užmušt, mesti šunim sudraskyti, apiplėšti, išplakti, degutu iššepinti — taip ir toliau, taip ir toliau. Kalinys buvo anapus įstatymų. Jis jokių teisių neturėjo. Joks teisingumas jo negynė. Jis reiškė mažiau negu bet kuris daiktas, inventoriaus knygoje įrašytas. Ir vis dėlto SS vyrai be kalinių pagalbos negalėjo nei lagerio tvarkyti, nei privačiai gyventi. Tokie kaliniai-zacharai buvo daugiausia lenkai, ištverę Štuthofe nuo lagerio pradžios, ir vokiečiai, iš kitų lagerių atkelti, — daugiausia kriminalistai, homoseksualistai ir biblijos tyrinėtojai.

Šitokia tvarka nusistovėjo tiksliai ilgai, per

didelį vargą ir klaikias kančias. Ir vis dėlto negalima apie lagerį kalbėti kaip apie pastovų, nesikaitaliojantį vienetą. Lageris gyveno nuolatine raida. Keitėsi laimė karo laukuose, keitėsi nuotaikos vokiečių visuomenėje, keitėsi nuotaikos ir lageryje. Keitėsi žmonės, viršininkai ir kaliniai. Keitėsi potvarkiai, kaitaliojosi bendroji tvarka. Tačiau šiuos, kaip ir daugelį kitų, daug svarbesnių dalykų, galima suvokti, tikrai ilgesnį laiką lageryje pagyvenus.

Vos įžengus į Dievų mišką, atrodo, kad senieji dievai iš čia išnyko be pėdsako, — kad čia įsikūrė pragaras, kurį okupavo SS vyrai, senuosius velnius į karcerį susodino, patys užimdami jų vietas — prie dubens ir prie stuomens.

III. VAŽIUOJAM...

1943 metų vasaris, kovas. Vokiečių okupacinė valdžia skelbia Lietuvos jaunimo mobilizaciją į vokiškas SS eiles. Šaukia stoti ir vokiškom bausmėm nestojantiems grūmoja.

Jaunimas bausmių nenusigąsta. Jaunimas į SS neina. Jaunimas traukia:

Tu girele, tu žalioji...

Jaunimas traukia į žaliąją girelę.

Jaunimo suėmimo įstaigose tarytum giltinės vaikštinėta. Į raštinę, kur turėjo būti paimta keli šimtai jaunuolių, ateina vos keturi — penki, ir tie patys — šleivi, kreivi, persimetę it sudžiūvusi žagrė, luošį ir klipatos, aiškiai netinką SS šekui piauti.

Vokiečiai, jaunimo šaukėjai, sėdi pažaliavę. Gėdis į raštines dirstelti. Smulkūs šnipeliai ir kitokie baudžiauninkėliai palaižos zuja iš paskutiniosios. Jų pastangos — tuščios.

Kažkur iš požemio, iš tamsiųjų okupacinės valdžios kabinetų pro baudžiauninkėlių pastumdėlių lūpas girdėti įtūžęs maurojimas: lietuvių inteligentija gausianti, kas jai priklausa. Šitokios kompromitacijos valdžia nedovanosianti: Lietuvos jaunimas vokiečių generaliniam komisarui Rentelnui aiškiai pagadino karjerą. Rentelnas buvo patikinęs Berlyno dėdes, kad Lietuvoje, kaip ir kitur Pabaltijyje, „visa

būsią tvarkoj", o čia — perkūnas žino, kas pasidarė!

— Na, kad jau griebtime — tai griebtime! — ateina rūgštūs balsai iš didžiųjų Vilniaus gestapo rūmų.

Gandų daugybė. Vienas už kitą baisesnis. Oficialiai skelbiamomis žiniomis niekas netiki. Teisybės niekas nežino. Ten esą jau tiek ir tiek žmonių suėmė, ten — jau išvežė, ten — jau sušaudė. Kaune esą tiek ir tiek žmonių jau pritrūkė, provincijoje — trūksta dar daugiau.

Negera, nemiela dūšioje.

— Et! Nuo likimo nepabėgsi! — numoji ranka žmogus. — Kas bus — tas bus, vis tiek: „Visi mes esame svečiai pasauly...“

Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie kalinių, apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiilgimą. Prisirinkau tokių knygų, — apie klasinę katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skęstu jose. Prisimenu Vaižganto paguodžiantį šauksmą:

— Lietuviai, nebijokite turmos!

Kovo 16 diena. Bevartaliojant kalinišką knygą, 23.30 valandą laiptuose pasigirsta sunkūs kausyti žingsniai.

— Trep-trep-trep, — vokiškai kaukši.

Pažvelgėme viens į kitą, išgirdę kaukšėjimą. Be žodžių aišku:

— Ką dabar griebis?

Duryse ilgas skambutis valdančiu tonu. Širdys stabtelėjo. Bato dustūs smūgiai į durų lentas.

Taip ir yra: du gestapininkai. Pilki. Pakaustyti.

— Ar yra toks ir toks? Parodyk pasą. Ar turi ginklą? Pasiimk kepurę ir dar šį bei tą, kad nori. Daug nereikia. Dviem, trim dienom, — daugiau nereikėsia.

Krata — labai paviršutiniška, neverta gestapo vardo garso. Paėmė kažkuriuos senus laiškus. Keletą niekuo nekaltų rankraščių, kas pasitaikė. Medžiaga, iš kurios nieko neišpeši. Medžiagos jiems tartum nė nereikėjo. Svarbu buvo tik tai, kad šį bei tą gavo paimti.

Mūsų širdyse nyku. Mūsų veidai suakmenėję. Tik rankos trupučiuoką virpa. Ir — tiek. Ir — visa.

— Baly, laikykis! — atsisveikinimui palydi mane du balsu, pilni tokios neišbrendamos kančios ir tokios neapbrėpiamos meilės, kad jų palydėtam ir į kartuves eiti būtų jauku.

— Aš — tai ištersiu. Tik jūs... O, būkit palaimintos!

Iki gestapo rūmų Vilniuje man netoli. Šlepu, trepu — ir jau ten.

Vienos durys, kitos; koridorius, kiemas, durys — ir aš jau požemio karalystėje.

Snūduriuojąs gestapininkas prie įėjimo. Nieko daugiau.

— Kas, po velnių, ar aš tik tai vienas būsiu?

Ilgai vazojasi mieguistas gestapininkas, kraustydamas mano kišenes ir atiminėdamas daiktus. Žio-vauja, akis trina. Baisiai nuobodu jam. Man — dar nuobodžiau.

Tuo tarpu koridoriuje už geležinių, panašių į akėčias, durų žingsniai. Daugelis jų. Kuždesys.

— Sruogal — girdžiu lietuvišką nusistebėjimo

balsą už durų, panašių į akėčias. Žvilgteriu atgal — pažįstami veidai. Vienas, kitas, trečias... Vilniaus lietuviai inteligentai.

— O, aš — nebe vienas! Vadinas, muilo iš manęs nebevirs!

— Sveiki, kaimynai! — šuktelėjau praeidamas pro šalį, kol įgrūdo mane į požemio peryklą.

Į laštą įgrūdo mane vis dėlto vieną. Joje buvo daugiau. Ji buvo pilna. Lyg ir kriminalinė publika, tiktai vienas iš jų visą naktį rožančių kalbėjo be paliovos. Vietos nėra. Šiaip taip išsitiesiau ant grindų išilgai kameros ir spoksau. Lemputė mirksi palubėj. Palubėj ir langelis, baltai nuteptas, kad einančiųjų šaligatviais kojų nepamatytum, — kad ir praeiviai nežinotų, kas ir kaip už tųjų stiklų apačioje dūsauja. Aš — kalinys? Juokai!

Po valandos sugirgžda rūsio durys, — įverčia mum kailiniuotą pilietį. Storai šneka. Bene bosas koks iš įgulos bažnyčios? Ne, baritonas, preferanso klasikas. Atsargos kapitonas. Netrukus čia įkiša dar du pažįstamu. Mes jau keturi — netrauks perkūnas.

Kaip pamažu, kaip nenoromis rūsy aušta diena! Lyg jai gėda kažko būtų.

Na, išaušta, — tik ji neatneša jokių pakeitimų. Vėlai vakare iš namiškių gaunu siuntinėlių. Lašinių, kavos, dar šį tą.

Tokia laimė žmogaus gyvenime retai tepasitaiko! Namiškiai dar laisvi! Tiesia pagalbos ranką... Ne, tur būt, neverkė... Ne, nei!

Kitą rytą parudijęs gestapininkas, žemai nusi-lenkdamas, įleidžia į mūsų rūsį toki vokiečių su blizgančiomis sagomis.

— Kuris čia bus profesorius? — prašneka saguotasai.

— Taigi aš jau toks būsiu, — paslenku arčiau saguotojo. — „O, geru konjaku dvokia, — pama nau, — bene visą naktelę bus pravargęs?..“

— Ar žinai, pone profesoriau, kas atsitiko per paskutini dvi savaitis?

— Hm... — sakau, — kas čia tokio būtų galėję atsitikti? Ne, nepamenu. Nieko gera nepamenu. Kur? Kaip?

— Kas atsitiko Lietuvoj per dvi savaitis?

— Tikrai, nepamenu. Aš, mat, pastaruoju metu buvau pasinėręs darbe. Teatrui verčiau pjesę eilėmis... Jambu tokiu, šekspyrišku... Rašiau studiją apie Florencijos renesansą... Laikraščių nė neskaičiau...

— Juk pastebėjai, kad universitete paskaitose studentų kas kartas buvo vis mažiau ir mažiau, kol pagaliau jų visai nebeliko? Kur jie dingę?

— Ne, pone, tokių dalykų aš negaliu žinoti. Nieko nepastebėjau. Aš buvau gavęs iš universiteto atostogų literatūros darbui dirbti ir pats į paskaitas nevaikščiojau. Jas kaip tik užvakar tepradėjau, apie vokiečių ankstyvąją romantiką... Studentų, mano išmanymu, buvo visiškai pakankamai...

Šiuo diskusijos buvo baigtos, — prsidėjo pamokslas. Sakė jį tasai Vilniaus gestapo viršininkas saguotasai, per naktelę su konjaku prasimeilinęs. Dėstė jisai didelius daiktus apie vokiečių dorybes, apie nacionalsocializmo išmintį.

— Jum laisvė yra atimta ilgam laikui, iki karo pabaigos, eventualiai iki gyvenimo pabaigos, — dėstė jisai, mostaguodamas sugniaužtu kumščiu. Kaip

tiktai šiuo saguotosios dvasios pakilimo metu mano kolegai, amžinajam studentui teisininkui, trupučią praplikusiam jaunais meteliais, Čiuberkių Jonui kažkas galvoje pasipainiojo: ėmė jisai ir nusikvatojo visa gerkle.

— Ko tu juokies tenai, a? — papyko pamokslininkas, — a, ko tu juokies? Ar nori eiti su manimi drauge?

Ne, — Čiuberkis nenorėjo niekur su juo vaikštinėti. Juo labiau, kad jo viena koja buvo basa. Galas jį žino, kur jis ją buvo nusisukęs. Ji dabar buvo jam paišinu gipsu aplipdyta.

— Va, mano koja kokia, atseit, nepaslenku... — pravartu kartais ir nusukta koja turėti.

— Mūsų, vokiečių, šimtas milijonų, jūsų — tik trys milijonai, kaip jūs drįstate prieš mus eiti! — Čiuberkio išvestas iš girtos pusiausvyros, ėmė karščiuotis saguotasai.

— Kiek tai liečia mane, — įsidrąsinau ir aš, — tai aš niekur nevaikštau. Aš esu poetas ir jokia politika nesiverčiu.

— O! — šūktelėjo jisai, — poetai gali būti dar pavojingesni!

— Na, jau... Reichas — toks galingas, aš — toks menkas... kurgi čia... Nežinau, kaip aš galėčiau būti pavojingas...

— Kaip išdrįsai abejoti vokiečių kariška galybe ir pergale? — ėmė sketeriotis jisai. — Per paskaitas, per pasikalbėjimus viena kita šypsena, viena kita ironiška pastaba... Mum to gana. Mum daug nereikia... Mes, nacionalsocialistai, esame konsekventiški: lietuvių inteligentija eina prieš mus — lietuvių inte-

ligentija turi būti sunaikinta. Jūs važiuojat pirmieji... Ties jūsų galvomis pastatytas ženklas... — Čia jisai ore apibrėžė didelį klausimo ženklą. — Nuo šiol jūsų universitetai uždaromi, visa profesūra suimta...

— Visa profesūra? Suimta?

— Visa, be išimties. Gimnazijos taip pat uždarytos... Eisite visi...

Dabar nusijuokiau ir aš. Gestape visuomet meluoja. Negalimas daiktas, kad ir dabar gestapininkas teisybę sakytų. Būtų buvus suimta visa profesūra, mes čia, rūsyje, vis tiek būtume pajutę. Dabar -- niekur nieko. Et, meluoja, latras, — gąsdina!

Man tačiau nepasiūlė su juo pasivaikščioti, — mus visus tuojau iš rūsio į kiemą išprašydino.

Gestapo kieme — gražus būrelis išrikiuotų žmonių, apie tris dešimtis, jų tarpe — geri pažįstami. Iš karto jaučiau pasidarė. Kaip rusai sako: na miru i smertj krasna — viešumoj ir mirti gražu.

Du sunkvežimiai — ir birbiname į Kauną.

— Sudieu, Vilniau, — tu dar išgirsi mus!

IV. ...NEŽINOMA KRYPTIMI

Dengtuose sunkvežimiuose susėdome ant patogių suolų. Apsauga — menkutė. Du ar trys gestapo kareiviai, ir tie patys automatiniais šautuvus pasidėjo kampe, pypkę papsi, snūduriuoja.

Sokti iš mašinos ar nešokti? Iššokti visiškai lengva. Ypač mišku važiuojant. Kol jie sustos, kol pradės šaudyti, toli galima nukulniuoti... Pavyks pabėgti ar nepavyks, kitiems padėtį labai pasunkinsi, — keršys jiems. Pagaliau mes, tur būt, per menki nusikaltėliai, kad taip nerūpestingai saugo. Nieko rimta nebus...

Kaune pataikėm stačiai į gestapo kiemą. Mandagiai suprašydino į vidų. Vienus tenai sukimšo požemy į tokias kajutes, kurios labai tiktų kalėm vaikams vesti: ir skersas bandai atsigulti, gulies išilgai ir įstrižai, — niekaip neišsitenki, nors tu ką! Likusius vyrus suprašė į urvą, besirandantį po Kauno gestapo įstaigos laiptais, — vietos ten dar mažiau, oro gi visiškai šykštu. Trošku. Tamsu. Nyku.

Kauno gestapininkų elgesys visiškai nesuprantamas. Sugrūdo į šunišką skylę, bet gana dažnai ją vėdina. Elgiasi labai mandagiai. Bičiuliškai prakalbina, prakalbinti — mielai šnekučiuojas. Geram pusvalandžiui išleido visus į kiemą pasivaikščioti, — apsauga taip pat menkutė. Pietum ir vakarienei pa-

kvietė į SS valgomąjį ruimą. Švarios staltiesės, patogios kėdės, merguželių mandagus patarnavimas. Valgiai — nesudėtingi, bet gerai pagaminti, sotūs, gausūs, — valgyk kiek nori. Pavalgius galima rūkyti, esėsininkai net cigaretėmis vaišina it kokius lauktus svečius.

Kaip su tokiu elgesiu suderinti patalpos šlykštybę?

Biauriausia, nieko nežinome apie padėtį. Kas darosi mieste?

Siaip taip susiorganizavome žinių rinkimą. Paaiškėjo, kad niekas mūsų nei tardys, nei teis, — visa esą jau atlikta avansu, mūsų nevarginant...

Esą bandysi jus tardyti ir teisti — nieko doro iš to nebūsią. Jūs visi neigsite savo kaltes ir ginsitės. Reikėtų tuomet suvesti jus akistaton su tais žmonėmis, kurie apie jus žinių suteikė... Nesą kvailių dėl tokių niekaniekių išduoti savo agentus — žiniatikius! Todėl esą ir nutarta jus be jokio tardymo pavėžėti į Rytprūsius — trupučiuką prūsiškai pamokyti...

Teisybė ir buvo. Mūs niekas netardė. Ryto metą — vėl puikūs, sotūs pusryčiai su SS vyrų cigaretėmis. Po pusryčių — ruoštis į kelionę. Leido net laiškeliu kauniškiam draugam parašyti — pasižadėjo nunešti. Susodino į prašmatnų autobusą — ir vėl su menkute sargyba išvežė iš Kauno. Į Vokietiją, į Tilžę. Sakė, iš ten būsią galima protestai rašyti dėl suėmimo ir kitų galų.

Tilžėje mūsų žinion atidavė kalėjimo bažnyčią — erdvią salę ketvirtame gražaus mūro aukšte. Sa-

lėj — mes vieni. Salė — švari, atdari langai, oro daug, gali po salę vaikščioti kiek nori. Maistas — bendras, kalėjimiškas, bet švariai gaminamas, mandagiai paduodamas. Salės prižiūrėtojas — senas kalėjimo tarnautojas, visiškai sukalbamas, pasižadėjęs nematyti, kai mes salėje rūkome, — ir savo žodį išlaikęs. Kas antrą dieną leido į kiemą pasivaikščioti. Atvedė į salę barzdaskutį — kas norėjo, galėjo pasinaudoti nemokamai. Surinko prakiurusius batus — nemokamai sutaisė. Leido laiškus namo parašyti ir tučtuojau sąžiningai išsiuntė. Po aštuonių dienų sudodino mus į švarų trečios klasės vagoną — ir išvežė iš Tilžės nežinoma kryptimi.

Salės prižiūrėtojas, gavęs lašinių gabalą, pasiūkė į atskirą kambarį mūsų salės seniūną, vyriausiąjį iš mūsų tarpo — Vilniaus universiteto profesorį Jurgutį. Tenai Jurgučiu ir pranešė, kur mus veža, — veža esą ten, iš kur dar niekas nėra grįžęs, — į koncentracijos lagerį. Tokios naujienos prof. Jurgutis neišdrįso niekam pasakyti. Grįžo tiktai visas paraudęs, mūsų apipultas — kažką tiktai apie moteris ir juodas kojines numykė. Be jo — niekas nežinojome, kur važiuojame. Iš gestapininkų mandagaus elgesio atrodė, kad mus tremia papraston ištremtin į Vokietiją. Švariame trečios klasės vagonė sėdėjo vos keli SS kareiviai, prieteliškai šnekučiavo, ir mes jautėmės, tarytum būtum buvę paprasti keleiviai. Juo labiau, kad Tilžės kalėjimo valdžia mum buvo davusi kelionei po kelis „buterbrodus“, dailiai į švarų vaškinį popierių suvyniotus.

Gdansko geležinkelio stotyje pasitiko mus stambus gerai ginkluotų gestapininkų būrys. Mūsų trau-

kinu atvažiavo apie du šimtu kalinių, daugiausia — gudų ir lenkų nuo Baltstogės.

Gdansko gestapininkai pasirodė besą visiškai kitokios veislės padarai. Jiem patiem buvo neaišku, žmonės jie — ar šiaip koks dvikojis nesusipratimas. Mus žmonėmis jie nelaikė. Pradėjo mus kimšti į sunkvežimius drauge su daugeliu kitų kalinių. Sunkvežimiai — maži, žmonių — daug. Nesutelpa visi. Netelpančius, šuniškais žodeliais palydėdami, gestapininkai ėmė buožėmis pamaigyti, kad jie plonesni pasidarytų.

Buožė — visuomet buožė: reikalingas daiktas, bet kietas. Jos pastangomis vietos sunkvežimiuose bežiūrint atsirado. Tai kas, kad vieno kojos susipainiojo su kito galva pagal silkių pavyzdį, kad vienas kniūbsčias kriokia, kitas ant jo raitas joja, — kad vienas stena, kitas rėkia, — sutilpo visi.

V. PIRMOJI NAKTELĖ

Nežinomoj paskyrimo vietoje atsidūrėme pačiame vidunaktį.

Išritino iš sunkvežimio. Sustatė eilėse, po penkis vyrus, prie didelio raudono mūro, apaugusio medžiais.

Hm... jei čia teks gyventi, bent po lovą mums duos... Kambariai, tur būt, jau paruošti, — negi dabar jie ruoš mum kambarius... Vokiečiai visuomet mokėjo organizuoti... Apie mūsų atvykimą ir čia, tur būt, jau pranešta, kaip buvo pranešta ir į Tilžę...

Mūsų svajonių gražiasias perspektyvas staiga nutraukė, galas žino iš kur netikėtai išlindęs, vienas SS vyrukas, ištįsęs toks, kreivas, su atlapa nosimi, po kuria kažką pamarmaliavęs, ėmė savo kumštį vedžioti palei mūsų nosis.

— Tfu, — spiaudėsi, gavęs kumščiu į žandą, vienas mūsų, — kas čia dabar per papročiai tokie?!

Priešaky matyti aukšti platūs vartai, apraizgalioti spygliuota viela. Ant vartų pakabinta kažkokia būda. Ties ja raudona lempa, priešakin iškišta. Iš būdos snarpsio iškišęs snapą kulkosvaidis, ar kokia kita špėtnybė, į jį panaši... Už būdos, už vartų — ilgas siauras kiemas, pakraščiais apstatytas juokingais trobesiukais tokiais. Būdos — ne būdos, tvartai — ne tvartai, naktį nesupaisysi, kas tai per dvėseliena.

Iš kiemo gilumos staiga išnėrė du juodu vyru. Storomis lazdomis mostaguodami, tekini atbėgo int mus. Vienas aukštas ir diržingas su balsu, kuriuo pasižymi slibinas vokiškoj operoj Zigfridą begiedant. Antras — perpus mažesnis, toks kultuvių giminės naktinis padaras, kalbą su stipriu lenkišku akcentu.

Rūsti smakiška komanda atvarė mus iki vieno tokio juokingo trobespalaikio, kuris pasirodė besąs gyvenama patalpa. Juodieji nakties vyrai sustojo prie durų. Vienas vienoje pusėje, kitas — kitoje.

Zigfridiškas gerkliūgas bliauna pasigardžiuodamas:

— Čiužinius nešti iš vieno barako į kitą!

Mudu su Jurgučiu stovėjome pirmoje eilėje — pirmieji ir gavome žengti pro paslaptinę duris, dviejų tamsių vyrų saugomas.

— Greičiau tu, alte Kamele, — atseit, senas kupranugaris! — dvi lazdos pliumptelėjo per Jurgučio nugarą.

— Greičiau tu, maitos vaike, — gavau ir aš pavadinimą ir dvi lazdas per sprandą.

Mudu su Jurgučiu išimties nesudarėm, — visi gavo tą pat.

— Alte Kamele, — pliumpt su lazda.

— Maitos vaike, — pliumpt su lazda.

Visų lygios teisės, visi vienodai gavo, išskiriant tuos, kurie buvo apsukresni ir prašoko kaip stirnos pro šali.

Hm... Vis dėlto keistoki šitos šalies papročiai! Man jau geriau patiktų senasai Azijos gyventojų pasisveikinimo būdas, kai susitikę vyrai nosimis pasitrina...

Pliumpt, pliump, pliump, — kiek kartų pro tuos vyrus ėjom, tiek kartų lazdos pliumpsėjo. Iš trečio karto mes jau išmokome vietoje sprando čiuzinį pakišti. Deja, išradimas buvo pavėluotas: čiuziniai buvo jau sunešti.

Vėl gargaliuojanti operiška komanda:

— Eiti į vidų, į baraką su čiuziniais; lietuviams gulti prie tos sienos, lenkam — prie tos, gudam — per vidurį.

Lazduotieji vyrai, tarytum senatoriai kokie, — vėl prie durų.

Kiekvienam norisi greičiau pro juos prasmukti ir barake už kitų nugaros pasislėpti. O kai du šimtai žmonių labai juo greičiau pro mažas dureles prašokti — paprastai durys nukenčia. Šį kartą nukentėjo lazdos: palūžo, vargšėlės.

— Į bepročių namus pataikėme, ar kuris velnias!

Sugriuvome, sugludome kaip kam pavyko, įsakytosios tvarkos nesilaikydami. Na, na, — vis dėlto pažiūrėsime!

Vyras, kultuvių giminės, viduje pasiskelbė: jis šiandakt būsiąs mūsų viršininkas ir tam, kas jo nepaklausysiąs, būsią — oho!

— Va, šis bosas būsiąs vienam reikalui, šis — kitam. Kas išdrįsiąs žiūrėti pro šoninį langą arba braškintis pro jį — būsiąs, suskiaus išpera, vietoje nukeltas kaip žąsinas.

Nustatęs tokią tvarką, tasai kultuvė ėmė aplink bosus trepsėti. Šniurkštė jis tenai, šniurkštė, keikėsi keikėsi, vis lėčiau ir lėčiau, kol visiškai nutilo.

— Ar tik nebus užmigęs, šėtonas? — dūsavome patylomis.

Kur tau! Staiga itin sultingai nusikeikė ir vėl ėmė trepsėti.

— Ei, jūs, šiokie ir tokie, keturkojų ir dvikojų maitų vaikai, driskiai ir suskiai, ir dar kitoki, — kreipėsi jisai į mus, — kas turite aukso? Kas turite laikrodžius? Kas turite pinigų? Iš jūsų visa tai bus atimta. Protingiausia būsią visa tai jam atiduoti. Lašinius taip pat jis priims. Duonos esą jam nereikia, — duoną esą patys savo tarpe pasidalykite. Na, kas turi aukso? Kas — laikrodžius?

Balsas — tyruose šaukiąs. Du šimtu žmonių guli it muselės nukeipusios. Niekas ne tik nieko neduoda, net neatsiliepia.

— Ei, jūs, visų kalių vaikai, ar duosite laikrodžius?

Pasipiktinęs tokiu mūsų nemandagumu, ėmė jisai žingsniuoti per mus. Keistas tojo vyruko pasivaikščiojimo būdas: deda koją kur pasitaikė: kam ant pilvo, kam — ant krūtinės, kam — ant galvos. Ir lazda dar bakstelėja, — reikia gi pasiremti: būdoje šviesos nėra, žmogus dar nugriūti gali.

— Kur su batais, judočiau, lipi ant galvos? — kažkas sukliko patamsy.

— Atiduok, padraika, laikrodį!

Kažkoks įtartinas bruzdėjimas. Dviejų vyrų pagreitintas alsavimas. Įsiutęs šnirpštimas pro dantis.

— Ką jis tenai vėl prasimanė?

Staiga — kažkoks duslus smūgis, kažkas sunkus ir minkštas atsitrenkė į bosą su gerais reikalais ir žlegtelėjo žemėn.

— Kuris šunsnukis kultuvei batu į pilvą smogė?

Kas čia spardosi kaip pasiutęs kupranugaris? Kas tasai driskius?

Ne, nėra tokių. Niekas neprisipažįsta, kad būtų tokį majestotišką pilvą taip negarbingai išniekinęs. Tyli visi.

— Paskutinį kartą, šunų išjodos, klaisiu: kas pilvan spyrė?

Ieškok kvailių kur kitur, — surasi tu patamsyl Niekas nematė. Čia nėra tokių. Sparduoklių ir kvailių.

— Aaaaaaa, — šilaipt?! Aš jum parodysiu!.. — Ką jisai ketino padaryti, nieku būdu negalima parašyti.

— O, Jėzau Marija! Viešpatie! — pasigirdo patamsy klykiantys balsai.

Išsiutęs kultuvė, nebedrįsdamas žingsniuoti per sugulusius, ėmė lazda tvatyti arčiau boso gulinius, — tuos, kuriuos pasiekia.

— Iš paties pragaro jų čia tokių ir atsiradol — dūsavo mano kaimynas, lenkas nuo Baltstogės, su spėjęs gauti su lazda per galvą ir dabar ją drauge su manimi kišdamas po čiužiniu.

Tulžį per lazda suliejęs į kitų šonus ir sprandus, kultuvė aprimo. Žmogus — ne mašina gi: pavargsta.

Sunkiai dūsavo jisai, visas pasipiktinęs. Ilgai dar jis vienas pats su savimi kalbėjo ir čiužėjo palei bosus tokiem ir tokiem reikalui, kol pradėjo garsiai kriokti.

Jo kriokimas buvo malonesnis už lakštingalos suokimą.

— Gal gi tas nepakartas pakaruoklis nebepabus
iki ryto! Kad dangus jam saldžiausio miego nepa-
šykštėtų! Kad jį bent sapne koks budelis pasmaugtų!
Rytas buvo nebetoli, bet gi...

Išrado mokslininkai paraką... Bet kodėl jie neiš-
randa tokio instrumento, kuriuo būtų galima naktelė
stumtelėti, kad ji greičiau nežinion nuriedėtų?!

VI. PAJŪRIO KURORTAS

Ilgai ilgai slinko pirmoji naktelė vaitodama. Vis dėlto pagaliau ir saulelė patekėjo. Mūsų naktinis kultūrė kažkur dingo, it raselė nugaravo.

Susigūžę, susiglaudę kuždamės. Kapt čia, čiuopt čia: kam trūksta ko po nakties? Galvos visų tebėra. Šonkaulių trūkumu taip pat niekas nesiskundžia, — tai svarbiausia. Kam peilio, kam laikrodžio, kam maišelio pritrūko: niekaniekis, tuščia jų!

Kažkokie nuostabūs pareigūnai su kryžiais ant nugarų ir numeriais ant krūtinės išvijo mus iš patalpos, čirškinamais žodeliais palydėdami. Sustatė patvory prie spygliuotų vielų, — atseit, likimo laukite.

Retkarčiais pravažiuoja pro šalį didžiulis vežimas, žmonių tempiamas, tokių nuskarusių, lopiniuotų, sulinkusių, sudžiūvusių. Retkarčiais prabėga, praeina, praslenka kažkokia žmogysta su dryžuotais drabužiais — ir vėl viskas ramu visur.

— Vyrai, žiūrėkite, va, mūsiškiai, kauniškiai! — kažkas iš mūsų sušunka.

Tiesa! Pažinome! Kiek jų! Visi dryžuotais nuskarusiais purvinais drabužiais, dryžuotas blynas ant galvos vietoj kepurės, ant basų kojų medinės klumpės, kurios nuolat krinta nuo kojos, ir jie eidami

nuolat knapsi. Velka jie, dvilinkai susilenkdami, didžiulius bosus ar ką tenai.

Kauno lietuviai inteligentai buvo suimti dieną anksčiau, — dieną anksčiau jie ir čia pateko, atlanke Tilžės, Ragainės ir Marienburgo kalėjimų rūsius.

Sveikinamės iš tolo su jais. Jie mum nieko į tai neatsako. Liūdnai pažvelgia, nusigrįžta. Kas jiems? Kodėl jie tokie nemandagūs? Kodėl jie nesidomi mūsų atvykimu?

— Suvalgykite viską, ką turite. Viską atims, — dusliu balsu šuktelėja kažkas iš jų ir nusigrįžta lyg nepažįstamas.

— Va, tau kad nori! Tai šitokie dedas čionai dalykėliai! — atsidūstame kas sau ir graibomės po lagaminėlius. Atsirado dar dešrų, lašinių. Gromulajame. Nė nepajutome, kaip mūsų tarpe atsirado toks žvalus vyrukas su žaliu trikampiu prie krūtinės ir raudonu kryžiumi ant nugaros.

— Sveiki, lietuviai, — sako jis vokiškai su Paireinio akcentu, — mes jau žinojome, kad jūs atvykstate. Laukėme. Dešra — lietuviška?

— Kas pats būsi? Pareigūnas?

— Ne. Kalinys. Toks pat kaip jūs.

— Mes — tokie pat? Kaliniai?

— Kas gi daugiau? — juokiasi jisai, sprogdamas mūsų dešrą.

— Pasakyk, susimildamas, kas čia per vieta? Kur mes patekome?

— Čia — koncentracijos lageris, Štuthofas.

— Koncentracijos lageris?!?! — taip ir palinkome iš nustebimo, — mes jau koncentracijos lagery!!!

— Nenusiminkite, — porina vyrukas, — čia dabar galima gyventi.

— Koncentracijos lageris!

— Dabar čia, palyginti su tuo, kas anksčiau buvo, yra tikras pajūrio kurortas.

— Kurortas?

— Matai, pušelės auga. Kuo ne kurortas? Jūra už trijų kilometrų. Ir oro čionai nepritrūksta... Niekis. Galima gyventi. Negerkite tiktai čionai jokio vandens. Jis čia visokiom šiltinėm ir cholerom apkrėstas. Matote, kaminas rūksta?

— Teisybė, rūksta ir paspirginta guma dvokia...

— Tai krematoriumas. Anksčiau ar vėliau visi pro tą kaminą išlėksime.

— Ir mes? Pro kaminą?

— O kuo jūs geresni?

— Nejaugi kaminas privalomas visiems?

— Kai kas dar neišlėkė. Ir aš dar gyvas, kaip matote, nors jau septyneri metai po lagerius tranšaus. Atsiminkite tris pagrindinius dalykus: saugokitės, kad viduriais nesugestų, kad kojų nesužalotų ir kad pagaliais inkstų neatmuštų. Visa tai kaminu baigiasi. O šiaip — čia gyventi galima...

— Geras pajūrio kurortas Dievų miškel! Paguodė, kad jį kur perkūnas!

— O ką manai? Matai, va, vyrai tempia vežimą su šiukšlėmis? Nieko, patempia, kad ir susilenkdami. Prieš metus tuo vežimu važiovome smėlio vežti. Septynis kilometrus. Vežime stovi SS vyrai su pagaliais. Mes — risčia bėgame. Su tuščiu vežimu ir pilnu. Kas nepabėga, gauna su pagaliu. Kas pargriū-

va, tas niekuomet jau nebeatsikels. Tai bent buvo laikail

— Ar tik nemeluoji kartais? Gąsdini mus, latre, ir tiek?

— Aš esu reinitis. Iš Kelno. Johanas Bloy. Mes, reinitiečiai, nemeluojame. Vogti — galiu. Prašom. Bet meluoti — ne. Pfuil

— Tai už ką pats čionai patekai?

— Et, už niekaniekus. Nepavyko. Man gyventi nesisekė. Penkiolika kartų teisė mane už vagystę, bet šešioliktą kartą nepavyko — patupdė į lagerį...

— Pasakyk, susimildamas, kas buvo tie du, kurie šiąnakt mus lazdomis plūkė?

— Al Tasai réksnys — tai Lėmanas [Lehman], lagerio pirmasai seniūnas. Antrasai, tas mažesnis — menkysta. Tai Stasiakas [Stasiak]. Šiukšlė.

— Lageris — tai visiškai atskira respublika, autnomiškai nepriklausoma, kaip maharadžų dominija. Turi lyg ir savo savivaldą. Savivaldos priešakyje yra Lagerälteste, lagerio seniūnas, iš kalinių tarpo už didelius nuopelnus skiriamas. Jis — kalinių atstovas valdžioje. Kam reikia į uodegą kirsti, jis kerta. Kai reikia kas pakarti, jis karia ir kalinių lašinius ryja. Siaip Lėmanas — nieko sau žmogus. Tik rėkia per daug. Pražudė jį ginkluoti įsilaužimai. Aš visuo- met sakiau ir dabar tebesilaikau nuomonės: daug garbingiau iš kišenių vogti negu ginkluotam laužtis pro duris. O Stasiakas — šiukšlė. Aš gyvenamame barake duoną piaustau, jis — dalina supiaustytą. Kasdien tris duonos bakanėlius pavagia. Puodą marmelado pavagia ir margarino kuoką. Spirga toksai. Bet jis dar padarys karjerą. Jei jam ir toliau taip

seksis ir jei niekas jo nenudobs — prisitarnaus iki budelio laipsnio. Paminėsite mano žodį...

— Vaje, politinis skyrius jau ateina, — susirietė linksmasai reinitis, — man gi griežtai draudžiama su jumis kalbėti...

— Politinis skyrius?!?

Išgirdę tokį garsų vardą, ištempėme kaklus kaip žąsinai ir sustirome: kas gi dabar mum bus?..

Politinis skyrius atėjo su keturiom rašomom mašinėlėm. Nešė jas keturi kaliniai, paskui kuriuos sekė du uniformuoti SS vyru.

— Na, bracia litwini, — atseit, sveiki, broliai lietuviai, kaip sekasi, — draugiškai nusišypsojo vienas iš tų su mašinėle, — mes jūsų jau laukėme...

Pasiuto! Ir šitie jau laukė! Kada gi jie vaišinti pradės?

Kokie išdidūs jie, kokie galingi! Rašomą mašinėlę neša! Bene jie ir bus mūsų tardytojai ir teisėjai?

Saukia mus po vieną. Tiesiai reikia atsistot, pasitempus. Rankas nuleist ir į šlaunis įremt, maždaug, kad iš žmogaus virdulys pasidarytų. Atsakinėti reikia greitai ir garsiai, kad ir kurčias girdėtų. Kiekvieno vardas, pavardė. Šeimyniški dalykėliai. Adresas, kuriuo būtų galima duoti žinią, kai lagery nusibaigsi...

— Už ką suimti?

— Nežinome, — kiekvienas atsakome it susitarę.

Taip ir įrašo į popierius: nežinia už ką suimti — vis tiek!

Duoda mum po numerį, — čia, sako, bus dabar jūsų pasas, nepameskite. Galva galima pamesti, bet numeris — ne: daug svarbiau... Numeriai išėjo: dvidešimt vienas tūkstantis trys šimtai ir dar tenai de-

šimtukai. Ant popierėlio su numeriu parašyta: schutzhaft-politisch.

— Ar ilgam mus čia patupdysite?

— Do końca wojny, — atseit, iki karo pabaigos, — schutzhaft-politisch, czerwony winkel, raudonas trikampis — visi iki karo pabaigos.

— O kas tai yra: schutzhaft-politisch?

— Tai yra politinis apsaugos areštas. Į lagerį pasodino jus apsaugai. Jūs esate tokie nusikaltėliai, kad laisvėje jūsų elgesiu pasipiktinusi visuomenė gali jus suplėšyti. Valdžia, susirūpinusi jūsų gerove, ir pasodino jus į lagerį — nuo visuomenės pasipiktinimo vaisių apsaugoti...

— O gal visuomenei nuo mūsų apsaugoti? Kad mes negalėtumėm daugiau prieš valdžią nusidėti?

— Ne, ne. Šitokiems dalykam mes turime kitą paragrafą, Verbeugungshaft — įspėjamasai areštas, kad daugiau nenusikalstų. Šitokie pas mus vaikšto su žaliu trikampiu. Tai vis kriminalistai. Nuo jų mes ir saugome visuomenę. O politinius — saugome nuo visuomenės...

— Sakyk tu man, koks rūpestingumas!

— O ką manai? Trečiajame reiche turi būti tvarka... Marsz do laźni, — atseit, marširuokite į pirtį.

Tuo ir baigėsi politinio skyriaus politika su mumis.

Na, su politiniu skyriumi, atrodo, sugyvensime: nesimuša...

VII. POLITINIS SKYRIUS

Lagerio politinis skyrius savo esme ir darbu visiškai neatitiko savo garsų pavadinimą.

Muštis tai ir jis mušėsi, bet dėl smagumo daugiau, dėl kūno mankštos, ne dėl politikos. Po teisybei, tai buvo visiškai niekam nereikalinga įstaiga, neturėjusi jokios savarankiškos reikšmės nei lagerio gyvenimui, nei kalinių likimui.

Oficialus politinio skyriaus viršininkas buvo gestapo atstovas. 1943—44 metais juo buvo Gdansko vokiektukas Malštetas [Malstaedt], SS vyresnysis leitenantas, galas jį žino kodėl ir už ką į gestapo eiles patekęs. Greičiausia, jis čia įlindo besigelbėdamas nuo karo tarnybos.

Žemo ūgio keturių dešimčių metų vyrukas. Juodbruvas, ne prūsiškas. Visuomet mandagus. Visuomet džentelmenas su švariom odinėm pirštinėm. Kasdien glotniai nusiskutęs, nublizginti batai.

Jo vardu ateidavo iš laisvės, iš gestapo įstaigų, atsiunčiamųjų kalinių sąrašas. Jis tą sąrašą, jau su savo parašu, persiųsdavo kitom lagerio įstaigom. Kalinių tardymo reikalu visuomet atvažiuodavo iš Gdansko specialūs tardytojai, plačiašakiai tokie vyrukai, raumeningi, diržingi, beveik boksininkai. Jie tai ir tardydavo pagal visus gestapo dėsnius. Malšteto skyriaus visas uždavinys tuomet būdavo — tar-

domuosius lagery surasti, — ir tai ne visuomet jam pavykdavo padaryti. Kokie niekaniečiai kartais būdavo pavedami ir jam patardyti. Tuomet atrodydavo, kad kalinys jį tardo, ne jis kalinį. Mikčiodavo jisai ir kosėdavo, ir niekuomet jisai nežinodavo, ko dar reikėtų pasiklausti.

Sėdėdavo jis dideliuos raudonuos mūriniuos rūmuos, kur tilpo visa lagerio valdžia. Kartais pasigirdavo iš raudonų rūmų riksmas ir storžieviški keiksmas, per tvorą lagerio kiemą pasiekdavę. Kaliniai šypsojosi. Kaliniai žinojo: tai Malštetas rieiasi su lagerio viršininku. Ko jiedu tenai piaudavosi — perkūnas juos žino. Po tokio pasikalbėjimo Malštetas visuomet skubiais žingsniais traukdavo į mišką prasivėdinti. Tai buvo vienintelė sritis, kur pasireikšdavo jo iniciatyva ir veikla. Kitur — niekur nebuvo jos žymu.

1944 metų vasarą vargšelis Malštetas gavo didelį tarnybinį pažeminimą. Išjojo jį iš lagerio. Pristatė jį kalinius lydėti iš Gdanską į Štuthofą. Tai buvo jau visiškai menka tarnybėlė.

Jo įpėdiniu buvo paskirtas gestapo vyresnysis leitenantas Trunas [Truhn], vidutinio ūgio sudžiūvęs bernužėlis, bet ir jam nebuvo kas veikti. Jis lagery beveik nė nepasirodydavo, — nemėgiamas buvo ir jis čionai. Lageris buvo SS organizacijos nuosavybė, o gestapas buvo vis dėlto kita organizacija. Esesininkai baisiai pykdavo, kai pašaliniai asmenys kišdavos į jų reikalus. Tokiais pašaliniais asmenimis buvo laikomi ir gestapo atstovai. Juos lagerio esesininkai krinto sutartinai, besistengdami juos iš lagerio išėsti ar suėsti.

Todėl tad politiniam skyriui faktinai vadovavo SS vyresnysis feldfebelis Liutkė [Lüdtke], pirklio sūnelis iš Gdansko. Ilgas, sudžiūvęs, su galva, panašia į žalčio. Kepurę visuomet ant akių užsimaukšlinęs, per dvejus metus nė karto nenusišypsojęs. Darbo jis nedaug teturėjo, bet jis — nors sadistas buvo.

Jam atrodė, kad visi, kuriuos gestapas siunčia į lagerį, yra nusikaltėliai, yra aršiausi Vokietijos priešai.

— Kas vokiečiam kelią pastoja, tas turi būti sunaikintas, — mėgdavo jisai skelbti kaliniam. Ir, žinoma, jis būtų juos visus tučtuojau sunaikinęs, jeigu tiktai būtų tam galios turėjęs. Tokios galios stokodamas, jis stengėsi atsigriebti kitokiais būdais.

Paprastai, kai atvykdavo į lagerį naujokų partija, Liutkė rūpindavosi praveisti su jais gimnastikos seansą. Mėgiamiausias numeris būdavo — šokdinti varlių pavyzdžiu. Pritupi, ištiesi rankas pirmyn ir — lapataj! — per visą lagerio kiemą!

Liuokt, liuokt, liuokt, — liuoksi naujokų eilės nelyginant varlės, iš padegtos kemsynės bėgdomos.

Kas šiame seanse neparodydavo karo metui tinkamo uolumo ar kokiai sabotazo pagundai pasiduo-davo, tą Liutkė tučtuojau paskatindavo. Rimbu, specialiai tam reikalui pritaikytu, lentgaliu ar plytgaliu. Kartais naujokas ir nuo kaustyto bato smūgio pasitaisydavo.

Kitas populiarus gimnastikos numeris buvo taip pat neblogas, — buvo ruošiamos bėgimo rungty-nės.

Naujokai turėdavo bėgti pagal Liutkės komandą. Bėgt su kliūtimis. Bėgt ir gult, bėgt ir gult. Šis numeris buvo itin mėgiamas pavasarį ir rudenį, ir

šiaip — po didesnio lietaus, kai lagerio kieme telk-
šojo vandens klanai ir purvas. Ir — vargas tam nau-
jokui, kuris šiais atvejais savo drabužio pasigailė-
davo! Rungtynių tikslas buvo: ne kas toliau nubėgs,
bet kas greičiau pavargs. O tokie pavargėliai pasi-
rodydavo vis esą kažkokie tinginiai, neklaūžados,
pasiduodą įvairiom sabotazo pagundom, valdžios au-
toriteto nepripažįstą...

Ne! Kad ir kažkaip esi pavargęs, vis dėlto geriau
buvo per tuos gimnastikos pratimus nepavargti!

Prie naujokų surašomojo stalo Liutkė retai tepa-
sirodydavo, — per stambi jis tam buvo figūra. Čia
ir veikti jam nelabai kas buvo. Vienam delnu per
ausį, kitam kumščiu į pasmakrę, trečiam — batu į
pilvą, ketvirtam — lazda... ir viskas. Nauja nelabai
čia ką prasimanysi. Labai apręžtos galimybės. Vis
tie patys numeriai. Nuobodu.

Pagaliau Liutkės pareiga būdavo pranešti, ką rei-
kia sušaudyti ir ką — pakarti. Kai dienos metu ar
pavakary Liutkė pasisukdavo lagery, visuomet bū-
davo — lyg tarytum vėjelis iš šiaurės poliaus pa-
pūtė. Velnias gi jį žinojo, kokias pavardes kada pa-
skelbs, — kiekvieną momentą galėjai ir savo pa-
vardę išgirsti. Kartais ganėdavo vienos kitos pavardės,
kartais jis jų priskaičiuodavo kelias dešimtis. Ne, —
Liutkės atsilankymo niekas nelaukė.

Na, šiuo atveju nereikėtų tačiau Liutkės nuopel-
nų perdėti: šaudomų ir kariamų pavardes ne jis pats
parinkdavo. Lageris buvo tiktai kalinimo, kankinimo
ir bausmės vykdymo įstaiga. Gestapo įstaiga, atsiun-
tusi kalinį, nulemdavo jo likimą. Ir paleisti kalinį
iš lagerio galėjo tiktai ta pati gestapo įstaiga. Poli-

tinis skyrius buvo čia lyg tarpininkas ar budelio padėjėjas. Net pranešimus aukštesnei valdžiai Berlyne apie kalinių elgesį rašė ne politinis skyrius, bet lagerio viršininkas, visuomet su tuo skyriumi piktoje nesantaikoje gyvenęs. Politinis skyrius rinko tikrai kalinių sąrašus ir dokumentus ir dėlėjo juos atskirose pakėse, — ir šitokį darbą nelabai tesugebėdavo padaryti. Tai buvo netvarkingiausias skyrius visame lagery.

1944 metų rudenį pabėgo iš lagerio vienas lenkas — iš varšuviečių sukilėlių tarpo. Reikia pažymėti knygoje, kad jis išdūmė. Pradėjo ieškoti jo dokumentų — nėra dokumentų! Ieško dieną, ieško antrą... Trečios dienos pavakary surado juos kažkur už spintos prie pečiaus užkritisius. Ir tuose gestapo dokumentuose buvo parašyta: toks ir toks kalinys neatidėliojant turi būti pakartas!

Kaipgi jį dabar bepakarsi, kad jis išmovė po velnių!

Taip teisdarybė ir liko nukentėjusi: nepakarto pakaruoklio nebepagavol

Buvo viena kalinių rūšis, kurią iš lagerio paleisdavo, — tai — auklėjamieji kaliniai. Politinio skyriaus pareiga buvo paleidžiamiesiems pasakyti atitinkamą pamokslą ir išduoti jiems dokumentus. Visi paleidžiamieji kaliniai turėjo pasirašyti raštą su tokiais punktais:

1. Kaliniui sugrąžinti visi daiktai, kuriuos iš jo buvo atėmę;
2. Kalinys lagery neįsigijo jokių ligų ir sužalojimų;

3. Pasižada niekam nė žodžio nesakyti, ką lagery matė, girdėjo ar kentėjo;

4. Jei būdamas laisvėj išgirs ką nors veikiant ar kalbant prieš nacionalsocialistus, pasižada tučtuojau pranešti policijai;

5. Šį dokumentą pasirašė laisva valia, — jokia prievarta nebuvo pavartota.

Kas teisybė — tai teisybė: tokį dokumentą pasirašyti niekas neversdavo: nori — rašykis, nori — ne. Pasirašiusius paleisdavo iš lagerio, o nepasirašantį palikdavo lageryje apsidūmoti, kol jis nutars pasirašyti. Antras pasiūlymas pasirašyti labai retai teateidavo. Pasilikęs apsidūmoti taip smarkiai dūmiodavo, kad jis su savo dūmojimu pro krematorijaus kaminą išlėkdavo...

Politinis skyrius turėjo dar kalinių kartoteką, kuriai oficialiai vadovavo SS mažiukas feldfebeliukas Kenigas [König], privačiame gyvenime — smuklės savininkas, rėksnys ir muzikantas: dūdą pūsdavo. Baisiai jisai bijodavo, kad jo į kariuomenę kaip nors nepaimtų ir į frontą nepasiųstų. Todėl tad labai stengdavosi aukštesnei valdžiai įtikti, bet bijodavo ir kaliniam nusidėti: ką gali žinoti, kas kada kaip! Taip ir vargo žmogelis. Kaliniam pagelbėti jis, žinoma, nieko negalėjo, bet ir bloga jis jiems niekuomet nedarė. Kas be ko, kai Liutkė girdi — ir Kenigas ant kalinių rėkia, burbuliuoja, net jam seilės tiška. Kai Liutkė nudūlina lauk, Kenigas su kaliniais šnekučiuojas kaip su senais pažįstamais, cigaretėmis vaišinasi. Visi kaliniai žinojo, kad Kenigas šūkauja dėl valdžios akių, — kalinių tarpe jis turėjo gerą vardą.

Per dvejus metus jis nė vieno kalinio nebuvo net stumtelėjęs, o tai buvo jau išimtinis reiškinys.

Politinis skyrius turėjo dar fotografijos poskyrį, feldšebelio vadovaujamą, rėksnio tokio ir storžiečio. Tik šis su savo fotografijomis į lagerio reikalus mažai tesikišdavo. Retkarčiais ateidavo prie naujokų surašinėjimo, paburnodavo, pašūkaudavo, vieną kitą pagaikščiu pabaksnodavo — ir nieko daugiau. Ir tai darė jisai ne dėl blogos valios, bet todėl, kad jis buvo vokiečių-prūsas ir žmoniškiau galvoti nemokėjo. Visas jo rūpestis buvo — aptarnauti kaimyninio Štuthof'o miestelio našles ir karo gyvanašles — ne vien tiktai fotografiniais dalykėliais...

Kažkaip fatališkai darbas toje įstaigėlėje vyko: juo daugiau dirbo tenai darbininkų, — juo didesnė netvarka tenai siautė, kol 1945 metų sausio mėnesį evakuojant lagerį jie visus skyriaus dokumentus kieme iškilmingai sudegino ir baigė garsaus lagerio politinio skyriaus veiklą.

VIII. POLITINIO SKYRIAUS BENDRADARbiai

Visi lagerio kaliniai, varomieji į darbą, buvo suskirstyti į darbo komandas. Prie kiekvienos darbo komandos buvo priskirtas SS vyras, vadinamas Kommandoführer — komandos vadas, atsakingas už jos tvarką ir darbus. Tačiau pačiam darbui vadovavo vienas iš kalinių tarpo, specialiai tam reikalui valdžios skiriamas. Šitoksai kalinys, darbų vadovas, oficialiai buvo vadinamas italų žodžiu *capo*, reiškia, galva. Vokiečiai koncentracijos lagerių tvarką pasiskolino iš dučės, pasilaikydami net kai kuriuos italų terminus. Tačiau mes terminą *capo* buvome linkę aiškinti pagal lietuvių kalbos dėsnius. Deja, čia mes nebuvo vieningi. Vieni tikino, kad pavadinimas *capo* yra kilęs iš lietuvių žodžio *kapoti*: kapų vyriausias uždavins ir buvo kalinius kapoti. Kiti gi tikino, kad tas terminas yra ne kas kita, kaip lietuvių *kapas*, tai yra vieta, kur numirėlius... Pagal *capo* veiksmus ir vienas, ir antras termino aiškinimas atitinka realią padėtį... *Capo* padėjėjas oficialiai vadinosi *Hilfscapo*, mes gi stačiai sakydavome: puskapis.

1943—44 metais politinio skyriaus darbo komandos *kapas* buvo kalinys *Šreideris* [Schreider]. Tai buvo dar jaunas vyrukas, kokių 25—27 metų. Aukštas, lieknas, juodais garbanotais plaukais. Moterys

sakydavo — labai gražus. Ne tik sakydavo — ir svirdavo į jo pusę. Buvo jisai aukšto vokiečių valdininko, inžinieriaus sūnus, karo pradžioje buvęs karo laivyno jūrininkas, iš jūrininkų į koncentracijos lagerį patekęs, berods, už kleptomaniškus polinkius. Lageryje nešiojo jisai politinio kalinio ženklą, raudoną trikampį. Bet ir visi kiti jūrininkai, patekę už aiškias vagystes, lageryje vaikščiojo su raudonu trikampiu. Šreideris ir lageryje bandė sunaudoti įgimtus gabumus. Vos patekęs čionai, jis gavo pažymėjimą už nuopelnus: lentą ant krūtinės ir nugaros. Toje lentoje buvo parašyta: „Va, šis vyrukas apvogė savo draugus kalinius!“

Kelias savaites jisai su tomis lentomis prasibalojo. Jų į šiaip taip atsipalaidavęs, pateko dirbti į politinį skyrių, — ką gi: raštingas buvo — ir dar vokiečių. Todėl veikiai jisai ir komandos kapas pasidarė. Čia jisai buvo savo vietoje, — pagal pašaukimą. Jis čionai buvo vienas uoliausių lagerio razbaininkėlių, dirbęs galvažudžio darbą su dvasios pakilimu.

Jisai matuodavo naujoko kalinio ūgį ir imdavo pirštų nuospaudus. Ant stalo pas jį visuomet būdavo rimbas, iš vielų nupintas, arba pagalys.

Ateina, būdavo, naujokas. Susitraukęs, prigąsdintas, susirietęs. Ne kartą — visiškai sumuštas. Ne kartą — vokiškai nė žodžio nesuprantas. Šreideris permeta naujoką akimis — jis jau žino, kaip galima ir kaip reikia su juo elgtis.

Atvartytuosius kalinius iš eilės šaukia Šreideris. Šaukiamasai kalinys kartais nenugirsta, kartais nesupranta, kad jį šaukia. Ypač dažnai tai atsitikdavo,

kai kalinys buvo ne vokiečiai, kai jo pavardę Šreideris bedieviškai iškraipydavo. Naujokas labai dažnai nežino, kur jis turi eiti ir kaip atsistoti. Jis niekuomet nežino, kad pašauktam kaliniui negalima žingsniu eiti, — kad jis turi risčia bėgti. Nežino jis ir daugelio kitų reikalingų dalykų. Šreideris, būdavo, tokį naujoką nemokšą visuomet moko — su lenta per ausį, su batu per pilvą, su kumščiu, su rimbū, su pagaliu...

Pašauktasai naujokas ateina kaip visi normalūs žmonės vaikšto. Šreideris pasitinka jį tarpdury ir mauna jam batu į pilvą, — naujokas virsta aukštelininkas į kiemą. Šreideris vėl jį šaukia, vėl jis eina ir vėl virsta... Tai tęsiasi tol, kol naujokas susipranta, kad pašauktam reikia bėgti. Toliau stovintieji naujokai, prisiziūrėję šitų kulnavarčių, jau žino reikalą — iš anksto kucena. Tiktai Šreideris išranda jiems kitokių negerovių. Apskritai, lagery niekuomet nesakoma, kaip ką turi daryti, — turi pats susiprasti. Susiprasti padeda pagalys. Taip ir Šreideris, būdavo, moko kalinį, kol jis pradeda vokiškai suprasti ir atsistoja ten ir taip, kaip Šreideris nori. Išmokslintą naujoką, išeinantį iš surašinėjimo ruimo, Šreideris, būdavo, palydi batu per užpakalį ar pagaliu per nugarą.

Žinoma, ne visuomet Šreideris taip elgdavosi. Kartais jis būdavo itin mandagus džentelmenas ir puikus rūpestingas kavalierius. Mandagumo antpuolis jam užeidavo tuomet, kai naujokas būdavo geriau apsirengęs, turėjo laikrodį, žiedą, tabokos ar šiaip kokių vertingų dalykelių. Šitokią naujoką Šreideris meiliai prakalbindavo, moteriškai naujokei

meiliai meiliai nusišypsodavo, paguosdavo ją, pri-
glausdavo... Tuomet paprastai koks nors geras daly-
kėlis imdavo ir įslinkdavo į Šreiderio kišenę. O ku-
ris naujokas nieko neturi — ko jis galėjo būti
vertas?

Versdavo kas nors Šreiderį taip kankinti žmones?

Ne, — niekas neversdavo! Tai buvo jo paties
iniciatyvos reikalas. Smagu buvo jam tai. Smagu ir
pelninga. Ir garbėtroška — patenkinta, — ir jis, mat,
viršininkas: muša!

Na, ir drausti, žinoma, niekas nedraudavo: ką
gi, ne SS muša, kalinys kalinį muša! Kraujas iš gal-
vos varva? Kas kam rūpi! Tam ir koncentracijos la-
geris buvo, kad kraujas iš galvos varvėtų. Varva —
ir viskas. Didelis čia daiktas?

Kas be ko, — šio tokio paskatinimo mušeikom
vis dėlto buvo. Be feldfebelio Kenigo, SS vyrų tarpe
ir daugiau buvo tokių, kurie kaliniam nieko bloga
nedarydavo, net draugiškus santykius su kaliniais
stengdavosi palaikyti. Kai pasitaiko pašal koks aukš-
tesnis pareigūnas, toksai minkštaširdis esesininkas
rieja kalinius, biauroja, kumščiu aplink nosį vedžio-
ja. Vos pasisuko pareigūnas į šalį — minkštaširdis
iš paskos jam ilgą nosį rodo ir vėl su aprietaisiais
kaliniais mielai bičiuliuojas.

Kalinių riejimas ir mušimas lageryje vis dėlto
buvo gero tono požymis. Jeigu senis kalinys muša
naujoką, senis valdžios akyse buvo jau „pasitaisęs“,
„atgailėjęs“ savo nusikaltimą, „susipratęs“. Norėda-
mas valdžios akyse įsigyti pasitikėjimo, norėdamas
lagerio respublikoje padaryti karjerą ar kalinių tar-
pe iškelti savo autoritetą, galėjai pasinaudoti šia

pigiausia priemone: mušti kitus, ypač gi — naujokus. Tai buvo bendra taisyklė, turinti, žinoma, ir išimčių.

Šreideris ir buvo toks karjeristas mušeika, sugėbęs mušimo specialybę padaryti gana pelningu verslu, — tai buvo jam drauge ir apiplėšimo priemonė. Pagal lagerio nerašytus įstatymus ir moralę tai nebuvo joks nusikaltimo veiksmas.

Saunus Šreideris buvo vyrukas ir labai turtingas. Po lagerį šlepinėjo su lakuotais pusbačiais ir odinėm pirštinais — prašmatni karo metui elegancija! Toji elegancija ypač rėžė akį visuotinio neapsakomo skurdo fone, kuris viešpatavo lagery.

Taip buvo išgalėjęs tasai Šreideris, kad ėmė nepaisyti gyvenimo paprasčiausio dėsnio:

— Pats nori gyventi — ir valdžios neužmiršk!

Nemėgo Šreideris savo lobiu su niekuo dalytis. Valdžia jam atrodė esanti nereikalingas priedas prie šios žemės gėrybių. Nežinojo Šreideris, kad valdžia visuomet pavydesnė už bet kurią meilužę. Ir — ką gi? Valdžia, iš pasalų jau seniau prieš jį dantį griežusi, staiga prikibo, kad jis už pinigus nelegaliai siuntinėjęs kaliniam laiškus iš lagerio — ir išgrūdo vargšelį iš politinio skyriaus. Pateko jisai į „miško komandą“ — kelmų rauti ir rąstų tampyti. Bet ir tenai sugėbėjo jisai vaikščioti su lakuotais batukais ir odinėm pirštinais. Kastuvo nebuvo nė į rankas paėmęs. Saulelėj pilvą šildėsi ir cigaretės čiulpė. Pasisukaliojo, pašlepinėjo kelias savaites — ir vėl padarė karjerą.

1944 metų vasarop atėjo įsakymas pasiųsti iš Štuthofo į Pelicą 3.000 kalinių darbininkų.

Pelice, netoli Štettino, buvo fabrikas sintetiniam kurui gaminti. Dėl to fabriko tuomet prasidėjo atkaklios vokiečių varžybos su anglais. Anglai tą fabriką bombina — vokiečiai iš griuvėsių naujas sienas kelia. Anglai bombina — vokiečiai stato, — kaip du ožiu ant liepto. Va, į tą subombinto fabriko statybą ir išvyko iš Štuthofo 3.000 kalinių. Šitos „darbo komandos“ priešakyje šalia kitų profesionalų ir mėgėjų mušeikų-galvažudžių atsidūrė ir Šreideris. Neblogai jam ir tenai sekėsi.

Pelico darbo komanda iš visų Štuthofo kalinių darbo komandų buvo pati turtingiausia numirėliais. Per tris mėnesius 1.000 iš tos komandos buvo jau atsidūręs pas Abraomą, kitas tūkstantis gulėjo nejudėdamas ligoninėje. Didelė sergančiųjų dalis skundėsi, kad jiems esą sulaužyti kaulai. Ir tiesą jie sakė: Pelice kalinių kaulai tratėjo it sudžiūvusios eglės šakelės. Įžymūs, garsūs, talentingi banditai čionai buvo valdžioje. Šalia kitų čionai kaulų laužymo darbe garsiai pasižymėjo ir Šreideris. Patratinę kaulus, tieji galvažudžiai samagoną lakdavo. Kartą tiek prisilakė, kad penki iš jų vietoje liko negyvi: Helclis [Hölzl], Karlas Fridrichas [Karl Friedrich], Lėgė [Legge] ir dar du.

Šreideris ir šioje operacijoje nepražuvo. Gražus buvo berniokas. Sekėsi jam.

Šreideriui pasitraukus iš politinio skyriaus, jo vietą kapo teisėmis užėmė senas katorgininkas, jau anksčiau tame skyriuje dirbęs, Franciszekas Dziegarčikas [Franciszek Dziegarczyk]. Jis buvo lenkas, gimęs Vestfalijoje, jau ketverius metelius lageryje atpliekęs. Politinis kalinys, protingas,

apsukrus, perėjęs vokiečių lagerių koncentruotą pragarą. O smailialiežuvis, o šaipėiva, o šalaputris! Nuolat keikėsi jisai, kad jam tenka dirbti tokio vardo įstaigoje, bet ir nedarė pastangų iš jos pasitraukti. Vieta buvo visiškai nebloga. Darbas — menkas, o pavalgyti gaudavo dar atskirai iš SS virtuvės, — tai lagery buvo be galo svarbus dalykas. Tiesa, įstaiigos pavadinimas buvo įtartinas, — kurgi: koncentracijos lagerio politinis skyrius! Bet faktinai tasai skyrius lagerio gyvenime reiškė daug mažiau negu bulvių skutimo dirbtuvėlė.

Francišekas Dziegarčikas, paprastai vadinamas iš vokiško Francu, kalinių, žinoma, nemušė, — neplėšikavo kaip Šreideris. Bet jis jais ir nesidomėjo. Būdavo, atvaro naujokų kalinių partiją. Reikia kaliniai surašinėti, o Franco — nėra. Nė pėdsako nėra. Dingo kaip sliekas šuliny.

— Kur Francas? Kur tas velnias prakeiktas? Kur tas padūkęs šuva? — rėkia keikiasi jo viršininkas, SS feldfebelis Kenigas, zyliodamas po lagerį.

Kur dabar rasi Francą tą prakeiktą? Kuriame barake, kurioj skylėj su kuo jis dabar samagoną laka — kas jį žino!

Vietoj Franco prie rašomosios mašinėlės sėda patsai Kenigas. Piktas kaip vilkas, uodegą jaujoj praradęs. Keikias bauriausiai žodžiais, kokius tik prisiminti pajėgia.

Užmušiąs jis Francą, tą niekšą, kaip paršą paskersiąs. Jo žarnas šunim atiduosiąs, pasiutėlio tokio.

Visa išgale keikiasi Kenigas ir barškina mašinėlė.

Į darbo pabaigą atklipatoja, būdavo, ir prakeiktasai Francas, girtas girtutėlis, vos ant kojų besilaidamas.

— Tu, šioks ir toks, visų velnių bendras vaike, — šūkauja, kumščius sugniaužęs, feldfelbelis Kenigas, — kur nusilakei, kiaule? A? Sėsk rašyti, išvietės drienė!

Francas rašyti aiškiai nebegali. Francas aplink pečių tupinėja. Francas nuodėgulių pypkę dega ir su pečiaus dvasiomis bando susisiekti. Francas šios žemės gyvenimui nebetinka.

Mašinėlė toliau rašo Kenigas. Kenigas keikias. Kenigas pats pakarsiąs Francą, tokį padūkusį išgamą!

Darbui pasibaigus, Francas eina atsipagirti, su juo drauge eina ir Kenigas — pasigerti.

Pavakary kartais, būdavo, Francas su Kenigu susikabinę šlitinėja lagerio patvoriais ir abu visa gerkle plėšia girtas dainas. Kartais juos rasdavo lagerio ligoninėj susmukusius, kartais — kalinių gyvenamuose barakuose, kartais — ir palei moterų barakus...

Puikus politinio skyriaus kapas buvo tasai Francas, — su juo buvo galima gyventi.

O, kad visi kapai būtų buvę tokie!

Trečias politinio skyriaus svarbus bendradarbis buvo Špeideris [Speider], vokietukas iš Lodžės, buhalteris iš pašaukimo. Lagerin jisai pakliuvo už dangiškus reikalus. Buvo jisai Bibelforscher — biblijos tyrinėtojas, — tokius biblininkus Hitlerio valdžia be atodairos grūsdavo į lagerius.

Špeideris buvo labai jautrios širdies žmogelis.

Būdavo, kai per naujokų surašinėjimą Šreideris muša ir grando, Špeideriui per veidelį ašarėlė rieda. Drebančiom rankom barškina Špeideris mašinėlė, bet mušamam pagelbėti jis nieko negali. Dar 1943 metų pradžioje guodėsi jisai, kad jam gėda esanti vokiečio vardas nešioti.

Kartkartėmis lagerio viršininkas pasikviesdavo Špeiderį pafilosofuoti ir mėgindavo jį prikalbėti, kad jis atsisakytų savo biblijos tyrinėjimų. Jam reikėjo tiktai pasirašyti, kad jis atsisako savo biblinio tikėjimo būdo, — jo tikėjimas dokumentuose buvo įrašomas: Bibelforscher, — ir jis tučtuojau būtų buvęs iš lagerio paleistas. Tačiau Špeideris, kaip ir visi kiti jo tikėjimo išpažintojai, buvo atkaklus savo įsitikinimų gynėjas. Lagerio viršininkas diskusijose su Špeideriu bežiūrint išeidavo iš kantrybės. Lagerio kieme toli būdavo girdėti, kaip jiedu riejas ant-rame mūrinių namų aukšte.

Vienas jų, Špeideris, rėkia kiek galėdamas:

— Jehova! Jehova!

Lagerio viršininkas rėkia į tai:

— Sauhund! Scheisse!

Taip ir tęsiasi kurį metą tasai nesudėtingas dialogas:

— Jehova! — Scheissel

— Scheissel! — Jehova!

Po to Špeideris strimagalviais lekia, visas paraudonavęs, laiptais nuo antrojo aukšto ir atsigrįždamas vis dar kartoja:

— Jehova! Jehova!

Špeideris, sėdėdamas politiniame skyriuje, kaip vokiečiai, būtų galėjęs, žinoma, kalniam ir šį bei tą

gera padaryti, bet tam reikalui trūko jame išmanumo ir energijos. Jam rūpėjo tiktai bibelforšeriai. Būdavo, kai ateina į lagerį koks naujokas bibelforšeris, Speideris tuojau atgyja, išsitiesia, net jam nosis ima blizgėti. Naują bibelforšerį jisai ir paguodžia, ir pamoko, ir priglaudžia, ir padoresnę vietą jam parūpina. Kitokio tikėjimo žmonės jam nerūpėjo. Nebent tiktai tokie, iš kurių būtų galima bibelforšeris padaryti.

Ne, ne visi buvo lygūs broliai Jehovojel

Prie ketvirtosios rašomos mašinėlės sėdėjo ne kaip politinio skyriaus, bet darbo biuro — Arbeits-einsatz — atstovas Jozefas Renčas [Joseph Rentsch], labai geros širdies ir įvairių talentų savininkas ir tiktai per talentus ir gerą širdį į lagerį patekęs. Jis buvo nepakeičiamas specialistas padirbinėti svetimus parašus. Meistriškai padirbinėdavo — ir labai greitai. Mirkrels tiktai, būdavo, kaire akimi, galiuką liežuvio iškiš pro dantis — ir yra parašas, nors jam ir pirmą kartą matytas, — toks retas talentas slėpės jame. Atsitikus kokiam reikalui — už bet kokią lagerio viršininkėlių popierių pasirašys, ir šis niekuomet neišdrįs ginčyti, kad tai ne jo parašas.

— Bene girtas buvau, kad pasirašiau tokį mėšlą, nepamenu, — krapštydavo pakaušį viršininkėlis, ne vietoje radęs savo parašą, bet jo autentiškumo niekuomet neginčydavo.

Ot, toks jau įgimtas talentas buvo — ir palinkimas. Nepadirbęs svetimo parašo, jis negalėdavo ramiai nusėdėti. Kartais jis net ir pats susipainiodavo, — nebegalėdavo atskirti: kur — autentiškas pa-

rašas, kur — jo padirbtas. Va, šitokios rūšies painia-
va kartą jam išėjo ir su vekseliais. Supainiojo jis
juos. Vietoj autentiško parašo jis įdavė bankui sa-
vąją svetimo vardo gamybą, — nebeatskyrė žmo-
gus, ir tiek. Dėl tos nelaimingos klaidos atsidūrė ji-
sai lagery, kuriame, ilgus metus sėdėdamas, vis dar
bylinėjosi su Budapešto bankais dėl neaiškios kil-
mės parašų vekseliuose.

Dėl tos pačios priežasties susipainiojo ir jo tau-
tybės reikalas. Lagery niekas, — atrodo, ir jis pats,
nežinojo, kas jis buvo per vienas: vokietis? žydas?
čekas? vengras? Visomis tomis kalbomis jis puikiai
kalbėjo, pagal savo išvaizdą jis tiko visur, — ir vi-
sur buvo labai naudingas. Pagal būdo savumus jis
buvo greičiausia čigono vaikas, truputį praplikusiu
pakaušiu toksai, maždaug per dešimtį kvadratinį
centimetrų.

Drauge buvo tai ir didelis vaidybinis talentas.

Būdavo, sutiksi jį kur, jis tuoj su užuojauta klau-
sia:

— Pietų valgei? Nori valgyti?

Kas gi lageryje valgyti nenorės, — kas per klau-
simas!

— Aš turiu kotletų. Puikių! Primal Extra! Eikš,
pavaišinsiu.

Einame į tą vietą, kur jisai gyvena ar dirba.

— Va, čia palauk prie durų, aš tuoj atnešiu.

Geraširdžio Jozefo taip gražiai paguostas, atsisto-
ji prie durų. Kotletas taip ir kvepia — iš tolo: su
svogūnais toksai, parudęs, sultyse įmirkęs... Ce-ce-
ce... — vos sulaikai seiles, kad nebliauktų!

Ryji seiles pusvalandį, ryji valandą... Nematomas kotletas ima dvokti, o Jozefo — kaip nėra, taip nėra. Praslinkus dar kokiai valandai, išlenda iš kažkur tasai Jozefas:

— Ką, gavai kotletą? Pavalgei? Skanu buvo? — trina Jozefas rankas iš džiaugsmo, savo bičiulį sugebėjęs taip gražiai pavaišinti.

— Ne, po velnių! Aš jokio kotleto nemačiau! Juk liepei laukti prie durų ir iki šiol nebuvai atėjęs! — atsikerti pyktelėjęs, bet vis dar tebesvajodamas apie kotletą.

— Kaip tai, — stebisi Jozefas, — argi tau kotleto neatnešė?

— Ne, niekas neatnešė, kas gi man neš! Tiktai bloko viršininkas man antausius apskaldė, kad be darbo tiek laiko čia stoviu!

— Ot, velniai! Kaipgi jie taip? Aš gi jiems liepia... Patys, tur būt, bus suriję... — skėčioja Jozefas iš nustebimo rankas. — Palauk čia truputį... Aš tuoj...

Ir vėl jisai dingsta, palikęs laukti prie durų.

Gali dabar stovėti, kol pats su visu kotletu pašvinks!

Kotleto, žinoma, nėra. Kotleto, žinoma, nėra nebuvo. Bet norai buvo geri. Ir jo, ir mano. Pagaliau kuo jis kaltas, kad žadėtųjų kotletų jis pats jau aštuoneri metai nebuvo matęs? Į lagerį jis atėjo iš kalėjimo, ir koncentracijos lagery — ne viename pabuvojo. Ne be reikalo gi sakoma: „Pažadėsi — patiešysi...“ Tiešydavo Jozefas žmones, labai dažnai tiešydavo, — labai geros širdies buvo žmogelis. Aukštai kvalifikuotas buvo jisai melagis.

Jozefas, kaip senas katorgininkas, lageryje eida-
vo vis atsakingas pareigas, buvo įtakingas žmo-
gus, — visur meluodavo meistriškai. Net ir tuomet,
kai jam pasitaikė lageryje išimylėti iki kulnų į vie-
ną tokią sudžiūvusią apykrevę moteriškaitę su di-
deliais akiniais, — ir jai jisai pavyzdingai meluoda-
vo. Pripasakojo jis jai apie savo turtus, apie savo
mūrinius namus Prahoje, apie savo dvarus Vengri-
jos puštoje... Tuo tarpu viso lobio turėjo jisai tik-
tai suklastotus vekselius Budapešto bankuose.

IX. NAUJOKŲ ĮPILIE TINIMAS

Naujokas, politinio skyriaus bendradarbių „aprašytas“ ir gavęs tenai eilinį kalinio numerį, patenka į lagerio pirtį, kur jisai yra visokeriopai nuvalomas.

Pirtis naujoko paprastai nekantriai laukdavo, — savo nekantrumui ji turėjo pakankamai svarbaus pagrindo, — ji atlikdavo su naujokais visą eilę operacijų.

Atėjęs į skylėtą baraką, vadinamą pirtimi, naujokas jau rasdavo už atskiros stalelio besėdintį SS feldfebelį Cymą [Ziehm], kartais gi — net patį Hapkę [Hapke], taip pat SS feldfebelį, tiktai daug mandresnį, užimantį aukštesnę tarnybinę vietą.

Hapkė buvo Eigentumsverwaltung viršininkas. Tai yra viso kalinių turto valdytojas. Jo žinioje buvo ir visų raštinių turtas. Cymas, jo padėjėjas, savo žinion gaudavo visų kalinių drabužius, avalynę ir lagaminus.

Hapkė — Gdansko miesto pirklio sūnelis, iš pašaukimo — buhalteris, lagerio raštinėse besitrinąs nuo pat lenkų—vokiečių karo pradžios. Todėl dar 1944 metų rudenį mėgdavo jisai girtis, kad jis jau penkeri metai besirandąs kare, nors karo lauko veiksmuose jis niekuomet nedalyvavo — visą laiką

pravertė su beginkliais kaliniais bekariaudamas, — juos mušdamas, smaugdamas ir apiplėšdamas.

Tai buvo pats išdidžiausias esesininkas visame lagery, už jo išdidumą kalinių pramintas: Graf von Stutthof. Baisiai didžiavosi jisai savo rase, savo padėtim, savo SS uniforma, savo odinėm — iš kalinių vogtom — pirštinaitėm. Vaikščiojo vis išsitempęs, tarytum jo nugarkaulis būtų buvęs pagiriom paraližuotas, — ir kepurę vis iškilmingai ant akių užsimaukšlinęs. Lenkai ilgaliežuviai apie jį sakydavo:

— Eina išdidus kaip neščia kekšė.

Vokiečiai kaliniai pridėdavo dar:

— O, er macht sich wichtig, — jis daro save svarbia persona.

Savo didybei palaikyti jis labai uoliai sekdamas, ar koks kalinys nepamiršo jam prideramą garbę atiduoti. Vargas buvo tam kaliniui, kuris užmiršo prieš jį nusiimti kepurę ir išsitempti kariamo šunies pavyzdžiui!

Kumštį Hapkė turėjo pavyzdinę, o kalinių dantys stiprumu niekuomet nepasižymi... Hapkė buvo vienas labiausiai nekenčiamų esesininkų visame lageryje, visiems šlykščiai įkyrėjęs savo išdidžiu priekabumu. Ne vienam kaliniui jis buvo ir taip nelinksma katorgininko dalį užnuodijęs.

Kartais tačiau Hapkė mokėdavo ir džentelmenas būti. Jis turėjo taip pat savo darbo komandą, iš kalinių sudarytą. Komanda dirbo pastogėj, švarioj raštinėj, darbas buvo lengvas. Tam darbui jis pasirinkdavo inteligentiškesnius kalinius ir su savo komandos nariais jisai elgdavosi visiškai padoriai.

Ir maisto jis jiems parūpindavo sočiai, na, ir kito-
kių lageriškų gėrybių.

Pirties komandoje dirbo, kitų tarpe, kaip poli-
tinis kalinys, buvęs Lietuvos armijos majoras, var-
du Julius. Aukštas, stambus vyras — ir labai ge-
ros širdies, su visais kaliniais gražiai sugyvenęs ir
visų labai mėgiamas. Kartą naujokų tarpe pamatė ji-
sai vieną išdaviką, gestapo agentą, iš Lietuvos, —
tą patį, pagal kurio pranešimą ir jis, Julius, atsidūrė
koncentracijos lagery. Tas agentas patsai į lagerį
pateko už galvažūdiškus darbelius. Julius, pamatęs
savo judošių, pasakė komandos draugui lenkeliui,
kas tai per paukštis tasai naujokas. Lenkelis nu-
dūmė tuojau pas Hapkę ir pranešė jam, kokio reto
svečio susilaukta. Hapkė sužalavo akimis, nusikei-
kė, apsiputojo. Ardėniškais žingsniais priėjo prie
išdaviko, abiem rankom griebė jam už gerklės ir
pradėjo jį smaugti:

— Tu, judošiau, mano Julijų į koncentracijos
lagerį įkišai, aš tau parodysiu, šunsnuki, tu!

Hapkė tą judošėlį ir smaugė, ir antausius jam
skaldė, ir su jo galva barako sienas daužė. Lenkai,
pamatę, ką daro Hapkė, tą išdaviką pasiėmė savo
žinion: daužė ir skaldė, kur tik pagaudami. Jisai la-
gery nė pasirodyti niekur negalėjo, — visur visuo-
met jį mušdavo lenkai ir vokiečiai. Iš viso lagery
gana keisti papročiai buvo. Kai tik į lagerį patenka
koks šnipas, išdavikas, gestapo agentas — jam jau
lagery gyvenimo nebūdavo. Paprastai ilgiausiai per
tris dienas jis jau baigdavo savo gyvenimėlį. Už tokį
išdaviko nudobimą valdžia nieko nesakydavo. Lie-
tuviškoji lagerio kolonija išdavikų atžvilgiu laikėsi

santūriai, nesimušdavo. Bet vos tik lenkai ar vokiečiai sužinodavo, kad išdavikas atėjo, jie jam atlygindavo savo iniciatyva — ir su dideliu pasitenkinimu. Koks jau mulkis neraliuotas buvo tasai Hapkė, — net ir jis — pirmas! — griebė išdavikui už gerklės, parodydamas kitiems, kaip su judošiais reikia elgtis! Tai darė SS vyras, feldfebelis, gestapo tarnas.

Cymas, turėjęs taip pat savo darbo komandą, buvo daug švelnesnio būdo, — ir pats grobdavo, ir kitiems nepavydėdavo. Visiškai teisingai darbas jo komandoje buvo laikomas vienu pačių geriausių ir pelningiausių visame lageryje.

Cymas, aukštas gražus vyrukas, mėgdavo kalbiam dėstyti, kad SS esą garbingiausi vyrai visoje Vokietijoje. Esą fiureris iš gerųjų vyrų atrinkęs pačius geriausius ir padaręs iš jų garbingą savo gvardiją. Jis ir esąs iš tokios garbingos gvardijos. Žalingas jisai nebuvo vis dėlto, bet kiaulė — šiek tiek. Dirbo pas jį porą metų toksai ruskelis, septyniolikos metų. Supratę jie buvo, susigyvenę. Kartą tam ruskeliui kažkas dingtelėjo į galvą, jis ėmė ir kaukštelėjo plaktuku Cymui į kaktą, palei smilkinį. Cymas skerdžiamu tekiu subliovė, nuvarvino šiek tiek kraujo, — po dviejų savaičių buvo sveikas. Ruskelis gi buvo už tai labai iškilmingai pakartas, o prieš tai trys ruskelio kaimynai užpumpinti, nors jie ir nieko bendra neturėjo su tuoju plaktuku. Cymas — nė piršto nepajudino nekaltiesiems gelbėti. Sąžinė jo negrauzė...

Naujokas, patekęs į pirtį, pirmoj eilėj turėjo atiduoti Hapkei arba Cymui pinigus, auksą, žiedus,

laikrodį, amžiną plunksną bei šiaip turimas brangenybes. Visa tai buvo surašoma į knygas, atskirai supakuojama, — kalinys pasirašydavo, ką atidavė. Tačiau knygoje toli gražu ne viskas tiksliai buvo surašoma. Nusigandęs kalinys nė nepastebėdavo, ko knygoje trūksta. Čia buvo pirtininkam pirmas pajamų šaltinis. Atimamos iš žydų brangenybės ir pinigai, gana dažnai ir rusų, retkarčiais — ir lenkų, jokiosna knygosna nebuvo rašoma. Visa tai buvo verčiama į vieną krepšį, — vėliau raštinėje skaičiuojama ir atiduodama išdui. Čia buvo antras pajamų šaltinis — ir labai svarbus. Darbo komanda, atiminėjanti brangenybes, ne viską sumesdavo į krepšį, — šis tas patekdavo ir į darbininkų kišenes. Ne viskas ir iš krepšio patekdavo į išdą, — dingdavo pakelėj.

Kalinių naujokų atsineštas maistas ir rūkalai — viskas be išimties eidavo darbo komandų, dirbusių pirtyje, naudai. Kartais ir esesininkai iš čia savo dalį pasigrobdavo, bet darbo komanda mokėdavo ir juos apmauti. Naujokų ateidavo šimtai ir tūkstančiai, — pirties darbo komandos buvo turtingos!

Naujokų smulkūs dalykėliai — piniginės, pypkės, portsigarai, muilinės su muilu, žiebtuvėliai, dantų šepetukai, žymi dalis skalbinių, peiliai, skustuvai, — taip ir toliau, — visa tai buvo metama į bendrą krepšį, visa tai turėjo eiti į SS sandėlius, SS organizacijos naudai, bet žymi to turto dalis pakeliui po įvairias kišenes pasprukdavo.

Viršutiniai drabužiai, avalynė, bent viena skalbinių pamaina buvo rišama atskirais ryšuliais ir vėliau Cymo įstaigoje saugojama. Bet ir čia gyvenimas

knygų nelabai teklausė. Visų pirma žydų ir rusų drabužiai buvo metami į vieną krūvą. Nuo 1944 metų rudens į tą krūvą eidavo ir lenkų drabužiai. Visa tai buvo skiriama SS organizacijos ir lagerio naudai. Tačiau niekas niekuomet negalėjo tų ryšulių su drabužiais sukontroliuoti. Tai buvo vėl labai svarbus darbo komandų pajamų šaltinis, — reikėjo tikrai tam tikro rankų miklumo.

Antra vertus, ir drabužių surišimas į atskirus ryšulius bei sunumeravimas — nedavė jokio laido, kad ryšulys liks sveikas. Mano naujas angliškos medžiagos kostiumas, nauji batai, specialus alpinisto puloveris, odinės pirštinės, šilkiniai marškiniai ir kojinių, ir kita, — visa tai po savaitės jau buvo dingę iš ryšulio be pėdsako. Panašiai atsitiko ir daugeliui kitų mano draugų, drauge su manimi iš Lietuvos čionai atitemptų. Kaltininko, nukniaukusio mūsų daiktus, žinoma, nesurasta, — niekas jo nė neieškojo. Na, ir prasmės nebuvo ieškoti.

1945 metų sausio mėnesį evakuojant Štuthofio lagerį, kelios dešimtys tūkstančių apsiaustų, kostiumų, baltinių, puloverių, batų porų, kepurų, skrybėlių buvo suversta vienon krūvon, išvežta be jokios tvarkos į miestą Lauenburgą, suversta it jovalas į sandėlių-daržinę. Dalis to lobio buvo išvogta bevežant, visa kita — galas žino kam atiteko. Likę gyvi kaliniai savo daiktų niekas nebeatgavo. Žuvo visi pinigai, visos brangenybės, į knygas surašytosios.

Prieš pat lagerio evakuaciją užėinu pas Cymą, — visas išraudęs, jisai drebančiomis rankomis dėžes krausto, pakuoja.

— Ponas šarfiureri, — sakau aš jam, žemai nusilenkdamas, — gal tamsta man leistum iš apsiausto kišenės pasiimti mano pasą?

— Ką? Pasą? Kam tau jo reikia?

— Taip sau... Atsiminimas toks... Apsiausto kišenėj liko...

— Bėgti, žalty, rengies?! Negalima! Lauk!

— Bet gi, ponas šarfiureri, ką gali žinoti... Žinoma, Trečiasai reichas galingas... nugalės... Bet pasas lieka pasas... Pagaliau, ponas šarfiureri, tamsta jau aiškiai rengiesi bėgti...

— Lauk, gyvuly! — kad šoks jis ant manęs, — užmušiu, gyvate! Lauk, lauk, bestija!

Iš išglebėlio Cymo tokios energijos nelaukiau. Kaip šiaudų kūlys išvirtau atbulas pro duris.

Taip ir liko mano pasas našlaitis našlaitėlis, nežinia kokion duobėn numestas...

X. DUŠAS KŪNUI IR DŪŠIAI

Mus, naujokus, lietuvių inteligentijos atstovus, nusivarę į pirtį, pirmoje eilėje apiplėšė pagal bendrąją tradicinę tvarką. Iš viso mano lobio man liko tiktai akiniai. Kitiems gi ir akinius atėmė: grabaliokis be akinių kaip išmanai. Paskui — nukirpo, nuraitytė, nuskuto, kur tik kokį plaukelį suradę, — plikesni pasidarėme už Adomą, kol jis rojuje tebegyveno. Kažkokia smarve apipurkštė, atseit, dezinfekciją įvykdė. Išmatavo ūgį ir svorį — ir į knygas įrašė. Rischia pro šaltą dušą pravarė — ne visi ir sušlapti suspėjo. Oficialiai — mes buvome jau išmaudyti.

Išmaudytus gena į šaltą priepirtį. Tenai dalina tokius niaurius skarmalus, visai neaiškos spalvos, oficialiai baltiniais vadinamus, ir klumpes. Vidutinio ūgio vyram čia išeina, tariant, dar pusė bėdos, bet kiek stambesniam, augalotesniam — visiškai riesta: nei klumpės ant kojos lenda, nei maišas, marškiniais vadinamas, — ant nugaros.

— Susimildamas, — maldauju pirties veikėjo, — gal turi ką nors tokio, kad ir aš galėčiau apsivilkti? Matai, nelenda. Būk gerutis, pažiūrėk, gal atsiras?..

Pirties veikėjas, taip pat kalinys, tik čia jau seniau dirbęs ir gerokai praturtėjęs, subliovė žvėrišku balsu:

— Ką? Čia tau ne krautuvė! Čia — koncentracijos lageris! Lauk, driskių kuine, lauk!

Kažkas neaiškus ir kietas stuktėlėjo į mano nugarą, sudundėjo antausy... Vėliau nebegalėjau atsiminti, kaip aš su klumpėmis rankoje atsidūriau kieme, kur jau kiti mano kolegos stovėjo eilėna susirikiavę.

Sutryptos klumpės ant basų kojų. Degli skarmalai vietoj skalbinių. Niekas daugiau. Stovi visi eilėmis tarp barakų skersvėjų. Stovi — ir kalena dantimis.

Vis dėlto: beveik nuogi — po pirties — skersvėjų — kovo mėnesį!

Liūdnomis akimis pažvairavęs į savo klumpes, glaudžiuosi ir aš į eilę. Glaudžiuos ir kalenu dantimis, — ką gi kita veiksi nekalenęs? Bebarškinant dantimis, praslenka valanda, praslenka antra...

— Tfu, po velnių! — nebežinai žmogus, kuriais žodžiais reikėtų keiktis, kad širdžiai būtų lengviau, — juk visi plaučių uždegimu nusprogsime!

Beveik tris valandas šitokia tvarka prasmurgsojus skersvėjų, pradėjo po kelis mūsiškių varyti į būdą, panašią į baraką, vadinamą Bekleidungskammer — apsilvilkimo užkaboris. Šitoje skylėje dalino kaliniam apsilvilkimą. Čia pakeitė ir mano klumpes, — kad ant kojos lįstų. Išdavė po skylėtą medvilninį plonučiuką puloveriuką, mėlynruožį katorgininkų švarkutį ir tokias pat kelnes, medvilnines su mediena, nudriskusias ir purvinas. Davė tokios pat medžiagos dryžuotą purviną blyną, panašų į beretę, kuris laikosi tik ant paties viršugalvio. Tai — ir visas apsilvilkimas kovo mėnesiui, kada dar buvo

visiškai neblogos šalnos. Davė dar du pailgu drobės gabalėliu, kuriuose buvo išmuštas mūsų gautasai eilinis numeris ir raudonas trikampis, — įsakė prisisiūti: vieną — ant krūtinės kairėje pusėje, kitą — ant kelių kiškos ties šlaunies viduriu.

Šitaip aprengtus nuvarė mus į gyvenamą baraką, — į II-rą bloką.

Šio bloko viršininkas buvo kalinys vokiecis Eseris [Esser], kriminalistas, mušeika, lagerin patekęs už įvairias žudynes, — ne vieną žmogžudystę buvo jisai laisvėje įvykęs. Tai buvo vyriausias antrojo bloko šeimininkas. Jo padėjėjas buvo bloko raštvedys Toni F a b r o, padūkęs tirolietis, nešiojęs politinio kalinio ženklą, išsibastęs po įvairius lagerius bene vienuolika metų ir niekam nesisakęs, už ką jis į lagerį pateko.

Gyvenamasai barakas paprastai susidėdavo iš trijų dalių: Tagesraum — buveinė dienos metu, Schlafraum — miegamasai ir prausykla.

Gyvenamajame barake mum tuojau patobulino šukuosenos reikalą: pirtyje mum plaukus mašinėle nuraitė, o čia skustuvu, panašiu į peilį žasiukam piauti, išskuto per galvos vidurį juostą tokią, trijų centimetrų pločio. Ne tiek nuskuto, kiek nuraižė: visi pasijutome esą su kruvinais viršugalviais. Tuo mūsų katorgininkiška uniforma ir buvo baigta, kurią vis dėlto apžiūrėjo ir patikrino, nežinia iš kur išlindęs, nusipešęs toksai blauzdikaulis, panašus į žmogų. Jis jau ištikus metus buvo lagery išbindzinėjęs, — sunykęs ir sumenkėjęs, krunkščias ir prunkščias, perėjęs visokią velniavą, o dabar ėjęs bloke

kažkokias viršininkiškas pareigas — buvo kažkok-sai bloko raštvedžio padėjėjo padėjėjas.

— Na, apsidrėbusi lietuviška inteligentija, — pasveikino jis mus, — marš į kiemą!

Marš — tai marš, — išsigrūdom į kiemą, suk jį velniai!

Kieme ėmė jis mus iškilmingo katorgininkų maršo mokyti. Kad einant koja būtų į koja, ir kad klumpės nuolat šlepsėtų: šlep-šlep-šlep... Šito maršo aš per dvejus metus taip ir neišmokau kaip reikiant, perdaug sudėtingas mokslas tai buvo mano galvai, nors skardūs antausiai nuolat aiškindavo maršo paslaptis.

Na, nieko, — kitiems mano draugam šis mokslas vyko daug sėkmingiau.

Antras numeris buvo: išmokti padaryti štilštan-dą, — atsistoti katorgininko iškilmingoj pozoj. Atsistoti ir sustingti, — rankos prie šlaunių priglautos, alkūnės — kiek atokusios nuo liemens, kad visa fi-gūra sudarytų dvikojį virdulį.

Va, šitokioj pozoj katorgininkas ir privalo SS vyrų įsakymų klausyti ir iškilmingai marširuoti, kai valdžia mato. Rankas klibinti griežtai draudžiama. Už mostagavimą rankomis maršo metu garantuota mažų mažiausia saldus antausis, o tai — ir pagalys per šoną ar plytgalis į kuprą.

Pagaliau trečias ir paskutinis mūsų mokslo uždavinyš buvo išmokti taisyklingų „Mützen ab“ ir „Mützen auf“.

Po štilštando komandos eina komanda „Mützen ab“. Reikia tuomet visiems per vieną akimirsnį nu-traukti blyną nuo galvos, trinkelėti juo į šlaunį ir

tučtuojau sustingti. Čia itin svarbu buvo, kad visų blynai vienu metu trinkelėtų į šlaunį, kad būtų girdėti kaip orkestre tiktai vienas trumputis — šlep, — kad nebūtų šlep-šlep-šlep... Tai jau ne toks paprastas reikalas.

Praskambėjus komandai „Mützen auf“ — visi blynai vienu metu, per vieną akimirksnį, turi atsisturti ant pakaušių. Vis tiek, kaip tas blynas atsiguls tenai, bet tik būtų aukštai.

Besimokydami šios išminties, pirmą kartą gyvenime sužinojome iš to blauzdikaulio lūpų, kokiomis baisiomis nedorybėmis pasižymi lietuvių inteligentija. Kam-kam, bet nepraustaburniam piemenim būtų čionai ko pasimokyti.

Išėję šitą mokslą, prisisiuvę numerius ant krūtinų ir šlaunių, apsivilkę dryžais skudurais ir su juostomis sukruvintais viršugalviais, mes jau buvome pilnateisiai lagerio piliečiai — katorgininkai.

Iki vakaro nieko mum daugiau nebedarė. Padūkęs tirolietis tiktai Toni Fabro patarė mum suvesti sąžinės apyskaitą, savo dvasioje likviduoti praeitį, inteligento buitį, ir pradėti visiškai naują nežinomą-nemanomą bandito gyvenimą.

XI. ŽINGSNIU PER GALVAS

Vakare grįžo kaliniai iš darbų. Mūsų barakas prigužėjo pilnas pilnutėlis žmonių. Stačių. Kaip silkių. Nėr kur pasisukti, nėr kur koja pastatyti. Bendras minios užesys pasilieja keiksmiais, keiksmi banguoja minios užesiu. Tarytum vietoj lempos būtų buvęs pakabintas didelis besitempiąs keiksmas ir spinduliuotų jisai į visas puses.

Staiga iš kampo, palei pečių, pasigirsta gargaliuojantis smako balsas, — tai padūkęs tirolietis Toni Fabro rėkia:

— Raus! Raus! Raus! — Lauk visi iš barakol

Kitame salės gale ima siūbuoti toksai melodingas it provincijos vargonų bosas, darniai akompanuojąs Fabro isterikai:

— Vyperdalivaj! Vyperdalivaj! Vyperdalivaj! —
Nešdinkis lauk!

Drauge su šiuo duetu įvairiose barako vietose papliumpa lazdu sutartinė:

Ta-ta-ta, ta-ta-ta, ta-ta-ta, — taip ir tvatija.

Kas ką muša? Kodėl muša? Už ką muša?

Perkūnas juos žino tokioj kamšaty! Aišku tiktai: muša tasai, kas pagalį turi. Gauna tasai, kuriam pasitaikė atsistoti arčiau mušeikos. Daugiau nieko negalima suprasti.

Visa minia palinko į duris. Durys — mažos, siauros, bežiūrint užsikemša. Pirmųjų eilių mušeikos nepasiekia, bet jie nenusimena. Jie atsigriebia užpakalinių eilių spranduose.

Ta-ta-ta, pliump-pliump-pliump, — taip ir dunksi.

Pagaliau visi katorgininkai iš patalpos išbūgnyti laukan. Prasidėjo kelias atgal. Vienus, lazdomis paskatindami, varo į miegamąjį, kitus bruka į dienos patalpas. Mus sukimšo į šias pastarąsias.

Įėjus į ruimą — nieko nematyti. Kažkokios miglos it rudenį Londono gatvėse. Kažkur mirkčioja kažkas panašaus į neaiškios kilmės švieselę. Kažkur užkime, gargaliuoją balsai kranksi. Kažkas kažkur bumbasi, lyg kultuvais avizėles kulia.

Ruoša nakvynei. Ant grindų sukloti tokie maišai su drožlių nuotrupomis, oficialiai čiužiniais vadina mi. Beklojant tuos maišus, privaryta dulkių, kad visas ruimas miglose paskendo. Net nebematyti didžiulių plakatų, kabančių sienose su graudingu ir karingu parašu: „Utėlė — tavo mirtinas priešas!“

Guldo katorgininkėlius nakvynėn. Guldo ant šono. Gulintis ant nugaros per daug vietos užimtų. Valdžia tvarką daro: prižiūri, kad vienas prie kito prisispaudęs gulėtų. Taip visi ir gula, — taip ir guli per naktelę. Jei kas šoną nugulėjęs nori apsiversti kita puse į apačią, turi atsistoti ir apsivukti. Tačiau ne visuomet patartinas ir šitoks šonų gelbėjimo būdas.

Kas keturiem vyram išduodama viena antklodžiukė, sudriskusi tokia, kaip sietas skylėta. Atsistodamas apsiversti ant kito šono, antklodpalaikę nu-

trauki nuo savo kaimynų, pažadini juos, o jie už tokius darbus atsilygina visokios veislės velniais ir kojų įnirtusiais smūgiais. Ne — verčiau šonas amžinai nugulėti negu bandyti kita puse verstis.

Gulant, žinoma, reikia nusivilkti viršutiniai skar-malai. Tačiau ir apatinės kelnės reikia nusiimti. Ka-dangi marškinėliai — sudriskę ir trumpučiuokai, tai jauties žmogus, tarytum būtum iš rojaus pabėgęs ir ant duriančių drožlių ir spalių atsigulęs. Kuo val-džiai užkliuvo tos kelnės — nežinia, bet nusimauti jos būtinai reikėjo.

Po ilgų pastangų katorgininkėliai vis dėlto buvo dailiai suguldyti, vienas prie kito priglaustas, pri-spaustas it marmeladiniai saldainiai dailioje dėžu tėje. Nuo čia, po teisybei, naktelė ir prasideda tik-tai.

Vos katorgininkėliai pradėjo akis suverti — pra-sideda patikrinimas, ar koks neklaužada nebus apa-tinių kelnų atgal apsitempęs. Tokį patikrinimą gali įvykdyti, tiktai kinkas vietoje apžiūrėjęs. Katorgi-ninkėliai guli vienas prie kito prilipę, jų protarpy kojos nepastatysi, o kelniškąjį reikalą patikrinti gi būtinai reikia.

Tai ir žengia tikrintojėliai per gulinčiuosius, ma-žai tesirūpindami, kur koją pastatys, kur — pagalį. Pataiko ant pilvo — gerai ir pilvas, pataiko ant kaktos — kuo gi kakta blogesnė už pilvą?! Nuaima-nuoja šiek tiek gulintieji, — pasivelniauoti prieš val-džią nedrįsta! — ir viskas. Ką randa su kelnėm begulint — vietoje su lazdomis apvanoja ir meta į šaltą koridorių visai nakčiai.

Taip pat negerai išeina, kai kas iš katorgininkų

sumano naktį savo reikalais pasivaikščioti. Jis taip pat turi lipti per galvas, — kitokio kelio nėra. Paprastas katoigininkas lazdos neturi. Jis lygus su kitais. Na — ir gauna jisai velnių už pastangas vaikščioti svetimais pilvais! Jis gauna tiek smūgių kojomis, kad, po teisybei, skriste praskrenda per visą ruimą. Ir teisingai: čia — koncentracijos lageris, o ne pajūrio promenade, — nėra ko naktimis bindzinėti!

Mušėikos, numetę pagalius nuošalėn, čirškina pečiuoke paskutinę lašinių keptuvę, paskutines paspirgintas bulves gromuloja, nuolat paragindami gulinčią alkaną minią tylėti.

Aprimsta keiksmi, niekas nebesivelniuoja, tačiau miegas tokioje spūstyje ir tokiam šaltyje, — langai gi išmušti, gulim susispaudę pusplikiai, — neina. Žiū! Kažkas aplink sprandą ima judėti raičiotis, pašonėn gnybteleja, aplink kinkas kopinėja. Čiuptelėji ranka įtartino sambrūzdžio vietoje — delne visuomet pasilieka keli gyvulėliai, tokie drumzlinai balti, — palšmargiai tokie.

— Iš kur tų ragų tiek čionai ir imasi! — dūsauji žmogus, nežinodamas kur pagautąsias dėti, — negi šuva, nesukramtysi! Pavartai rankoje, pavartai — ir sviedi patamsėje kur nors toliau, kokiam nematomam kaimynui, — negi kiši jas atgal po antklode. Tačiau ir kaimynas skolingas nepalieka, — taip pat su sauja orą graibo. Pasikeičiame, atseit, dovanomis. Kartą, kitą, trečią... Et! Tuščias darbas, — šio turto čionai neišsemiama daugybė, visų nesugraibysi. Stengies tikrai kėčiau sukąsti dantis ir į tokią palšą menkystą daugiau nebekreipti dė-

mesio. Neverta. Juo labiau, kad nieko kito ir nėra ko pasirinkti. Visomis jėgomis stengies kaip nors užmigti, — nežinia gi, kiek jėgų pareikalaus rytojus.

Keltis reikia penktą valandą rytą. Galva — kaip suskilusi puodynė, iš kurios išrūgos sunkiasi. Norisi Rygon pasivažinėti. Ant viso kūno lyg žaizdos būtų.

Mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, akis prakrapštęs, galvą pakėlęs, niurzga:

— Ogi tu, Viešpatie su žaliais batviniais! Kurgi aš tą savo koją būsiu iškišęs? Piršto negaliu ištraukti...

Na, kojos nykštį ištraukti tai jis ištraukė, tiktai negalėjo suprasti, ar jis įvykdė nusikalstamą darbą — ar kas kitas į tokį darbą kėsinosi. Geraširdžio Jono kojos nykštys iš nakties buvo atsidūręs katorgininko, iš eilės gulincio prie Jono kojų, gerklėj, o tasai katorgininkas naktį pasimirė ir, matyti, prieš mirtį svetimą nykštį sukando.

— Ir pasitaikyk tu man taip! — aimanavo mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, — argi aš būsiu jį savo nykščiu uždusinęs?!

Ilgai aimanuoti neteko. Įsakymas: praustis!

Brūkasi katorgininkai koridoriumi keikdamies ir knapsi ir knapsėdami kits ant kito lipa.

Koridorius buvo lavonų prigrizdytas.

Numirė naktį koks gyvenimu nusivylėlis, — negi gulėsi toliau, lavoną apsikabinęs! Tokiu atveju numirėlio kaimynas pasirūpina savo pastangomis numirėlį į koridorių ištempti, — išmetus numirėlį, bent tai naktčiai miegoti laisviau pasidaro. Žinoma, numirėlio kaimynui pasitaikydavo kartais patamsy ir su-

klysti. Į koridorių kartais buvo išmetamas ir koks apalpėlis arba aiškiai tebealsuojąs koks paliegėlis, kuriam netrukus vis tiek būtų reikėję mirti. Koridoriuje šiokius neva numirėlius pribaidavo nakties šaltis ir besibrukančių praustis klumpės. Kitas gi numirėlis koridoriaus vėsiam ore atsigaivelėdavo, kartais net atgal miegoti bandydavo grįžti. Šiaip ar taip, bet numirėlių per naktį koridoriuje prisirinkdavo apščiai — penketas, dešimts, dvylika...

Besibrukančioms į prausyklą ir iš jos buvo ko knapsėti ir keiktis!

Teisybę pasakius, į prausyklą brautis nebuvo ir kol

Prausykloje vandenėliu zirzė vos keli čiaupeliai, lašnodami ir visai sustodami, o norinčiųjų nusiprausti buvo keli šimtai. Gausi nusiprausti ar negausi, tai dar klausimas, o per žandą ar į sprandą — tai jau tikrai gausi.

Prausykloje erzelis — neaprėpiamas. Vieną valdžia muša už tai, kad jis, bandydamas praustis, nusivilkę švarkpalaikio ir nepakabino ant gembės; kitą muša už tai, kad jis — ir nusivilkę, ir pasikabinęs... Pasikabinęs švarką, kurį kažkas nudžiovė. Buvo švarkas — nebėr švarko!

Už pavogtą švarką reikia gi kas nors mušti, — kam, po velnių, būtų valdžia, jei už vagystę nieko nemuštų! Pagal senus papročius reikėtų mušti tasai, kuris pavogė, bet surask tu tokį šėtoną staugiančioj minioj!

Vagiui skirtąją porciją turi atsiimti tasai, kuriam pavogė. Be to, jam tai pamoka, kad pats jisai žinotų ir kitam pasakytų: lagery skūstis niekuo nie-

kam negalima. Pavogė tau švarką — vok kitam, bet nesiskusk. Beieškodamas teisybės, geriausiu atveju gausi per marmuzę, bet gali būti ir daug blogiau. Katorgininkas privalo sau vinimi įsikalti į kaklą: lageryje visuomet kaltas yra nuskriaustasis, o ne skriaudėjas.

Pagaliau ne ką pelnė ir tieji, kuriem pavyko prisiplakti prie ašarojančio čiaupo.

Veidą šiaip taip susišlapinai, bet kuo gi nusišluostysi? Rankšluosčių nėra. Rankšluostis — neleistinas, rankšluostis — draudžiamas daiktas. Nemažiau draudžiamos ir nosinės, — savąsias tau atėmė, o lagerinių neduoda. Šluostykis kad nori kelnėmis ar klumpėmis, jei jų pernakt dar kas nenudžiovė. Su šlapiu veidu išgrūs tave į lauką — plynu ledeliu apausi.

Ne, — nėra kvailių kitą kartą bandyti praustis!
Ir vis dėlto tokių kvailių nuolat atsirasdavo...

XII. NUMIRĖLIŠKA DALIA

— Ei, jūs tenai! Profesoriai, advokatai, kunigai, prokurorai — šaukia į mus bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fabro, kad net jam seilės per žandus bliaukia, — ei, jūs, šuns uodegos inteligentija, stokite čia, patvory, dešinėj!

Stojame mes jam čia, patvory, dešinėj. Dar šiek tiek pasibiaurojęs, liežuviu ir visom keturiom pamataravęs, sako jis mum:

— Ei, jūs, kiauliasnukiai, marš numirėlių nešt. Iš bloko, iš koridoriaus į ligoninę. Prie ligoninės paguldyt. Žiūrėkit man, kad nepamestumėt. Iš snukių jum košę padarysiul!

Ką gi, einame tų numirėlių žiūrėti. Brrrr... Vis dėlto! Kaipgi čia dabar. Poetas, lyrikas — ir lavonus tampyk!

— Na, na, maitos vaikai, nesivaipykite! Greičiau, driskių išvažos! — putoja padūkęs tirolietis Toni Fabro, — nėr čia kol Po mėnesio ir jūs būsite tokie pat!

— Gal ir tiesą sako tasai padūkęs tirolietis Toni Fabro, perkūnas jį žino, — atsidūsti patylomis ir imi graibyti numirėlio koją.

— Kaipgi čia dabar nešti, — neišmanai, — toks baisus tasai numirėlis, pamėlynavęs, pajuodęs... Ir balti gyvulėliai, matyti, nesuspėję laiku pas kitus

pabėgti, skuta kruta drabužių paviršiuje mažais būreliais, nelyginant avytės, pikto šuns išgąsdintos.

Pagaliau, vėzdu per šonus paraginti, kimbame į tuos numirėlius, nelyginant tarakonai į košelieną. Kaip kam pasitaikė. Vieni geriau įsitaisė. Į vieną kibo keturiose: po vyrą į kojas ir rankas — ir numirėlis plaukte plaukia, žemės užpakaliu beveik nesiekdamas. Kartais per koki klanelį ir pašliaužia trupučiuką, — tokia jau numirėliška dalia, — ar jam ne vis tiek? Šiandie ji dar keturiose tempia, rytoj mane gal už vienos kojos nučiunčins, — dėl tokių niekaniekių numirėliui nėra ko išsiveidinėti.

Man pasitaikė trupučiuką blogiau. Prie vieno numirėlio pasilikome mes dviese, aš ir mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. Jonas numirėlio pirmagalį užsivožė ant savo gaspadoriškų pečių, aš įsikinkiau į numirėlio kojas it į žagrę bulvėm atarti — ir einame savo katorgininkiškas pareigas.

Pakeliui mūsų numirėlis ima ir atsidūsta tokiu giliu, gailiu, uždususi atodūsiu.

— Na, na, — piktinas mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, — ko gi čia dabar dūsauji? Kad jau kartą mirei, tai ir būk numiręs, nebedūsauk, susimildamas! Kas tai matė: numirėlis — ir dūsauja!

Mudviem nulingavus dar kokius trisdešimt žingsnių, mūsų numirėlis praveria akis ir tokiu gailiu, tyliu balsu prašneka:

— Man baisiai nepatogu... Smaugia... Draugai, paleiskite mane... verčiau aš pats nueisiu...

Ziūrime mudu su Jonu į jį. Tikrai, numirėlis šneka. Lūpas krutina, čiaupsi, akis vartaloja. Iš-

džiūvės toksai kaip giltinė, ant kurios griaučių mėlynmargė oda aptempta.

Besiriedami su numirėliu, nunešėm mes jį prie ligoninės, kuri buvo jau nebetoli. Jos palangėje ant sniego buvo suguldyta jau kelios numirėlių eilės. Vieni gulėjo užsimerkę, kiti — su praviromis akimis, nuogi su numeriu, chemišku pieštuku ant krūtinės ir ant pilvo užrašytu. Visai kaip ant siuntinio. Ar nebuvo kartais mūsų valdžioje koks nors buvęs paštininkas, kad numirėlius į dangų taip gražiai numeruotus siunčia?

Kiti numirėliai buvo dar su drabužiais. Kiti — mirksėjo ir žiopčiojo. Kiti — rankas ir kojas krutino, ar tik ne atsikelti ir pabėgti posmuodami? Pora numirėlių sėdėjo ant sniego ir apdėjusiomis akimis, it durnaropių prisiėdę, dairėsi aplinkui...

Nelabai gera ant širdies šalia tokių numirėlių būti, bet nelabai gera ir taip be niekur nieko nuo jų atsitraukti...

Palikę numirėlius, nuleidę galvas, nukulniavome mudu su bičiuliu Jonu savo pareigų eiti ir laukti, kada ir mum ateis eilė atsigulti prie ligoninės ant sniego. Vis dėlto kažkokios rakštys po dūšią baido, šitokiu būdu paliekant sėdinčius ir mirksinčius numirėlius. Bet ką tu žmogus padarysi dabar?

Radę nuošalesnę vietelę už barako, pasislėpėme ir spoksoms, ką tie mūsų numirėliai toliau darys.

Nepataisomi vargšeliai!

Kitas, gal jaunas dieneles prisiminęs, motulę, ar tėviškėlę, pasikelti, atsistoti nebepajėgdamas, ėmė ropoti, šliaužti per kiemą. Tyliai, sukandęs dantis, ta-

rytum jam niekas neskaudėtų, nedejuodamas, — tarytum naktį koridoriuje jis nebūtų buvęs mindžiotas, — tarytum jis dar labai svarbių reikalų turėtų pasauly!

Pagal tą pavyzdį pasijudino iš vietos antras, trečias...

Kad ir numirėliai, vis dėlto norėtų dar pagyventil

Apie artimo meilę, apie humaniškumą buvo kadaise daug knygų prirašyta... Et, tuščia, jų! Neverta jos skaityti!

Mudviem su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, plaukai lyg elektros srovėn pateko.

— Gi tu, Viešpatie su žaliais batviniais, — nutęsė jisai nusteбęs. Padoriau nusikeikti ir jis nebegalėjo.

Staiga iš ligoninės durų išsoko velnias. Faktas. Tikras velnias, nors visiškai į modernišką žmogų panašus, su balta prijuoste per visą pilvą. Pamatęs šliaužiančius numirėlius, pragariškai, kaip vieni velniai temoka, nusikeikė. Pagaudamas už kojų, veikiai jisai sutampė nepaklusnius numirėlius atgal į krūvą. Atitempė, eilėсна suguldė, batu šonkaulius ir pakaušius aptvarkė, numerius ant pilvų patikrino. Patenkintas savo darbu, pažvelgė į juos. Tikrai, darbo vaisiai puikūs buvo. Nė vienas numirėlis daugiau nebejudėjo, nebemirksėjo, nebežiopčiojo.

— O jūs, maitos išperos, ką čia veikiate? — mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, išgirdome lazdos bambsėjimą per mūsų nugaras, — norite, kad aš jums žarnas paleisčiau?

Nė nepažvelgę, kas tokį mielą patarnavimą pasiūlė, mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, nurūkome į bloką, kur kiti mūsiškiai buvo jau surikiuoti eilėsna ir kažko laukė.

Tiktai 1944 metų pavasarį numirėlių reikalu buvo įvesta reforma. Jų blokuose nebereikėjo už kojų tampyti. Juos tuomet blokuose nurengdavo, ant krūtinės chemišku pieštuku užrašydavo numerį, paguldėdavo ant plačios lentos, — ant tos pačios, ant kurios duoną piausto, — uždengdavo antklode, ir ke-turi vyrai, bloko viršininko lydimi, lygia eiseną nešdavo. Jei numirėlių pasitaikydavo daugiau, juos tuomet nuogus dailiai, vieną šalia kito, keliais klodais suguldydavo, apdengdavo brezentu ir veždavo dariniai ir rimtai it marmelado krovinį.

Kartą gretimame bloke iš pat labo ryto triukšmingas skandalas. Šaukia, klykia, tokiais velniais keikias, kad net barako sienos braška.

Bloke per naktį mirė devyni žmonės. Bloko raštvedys juos nurengdino, ant krūtinų numerius surašė, prausykloje dailiai eilėje suguldė, pranešimą apie numirėlių skaičių su atitinkamais numeriais ir bloko viršininko parašu pristatė lagerio valdžiai.

Bloko viršininkas, matyti, atskalavęs padorų antausių skaičių, užsuko į prausyklą rankų nusiplauti. Teliuskuoja rankutėmis aplink čiaupą, „Marsz, marsz, Dąbrowski“ niūniuoja. Žvilgteri per petį į savo numirėlius, taip, dėl visa ko, kampe it lydekos suguldytus.

— Hm... hm... Kas per velnias? — stebis bloko viršininkas, — pasiuto?!

Skubiai prižingsniuoja prie numirėlių.

— Vienas, du, trys... septyni, aštuoni... Na, taip, aštuoni! Žinoma, aštuoni... Francišek, Francišek! — siunta bloko viršininkas, šaukdamas savo raštvedį, — Francišek, kad tu išvietėj prilaktum!

Saukiamasis Francišekas atskuta uždusęs.

— Ką tu, maitos vaike, pakišai man popierių pasirašyti, kad šandie mirė devyni? Jų tėra tik aštuoni! Skaičiuot, parše, nemoki?

— Kaip tai aštuoni? — stebisi Francišekas, — buvo lygiai devyni, kaip sukirpta. Pats skaičiavau.

— Paskaičiuok, niekše, kiek tenai guli! — karščiuojas bloko viršininkas, — už tokią šunybę aš tavę vietoj devintojo kaip karvės vašką ištėkšiu!

Francišekas visiškai nusiminęs. Graibos šen, graibos ten — nėra devintojo, nors tu ką! Koks gi pasiutėlis galėjo numirėję pavogti? Nejaugi pasivogęs jį kur esti pradėjo?!

Visa bloko viršenybė sujudo sukruto, nelyginant tarakonai nuplikyti. Zuja po visą ruimą. Lavono ieško. Ieško po lovas, palovius, po čiužinius, graibo visur, kur tik užgriebti gali... Ieško ir keikias, keikias ir ieško. Tuo tarpu iš išvietės išlenda kažkoksai neaiškus patamsio gaivalas, kadaise buvęs panašus į žmogų. Gal jis kadaise ir tikrai buvo žmogus, kas jį žino. Dabar jis buvo išklypęs toksai, kreivas, susilenkęs, su išsikišusiais šonkauliais, su atlėpusiu žandikauliu, nuogas, su numeriu, ant krūtinės nutepu... ne, — dabar jisai su žmogumi maža ką bendra beturėjo.

Bloko viršininkas, jį pamatęs, net susirietė kordoriuje it buldogas, besiruošdamas žandarui į kinkas kibti.

— O tu, pakaruoklio vėdare, kur tu valkiojies dabar? A? Kur tu valkiojies, šunsnuki? Kur tavo vieta?

— Panie blokowy, — atseit, ponas bloko viršininke, — nuaimanavo šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, — man taip pilvas skauda, brzuch boli, taip skauda — taip skauda, kad aš nebegalėjau išverti... nuėjau... atsiprašau... panie blokowy...

— Ak, tu, kiauliašunie, tu man dar kalbėti drįsi? Kur tavo vieta? Marš į savo vietą! Na, greičiau!

— Labai atsiprašau, panie blokowy, — stena susirietusi šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, — stena ir sverdukuliuoja į savo vietą.

Ir nusverdukuliavo. Atsigulė nuogas ant cemento šalia kitų aštuonių nuogų numirėlių. Šluotražį pasitraukė į pagalvę. Atsigulė ir numirė. O kas jam kita beliko daryti?

Koncentracijos lagery visi taip daro: kam jau paskirta mirti, tas ir miršta. Mat jus velniai!

Iš viso numirėliai lagery buvo gana drausminga publika.

Kitas numirėlis buvo prisisiuvęs, bene bėgti besiruošdamas, svetimą, ne savo, sveiko katorgininko numerį. Arba bloko raštvedžiui nuo išlaktos politūros baisiai galva skauda. Taip skauda, kad jis nė numirėlio numerio kaip reikiant negali paskaityti. Parašo kitą numerį, kartais gyvo žmogaus. Numirėlio numeris lieka knygoje neišbrauktas, — išbraukiamas sveiko gyvo žmogaus numeris.

Va, šitoksai per nesusipratimą patekęs į numirėlių skaičių pilietis lagery paprastai labai greitai mirdavo. Visokiomis ligomis mirdavo. Arba jam

plyta kokia į viršugalvį pataikydavo, arba jis taip nugriūdavo kur nors, kad kaulai sutrupėdavo, arba paprasčiausia tvarka pasikardavo... Na, žinoma, jei jis pats nesusiprasdavo tinkamu laiku numirti, atsisirasdavo, kad jam padėdavo atlikti jo prievolę. Šitokiam numirėliui savanoriui mirus, knygose išbraukdavo ano, pirmojo numirėlio, numerį, — tojo, dėl kurio ir šis galvelę paguldė. Dabar: abu mirę, abiejų numeriai knygose išbraukti, — knygų švartai liko...

Valdžios akimis žiūrint, šitoks per klaidą į numirėlių skaičių patekęs pilietis būtinai turėjo mirti. Jis galėjo pridaryti, gyvas palikęs, daug nemalonių.

Centrinei lagerių įstaigai Berlyne jau pranešta, kad jis mirė. Reikėtų dabar rašyti, kad įvyko klaida, — Berlynas gali pamanyti, kad lagerio administracija nesugeba reikalų tvarkyti, — kam to reikia, kam tai malonu?! Antra vertus, toksai vaikščiojantis numirėlis lageriui iš viso labai nepageidaujamas elementas. Pavyzdžiui, žinodamas, kad knygose jis yra išbrauktas kaip numirėlis, jis ima ir pasprunka iš lagerio. Tuomet niekas nebegalės susekti, kas pabėgo. Visi žinos: vieno trūksta. Ko trūksta — niekas nežinos. Visi gyvieji yra, o trūksta kažkokio numirėlio! Kaipgi sužinosi, kurio numirėlio pritrūko?

Kitas, besiruošias bėgti, tyčia rūpindavosi, kad jo numeris būtų įrašytas į numirėlių skaičių. Kitas savo numerį prisiūdavo prie numirėlio kelių, o numirėlio numerį — prie savųjų. Pavyko jam porą savaičių išlikti nenumirusiam net su kitų pagalba, jis yra

jau beveik laisvas pilietis: knygoje jis jau išbrauktas — ir politiniame skyriuje, ir darbo biure, ir administracijos valdyboje. Visi jį jau užmiršo, — lauk tiktai patogios progos ir dumk numirėlio priedangoje iš lagerio!

Ne, — gyvieji numirėliai valdžios akyse negalėjo būti mėgiama publika!

Visiems būdavo daug patogiau, kai jie iš tikrųjų numirdavo. Jie — ir mirdavo. Jiem buvo vis tiek, kokia liga, bet tik mirtų.

Vis dėlto nuo 1944 metų vasaros vidurio ir jie liovėsi bemirę. Nebemiršta — ir galas: ką tu jiems?

Valdžios žmonės pyksta, keikias, knygas brauko, Berlynan atitaisymus siunčia, o gyviesiems numirėliams plytgaliai ant galvos nebekrinta, šonkauliai nebelūžta, pasikorimui pagalbininkų jie nebegauna...

Iš viso 1944 metų vasarą lageryje daug kas pasikeitė, bet kas galėjo tikėtis jos sulauksiąs, patekęs į lagerį 1943 metų pačioje pradžioje?

XIII. DŪSELIŲ APRASŲMAS

Susidorojus su numirėliais, mus tą pačią dieną, iš pat ryto, nuvarė į kitą ligoninės galą — surašinėti.

Surašinėja mediciniškai. Vardas, pavardė. Šeimyniški reikalėliai. Kur ir kam duoti žinią, kai tu lageryje nusibaigsi. Oficialiai šis klausimas kiek kitaip skamba: kam tu nori rašyti laiškus. Ligoninei rūpi, kam naujokas laiškus rašys!

Neoficialiai surašinėtojai stačiai pasako, kam tas klausimas reikalingas, kad aiškiai žinotum. Atėjusį į lagerį naujoką jie iš karto labai realistiškai nuteikia.

Reikėjo dar pasakyti, ar nesi koks girtuoklėlis, — geri kokį liorlaką ar baltakę? Ir su alučiu kokie tavo santykiai? Pypkelę ar gerokai patrauki? Ar nesi kartais iš girtuoklių ir pypkininkų giminėlės kilęs? Ar nesi kartais kokia nors cholera sirgęs? Ar bobutė tavo visiškai normali buvo ir dėl kokių negalavimų ji pasibaigė? Ir kokios tautos tu pats esi, ir kokia valstybė buvo tavo, kol dar žmogumi vadinaisi?

Klausimai — labai rimti, mediciniški vis. Pagaliau:

— Kokie tavo dantys? Šiaip išbyrėję, ar išdaužyti kur prie tinkamos progos? O svarbiausia — ar turi auksinių dantų? Jei turi, — kiek jų, kokios jie rūšies?

Kiti ilgaliežuviai tikino, kad ši anketa tikrai auk-
sinių dantų reikalu ir rašoma buvo. Dėl visų kitų
dalykų ligoninės anketa niekur niekuomet nebuvo
naudojama. O dantys — visai kas kita.

Katorgininkai — privati SS organizacijos nuosa-
vybė. Auksiniai dantys — pati svarbiausia katorgi-
ninko dalis, betarpiškai įeinanti į SS aukso fondą.
Kai tavo dantys kartą jau įtraukti į knygą, privalai
juos stropiai saugoti. Ant duonos plutos neiškeisti.
Prižiūrėti, kad jų kas nenudžiautų. Už pražudytą
auksinį dantį atsakysi taip, kaip atsakytum, iš SS išdo
aukso gabalėlį pavogęs. Dantys tikrai laikinai depo-
nuoti tavo gerklėje. Nusproges turi sąžiningai grą-
žinti išdui visą lobį. Numirėlio mediciniškas apžiū-
rėjimas ir išsisemia dantų patikrinimu. Aukso numi-
rėliui iš gerklės išplėšia, įrašo į knygas ir atiduoda
išdui, žinoma, jei pakeliui jo kas nors nenukniaukia.

Iš viso, važiuojant į lagerį, patartina dantis namie
palikti. Visų pirma nėra kas su jais lagery veikti. O
antra — baisiai jau neatsargus reikalas su jais šle-
pinėti po lagerį. Nuolat budėk, kad tau jų kas neiš-
kultų. Ir žandą nuskels, ir aukso nužags, ir tu dar
prieš valdžią turėsi atsakyti už aukso pasisavinimą.

Lageryje kur kas smagiau be dantų!

Po mediciniškojo naujokų aprašymo tuojau bu-
vome pristatyti prie darbo — pietų sriubos išne-
šiojimo.

Sriuba reikia paimti iš virtuvės. Pirmą kartą pa-
tekęs į virtuvę, nežinai, nei kur eiti, nei kur ir kaip
atsistoti, nei kuri sriuba paimti. Kas ir kaip daryti —
niekas tau nepaaiškina. Virtuvės veikėjai, visi nusi-
penėję it lašininiai kuiliai, į atėjusius sriubos paimti

naujokus žiūri kaip į mirtinus asmeninius priešus. Biauvoja juos, it degutu tepa. Ne tik biauvoja, — šluotkočiais ir samčiais viršugalvius patašo, kaustytais batais judesius pagreitina. Tarytum naujokai nusigandėliai būtų suruošę virtuvės užpuolimą ir kėsintųsi verdančius katilus iš šaknų išplėsti. Iš virtuvės išleki it iš galvažudžių stovyklos, visas apkvaišęs.

Dviese nešame sriubos bosą. Geležinį tokį. Atrodo neperdidelis, tiktai 50 litrų talpos. Bet kad baisiai nepatogu paimti. Geležinė plona rankena baisiai riešą veržia. Laužia stačiai. Degina. Visą ranką iš peties traukia. Išklerusios klumpės nesilaiko ant kojų. Reikia nuolat knapsėti. Knapsėdamas susižeidi kojas. Su sukruvintom kojom knapsi dar dažniau. Nuo knapsėjimo karštas skystimas ant plikų rankų ir kojų taškos... Baisiai sunku ta prakeikta sriuba nešti!

Lydi mus toksai nusipenėjęs banditas iš bloko viršenybės, kalinys, žinoma. Rusas Mitiucha. Lydi ir kolioja. Nunešę į vietą, pastatėme bosą. Peniukšlis Mitiucha tuojau abiem kumščiais man per galvą.

— Už ką? Kodėl? Kas negerai padaryta? — klausiu aš jo nustebeš. Vietoj atsako gaunu dar keletą antausių.

Lagery klausti negalima. Lagery turi būti psichologas ir pranašas. Turi žinoti, kada kas kokiam banditui į galvą šauna. Turi pats numanyti, kas ant seilės užėjo tavo lydinčiam mušeikai. Gausi mušti, kol suprasi savaime, ko jisai nori.

Po keliolikos antausių ir aš supratau. To peniukšlio Mitiuchos išmanymu bosą turėjau panešti dar tris žingsnius toliau. Tiktai tris žingsnius!

Popiet — naujas mūsų galvelių aprašymas. Ši kartą — pats svarbiausias, pats rimčiausias.

Surašinėja įstaiga, vadinama Arbeitseinsatz — į darbus paskirstymo įstaiga. Vardas, pavardė, bobutės mūrimo metai. Svarbiausia gi: kokį darbą moki dirbti? Čia — ypatingai svarbus klausimas, lemtingas katorgininko buičiai, sprendžias: gyventi jam, ar mirti.

Kurpiai, siuvėjai, staliai, dailidės, kalviai, šaltkalviai, monteriai, elektrikai, stikliai, mechanikai, mūrininkai, tinkuotojai, barzdaskučiai ir kitokie amatininkai profesionalai gauna darbą dažniausia pagal savo specialybę, beveik visuomet pastogėję. Iš pat pradžių jie atsiduria privilegijuotoj padėty. Jie gali pradėti šiaip taip verstis, kol pripras lagery. O apsipratę — gauna pašalinių darbų ir pajamų, darosi lagerio aristokratai.

Mūsų tarpe atsirado du ar trys buhalteriai, — jie veikiai buvo pareikalauti į lengvą darbą pastogėje. Atsirado vienas ekonomistas, kainų kalkuliatorius, — ir tam neblogai išėjo: gana greitai gavo vietą raštinėje, kurioje vertėsi anekdotų pasakojimu. Gydytojas, vidaus ligų profesorius — tikrai po penkių savaičių buvo pareikalautas į ligoninę kalinių gydyti. O visi kiti inteligentai, — teisininkai, kunigai, profesoriai, literatai, gamtos mokslininkai, gimnazijų direktoriai, inžinieriai, ekonomistai, — ko jie visi gali būti verti koncentracijos lagerio požiūriu?

Mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, pasisakė mokęs gerą alų daryti. Samagonas jam taip pat neblogai išeinąs...

Nusijuokė valdžios atstovai, išgirdę tokią specialybę, į bendrą lapą nieko neįrašė, bet vis dėlto ją pažymėjo — atskiroje privačioje knygutėje. Ilgainiui mano bičiulio gabumai buvo valdžios vyrų plačiai panaudoti — ir tai išėjo jam į sveikatą.

— O tu ką moki dirbti? — klausia manęs darbo skirstytojas.

— Nelabai ką, — atsakau virduliškai išsitempęs, — mašinėle rašyti sugebėčiau... Daugiau dvidešimties metų rašau... Eilėraščius, dramas rašyti moku... Galėčiau dėstyti dramaturgiją. Gal ir Stanislavskio sistema išeitų... Apie režisūrą šį tą nuvokiu. Vaidybos studiją, teatrą organizuoti taip pat esu ne kartą bandęs...

— Scheisse, — sako man darbų skirstytojas, — tai ne darbas. Padoraus darbo, vadinas, nieko nemoki?

— Galėčiau laikraštyje lagerį aprašyti... — bandau nusigandęs gelbėtis, padoresnės specialybės paieškodamas.

— Ką? Laikraštyje lagerį aprašyti? — sušuko pasipiktinęs darbų skirstytojas, — aš tau parodysiu laikraštį! Šuva šitas! Rašyk: šitas kiauliašuva, Sauhund, — atseit aš, — nieko nemoka, — be jokios profesijos, — padiktavo darbų skirstytojas savo raštininkui.

Beveik visas mūsų inteligentijos būrys pasirodė nieko nemokąs, tetinkąs tiktai sunkiausiam, jokio mokslo nereikalingam darbui. Sunkiausiam darbui — ir krematoriumo kaminui.

Per tą porą lageryje praleistų dienų jau buvo galima daug kas pamatyti, daug ko išmokti...

XIV. KLIPATŲ KLIPATOS

Iš ryto katorgininkai, po patikrinimo, rikiuojasi būriais ir traukia į darbą. Išėjimą prižiūri pats lagerio viršininkas su savo padėjėjais. Pro juos praeinant reikia nusiimti kepurę, rankos prie šlaunų priglausti, kad nesimataruotų, ir išsitempti, lyg tau už nugaros būtų stačia lenta priišta.

Pirmieji eina įvairių amatininkų būreliai. Jie dirba pastogėje savo specialybės darbą, jie moka gauti geresnį maistą, jie turi šiokių tokių pašalinių pajamų. Jie, nors ir nuskarę, nors ir purvini, bet vis dėlto žmonės kaip žmonės.

Paskutinė išsijudina vadinama Waldkolonne — miško darbų komanda — medžiam kirsti, rąstam taisyti, kelmam rauti, žemėm nešioti, taip ir toliau. Darbas sunkus, šaltyje ir lietuje. Maistas pats prasčiausias. Jokių pašalinių pajamų.

Didžiulė Waldkolonne suskirstyta šimtinėmis. Kiekvienos šimtinės priešakyje eina kapas ir puskapis (capo ar Hilfscapo — darbų prižiūrėtojas ar jo pagalbininkas).

Kapai — žvalūs, apsukrūs, mitrūs vyrukai su raudonais raikščiais ant rankovių — nerias iš kailio, savo vergus bestramužydami, kad jie iškilmingiau pro valdžią pražygiuotų. Vienus — aplos, apries,

kitus — kojomis paspragins, trečius — antausiais apdalys, kitus vėl — pagaliu patvatys...

Visa tai dedasi valdžios akyse, visa tai rodo kapų rūpestingumą ir gerus norus, bet visa tai duoda ne labai kokių vaisių.

Sunku eilės išlyginti. Sunku žingsniai suvienodinti. Labai įvairi publika. Yra čia ir tvirtų vyrų, matyti, dar neseniai į lagerį pakliuvusių, kurie eina tvirtu žingsniu, išdidžiai galvas aukštyr iškelę. Bet didžioji dauguma — vargani elgetos. Nuo bado ištįsę ar jau papurtę veidai, sutinusios kojos. Kitas dar su klumpėmis, kitas — ir visai be nieko, — kovo pabaigoj! Susikūprinę, susilenkę... Ne vienas iš jų iš darbo aiškiai nebegriš... Tikrai, vakare, kai ši kolona grįžta iš darbo, parsineša ji po keletą numirėlių — tris, penkis, aštuonis, dešimtį...

Rytmetį, visom kolonom išėjus į darbą, lagerio kieme „iš kažkur“ išlenda šmėklų minia. Keista ji tokia!

Neina, bet slenka. Pamažu pamazėli, be jokio garso, nelyginant praskriejančio debesio šešėliai.

Slenka... kadaise, gal ne taip seniai, buvę žmonės. Turėję pastogę, namus, tėvus, seseris, brolius, gal žmoną, gal vaikus. Turėję Tėvynę, turėję gyvenimą — valią, laisvę, troškimus!

Slenka jie susikibę kiti į kitą, vienas antrą palai kydami, vienas antru atsiremdami. Niekas jų neberagina, niekas jų nebemuša. Jiem viskas pasauly jau: vis tiek pat.

Jų klumpės jau nebešlepsi. Jie jau nebeturi jėgos kojai nuo žemės pakelti. Jie kojas velka žeme taip lėtai, kad net čiuožimas mažai tesigirdi. Vieni ant

krūtinės nuknarinę galvą, kartais dar žvilgčiodami į žemę, kartais — visai niekur nežiūrėdami. Kiti — apsiblaususiomis ūkanotomis akimis dairosi aplinkui, nieko nematydami, nieko nesuprasdami, nieko nebenorėdami. Kiti vėl atsilošė ant savo draugų, užmerkė akis lyg grabe — ir vos vos velka savo tokias sunkias kojas. Veidai, veidai! Vienas už kitą baisesnis, vienas už kitą skaudesnis.

Į tuos veidus nebūtų taip skaudu žiūrėti, jeigu kojos nejudėtų, jeigu jie būtų numirėliai!

Numirėlis — ko gi iš jo benorėti? Jam visa vis tiek pat. Bet kai toks veidas dar eina į darbą!

Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiesiems, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins! Jie savo žmogiškąją merkystą galėtų atpirkti tik tai tuomet, jei patys savo dienas baigtų tose pačiose sąlygose, į kurias kitus tremia, besivadovaudami pamišėliškomis idėjinėmis fikcijomis! Kitaip — amžių prakeikimas slėgs ne tik jų atmintį, slėgs ir jų palikuonių palikuonis!

Slenka, slenka... Visokių tautų, visokių profesijų žmonės. Į lagerį prieš mėnesį, prieš du ar tris atvyko gi jie visi sveikil

Naujokui arčiau prie jų ir prieiti sunku, — pūvančių lavonų tvaikas. Rankos — žaizdotos, kojos — žaizdotos. Po žaizdas painiojasi įvairūs parazitai, į kuriuos tie buvę žmonės nebekreipia jokio dėmesio.

Slenka, slenka... Taip pamažul

Kartais vienas, kartais kitas išsiskiria iš minios. Pasverdukuliuoja, lyg galvodamas ir negalėdamas

nuspręsti, kas jam dabar daryti. Žengia žingsnį į šalį. Kitą. Palinksta ant kelių. Atsiremia rankomis į žemę. Paropoja keletą žingsnių. Apsidairo pamišelio akimis. Priglūsta krūtine, veidu prie žemės. Lyg sustingsta valandėlei. Šiurpulys jį nukrečia. Pakelia galvą. Baisiai, baisiai išsiilgusios jo akys. Nė žodžio nepratars. Nesudejuos. Lūpos net nesujudės. Šliaužia tylėdamas kur nuošaliau. Į patvorį. Į barako pasienį. Prišliaužia. Atsigula. Užmerkia akis. Dabar jam: absoliučiai visa vis tiek pat.

Kitas gi ir iš minios nė kiek nesiskiria. Krinta žemėn ir guli. Jo kaimynai neturi jėgų, neįstengia jį pakelti. Slenkantieji iš paskos užkliūva už jo. Knapsi. Vieni dar sugeba šiaip taip perkelti per jį koją. kiti — ir to nepajégia. Knapsi ir griūva viršum.

Slenka, slenka... Kokia daugybė jų! Šimtas, kitas, trečias.

Tai — lagerio klipatų komanda. Ji — taip pat darbo komanda! „Eina“ „darbo dirbti“, „darbo“ — atitinkamo jos pajégumą.

Tai — labai pastovi komanda. Nemažėjanti, ne-nykstanti.

Tai kas, kad daugelis iš tos komandos narių per dieną išmiršta — barakuose, pakelej, „darbo“ metul.. Vakare grįš iš darbo miško komanda. Ji duos rytdienai klipatų ne mažesnę skaičių negu per dieną jų išmirė, — klipatų komanda skaičiaus atžvilgiu nenukentės.

Miško komanda vietoj atiduotųjų klipatų komandai gaus naujų bendradarbių, kurie po mėnesio kito savo režtu pereis į klipatas. Taip ir sukasi gyveni-

mas ratu. Kasdien į lagerį atvaromi nauji žmonės, bet lagerio gyventojų skaičius daugėja labai pamažu.

Miršta žmonės karo laukuose baisiose kančiose. Bet tenai — visi lygūs. Ten — sužeistam pagalba teikiama. Ten sužeistą net priešas pagerbia. Ten — turi ginklą. Gali gintis. Ten tavo mirtis ir kančios šiekios tokios prasmės turi: dėl kurios nors idėjos kariaujama, dėl tėvynės, dėl laisvės...

O čia — niekur nieko! Jokios prasmės! Niekas tau jokios pagalbos neteiks. Niekas tavęs neatjaus, nepaguos, į mirties paslaptį pakeleivingos meilės žodžiu nepalydės.

Ar ne geriau būti pasmerktam mirti ir pakartam negu šitokiu būdu — iš bado pūvančiose žaizdose sukniubti?!

Seniau, bent kituose kraštuose, kariamajam bent paskutinį norą patenkindavo — duodavo pavalgyti, dūmą nuryti, laišką parašyti, kokią mauškę išmesti... O čia — paspiria koja — ir viskas.

Baisūs buvo kiti n a i k i n i m o lageriai, kur, būdavo, atveža kalinį ir tuojau nužudo. Bet tas pats žudymas faktinai vyko ir Dievų miško padangėj. Skirtumas buvo tiktai tasai, kad čia žmogų nukankindavo, čiulpte iščiulpdavo jo sveikatą, jo jėgas, versdavo jį mirti iš bado...

Kuri lagerių rūšis geriau atitinka mūsų amžiaus kultūros laimėjimus, dievaž, nelengva būtų nuspręsti. Pagaliau, — tai individualaus skonio reikalas...

Slenka, slenka klipatų komanda, slenka...

Kiekvienam katorgininkui tai įtikinamas memento mori. Visi vienodai nori gyventi. Ir visi

vienodai žino: už mėnesio, už kito — vis tiek atsidursi klipatų komandoj.

Naujokas, pirmą kartą savo gyvenime išvydęs klipatų komandą, lyg proto nustoja. Ne mirties jam baisu, — baisu šito išniekinto žmogaus vaizdo. Ir ne tik žmogaus, — baisu šito išniekinto, subiauroto, sudergto mirties vaizdo!

Naujokas pats nepajunta, kaip jis ima visas virpėti, o jo pabalusios lūpos, keistai trūkčiodamos, tyliai kartoja:

— O, Viešpatie, Viešpatie!

XV. „DIE ARBEIT MACHT DAS LEBEN SUSS...“

Pirmasai mūsų sekmadienis lagery. Faktinai — pirma mūsų oficiali darbo diena.

Šį sekmadienį lageris, apskritai imant, nedirbo, — lageris tuomet dirbo ne kiekvieną sekmadienį. Kai kurios komandos vis dėlto turėjo eiti į darbą.

— Advokatai, profesoriai, kunigai, finansistai, rašytojai ir visas kitas lietuviškas mėšlas, — pasigardžiuodamas šūkalojo mūsų bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fabro, — marš į rikiuotę! Greičiau, greičiau, jūs, apsidrėbusio kuilio sūnūs!

Darban be mūsų dar buvo išrikiuota kelios komandos lenkų, politinių kalinių, dar tebetardomų dėl priklausymo slaptom politinėm organizacijom.

Kapo, atseit, darbo prižiūrėtojo, pareigom prie mūsų buvo pristatytas vokietukas Z a u t e r i s [Sauter]. Jis tiktai dviem savaitėm anksčiau už mus lageryje atsirado, bet buvo didelis savo srities specialistas, todėl tad lageryje taip greitai tokią didelę karjerą padarė — iki kapo padėties prisiplakė.

Tasai Zauteris, kaip rodė jo dokumentai, Vokietijoje jau buvo septyniolika kartų teistas ir baustas už vaikų kankinimą. Už tokius darbus buvo jis ir į lagerį uždarytas, o lagerio vyresnybė padarė jį mūsų viršininku darbo metui.

Pristatė mus prie vagonečių, lageryje liorkomis vadinamų, smėliui vežioti. Viename pratiestų bėgių gale reikia kalnelis nukasti, kitame — klumpabalos duobė užversti. Tarp abiejų galų atstumo buvo apie pusantro kilometro. Prie vienos vagonetės buvo pristatyta šeši — septyni žmonės. Bėgiai nutiesti per smėlį. Pakeliui — keturi bėgių pasisukimai, kur reikia vagonetę apsukti. Prie vidurinio pasisukimo stovi pats Zauteris su linksma šypsena veideliuose, prie kitų pasisukimų ir bėgių galuose susitalpino Zauterio pagalbininkai, atseit, puskapiai. Mum reikia prisipilti vagonetę smėlio, nuvežti į kitą galą, išversti į duobę, išlyginti — ir vėl važiuoti atgal prisipilti...

Kovo pabaiga. Iš nakties gražiai pašalę. Saulė šviečia šildo, tarytum glostyte spindulėliais glosto.

Su vagonetėmis pasibarškinti iš vieno galo į kitą nebūtų jau tokia didelė bėda, kodėl ne — vagonetės galima pastumdyti. Bet būta čia vis dėlto labai didelės bėdos.

Stumiant vagonetę, reikia bėgti risčia ir zovada. Su tuščia vagonete ir su pilna. Klumpės — klimpsta palaidame smėly, ant kojų nesilaiko. Keletas zovados šuolių — ir kojos jau kruvinos, — nuo tų prakeiktų klumpių!

Kol vagonetę smėlio prisipili — puskapis tau lazda šonus tvatija ir dėsto, kad nereikia tinginiauti. Prie kiekvieno bėgių pasisukimo, kol vagonetę pasuksi, — vėl lazda tavo šonus raižo. Pro tokį velnio puskapį taip norėtusi juo greičiau pravažiuoti, bet ta bestija liorka kaip tyčia ima ir nušoksta nuo bėgių! Užkelk tu ją dabar atgal, kad geras! Tuščią —

dar šiaip taip užklibinsi, bet su pilna — visai prasti juokai. Bekeliant vagonetę, pašal nuolat atsiranda pats Zauteris. Jo rankose — storas vėzdas. Jis ima sąžiningai tau nugarą velėti. Smogia lazda ir liežuviu vis pritaria kaip gramofonas:

— Die Arbeit macht das Leben süß! Die Arbeit macht... — darbas daro gyvenimą saldų!

Zauterio stovimoj vietoj pasisukimas toks staugus ir kreivas, atkalnėje tokioje, kad tenai liorka visuomet nušoka nuo bėgių.

Zauteris šypsos. Zauteris patenkintas. Zauteris darbuojas su vėzdu ir, meilingai šypsodamasis, kartoja:

— Die Arbeit macht das Leben süß!

Po tokios darbo dienos grįžęs į baraką su kruvinomis, sutinusiomis kojomis, su sudaužytais pečiais, nugara, šonais, šlaunimis, su pervarginta širdimi, su svaigstančia galva, alkanas įsispraudęs silkių pavyzdžiu į utėlyną, veikiai žmogus imi suprasti, iš kur ir kaip atsiranda lagery nesialoma klipatų komanda...

Mes kaip žmonės, be lagerinės darbo specialybės, apie porą savaitių neturėjome pastovaus darbo. Kasdien mus tampė po įvairiausias darbo komandas, panaudodami įvairiausiam darbui. Visur buvome naujokai. Pas kiekvieną kapą — savo tvarka, savo būdas, savi mušimo metodai. Nieko nežinojome, nieko nepažinojome. Nežinojome, nei kaip reikia lagerinis darbas dirbti, nei kaip ilsėtis. Kasdien, kas valandą mum buvo pirtis ir pirtis, kartais — sausa, kartais — kruvina.

Senieji katorgininkai puikiai žinojo, kad lageryje darbo vaisiai visiškai nesvarbu, — svarbu tiktai,

kad visą laiką judėtum, vargtum, kankintumeis, — kad greičiau kinkas nukratytum. Svarbu, kad judėtum, ypač kai viršininkai mato. Senieji katorgininkai visą laiką juda kruta, bet darbo vaisiai — niekaniekis vienas. Ir vis dėlto jų darbas — visiškai geras — jie gi juda kruta!

Mes tos išminties nežinojome. Atrodė: duotas darbas — reikia jis padirbti. Atrodė: padirbsi — valdžia įvertins, leis atsikvėpti. Ir pluši, būdavo, dirbi. Visą gyvenimą įpratęs dirbti sąžiningai, kaipgi čia dabar vienu metu apsimetėlis pasidarysi!

Dirbi sąžiningai. Per valandą padarai daugiau negu senas katorgininkas padaro per dieną. Nuo darbo uždusęs, stabteli kiek atsikvėpti, — tučiuojau į tavo galvą lekia koliojimas, prakeikimas, lazda ar plytgalis. Atseit:

— Tu, tinginy, mėšlinas lietuviškas inteligente, nususęs driskiau — Verkommener Lump, nusidėvėjęs maita, — taip ir toliau, taip ir toliau.

Juo sąžiningiau dirbi — juo didesniu darbo kiekiu tave apkrauna, juo daugiau iš tavęs reikalauja, juo daugiau muša. Senieji katorgininkai, tursuodami pašal, žiūri į tave iš padilbų, krizena dantimis ir savo darbo dalį tau vis pakiša ir pakiša:

— Še, pašvinkęs rupūže, dirbk, kad toks mandras!

Pabandyk nepaimti iš jo darbo! Jis iškeiks tave ne blogiau už kapą, išdergs, o tai ir kastuvu į tave užsimos.

Iš kur gali žinoti, kas jisai toks, tasai senas katorgininkas? O ką, jei ir jis turi teisę mušti? Lageryje visi turi teisę mušti, ypač naujoką, — visi, kas tik netingi.

Senieji katorgininkai kiša savo darbo dalį, koliojas, keikias, o jų akys klastingai blizga, lyg sakyte sakydamos: „O! Kokie kvailiai jūs, kvailiai!“

Kitas koks senas katorgininkas, žiūrėk, ima ir nebesuvaldo savo pašiepiamos šypsenos. Prieina prie tavęs, patapnoja per petį, bičiuliškai prašneka:

— Nebūk gi toks padūkęs asilas, nesitampyk it skerdžiamas! Šitaip besitampydamas, tu ir savaitės neišlaikysi. Nekreipk dėmesio, kad keikia. Čia visi keikia. Čia būtinai reikia keiktis, kitaip — negyvensi. Keiktis svarbiau už duoną. Bet tai nieko nereikia. Žiūrėk, kaip aš dirbu: judu krutu — ir viskas. Ir šandie manęs dar niekas nekeikė...

Ir, tikrai, jo niekas nekeikia. Jis juda kruta, bet padirbti — nieko nepadirba. Ką jis per dieną, per dvylika valandų nuknibinėja, galima per valandą, per pusvalandį padaryti.

Tai labai didelis mokslas: išmokti judėti — ir kad nieko nepadarytum, neįtemptum jėgų, savęs nevargintum — ir mušti negautum! Kai tą išmintį suvoki, jau gali lageryje šiaip taip verstis, bet kol ją suvoksi — šonkauliai bus gerokai nutašyti ar inkstai iš savo vietos ištarabanyti.

Sunkiai, labai sunkiai vyko man šitas mokslas!

Mėčiojo mus po įvairiausių darbų.

Pavyzdžiui, tolio ritinius nešioti. Visą gyvenimą dirbusiam fizinį darbą, mokačiam lageriškai judėti krutėti, šis darbas gal ir visai nesunkus. Bet žmogui, tris dešimtis metų pratūnojusiam prie rašomojo stalo, prie mokslo knygų, prie literatūros darbo, žmogui alkanam, nemigusiam, mušeikų ir utėlių nu-

kankintam, šis darbas sunkiai pakeliamas. Šiaip taip tą ritinį užsiverti ant nugaros, bet po keliolikos žingsnių jau griūni su visa našta. Atsikelk dabar, kad geras, su ja! Atsikelk, kai tave šuniškai rieja, batais būgnija, pagaliu tvatija! Atsikelk, kad po keliolikos žingsnių vėl griūtum! Ir taip — per visą kiaurą dienele, per dvylika valandų.

Ne ką geriau sekėsi ir plytų fabrike — molį kasant ir minkant, plytas nešiojant ir kraunant, arba miške — rąstus tąsant, piaustant, vežimuosna keliant, arba prie statybos akmenis skaldant ir „tačką“ vežiojant, plytas, žvyrą, cementą, vandenį tempiant.

Balandžio mėnesio pirmomis dienomis bloko raštvedys, čigoniškos veislės padūkęs tirolietis Toni Fabro liežuviu it šuva uodega po kiemą grajina:

— Profesoriai, kunigai, teisininkai, rašytojai! Rikiuokitės patvory kairėj — važiuosite į Gdanską!

Iš jūros vėjas dūkte dūksta. Švilpia, rėkia, staugia. Į akis verčia šlapį sniegą, suledėjusius lietaus lašus ir velniai žino dar kokį jovalą.

Važiuoti reikia atvirame sunkvežimy, be jokio apsiausto, su sudriskusiu, be pamušalo, vasariniu švarkpalaikiu, su lopsančiom it šunų dalytosiom ir nepasidalytom kelnėm.

Važiuoti reikia iki Gdansko keturios dešimtys penki kilometrai ir už Gdansko dar dvidešimt ar daugiau, persikeliant keltu per abidvi didžiules Vyslos šakas. Kelionės tikslas — pasiimti iš tenai plytų. Prisikrauti sunkvežimiais ir grįžti atgal. Visą dieną nevalgius, net be lageriškų pietų.

Važiuotojai — šlapį iki paskutinio siūlelio, vėjo iki kaulų perpučiami, pamėlynavę, sustirę, sustingę.

Vieni dar bando dantimis kalenti, tik nieko gera
jiem iš tų pastangų nebeišeina — dantis į dantį ne-
bepataiko. Kiti gi jau šiaip sau užsimerkę, prasižioję
ant plikų plytų barška it pūzdrai kokie. Atrodo jie
taip, kad jau dabar būtų galima drąsiai jiems pieštu-
ku ant pilvo numeris rašyti.

Taip, didžią tiesą skelbė talentingasai galvažudys
Zauteris:

— Die Arbeit macht das Leben süß!

XVI. WACEK KOZŁOWSKI

Maždaug po dviejų savaitių mes buvome į inteligentus jau visiškai nebepanašūs. Aš su savo ūgiu 1,90 m nuo 96 kilogramų svorio nuvažiauvau iki 67 kilogramų. Kiti iš mūsų vaikščiojo jau su praskelto-
mis galvomis, sutinusiomis blauzdomis, žaizdotomis šlaunimis, nuo mušimų pamėlynavusia nugara, nuolat spingsinčiomis nuo antausių ausimis, suraižytais veidais. Kojos visų buvo žaizdotos, kruvinos. Retas kuris vaikščiojo be pakeltos temperatūros.

Buvome jau įsigyvenę katorgininkai, utėlių nugrauzti ir išmokę keiktis ne blogiau už senąją gvardiją. Tuomet pradėjo mus skirstyti į pastovias darbo komandas, — į nuolatinį darbą.

Dviem iš mūsų jau pirmomis dienomis laimė šyp-
telėjo — pateko buhalteriais ir skaičiuotojais į įstai-
gų raštines, kitu du — po dešimties dienų, — jie buvo išgelbėti jau. Ir tai dar ne visai. Vieną iš jų po mėnesio, baigiantį gyti iš dėmėtosios šiltinės, ligo-
ninėje užmušė su taburete.

Visi kiti liko juodadarbiai. Kas pateko į plytų fabriką, kas — akmenų skaldyti, kas — prie tiesia-
mo plento su „tačka“ žemių vežioti, kas — griovių kasti, kas — prie statybos žvyro ir plytų nešioti. Šiuose ir panašiuose darbuose buvo visi lygūs — ir

profesoriai, ir rašytojai, ir kunigai, ir gydytojai, ir teisininkai...

Tuo pat metu mus gana iškilmingai iš II-jo bloko perkėlė gyventi į šeštąjį, kurio viršininkas buvo Vacekas Kozlovskis [Wacek Kozłowski], lagerio garsenybė ir pažiba, o raštvedys — Karaliaučiaus pirklys juvelyras Hansas Zengeris [Hans Saenger], susipykęs su gestapininku dėl kažkokio žiedo ir už tai atsidūręs lageryje ir gavęs net žalią trikampį — profesionalo kriminalisto ženklą, pavadintas Berufsverbrecher.

Šeštajame bloke mum, kaip įsisenėjusiems katorgininkam, davė vietos jau miegamajame ruime, kuris buvo sausakimšai prikimštas lovų.

Kiekviena lova, 80 centimetrų pločio, turėjo tris aukštus. Kiekviena aukšte gulėjo po du žmones. Kartais tenai turėdavo sutilpti trys, keturi, net penki. Dažniausia gi gulėdavo po du.

Kiekvienoje lovoje buvo čiužinys ir mažas čiužinėlis, drožlių prikimštas, pagalviui. Buvo tenai dar nepastovus, besikaitaliojantis, niekuomet neaprežtas blusų ir utėlių kiekis, kaip atrodė, nuolat augantis. Ir dvi antklodės buvo! Tai buvo jau be galo didelis daiktas!

Patekę į šitokias lovas, pasijutome lyg garbingi lagerio piliečiai, lygiateisiai su tais, kurie muša. Juo labiau, kad mus, jau suspėjusius sugulti be jokių kelnių, tučtuojau pašaukė į dienos ruimą, kur mūsų jau laukė Vacekas Kozlovskis ir patsai pirmas lagerio seniūnas, Arno Lémanas, — tas pats, kuris pirmą naktį, vos mum atvykus į lagerį, išvadino mus senais kupranugariais ir pradėjo mušti su pagaliu.

Arno Lėmanas tuojau padalino mum po cigaretę, pasakė prakalbą apie reikalingumą gyventi lageryje visiems vienybingai, nes čia esą visi kaliniai lygūs. Be to dar, jis esąs girdėjęs, kad mes atsivežę daug pinigų, kurie esą dabar deponuoti ir gulį raštinėje be jokios naudos. Todėl jis kviečias mus paaukoti, kiek kas galis, katorgininkų orkestrui — instrumentam pirkti. Tučtuojau atsiradęs orkestro dirigentas, iš profesijos — barzdaskutys, išdėstė mum aiškiai ir įtikinamai visą muzikos būtinumo reikalą. Arno Lėmanas padalino mum dar po cigaretę. Mes ėmėm pasirašinėti aukas — kas 50 RMarkių, kas 100, kas — net iki 200 prisivarė. Drauge pasakė mum pamokslą ir patsai Vacekas Kozlovskis.

Jis esąs griežtas, bet teisingas. Kas gražiai gyven-
siaš, jo klausysiaš, tam nieko nebūsiaš bloga. Bet kas
drįsiaš būti nepaklusnus ir riaušes kelti — tam bū-
siaš — oho! — parodė jis čionai savo kumštį, tikrai
didelio dėmesio vertą. Juo labiau, kad jo nervai esą
jau visiškai sukirmiję.

Vėliau, arčiau su juo susipažinęs, išmokiau jį
biržėnų lietuvišką dainelę, kuri jam labai patiko, —
jis įtarė net, kad aš ją jam specialiai būsiaš sudėjęs:

Mano rankos nepapeiksi, —
Kad suduosiu — nusibaigsi.
Mano ranka pamačlyva —
Kad suduodu: nebegyva!

Baisiai jam patiko ši dainuškėlė, tokios jam tiktai
ir reikėję, — ji būsianti jo himnas.

Kilęs jis buvo iš lenkiško pajūrio, iš profesijos —
mėsininkas. Nešiojo jisai šalia numerio raudoną tri-
kampį — politinio kalinio ženklą. Tačiau už kokius

politinius reikalus pateko jis čionai, — niekas lageryje nežinojo. Senieji katorgininkai pasakojo, kad jis čia pat lageryje užpumpino savo nuosavą brolelį. Kalinių jis buvo nudobęs kelias dešimtis, o kiek šonkaulių ir blauzdikaulių sulaužė, kiek pakaušių praskėlė — niekas neskaičiavo.

Tai buvo mušeika-specialistas, budelis-mėgėjas.

Tai buvo vidutinio ūgio, kresnas, plačiapetis vyras. Kadaisė buvęs juodbrūvas, dabar — šiek tiek pražilęs ir praplikęs, — keturių dešimčių metų vyras. Balsą turėjo visuomet užkimusį — pragertą, prarėktą balsą, šnypščiantį, gyvatišką tokį. Ranką jisai turėjo tikrai „pamačlyvą“. Nuo jo antausio reatas kuris kalinys nenuvirsdavo. Antausius dalino jisai nesigailėdamas. Nesigailėjo jisai ir bato, smogdamas į užpakalį ar į priešakį. Dar labiau mėgdavo jisai pagalį. Einančius valgyti ar pavalgiusius, einančius į darbą ar grįžtančius, ar šiaip einančius į baraką ir išeinančius — jis paprastai, būdavo, savo vergus vis lazdos smūgiais pasitinka ir išlydi. Dar įdomiau jam išeidavo, kai jis su lazda įšokdavo į kalinių tarpą ir imdavo tarškinti į visas puses, nelyginant senųjų rusų bylinų koks bogatyrius, įsisukęs į nekrikštų tarpą.

Kartais jį lyg apatija apimdavo. Pristigdavo energijos bogatyriškai su lazda švaistytis. Tuomet liepdavo jisai katorgininkam sugulti kieme, vienam šalia kito, sausa ar purvas, — vis tiek. Tuomet jis, būdavo, vaikščioja per sugulusius ir drėbčioja lazda, kur kam pataikys. Kartais gi jisai ir šitokiam palyginti lengvam darbui karingos nuotaikos nebeturėdavo. Tuomet jis, būdavo, atsistoja šalia sugu-

lusių ir laido į juos akmenis bei plytgalius. Kur kam akmuo pataikys, tas jį ir turi.

Kartais kalinius jisai paversdavo driežais, — liepdavo pilvu šliaužti per kiemą. Kartais — varlėmis: reikėdavo šokinėti. Kartais — fakyras: reikėdavo ant vienos kojos tupėti. Šiuo atžvilgiu Vacelis buvo išradingas, — turėjo puikią fantaziją.

Iškilmingais gi atvejais Vacelis panaudodavo dar vieną ypatingą, lageryje gana populiarių, mušimo būdą, — juo naudojosi ir kiti galvažudžiai. Staigiu, stipriu, dažniausia netikėtu smūgiu per galvą katorgininką parmuša žemėn, liuoktelėja jam su kojomis ant krūtinės ir ima tenai šokinėti it ožys prieš kumelę. Rezultate paprastai būdavo — keli šonkauliai vis sukiurkinti.

Pradedant 1944 metais, lagerio valdžia, matyti, nujausdama būsimą atsakomybę, kartkartėmis sudarinėdavo įvairius dokumentus, įrodančius, kad lagery kaliniam nebuvo jau taip bloga. Kartas nuo karto duodavo kapam ir blokų viršininkam pasirašyti popierių, kuriame jie paliudydavo, kad jiems žinoma, jog lageryje kalinius mušti griežtai draudžiama! Pasirašyti kapai ir blokų viršininkai tai pasirašydavo, bet mušti — ir toliau rūpestingai mušė.

Kartą po tokio popiergalio pasirašymo garsus lageryje kapas *Lukasikas* [Lukasik], mušeika iš pusbernių, sugniužino vienam latviui kelis šonkaulius ir galvą praskėlė, jis buvo pristatytas prie latvių komandos, sudarytos iš buvusių latvių SS vyrų ir dabar patekusių į vokiečių katorgą, SS išlaikomą. Lukasikas turėjo tuos latvius drausmės pamokyti ir į paklusnumą vokiečių valdžiai grąžinti.

Lukasiko pamokytą latvį atnešė į ligoninę. Į ligoninės prausyklą, nieko pikta nemanydamas, užėjo ir pats mokytojas, Lukasikas. Susirinko tenai keletas kalinių-sanitarų ir ėmė olbyti Lukasiką, kaip jam ne gėda būti tokiu galvažudžiu. Atsirado tenai kažkaip ir Vacekas Kozlovskis, — užuosdavo jisai, kur muštynėm dvokia, nepraleisdavo progos. Tad ir dabar Vacius — kad kibs vargšui Lukasikui į sprandą!

— Ar tu nežinai, šunsnuki, kad mušti negalima? — gargaliuoja Vacius apsiputodamas, — aš tau parodysiu, šunų išjoda, kaip reikia mušti!

Na, ir parodė jis jam, kaip reikia mušti, — nepalyginamas meisteris gi jis buvol!

Taip kūlė jis tą vargšą, kad ligoninės sienos drebėjo!

Po to Lukasikas dvi savaiti kreivas vaikščiojo, kol išsilaižė, o išsilaižęs ėmė latvius mušti pagal Vaciaus pavyzdį...

Budelis Vacius buvo mėgėjas pilna to žodžio prasme.

Kai lagerio oficialūs budeliai turėjo per daug darbo, Vacius mielu noru eidavo jiems padėti ar juos pavaduoti, — pagal savo tarnybinių padėčių Vacius neprivalėjo tai daryti. Bet jis labai mėgo tą darbą. Kartais lagerio budeliai turėdavo „išvažiuojamąją sesiją“ — kviesdavo juos kur į provinciją vokiečių piliečiam paklusnumo pamokyti — ką nors viešai pakarti. Vacius visuomet važiuodavo savanoriu ir su savo instrumentais, — lagerio kartuves pats į vežimą pakraudavo.

1944 metais, pavasarį, lagerio valdžiai atsitiko kartą toks reikalas vieną merginą pakarti, — pakarti liepė gestapas, ją į lagerį pristatęs. Iki tol lageryje moterų nekardavo, tik vyrus. Prieš tokią naujieną net oficialūs budeliai susvyravo. Juo labiau, kad pakarti pasmerktoji lenkaitė buvo jauna ir graži, toks mielas sutvėrimėlis.

Tokiu gestapo nutarimu pasipiktinęs, pirmasis lagerio budelis, seniūnas Arno Lėmanas pareiškė:

— Jis esąs garbingas budelis, jis mergų nekoręs ir nekarsiąs!

Ir nėjo, latras, karti, — nieko jam valdžia nepadarė.

Antrasis lagerio budelis — antrasai seniūnas, Fricas Zelionkė [Fritz Selonke], vienas pačių gabiausių lagerio galvažudžių, suktas ir gudrus, jau prieš kelias dienas kažkur nusiraižė ranką, pririšo prie jos lentgalį ir pakabino viską po savo kaklu:

— Ranka, — sako, — skauda, negaliu karti, — virvės nepatempsiu!

Trečiasai budelis, oficialiai vadinamas pirmuoju lagerio darbininku — erster Vorarbeiter, nors faktinai visiškai nieko nedirbo, guli lovoje beviltiškai girtas. Trečią parą jis be paliovos samagoną laka. Laka ir vaitoja:

— Esą jam pilvas galvažudiškai skauda, — merginos karti jis negalįs!

Streikuoja visi trys budeliai, niekas neina merginos karti.

Visiškai nežinia, kaip valdžia būtų iš tokios bėdos išbridusi, jeigu Vaciaus nebūtų buvę pasaulyje.

Lenkaitę merginą vokiečių budeliai atsisakė kar-

ti, o Vacius — pakorė. Savo noru. Iš meilės tam darbui. Smagu jam buvo.

Vaciaus pavyzdžio paskatinti, vėliau moteris karti ėmė ir oficialieji budeliai.

Patys lenkai, pasikeitus politinėm aplinkybėm, Vaciaus karti neketino. Jie ketino jį gyvą į gabalėlius suplėšyti ir eksportinėm kiaulėm suliuobti. O Vacius patsai svajojo į tuomet dar būsimą nepriklausomą Lenkiją sugrįžti garbingu piliečiu. Jis buvo įsitikinęs esąs didelis lenkų patriotas.

1943 metų velykų naktį, pačiame vidunaktį, į miegamąjį ruimą, kur mes visi dūsavome ir kasėmės, atėjo Vacius, su šventėmis pasveikino. Jis esąs nutaręs, kad mum velykų proga kambaryje oro per maža, jis įleisias daugiau. Įsakė atidaryti langus.

Oro tikrai buvo mažoka. Be bloko viršininko žinios langai atidarinėti nebuvo galima.

Kol patalpa vėdinasi, Vacius stovi prie durų. Stovi ir pragertu, prarėktu balsu gieda lenkų patriotinės giesmes, — jis buvo tuomet visiškai girtas.

— Ar jūs, kiauliasnukiai, įvertinat mano gerą širdį? — kreipiasi jisai į besikasančius katorgininkus. — Oro jum maža, aš jum langus atidariau. Aš kambarį vėdinu... Aš rūpinuos jūsų sveikata... Tiktai dėl jūsų aš čia stoviu, o jūs nesuprantat...

— Suprantam, Vaceli, įvertinam, įvertinam! — šaukiame mes jam iš lovų, — drožk toliau!

Vacius pro lovas nusibraškino kažkur į kambario galą. Patamsy surado, pažadino, ištempė iš lovos vieną kalinį, — jauną, gražų bernelį, ukrainietį nuo Lvovo. Vienmarškinį atsivedė prie durų. Baisiai

Vaciui pagailo to bernelio. Ašarodamas glaudžia jis jį prie savo krūtinės:

— Toks tu jaunas ir į tokį lagerį, į tokį pragarą patekai! Kas iš tavęs, vargšeli, beliks! Bet aš tave globosiu! Aš tave išgelbėsiu. Aš tave išsaugosiu! Še, atnešiau tau pyrago. Va, čia dar kumpio yra. Ir saldinių dar...

Visi gulėdami pavydime tam berneliui, — kurgi: tokia laimė! Pyragas, kumpis, — oho! Kad ir sekasi, žvirbliagalviui tokiam!

O bernelis — kad valgo, kad purkoja!

Vienas kalinys, gal alkano pavydo nebesuvaldydamas, sumanė naktiniais reikalais pasivaikščioti. Reikia jam eiti pro Vacijų su tuo laimingiausiuoju berneliu.

— Duok jam į snukį, — sako Vacius berneliui, — ko jis čia valkiojas naktį!

Bernelis neatkreipė dėmesio į Vaciaus žodžius. Vacius supyko:

— Negirdėjai, maita, sakiau, kad duotum jam į snukį?!

— Kaip aš jį mušiu? Jis nieko bloga... man nepadarė!

— Ne tavo reikalas. Sakau, duok — tai ir duok!

— Kad jo jau nebėra... Nežinau, kas buvo...

— O! Tai tu šitoks! — staiga įsiuto Vacius, — tai tu šitaip manęs klausai? Aš tau saldinių daviau, o tu taip man atsidėkoji?! Mano pyragą ryji, o įsakymų nepildai?! Tai tu šitoks?.. Aš tau...

Besikarščiuodamas Vacius dar labiau supyko, — jam jau savęs paties pagailo. Jis ėmė kulti tą bernužėlį neklaužadą. Ir taip prikūlė jis tą vargšelį, kad

šis, bliaudamas ir staugdamas, vos į savo guolį įsire-
pečkino.

Kas teisybė — tai teisybė: Vaciaus nervai buvo
visiškai sukirmiję.

Mes, apsigyvenę Vaciaus vadovaujamame bloke,
buvome atiduoti neaprėztai jo valiai ir nuožiūrai.
Valiai ir nuožiūrai Vaciaus, lietuviškai dainavusio:

Mano rankos nepapeiksi:
Kai suduosiu — nusibaigsi!

XVII. LIETUVIŲ—LENKŲ REIKALAS

Stuthoso lageris buvo įsteigtas lenkam naikinti. Daugybė jų tenai pro kaminą išlėkė. Bet vis dėlto ne visi lenkai buvo sunaikinti. Liko ir gyvų.

Lenkų katorgininkų lageryje buvo visų daugiausia. Jie buvo visų seniausi lagerio gyventojai, savo prakaitu ir krauju jį išbudavoję, savo kauleliais jį išgrindę. Lenkų buvo pilna. Jie, daugiausia pamariečiai, gerai mokėjo vokiškai. Lenkai lageryje buvo labai galinga partija, — ne tiktai pati stipriausioji skaičiumi. Jie labai daug ką galėjo kaliniui padaryti.

Antra vertus, lietuvių politinė padėtis lageryje buvo visiškai prasta.

Prieš mūsų atvykimą į lagerį vokiečiai esesininkai kalinių tarpe paskleidė tokią paskalą:

— Esą atvykstą lietuviai inteligentai... Jie iki šiol buvo vokiečiam paklusnūs... Staiga sumanę nebeklausyti... Vokiečių valdžia nutarusi juos šiek tiek pamokyti... Atsiuntusi juos į lagerį...

Visa toji paskala normalia lagerio kalba reiškė: pliekite lietuviams į kailį, kiek tik lenda. Kiek jūs jų nudobsite — jūsų reikalas: nieko jums už tai nebus.

Netenka stebėtis, kad į trečią dieną po mūsų atvykimo į lagerį vienas iš mūsų, fiziškai pats stip-

riausias, milžinas sportininkas, jau gulėjo vidury gatvės su praskelta galva.

Ėjo jisai gatve, nešdamas tolio ritinį. Staiga kažkas pasišokėdamas jam kumščiu — makt, makt! — per sprandą. Taip, be niekur nieko: ėjo pro šalį — ir ėmė kumščiu maksinti.

— Ogi tu, rupūže pažaliavęs! — nusikeikė milžinas. Blinkt, — numetė savo naštą jisai, akimoja pačiupo kumštininką ir taip tekstelėjo jį į patvorį, kad šis kelis kartus apsisvertė: — Šok kaip varlė, kad nemoki gyventi!

Nusviestasai į patvorį kumštininkas vėl pašoko. Jam į pagalbą atsirado dar du. Vienas jų — su storu kuoku.

Cvankt! — milžinui per galvą — ir jis jau guli, apsupylęs krauju gatvės vidury.

Tuo pat metu atsitiko lageryje iki šiol visiškai negirdėtas dalykas. Keli vyrukai, pragaras juos žino iš kur išlindę, puolė prie sužeistojo, patempė jį į šalį, suskato rūpintis jo žaizdos sutvarstymu. Kiti griebė anuos tris mušeikėlius. Bet kad jau griebė — tai griebė! Bežiūrint visi trys pasiliko gulėti gatvėje. Netrukus ant jų išvertė po kibirą vandens, — šie atsigaištelėjo, šiaip taip pasikėlė ir nusverdukuliavo savo keliu, nė dėkui nepasakę.

Visa tai atsitiko labai greitai. Po keliolikos minučių iš viso to beliko palopytas pakaušis, — žaizda, laimei, nelabai kokia buvo, — neaiškūs atsiminimai — ir klanas ant kelio.

Trys mušeikėliai užpuolikai buvo lenkai. Tieji nežinomi, mum visai nepažįstami berniokai, kurie

užpuolikus taip žiauriai pritašė, buvo... taip pat lenkai.

Sios peštynėlės iš viso buvo labai būdingos mūsų santykiams lageryje su lenkais. Lenkai mus apgynė nuo lenkų.

Numerus stultorum infinitus est, — kvailių skaičius yra begalinis. Ko ko, bet kvailių visur yra daugiau negu reikia. Kiekviena tauta jų turi ir sau, ir eksportui pakankamai, lygiai kaip kiekviena tauta turi nuosavus latrus ir šventuosius.

Kvailių buvo sočiai ir lageryje, — visokių tautų. Bet buvo ir labai garbingų, protingų žmonių.

Kadangi lageryje lenkų buvo visų daugiausia, tai jų kvailiai ir latrai labiausiai krisdavo į akį.

Po aprašytųjų peštynių lageryje santykiuose su mumis kažkas pasikeitė. Kažkas nauja dvelktelėjo. Pajutome kažkokią nematomą, neaiškią gerą ranką. Kažkas nematomas ėmė mus globoti. Mum kartais atrodydavo, kad yra susidaręs kažkoks komitetas, kuris mumis rūpinasi. Kai kurie lenkai, jau žymiai vėliau, atvirai pasisakydavo, kad mūsų tarpe yra žmonių, su kuriais gal teks ateityje susidurti visiškai kitokiose aplinkybėse, ir esą visiškai neleistina, kad kokie kvailiai mus lageryje nuniokotų. Kvailybių esą jau pakankamai pridarėme praeityje, — dabar metas esą būtų ir prablaivėti. Ne laikas esą skaičiuoti, kas kam kada kiek bloga buvo padaręs, bet esąs būtiniausias reikalas, kad vieni kitiems padėtumėm.

Tą pačią dieną, po peštynėlių, pavakary, po darbo, stoviniuojame patvoriais susigūžę ir guodžiamės savo nepaguodžiama dalia. Taip baisiai gerti norisi

nusivariusiam per visą dieną, bet nėra ko. Apie valgį — ir galvoti nebedrįstame. Vandens iš šulinio negalima gerti, — jis tenai visokiomis bacilomis apkrėstas. Yra krautuvėlėje šiokio tokio mineralinio vandens, bet už jį reikia mokėti. O mes gi — visiškai elgetos. Niekas nė cento neturi. Niekas, ničnieko! Ant kūno — purvini skarmalai — ir tie ne savo...

Staiga prie mūsų prieina toksai plačių pečių vyrukas raudonais skruostais, kokių 30—35 metų.

Kaminskis jis esąs, — pasisako, — lenkas iš Pamaro. Nenusiminkite, sako, lietuviai, — iškentėsite tą velniavą. Blogiausi laikai jau praėjo. Reikia tiktai mokėti gyventi ir lageryje. Niekas, išmoksitės. Rūkyti norite? Žinoma, kurgi nenorėsit, kad nieko neturite!

Tuoju padalino vieniems tabokos po žiupsnį, kitiems — po cigaretę vieną kitą... Visus nusivedė į krautuvėlę, kiekvienam po vandens bonką nupirkol

Laisvėje gyvenant, žinoma, negalima nė įsivaizduoti, kokia tai didelė buvo mum dovana! Visų keikiamiems, ujamies, mušamies — toks mielas, toks nuoširdus, toks gaivinantis užuojautos žodis — ir tokios gausios vaišės! O pats tasai Kaminskis buvo vargšas vargšiausias! Jis jau trečius metus lageryje plūkė. Jis jau buvo nustojęs šeimos, namų, — viską jam SS vyrai suėdė.

Kaminskis rūpinosi mumis kiek galėdamas visą laiką. Ilgainiui mes ir jam jau galėjome padėti, — gyvenome broliškai.

Vacelį Kozlovskį mūsų atžvilgiu tvarkyti pasiėmė Julius Švarcbartas.

Švarcbartas — Zakopanės kalnų sūnus su atvira svajotojiška siela, giliai jaučiančia širdimi, kaip paprastai būna kalnų gyventojai. Buvęs lenkų karininkas, patekęs į vokiečių nelaisvę, paskui atsidūręs koncentracijos lageryje. Perėjęs žiaurius vargus, dvasioje vis dėlto pasiliko zakapanietis svajotojas. Aukštas, lieknas, raumeningas, juodbruvas, trijų dešimčių trejų metų vyras. Labai šnekus ir sąmojingas. Apsigimęs menininkas.

Jis buvo jau lagerio dailidžių kapas. Pats jis buvo geras, stačiai puikus meisteris-menininkas. Garsėjo savo drožinėjimo menu. Dirbo labai dailias dėžutes, ažuolinius meniškai drožinėtus ir skaptuotus baldus, ypač — stalus ir spintas. Visa tai buvo privati valdžios vyrų užsakymai ir įsakymai. Švarcbartas savo menu garsėjo toli už lagerio sienų. Užsakymai ateidavo iš Berlyno ir kitų Vokietijos centrų.

Prieš dvejus metus Švarcbartas, patekęs į lagerį, turėjo smarkų susikibimą su Vaceliu Kozlovskiu. Vacelis davė Juliui antausį, Julius davė grąžos. Toliau Juliaus pasielgimu nustebeję, Vacius visu autoritetingu puolė Julių mušti. Julius parmetė Vacių žemėn ir gerokai jam užpakalį nuakėjo. Nuo to laiko Švarcbartas pasidarė Kozlovskiui didžiausias autoritetas. Vacius Julių gerbė. Vacius Juliaus labai bijojo.

Mums patekus Kozlovskio žinion, Julius tuoj pasisaukė Vacių pas save, — Juliaus dirbtuvės buvo kitoje siauro kiemo pusėje, — iš jo langų buvo matyti, ką Vacius su savo vergais išdarinėja.

Pasišaukė Julius Vacių ir sako jam trumpai ir aiškiai:

— Vaciau, va, šitų lietuvių savo purvinom rankom kad man neliestum! Kad man nedrįstum! Supranti?

— Žinau, klausau, — mykia Vacius, žvairakiuodamas į kampą.

— Su darbais jų nekankink. Galėsi — sriubos jiems pridėk, — moko Julius Vacių, išleisdamas pro duris.

Ir tikrai, — nuo Vaciaus labai daug bloga mes nepatyrėm. Vacius, Juliaus bijodamas, vengė mus atvirai mušti.

Kartais, būdavo, jau Vaciaus žandai persisuka, akys žaibuoja, gerklė penkiom gyvatėm šnypščia, pagalys rankoje virpa, — Vacius visas įsiutęs žygiuoja į mus, stovinčius kieme palei tvorą. Bet tuo tarpu stalių dirbtuvės lange pasirodo Švarcbarto veidas:

— Atsimink, Vaciau, — ramiai prataria Julius.

— Žinau, žinau, rupūže, — sugriežia dantimis Vacius ir savo vėzdu ima tvatyti kitus kalinius, jokio smūgio iš niekur nesitikėjusius.

Kai baisiai norisi mušti, ar ne vis tiek ką muši?

Vaciaus netikėtai užkluptieji gaudavo dvigubai didesnę porciją negu mum buvo skirta, — toks jau buvo energijos klaidakeliu nukreipimo dėsnis.

Kas be ko, kartais ir mus Vacelis apiplumpindavo, — kai Julius negalėdavo matyti.

Lagerio viršininko padėjėjas kartą pusiau juokais sako Švarcbartui:

— Gi lietuviai atvažiavo, kodėl nesipešat?

— Mes jau praeityje per daug prisipešėm, užtat ir sėdime dabar čionai visi, — atrėžė kuo ramiausiai Julius Svarcbartas.

Svarcbarto atsakyme apibrėžtoji išmintis buvo savaime aiški lygiai lenkų, lygiai ir lietuvių inteligentijai. Ji toliau ir grindė mūsų tarpusavio santykius. Lenkų tarpe turėjome geriausių, nuoširdžiausių draugų, kuriais nelaimės atveju pilnai galėjome pasitikėti. Sitoks pasitikėjimas siejas su daugeliu kitų, aukštesnės prigimties, jausmų ir išgyvenimų. Ne vienam iš mūsų jie, lenkai draugai, yra labai daug, labai realiai padėję. Mane patį stačiai nuo alkanos mirties išgelbėjo.

XVIII. „LIGONIŲ STATYBA“

Prasitampęs lageryje apie tris savaites, pradėjau karjerą daryti — patekau jauniausiu raštininkėliu į kalinių ligoninę — išbandymo tvarka.

Kažkodėl kalinių ligoninė čionai buvo pavadinta komišku, niekur kitur Vokietijoje nevartojamu vardu: Krankenbau — ligonių statyba. Visai ta pat tvarka, kaip Strassenbau — plentų statyba, Brunnenbau — šulinių statyba, Tief = und Hochbau — gilioji ir aukštoji statyba. Taip ir: ligonių statyba. Moterų ligoninė ir vadinosi ligoninė, o vyrų — statyba.

1943 metų kovo mėnesį toji ligoninė turėjo 4—5 kambarius kaliniam ligoniam, kambarėlį raštinei ir administracijai, aptiekėlę, virtuvę, prausyklą su vonia ir dušais — ten drauge, tam pačiam kambary buvo ir lavoninė, — ir dar kažkokius patalpinus mažmožius.

Ligoninės galva buvo Lagerarzt — lagerio gydytojas Heidelis [Heidel]. SS Hauptsturmführer maždaug kaip ir pėstininkų kapitonas.

Gydytojas Heidelis buvo aukštas, lieknas, 30—35 metų, tamsus šatenas, gražių linijų vyras. Jo veidas buvo gana inteligentiškas, tiktai iš studentavimo laikų buršų špagomis šiek tiek suraižytas. Vaikščiojo jis šiek tiek nuknarinęs galvą. Visuomet tylus, vi-

suomet mandagus. Jis buvo vienintelis visame lagery esesininkas su aukštuoju mokslu. Jis ne tiktai nesimušė, bet ir nesikeikė. Per dvejus metus jis nėra nė vieno koliojimos žodžio ištarsęs, kas jau buvo visiškai nepanašu į esesininką. Jis savo vardu tyliai pridengdavo visas lagerio žmogžudystes.

Klipatos kaip musės rudenį miršta. Jis pasirašo mirties pranešimą. Pačios populiariausios klipatų ligos buvo:

A K S — Allgemeine Körperschwäche — bendras kūno nusilpimas; kraujo apytakos pakrikimas, vidurių kataras. Dar labai populiori klipatų liga, privačiame gyvenime mažai težinoma, o lageryje — tikra giltinė — tai flegmona. Šlaunis ar blauzda patinsta, paraudonuoja, pamėlynuoja, prakiūra... Pūva rau-menys. Lageryje žaizdos labai sunkiai gyja. Menkutė žaizdelė ištisas savaites, mėnesius pūliuoja — nėra maisto žaizdai gyti. Kartą prasidėjusi flegmona mėtosi po visą kūną, pūva gyvas žmogus.

Na, tiek to, — čia vis dėlto ligos. Bet kai lagery sveiką žmogų, būdavo, užmuša, oficialiame mirties pranešime gydytojas Heidelis ramiausia sąžine rašydavo: A K S. Kažkodėl tiktai pakartųjų reikalu jis nurodydavo kitą ligą: plaučių uždegimą. Vėliau šitokiu reikalu kartais parašydavo dar: Freitod, — Atseit, nusibaigė laisva mirtimi.

Kartais į lagerį atsiųsdavo tokių kalinių, kurie valdžiai šaudyti arba karti kažkodėl būdavo nepatogu. Tokius atsiųsdavo Heidelio įstaigon — įšvirkštimų padaryti. Mirties priežastį Heidelis oficialiu raštu nurodo: A K S.

Tiktai 1945* metų rudenį Heideliui kažkas užėjo, kad jis susipyko su lagerio valdžia — atsisakė būti priimti nuodytinus žmones. Ir dar leptelėjo supykęs:

— Pas jį esanti ligoninė, ne skerdykla...

1943 metų kovo — balandžio mėnesį lageryje buvo nepilni 4.000 kalinių, o mirdavo jų kasdien po 40—50. Tačiau balandžio pabaigoje — gegužės pradžioje jų mirdavo kasdien jau apie 100. Atėjo tokia savotiška cholera, — storosios žarnos uždegimas, — labai daug žmonių surijusi, atėjo vidurių šiltinė, dėmėtoji šiltinė, dizenterija, plaučių uždegimai ir dar kažkas tenai. Heidelis ėmė tuomet savo įstaigą plėsti. Gavo daugiau kambarių, o klipatom — įvedė atskirą bloką, — jiems jau duodavo nuo darbo poilsio, silpniausius — net visiškai į darbą nebevarydavo.

1944 metais vasaros pradžioj Heidelis gavo mėnesį atostogų. Jo pavaduoti atvyko kitas gydytojas. Ar jis buvo tikras gydytojas — perkūnas jį žino, bet esesininkas jis buvo tikras.

Jis atsivežė naują metodą klipatom gydyti, — esą jo paties kituose lageriuose jau išbandytą ir davusį gerų vaisių.

Jisai įsakė: stipresniems klipatom duoti po pusę kaliniško valgio porcijos, silpniesiems — po trečdalį, o visai silpniems — nieko nebeduoti. Esą dėl maisto trūkumo pas klipatas atsirandanti gyvybinė gyvenimo valia, ir jie imą sveikti. Na, kas mirštąs — tai mirštąs, — čia jau nieko padaryti nebesą galima. Juo greičiau jie išmirštą — juo ekonomiškiau išeiną.

Mūsų lagerio klipatos šios dorybės, matyti, ne-

* Turėtų būti 1944. Čia, matyti, yra korektūros klaida autoriaus rankraštyje.

įvertino kaip reikiant: ėmė mirti sutartinai it žąsiukai pavasarį, dėlų apsėsti.

Heidelis grįžo iš atostogų greičiau negu reikėjo. Gydytoją reformatorių pravijo. Naują gydymo metodą tuojau atšaukė. Jo vieton įvedė klipatom gimnastiką. Šilta ar šalta, būdavo, gimnastikuojas klipatėlės vidury kiemo, net jiems dantys barška.

1944 metais Haidelis gavo padėjėją, gydytoją Lukasą, chirurgą, iš kariuomenės. Už ką, koku būdu jisai iš kariuomenės į SS eiles pateko — jis ir pats nežinojo. O į SS laikomą lagerį savo gyvenime pateko pirmą kartą. Porą savaitių valkiojosi jisai po lagerį kaip apkvairšęs, negalėdamas lagerio dyvų dyvais atsivėlyti. Paskum visu uolumu griebėsi chirurgo darbo: raizė kaliniam aklažarnius, flegmonas, tiesino rankas ir kojas... Paskui ėmė slapta uostinėti su įvairiais kaliniais — mūrininkais, staliais, šaltkalviais, dažytojais, stikliais. Ėmė su jais kažkur naktimis slankioti po lagerį, kažkokius daiktus taisyti. Paskui chirurgijos salėje per naktis degė šviesos, stuksėjo plaktukai...

Šitoku būdu gydytojas Lukas, pats su kaliniais vogdamas medžiagą iš valdžios sandėlių, pats su kaliniais drauge naktimis dirbdamas, įruošė puikiausią operacinę salę. Heidelis — kentė kentė, sukandęs dantį, šitokį Lukaso sauvaliavimą, kol jį išėdė iš lagerio.

Ko kišasi, kur jo niekas neprašo!

Heidelis pats — mažai tesikišo į ligininės reikalus. Jam tai nerūpėjo. Nevedęs buvo, mėgo papiršliauti. Ligininės tikras valdovas ilgą laiką buvo SS feldfelis — Hauptscharführer — H a u p t a s [Haupt].

Hauptas buvo jau pagyvenęs vyras, bene šešiasdešimt penkerius metelius išvaręs. Kokie penki, jei ne daugiau, jo sūnūs fronte kariavo. Tai buvo žemo ūgio, plačių pečių, kalnuoto pryšakio vyras. Pasižymėjo jisai garsiu feldfebelišku balsu, kurio niekuomet nesigailėjo. Jau už pusės kilometro buvo žinoma, kur Hauptas sukinėjas. Įkyrus mušeika jis nebuvo, bet retkarčiais, žinoma, tókštelėdavo letena per snapą, kad neužmirštum lageryje esąs. Ne iš blogo noro jis gribstelėdavo, ne nuskriausti norėdamas, bet šiaip sau tėviškai, dėl pamokos ir smagumo.

Kaip administratorius, ligoninės bendradarbiui jis buvo visiškai geras.

Nusikaltusius savo bendradarbius kalinius jis pats apriedavo. Jei kas, pavyzdžiui, ligoninės spirito per daug išlakdavo ir jam pačiam nebepalikdavo ar kas su moteriškąja lagerio dalimi palaikydavo lageryje taip draudžiamus intymiškesnius ryšius, — šitokiais atvejais Hauptas nubliaudavo per tris kiemus, bet nuo aukštesnės valdžios pasikėsinimų jis juos slėpdavo, įklampusius — kaip liūtas gindavo.

Geros širdies žmogelis buvo tasai feldfebelis Hauptas. Kas savaitė vis važiuodavo į Gdanską pas savo žmonelę, nuveždamas jai, vargšei, paprastai du geroku paketu: margarino, dešros, miltų, kruopų, cukraus — ir visų kitų dalykų, kurie mirštantiesiems klipatom negi gali būti reikalingi...

Jo pareiga būdavo ir švirkštėjimus įšvirkšti tiems katorgininkėliams, kurių valdžia karti nenorėdavo, pavyzdžiui, moterims. Šį darbą Hauptas puikiai atlikdavo, — buvo laikomas specialistu. Jis Heidelio vardu ir mirties liudijimus pasirašydavo, — tikrus ir

suklastotus. Šiaip sau — vidutinis žmogelis buvo. O pražudė jį vargšą — spiritus vini.

Nuolat ir nuolat ligoninėje būdavo spirito trūkumai, išeikvojimai ir pereikvojimai. Tai dar būtų pusė bėdos, — visa tai būtų galima ligonių sąskaita nurašyti. Daug blogiau būdavo, kai Hauptas, nuo spirito visas paraudonavęs, mėgdavo visur klampinėti ir griuvinėti — ir debošus kelti. Bet ir tai dar būtų pusė bėdos, — viso to galima ir nematyti, ir negirdėti. Visiškai bloga būdavo, kai jis, visas įsimaginęs, imdavo pas moteris lįsti, — esesininkes ir kalines. Šios gi, linksmo Haupto kirkinamos, žviagdavo, klykdavo it skerdžiamos... Kitos net oficialius valdžiai skundus parašydavo.

Valdžiai kad ir kažkaip širdis skaudėjo, vis dėlto ji buvo priversta Hauptą pasodinti karcerin duonai ir vandeniui — kartą, kitą... penktą, šeštą... Paskui už tas pačias nuodėmes Hauptas buvo pasiųstas kažkur už Berlyno, į kažkokių sanitarijos ar blaivybės kursus, iš kurių jau nebegrižo. Bene gerti bus nustojęs.

Ir Hauptas ligoninėje diktatoriavo, po teisybei, tiktai oficialiai. Neoficialus, bet faktinas diktatorius ilgą laiką buvo kalinys, „ober-capo“ — vyresnysis kapas, Janas Veitas [Jan Weit].

Veitas — labai žvalus ir energingas trijų dešimčių metų juodas vyrukas, senas politinis kalinys, lageryje bebūdamas buvo jau įsidoičinęs ir jau turėjęs, po ketverių metų sėdėjimo, eiti į laisvę. Ir būtų gal išėjęs, jeigu nebūtų jo pražudę per didelė valdžia ir moterys.

Veitas galėdavo Hauptui įkalbėti visa, ko tik norėdavo. Veitas faktinai nustatydavo ligoninės tvarką,

kurią per Hauptą patvirtindavo Heidelis. Veitas parinkdavo ir ligoninės bendradarbius — raštinės personalą, sanitarus, gydytojus, nors pats apie gydymo reikalą nieko neišmanė.

Darbas ligoninėje kaliniui buvo be galo svarbus, — tai laidavo jam gyvybę. Darbas — lengvas, po stogu. Ir maistas čia buvo daug geresnis negu kur kitur. Daug geresnės buvo ir poilsio sąlygos.

Vėliau Veitas už moterystės reikalus smarkiai įkliuvo ir buvo išsiųstas labai sunkiems darbams į kaimą Hopehill — žiaurų plytų fabriką. Išvykus Veitui, ligoninėje atsirado įvairių tautų gydytojų — ir lenkai, ir prancūzai, ir lietuviai, ir latviai.

Kai Hauptas, sužinojęs, kad aš moku keletą kalbų ir mašinėle rašyti, pašaukė mane į ligoninės raštinę raštininkėlio darbui — išbandymo tvarka, Veitas įsiuto it buldogas, musę gaudydamas. Pasitiko jis mane ypatingu pasveikinimu:

— Jūs, lietuviai, psiakrew, pagrobėt iš mūsų Vilnių! Aš tau parodysiu grobtil! Aš tau, parše, parodysiu Vilnių! Jei, driskiau, pamelavai ir nemokėsi dirbti, sveikas iš čia neišeisi! — ir taip jis pavedžiojo savo mušeikišką kumštį aplink mano nosį, kad mano noselė net palinko iš nusistebėjimo.

Tiesą pasakius, ligoninė lageryje turėjo nekoki vardą. Seni kaliniai pasakojo, kad tenai kalinius stačiai nuodydavę. Hauptas nuodijo ir dabar, tik pagal atskirą įsakymą. Lagerio pradžioje ligonis, neišbuvęs lageryje trijų mėnesių, iš viso neturėjo teisės prašyti iš ligoninės bet kurios pagalbos, nors jam ir kažkas būtų atsitikę. Dabar ligoninėje kalinius atvirai mušdavo ir užmušdavo be jokių ceremonijų, ir

iš to jokios paslapties nedarė. Dabar į ligoninę buvo galima kreiptis, jei karščio turi ne mažiau 39 laipsnių. Jei nueisi su mažesne temperatūra — gauni kumščiu į žandą, batu per pilvą — apsimetęs gali ropoti kur nori. Vėliau priimamoji į ligoninę temperatūra buvo nuleista iki 38 laipsnių, o 1944 metų rudenio — net iki 37.

Kai mane, atėjusį raštininkauti, Veitas taip iškilmingai pasveikino, pagal lagerio taisykles aš buvau visiškai sveikas, — turėjau vos 38,4 šilimos. Tik trupčiuką galva užė, kažkoks pavasariškas vėjelis joje vaikštinėjo. Akyse tokia švelni migelėlė sukosi, rausva, vyšniava tokia. Retkarčiais ji pažaliuodavo, bet niekis — pro ją veidai vis dėlto gana aiškiai buvo matyti, tik rašomosios mašinėlės klavišai šiek tiek painiojosi, it pelais jie būtų buvę apaugę. Blogiausias dalykas buvo — tai pasiutusi sloga, kad ją kur smakas būtų prarijęs!

Tur būt, ne taip lengva įsivaizduoti, kas tai yra: turėti padūkusią slogą, nuo šalčio suaižėjusią, nuo mušimo sužalotą kraujuojančią nosį, dabar — lyg parako pripiltą, — pilnas akis ašarų, sėdėti raštinėje prie mašinėlės, kurios klavišų nebesimato, bandyti dirbti darbą, nuo kurio sėkmingumo priklauso tavo gyvybė ar mirtis — ir neturėti jokios nosinės — nė pėdsako! Biedinas tuomet buvau it nuskintas agurkas, į patvorį numestas! Verčiau jau šimtas lazdu per kuprą negu šitokia nosis!

Raštinėje, be manęs, sėdėjo dar trys vyrai: raštinės kapas — labai jaunas ir mandras lenkiukas, maža ką padoresnis už Veitą; čekas — vienas aukščiausių žmonių visame lageryje, ir dar vienas lenkas,

senas valdininkas pedantas. Kapas ir čekas, artimi Veito bičiuliai, pasitiko mane su karinga nuotaika. Draugiškai priėmė mane tiktai tasai senis lenkas, toliau per visą lageryje buvimo laiką pasilikęs geras bičiulis, bet ligoninėje jis pats mažą ką tegalėjo man padėti, — jis pats buvo jauniklių ujamas ir jojamas.

Kapas pasodino mane ypatingoje vietoje. Iš vienos pusės — karštas pečius, iš kitos pusės — durys į lauką. Ties galva stoge — langas, visuomet atidarytas vėdinimo reikalui. Balandžio mėnesio vėjai vaikščioja pro mane iš viršaus į apačią, iš apačios — į viršų, skersai ir įstrižai. Visą laiką buvo toks jausmas, kad mano nosyje įvyks parako sprogdymas, o krūtinėje — kažkokios varlės kurdė.

Šitokia tvarka prasidarbavęs savaitę, vis dėlto vieną kartą savo rytinę temperatūrą privariau iki 39,6 laipsnių, — įsigijau teisę atsigulti į ligoninę — ligonio tvarka.

Galingajam Veitui to tiktai ir tereikėjo. Tučtuojau prikalbėjo Hauptui, kad aš darbui visiškai netinkąs. Be to — nežinia, kuo sergąs. Gal dar nusprogdysiąs, o jam darbininkas tučtuojau esąs reikalingas.

Aš nuėjau į ligoninę sirgti. Mano vieton, tik nebe vėjų sankryžoj, tuojau buvo pasodintas jaunas naujas lenkaitis.

Mano bandymas padaryti ligoninėje karjerą — pasiekti registratoriaus laipsnį — aiškiai nepavyko dėl mano nesugebėjimo tokį sudėtingą darbą dirbti.

XIX. MUŠEIKIZMO FILOSOFIJA

Man gydytojas Heidelis buvo kažkodėl ypatingai palankus. Atrodo, jam šiek tiek imponavo mano mokslo laipsniai ir mano profesija.

Baigėsi mano angina, mano gripas, temperatūra visiškai nukrito, o jis mane ligoninėje laiko ir laiko ligonio tvarka, nors vietų joje tikriem ligoniam baisesiai trūko.

Man tai buvo nepaprasta laimė, — faktiškai gal tai buvo pirmas toks atsitikimas lagerio istorijoje.

Mano draugai, likę bloke, dirba pluša, gaudo lazdas ir kruviną prakaitą lieja, o aš sau guliu lovoj išsitiesęs! Ir dar kaip guliu! Lovoje pats vienas, švarios paklodės, yra pagalvėlė, nei blusėlės, nei utėlėlės nė pauostyt, niekas manęs nemuša, niekas nekolioja, — miegu sau ir miegu! Ir su valgiu čia vis dėlto šiek tiek geriau. Sriubos — geresnės ir daugiau gaudi. Su gydytojais susipažinau, ir jie kartais šį tą pasuka. Ir virėjas kartais šį tą be eilės įvožia. Kitas sergantis kaimynas pas Abraomą rengias, savo porcijos nebevalgo, — už kokį jam patarnavimą mielai atiduoda savo dalį. Sustiprėjęs išmokau kambarį tvarkyti, grindis ir koridorių išplauti — už tą darbą taip pat kokia plutelė tekdavo. Šiaip taip jau buvo galima verstis, ir ilsėtis net! Besitrindamas po koridorių, net šiokią tokį paaukštinimą gavau.

Ligoninė aprašinėja atvykusius naujokus: jų išgėrimo reikalus, jų giminėlę, jų dantis... Į surašinėtojų tarpą ir aš buvau pakviestas, — bičiuliškos pagalbos tvarka.

Mūsų „komisijėlei“ pirmininkauja sanitaras, lageriškai pfliegeris, senas katorgininkas Gervinskis [Gerwinski].

Gervinskis — milžiniškos jėgos vyras. Jam pačiam daugelis dantų jau seniai iškulta. Buvęs boksininkas. Buvęs feldfebelis. Pavyzdingas mušeika.

Lagerio istorijos pradžioje buvo sudarytas atskiras blokas, kuriame gyveno vieni vokiečiai kaliniai kriminalistai — vagys, plėšikai, galvažudžiai. Šitokia publika suvaldyti, žinoma, gana sunkus reikalas. Neklauso. Keikias. Mušas.

Va, šitai publikai valdyti ir buvo paskirtas Gervinskis — bloko viršininku. Valdžia aukštai vertino jo mušimo meną. Ne vienam jų jis kaulus buvo suknūžinęs. Ne vieną jų ir pas Abraomą avansu buvo pasiuntęs. Jo ranka, tikrai, buvo labai pamačlyva. Dabar jis kalinius ligonius slaugė. Ir slaugė vis dėlto neb'ogai — ir pats nevogė, ir kitiem neleisdavo vogti. Kas ligoniui buvo paskirta gauti, ligonis gaudavo. Jo slaugomieji ligoniai greičiausiai pasveikdavo.

Mano santykiai su juo buvo kaimyniški. Filosofiški maždaug.

Sėdim dabar abu ligoninėje ir surašinėjame naujokus. Jis ir čia savo mėgiamojo meno negali pamiršti. Kur buvęs, kur nebuvęs, brūkšteli jisai naują atbula ranka — ir dunda jisai aukštiekninkas, kojas aukštyn išriesdamas.

— Kokios tautybės, — klausia jisai atvykusio naujoko.

— Ukrainietis, — išstena naujokas.

— A, ukrainietis? — žvilgterį Gervinskis primerkta akim į atvykėlį ir vožia letena jam per žandą.

— Kokios tu tautybės? — Ukrainietis... — Kokios tu tautybės? — Ukrainietis...

Po kiekvieno atsakymo gauna vargšas ukrainietis per galvą. Jam jau lūpa praskelta, kraujas jau ant švarko srovena...

Bandė jisai sakyti pravoslavus — nieko neišėjo:

— Tautybės klausiu, — ne tikybos!

Vargšas ukrainietis jau ir dantį išspiovė.

— Malo... rusas... — bando vargšas iš kito galo.

— Va, rusas, taip ir sakyk, kad rusas! — sėdasi Gervinskis prie stalo rašyti, — kur buvo tavo Ukraina, psiakrew, prieš karą? Nebuvo jokios Ukrainos. Nebuvo ir nebus.

Lagerio oficialiuose raštuose buvo painiojama tautybė ir pilietybė, tuo pačiu vardu viena ir kita rašydavo. SSSR piliečiai — visi buvo vadinami rusais — ukrainiečiai, gudai, kirgizai, totoriai, mordvinai, gruzinai — visiems buvo rašoma: rusas.

Gervinskis visa tai puikiai žinojo. Galėjo rašyti — rusas — ir nemušęs ukrainiečio, bet vis dėlto mušė.

— Kam gi, susimildamas, tu jį taip niokoji? — sakau Gervinskiui, kai muštasai išlėkė pro duris, — juk jisai teisingai atsakinėjo. Klausė tautybės. Jis yra ukrainietis, — jis gi teisybę sakė, — už ką gi jis mušti?

— O! Jis, bestija, nusipelnė dar daugiau, — mur-

ma panosėje Gervinskis, — aš jam dar mažai daviau!

— Ar jį jau seniau pažinojai?

— Ne. Pirmą kartą matau.

— Jeigu taip, kaipgi jis galėjo tau, meldžiamasis, nusikalsti, kad jį taip baisiai muši? Juk jį šiandie teatvarė į lagerį, ir norėdamas nebūtų galėjęs...

— O tu žinai, mielas profesoriau, ką ukrainiečiai darė mum, Lenkijos kareiviam, kai prasidėjo karas? — mano bičiulis staiga surimtėjo, — šaudė jie į mus! Iš pasalų šaudė! Velniai žino, iš kur išlisdavo, velniai žino, kur pasislėpdami, šaudė išdavikiškai! Kiek jie mum nuostolių pridarė, kiek užmušė! Niekšai, aš tau sakau, o ne ukrainiečiai! Tauta — be istorijos, be kultūros, be valstybinių tradicijų. Buvo, yra ir pasiliks vergai. Kur kada kokį valstybės vyrą jie yra davę, baudžiauninkų rupūžės?

Gervinskis ėmė karščiuotis ir besikarščiuodamas, sugniaužęs kumštį, ėmė į mane artėti.

Ot, velnias! Argi jis ir man dabar smogs?

— Ne, mielas bičiuli, — sakau jam, kiek galėdamas meilesniu balsu, — šitas tai jau tikrai nešaudė. Žioplą toks. Jis, tur būt, šautuvo smagialio nuo pučkos neatskiria.

— Visi jie tokie. Aš jį už tai ir mušu, kad žioplą.

Va, tau kad nori, — už žioplumą muša! Man drąsiau pasidarė. Aš jį toliau kirkinu:

— Bet kad tu, bičiuli mano mielas, ir lenkam pataikai užvažiuoti! Lenkai gi jau, tur būt, tikrai iš pasalų nešaudė!

— Mušu ir lenkus. Reikia mušti. Negalima nemušti.

— Kaip sau nori, brangus mano bičiuli, bet šitokio tavo elgesio aš visiškai nesuprantu. Iš viso jūs, lenkai, čionai labai keisti žmonės. Ateina jūsų tautiečiai į lagerį. Tokie nusigandę, tokie liūdni. Nežino, nei kas daryti, nei kaip laikytis, nei kur eiti, į tokį pragarą pakliuvę. Jie reikėtų paguosti, padrąsinti, pamokyti broliškai. O jūs, senieji kaliniai, ką darote? Be atodairos tvatijat ir tvatijat savuosius... Žudot savo tautiečius!

— Cha-cha-cha! — nusikvatojo mušeikizmo ideologas, — žmogus, į lagerį atėjęs, nežino, kur jis pateko. Reikia jam parodyti, kad jis tikrai suprastų. Reikia jis iš karto užgrūdinti, kol jis dar sveikatos, dar jėgos turi, paskui bus vėlu. Iš pat pradžios gavęs mušti, toliau jis bus atsargus. Jis toliau kiekvieną mirksnį bus savo gyvybės sargyboje. Jis išmoks vengti pavojaus, išmoks gelbėtis. Nemušk jų, kol jie sveiki, jie bežiūrint išglebs ir žus. Vėliau juos visiškai lengvai užmuš. Iš pat pradžios reikia naujokam piktybę įvaryti. Juos mušdamas, aš jiems gera darau. Gyventi mokau. Akis atveriu...

— Vis dėlto pasiutusiai niaurus tas tavo mokslas...

— O ką, — jūsų, lietuvių inteligentų, iš pat pradžios niekas kaip reikiant nemušė, — man labai gaila jūsų. Neužsigrūdinote. Kas iš jūsų po mėnesio beliks? Gerai bus, jei po trijų mėnesių liks iš jūsų kokie penki...

— Na, na, negąsdink!

— Ką, negąsdink! Žinai, kiek jūsiškių šandie priėmė į ligoninę? Aštuonis. Girdi, aštuonis? Tu — devintas. Prieš pusantrų metų mūsų atvarė į lagerį šimtą devynias dešimtis tris. Žinai, kiek iš viso to mūsų būrio šandie liko gyvų? Nežinai. Aš vienas likau, — štai kas. Vienas vienintelis, supranti, ką tai reiškia? Pamatysi, kaip jūs pradėsite lėkti pro kamina, vienas paskui kitą, po kelis drauge...

— Vis dėlto, gerbiamas mokytoja, ar tu negalėtum prasmegti kur nors po velnių!

— Ką, nepatinka mano teisingi žodžiai? Žinoma, jie negražūs. Žinoma, jie kieti. Bet jie reikalingi. Reikia naują apšviesti ir užgrūdinti iš pat pradžios, kad jis nebūtų kvailas. Kad jis kiekvieną momentą būtų pasiryžęs grumtis dėl gyvybės, — kad jis niekuomet neužmirštų, kur jis yra...

— Klausyk, kumščiaivos apaštale, — sakau aš jam, — čia ir kitas dalykas netelpa mano galvoj. Kad kalinys kalinį muša ir žudo, — štai kas man nesuprantama ir baisu! O kas būtų, jei kaliniai vieną gražią dieną nustotų vienas kitą bežudę? Jei jie vienas kitam padėtų, — kolegiškai, draugiškai elgtųsi, — juk gyvenimas čia tuomet perpus lengvesnis pasidarytų!

— Cha-cha-cha! — skaniai skaniai nusikvatojo Gervinskis, — koks tu, profesoriau, naivus tebesi! Iš knygų mokeisi, ne iš gyvenimo! Čia ne žmonių, čia sistemos reikalas. Sistemą nustatėme ne mes, sistemą nustatė vokiečiai, esesininkai. Pradžioje ir mes visi taip galvojome, kaip tu. Kalinys kalinio nemušė. Tuomet vieni esesininkai mušė. Ir kaip mušė! Mes mušame su atodaira. Pamušam ir paliaujam. O

jie mus mušė be atodairos. Gyventi kiekvienas nori... Norėdamas likti gyvas, turi žengti per kitų lavonus. Dar vėl. Jeigu čia būtų vienodi žmonės, sakysime, jeigu čia būtų vieni tikrai politiniai kaliniai, dar būtų galimas šioks toks taikus sugyvenimas, šiočia tokia vienybė. Bet to gi čionai nėra. Čia gi labai įvairi publika. Visokių tautų politiniai. Įvairiausi kriminalistai. Vagys, plėšikai, galvažudžiai, sadistai, bude liai... O kiek dar jų čia kitokių yra, kokio padūkuso šlamšto! Sudaryk jų tarpe vienybę, susikalbėk su jais! O kas svarbiausia — žmonės čia pasitusiai alkani! Jau matei, tur būt, ką daro klipatos? Rausias atmatų dėžėj. Senus kaulus graužia. Supuvusį mėšlą ryja. Surūdijusias vinis laižo. Žemėtos žalios bulvių lupenos — jiems aukščiausias skanėsis. Dėl duonos plutelės čia žmogus į ugnį eitų. Išvietėje maudytųsi. Savo artimą užmuštų be jokio sąžinės graužimo. Štai dar pernai rudenį aš pats vienam valkatai kaulus sukračiau už tai, kad jis vos spėjusiam mirti lavonui išplėšė kepenis ir pradėjo žalias ryti. Kaulus aš jam sukračiau. Bet ar jis buvo kaltas — tai dar klausimas. Ar tu žinai, ką tai reiškia, kai žmogus prisi gyvena iki tokio laipsnio?! Šiomet čia žmonių jau nebeėda, bet pernai, ypač užpernai, tokių dalykų apščiai pasitaikydavo. Aš pats buvau bloko viršininkas. Numirė naktį kalinys — ir dabok jį, kad kiti nesusprogtų. Kepenis, širdį — bežiūrint išplėš. Ar tu, knygų žiurkė nelaimingas, gali įsivaizduoti žmogaus padėtį, kad jis taip pasiunta ir žmogėdra darosi? Ar jis žmogėdra ir gimė? Ne! Gimė jisai, kaip ir visi žmonės. Turėjo tėvus, turėjo tėvynę... Lageris ką iš jo padarė! Manai, aš perdedu? Nieko panašaus! Aš

dar per maža sakau. Pasiklausk kitų senų katorgininkų, visi patvirtins. Žmogus čia žvėris daraisi. Biau-
resnis už žvėrį. Ir turi toks pasidaryti. Turi žvėriškai
gintis ir pulti. Kitaip — jis žus. Praris jį kiti. Va,
taip, šmaukš — ir nebėr žmogaus. Nukūliau tam
žioplai ukrainiečiui pusę danties. Kas tai yra? Toks
nėkaniekis, kad liežuvio gaila apie tai kalbėti. Tu
piktinies, aš matau. Kažką sapalioji apie humanizmą,
apie užuojautą, paguodą... Kūdikis dar tu esi, nors ir
žilas! Kai lėksi dūmais pro kaminą, gal bent tuomet
suprasi, kad aš tiesą sakau.

Šalta man pasidarė nuo tokios jo filosofijos. Suk
jį velniai! Nebeišdrįsau toliau su juo ginčytis. Tikrai,
ko vertos visos mano knygos, jei dvidešimtojo am-
žiaus viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga
žmogėdra darosi?

1944 metų viduvasary atėjo į lagerį komendan-
tas, lagerio viršininkas, gydytojas Heidelis ir dar kai
kas iš vyresnybės. Pasišaukė visus kalinius jūrinin-
kus.

Kaliniai jūrininkai buvo visi vokiečiai — be išim-
ties. Beveik visi buvo vagys. Vienas kitas tiktai jų
tarpe buvo padorus žmogus. Į lagerį atvarydavo juos
baisiai nusipešusius, sunykusius, susmukusius. La-
geryje jie labai greitai atkurdavo. Prie kokio darbo,
bet kokioje komandoje juos paskirdavo, visuomet
jie rasdavo kur ką pavogti. Meisteriai buvo. Nepa-
lyginami specialistai.

Va, šiuos jūrininkus ir pasišaukė komendantas.
Išrikiavo. Pasišaukė abu budelius ir pradėjo jūrinin-
kam kailį perti. Budelis krečia jam į uodegą, o jis,

jūrininkas, turi pats garsiai skaičiuoti smūgius ir paskui iškilmingai atraportuoti komendantui, kiek jisai smūgių gavo.

Pirmoji jūrininkų partija, penkios dešimtys žmonių, gavo po penkiolika smūgių už tai, kad jie buvo visi jūrininkai. Antroji, penkios dešimtys žmonių, gavo po dešimtį smūgių už tai, kad jie į lagerį pateko. Trečioji partija, taip pat penkios dešimtys galvų, gavo tiktai po penkis smūgius — kad jie neužmirštų, jog jie lageryje gyvena.

Išpėrė komendantas savo vokiečius jūrininkus, išpėrė — ir nuėjo sau, lyg cigarą surūkęs.

Tų jūrininkų tarpe buvo vienas austras, jūrų inžinierius, labai protingas ir garbingas vyras, Bremeris [Bremer]. Lagerin pateko už anarchistinės savo pasaulėžiūros tendencijas ir už tolygų elgesį karo laivyne. Visuomet buvo jisai geriausios nuotaikos. Kad ir kažkaip jam sunku buvo, jis visuomet mokėdavo viskuo pasijuokti. Gerai, sakydavo jis, kad jį į lagerį pasodinę — po karo bent jis būsiąs gesellschaftsfähig, — ne gėda jam būsią pasirodyti padoresnėje visuomenėje. Esą koks vokietis, lageryje nebuvęs, galėsiąs po karo pasauliui akis parodyti? Laisvėje pasiliko jo jauna žmona — ir jis pats buvo jaunas, — ir sūnelis. Jis buvo įnirtęs nacių partijos priešininkas, o jo žmonelė — įstojo į tą partiją. Dar labiau norėdama jam įskaudinti, atidavė jo sūnelį mokytis į nacių pensioną. Pagaliau ir pati sumanė dar kartą ištekti, žinoma, už nacio, — pareikalavo iš jo išsiskyrimo. Sėdėdamas lageryje, dvejus metus jisai su savo žmonele bylinėjosi, neduodamas jai išsiskyrimo pažymėjimo.

Visus šiuos, jam tokius skaudžius dalykus pasakodavo jisai su meistrišku humoru, kaip tiktai vieni senosios Vienos gyventojai pasakoti mokėdavo.

— Na, Bremeri, — sakau aš jam po jūrininkų šventinimo operacijos, — kiek gavai Trečiojo reicho garbei, penkis ar penkiolika?

— Et, jūs, užsieniečiai! — nusijuokė jisai, — jūs vokiškos sielos visiškai nesuprantate ir nesuprasite. Jums mušimas atrodo kažkoks baisus veiksmas, žmogaus vertybę žeminąs dalykas. Mum, vokiečiam, mušimas yra pats paprasčiausias reiškinys. Jis yra įėjęs į mūsų kūną ir kraują. Tai yra mum būtinas elementas visoje mūsų auklėjimo sistemoje. Rask Vokietijoje, kad nori — hitlerinėje, kad nori — kaizerinėje, gimnaziją, kurioje gimnazistai nebūtų buvę mušami. Nerasi tokios. Leipcigas iš senų senovės yra pedagoginės literatūros centras; skelbiama tenai naujausios pedagoginės idėjos. Knygose mokinių mušimas tenai iškeikiamas. Bet tas idėjas mes tiktai užsieniui gaminame. Leipcige, naujausios pedagogikos tame centre, nebuvo nė vienos mokyklos, kurioje vaikai nebūtų buvę mušami. Jūs tokiais reiškiniais piktinatės, o mes į tai nekreipiame dėmesio. Lyg į blusos kandžiojimą. Truputį nemalonu. Truputį niežti. Bet tai ir viskas. Metas būtų ir jums suprasti vokiečių civilizacijos pagrindus...

Sunku būtų pasakyti, ar Bremeris šį kartą rimtai kalbėjo, ar juokė, kaip visuomet. Tiktai teisybės jo žodžiuose buvo geroka dalis.

XX. KAMINO PAUNKSMĖJE

Man tebesant ligoninėje, ligoniai pradėjo į ją griūti it skruzdėlės į medaus puodynę. Lageryje išsiautėjo epidemijos: visokios šiltinės ir labai pavojingas vidurių sukrikimas, lageryje nelabai geru vardu vadinamas, mirtingumu prašokęs visas tris šiltines.

Ligoninėje — vietos maža. Ligoniai netelpa. Ėmė guldyti į lovas po du, po tris žmones. Guldo, kas kaip pasitaikė. Atvirą džiovininką su šiltininku, plaučių uždegimą su paleistviduriu. Vėliau, kai liga paaiškėdavo, ligonius imdavo rūšiuoti. Paleistvidurius sugabeno į atskirą kambarį, suguldė po du, po tris į lovą. Smarvė iš tojo kambario tirštais sluoksniais bangavosi per visą ligoninę. Pro kambario šalį praeiti buvo sunku. Daug geriau buvo mirti negu tame kambaryje sirgti. Patekęs į tą kambarį, ir skubėdavo atsisveikinti su šiuo pasauliu. O šiltininkam buvo įsteigtas net atskiras barakas. Prasidėjo šiokia tokia kova su epidemijom.

Kovoti su jomis buvo gyvas reikalas. Lageriui buvo paskelbtas karantinas. Tai yra: nauji kaliniai į lagerį buvo priimami, bet iš lagerio nė vienas neišleidžiamas. Na, dėl to dar nebūtų buvę reikalo su epidemijomis kovoti, — kalinių būtų buvę pakakę. Bet atsitiko kitas, daug blogesnis dalykas.

Visoje apylinkėje, iki pat Gdansko, pasklido gandai, kad lageryje siaučia baisios ligos. Vokiečiai, apylinkių gyventojai, žinia, kaip vokiečiai, baisiai nenori be reikalo mirti — baisiai bijo epidemijų. Tad šitie gyventojai pradėjo visa gerkle rėkti, kad lageris baisiausiom ligom juos apkrėsias...

Kas pas civilius gyventojus iš lagerio ateina? Negi kaliniai ateis. Ateina esesininkai. Kas papirkliaut, kas — pagirtuokliaut, kas — pamergeliut, kas — šiaip sau pasmaguriut. Civilioškai, visokios karo našlės ir gyvanašlės, ir pradėjo rėkti, kad lagerio esesininkai jom visokias bacilas nešioja. Čia tai ir valdžiai buvo ko susirūpinti. Ji ėmė ir uždėjo karantiną ir visiem SS berneliam. Kol lageryje siaučia epidemijos, niekas iš SS vyrų nebegali iš lagerio išeiti.

Nebegali nei žmonelėm cukraus ir margarino nuvežti, nei kur samagono susižvejoti, nei su kokia nors gyvanašlėle kaime per naktelę pasiūtaroti.

Nori valdžia ar nenori, bet vis dėlto teko jai pradėti su tomis epidemijomis kova. Negi sėdės SS karžygiai, visą laiką lageryje uždaryti! Ko gera, gali dar ir jie pradėti mirti. Juo labiau, kad trejetas jų jau garbingą pavyzdį davė — ėmė ir pasimirė.

Bet epidemijų pradžioje ėjo taikingiausias visokių bacilų sugyvenimas ir susikryžiavimas.

Man į lovą buvo paguldytas ligonis su vidurių šiltine, kurio šiaip taip atsikračiau, atidavęs mūsų palatos sanitarui savo dieninę maisto porciją.

Kiti lietuviai inteligentai, patekę į ligoninę, rado paprastesnę išeitį, ėmė mirti vienas po kito. Pirmas iš jų mirė gulėdamas pirmame aukšte po manimi, —

ligoninėje buvo dviejų aukštų lovos, — aš, kaip sveikstas, išsikėliau į antrąjį aukštą.

Mirtininkų eilę pradėjo Puodžius, mokytas matininkas, buvęs karininkas, aukštas tvirtas 47 metų vyras. Jis, tiesą pasakius, jau seniau pradėjo silpnėti. Per rytinius patikrinimus mudu su juo šalimais stovėdavome ir drauge, it iš anksto susitarę, alpdavome. Ligoninėn pateko jisai, jau turėdamas daugiau 39 laipsnių šilimos. Pasirodė, plaučių uždegimu jo susirgta. Ligoninės gydytojai apžiūrėjo jį tiksliai į trečią dieną. Davė jam aspirino ir įsakė padaryti kompresą, kuris buvo padėtas vos sekamą dieną, kai ligonis ėmė jau sąmonės netekti.

Su tokia temperatūra žmogui baisiai norisi gerti. Bet lagerio ligoninėje net šiuo atžvilgiu niekuo nebuvo galima padėti. Nevirinto vandens gerti negalima, o virinto — nėra kaip nėra. Tris naktis blaškėsi vargšas, ma!daudamas nors lašelio vandens, — deja, ir to lašelio ligoninėje nebuvo galima gauti. Jam beklejojant, nuolat vaidenosi, kad jį kiša į krematoriumaus pečių, kad jis jau pro kaminą lekia. Kiek bepažėgdamas, gynėsi jis nuo to, bet nuraminti jo jau nebebuvo galima.

Prašė, maldavo pašaukti iš kito barako jam artimą vieną kitą žmogų, — jis jau jautė gyvenimo pabaigą. Prašė lietuviškai, lenkiškai, rusiškai, vokiškai, nurodinėdamas, kuris barakas, kambarys ir lova. Ir tai įvykdyti nebuvo galima. Niekas nedrįso naktį pereiti per kiemą. Ties kiemu bokšte stovėjo kulkosvaidis ir visus naktibaldas, pasirodančius kieme vėliau nustatyto laiko, šaudė neperspėdamas. Likusią paskutinės nakties dalį praleido Puodžius besi-

ginčydamas su komendantu. Komendanto, žinoma, pašal nebuvo, bet ligonis vaizdavosi jį esant čia pat. Dėstė jisai komendantui visas lagerinio gyvenimo prašmatnybes. Jau oro jam ėmė pristigti, jau tiktai po vieną skiemenį jis begalėjo ištarti.

— Po-ne ko-men-dan-te, ich bit-te um die Ge-rech-tig-keit, — prašau teisingumo, — vos vos pravaitojo jisai. Pravaitojo ir užgeso.

Užgeso lovoje, vadinasi, pasilaisvino vieta. Tuo-jau atbėgo sanitarai, pflegeriais vadinami, apžiūrėjo dantis, nuvilko marškinius ir nutempė dar nesuspėjusį kaip reikiant ataušti lavoną į sandėlį, kad jis būtų iš tenai pakrautas į artimiausią vežimą, einantį į krematoriumą. Jo vieton atsigulė kitas.

Tą dieną mūsų mažyčiame kambarėlyje mirė trys. Vienas senyvas vokietis, patekęs lagerin už tai, kad Gdanske, „juodojoj rinkoj“ nusipirko be kortelių pusę kilogramo sviesto. Pateko į lagerį, apsirgo ir mirė. Už pusę kilo sviesto savo galvą paguldė.

Mirė tą dieną ir vienas lenkas, dar visai jaunas, labai inteligentiškas, kultūringas, mielas vaikinąs. Vaikščiojo po kambarį. Draugiškai kalbėjomės. Atsisėdo ant savo lovos. Sučiuopė sausainio gabalą. Atsigulė ir užmigo. Tur būt, ir pats jis nežinojo, kad jis jau miręs.

Antras iš eilės mūsų šalis tame pat kambarėje mirė advokatas K e r p ė.

Jis jau kokią savaitę vaikščiojo visas susirietęs. Žvyrą su naščiais betampydamas, buvo visiškai nu-stojęs noro valgyti. Užtat baisų troškulį jisai turėjo. Kadangi iš šulinio čiaupo vandens nebuvo galima gerti, jisai gaunamąją duonos porciją iškeisdavo į

mineralinį vandenį, — kiti kaliniai jam tokį vandenį duodavo. Tik vėliau pasirodė, kad jie tą vandenį ne krautuvėję, lageriškai „kantinėję“, pirkdavo, bet iš šulinio pasemdavo: imdavo duoną ir nuodydavo žmogų. Kerpė gėrė tokį brangų vandenį ir šaipės:

— Yra, — šnekėjo jisai, — lagery ir gerų žmonių: ne visi muša.

Ligoninė šnekučiavos jisai, visiškai nesirengdamas mirti. Gal ir manė, kad reikės jam tai padaryti, bet vis dar ne taip greitai.

— Et! — ištare jisai, apsivertė ant kito šono ir baigė savo dalį.

Kitiems mūsiškiams numirti ne taip lengvai sekėsi. Per penkias ar šešias savaites mirė devyni, o daugiau dvidešimties nežinojo, kaip jiems toliau elgtis: mirti — ar dar bandyti žemelės jungą tempti?

Tiesą pasakius, lageryje mūsiškių mirė tiktai septyni, nes kitu du buvo užmušti. Vienas jų — beveik mano akivaizdoje.

Tai — jaunas vyras, talentingas mokslininkas gamtininkas, gimnazijos direktorius Marijampolėje Masaitis. Atėjo jisai į ligoninę jau sunkiai sirgdamas ta prakeikta lagerio „cholerina“. Gal būtų iš jos pagijęs, gal — ir ne, — nežinia. Ligoninės prausykloje naujus ligonius rikiuoja po dušais ligoninės barzdaskutys. Rikiuoja ir keikias, ir pagaliu bado. Masaitis padarė kažką, kas tam barzdaskučiui nepatiko, — ne po tuo dušu atsistojo, ar ką, — režė barzdaskutys jam su lazda per sprandą. Masaitis apalpo. Nebeatsigavo. Sekamą rytą buvo jisai jau miręs.

Tvirtas, sveikas, malonus vyras buvo Bauba, gimnazijos direktorius Kaune. Iš pat pradžių jam lageryje sekė. Pateko dirbti raštinėn į komendantūros namus, buvo apgyvendintas geresnėse patalpose, geresnį maistą gaudavo. Apsirgo vidurių šiltine. Pakėlė jį. Kol pabaigs gyti, buvo paguldytas į klipatų bloką. Tenai jį besveikstantį ir užmušė taburete — maisto dalintojas Taranskis, po kelių savaičių patsai miręs nuo tos pačios šiltinės, lageryje išgyvenęs ketverius metus.

Taip gausiai prigriuvus į ligoninę epidemininkų, man joje jau nebejauku pasidarė. Pagaliau Heidelis liepė mane išrašyti iš ligoninės.

Veito dešinioji ranka ir lėkėjus, pslegeris Vališevskis [Waliszewski], išleisdamas mane, ketino man snukį sugurinti, visus mano marškinėlius iškratė, iščiupinėjo, ar nebūsiu aš ko ligoninėje pavogęs, nes jis pats tuomet nukniaukė mano vienintelį, mano visą brangiausią turtą, mano „aukso valiutą“ — aštuonias cigaretes, kurias man vienas kolega arkliavagis buvo dovanojęs!..

Vališevskis aprengė mane pačiais šlykščiausiais skarmalais, kokius tik turėjo, paršu pavadino ir kumelės vaiku — ir paleido.

Veitas visą paleistųjų komandą nuvedė, kaip paprastai, į darbo biurą, — atseit, va, pagydziau, — galite kinkyti į vežimą.

Darbo biuras primygtinai siūlė palikti mane ligoninę raštininkėlio pareigom eiti, bet Veitas apie tai ir klausyti nenorėjo:

— Tokių Vilniaus grobikų, kaip aš, jam esą nereikia.

Tinginiu-nenusisėkėliu išlėkęs iš ligoninės raštinės, gavau pradėti lagerinę karjerą vėl iš pradžios. Naujoko teisėmis vėl atsidūriau miško kolonoje — rąstų tampyti.

Vis dėlto ligoninėje geriau buvo negu prie rąstų!

Kimbame į rąstą — jau labai mišrioje kompanijoje, lietuvių inteligentija buvo jau po įvairias komandas išsklaidyta, — kimbame į rąstą kokie dvidešimts vyrų — nejuda, judošius, iš vietos — ir gana. Na, tiek ir tos sveikatėlės mum bebuvo: kitam sprigtu duotum kakton — ir nuvirstų...

O kol tą prakeiktą rąstą ant savo pečių užstename, kol iš vietos išjudam, kol jį už pusės kilometro ir toliau nušlinguojam nudejuojam, baisiai nuobodu pasaulyje pasidaro. Taip jau nuobodu, kad net vemti noris.

Dieną tampau tuos rąstus, kitą, trečią... Kas gi čia, po ve'nių, bus? Jei taip dar kelios dienos prasi-
tęs — ir man bus kaip kitiems — po visam...

Dairaus šen, dairaus ten, kaip čia nuo tų rąstų pasprukus?

XXI. APLINK KELMĄ VISĄ DIENĄ

Besitąsant su rąstais, užėjo ir velykos, 1943 metų — pirmosios velykos lageryje.

Šeštadienį prieš velykas dirbome tiktai ligpiet. Popiet mūsų mielas Vacelis Kozlovskis išrikiuoja visą bloką kieme. Balandinė saulaitė taip gražiai šviečia, taip meiliai šildo. Taip gera būtų toje mieloje saulėje sau'uzėlėje bent kiek pailsėti!

Paduoda Vacius komandą:

— Zdejmować koszule! Ale prędzej! — Nusivilkite marškinius, — greičiau!

Žiūrime, kas gi čia dabar bus? Argi jis, šėtonėlis mieliausias, mus velykom be kelnų paliks, — iš jo gi gali visko laukti? Bet kol kas dar nieko bloga nematyti. Visa ramu. Tiktai liepė jis mum žemėje susėsti.

— Utėles mušti, rupūžgalviai, mušti utėles! — šaukia Vacius, mostaguodamas šakotu vėzdu.

O, štai kas! Tegyvuoja Vacius iki pirmųjų kartuvių!

O tiem palšmargiām pono dievo gyvulėliam didįjį šeštadienį padarėme ištisą pogromą.

Trak-trak-trak, trak-trak-trak, — taip ir traksi po visą kiemą it iš kulkosvaidžio. Tūkstančiai tūkstančiai žuvo jų tuomet, vargšelių.

Pirmą velykų dieną nedirbome. Vacius kviečia

mus, lietuvius, pas save į „dienos ruimą“. Pavaišinti bene mus geraširdiškai švenčių proga rengias?

Prie durų pasitinka mus Vacelis ir dar keli banditėliai.

— Parodykite kojas, — ar švarios? O ausis — ar mokate išsimazgoti? — tikrina toji „sanitarinė komisija“ mūsų kojas ir ausis.

Kadangi su mūsų kojom ir ausim buvo dar pusė bėdos, Vacelis pareiškė, kad mes velykų pirmosios dienos proga galime kambarį net ant suolų pasėdėti, jei tokio noro turime. Tačiau tiem, kurių kojos ir ausys buvo ne pirmos rūšies, prisiėjo riestokai: gavo jie velykų proga ir per valgomąją, ir per šonus, — buvo jie nugarūsti į prausyklą ir įmerkti tenai pamirkti į šaltą vandenį. Į „dienos ruimą“ jie nebegrižo...

Tuo tarpu kažkoks vargšas katorgininkėlis nuo Gdansko, pasisukaliojęs prie mūsų, padovanojo mum visiems vieną kiaušinį, — kad vardas tojo lenkelio būtų palaimintas per amžius!

Ir mes dabar, kaip visi gyvieji žmonės, švenčiame velykas! Sėdim po stogu, ant suolo, — ir kiaušinį turim!

Vyriausias iš mūsų tarpo, drebančiom rankom iš susijaudinimo, paėmė tą kiaušinėlį, padalino kiekvienam po plonučiuką gabalėlį, apsiašarodamas palaimino kiekvieną iš mūsų.

Simbolis — simboliu, bet vis dėlto simbolis kar-tais esti daug galingesnis už pačią pasiučiausią tikrovę!

Tą dieną pietų mes jau nebenorėjome. Buvome sotūs tuo kiaušinio gabalėliu, — ir dar kaip sotūs!

Galimas daiktas, pasotino mus ir tyliai paslapčiomis prarytos ašaros, gal dar ir slapti prisiminimai — Tėvynės, tėvų, brolių, seserų, šeimų, — visa tai labai galimas daiktas, bet istorija apie tai tyli.

Antrąją velykų dieną dirbome tiktai ligpiet. Popiet vėl mus kieme išrikiavo. Ateina lagerio pirmasai seniūnas, vyriausias budelis, Arno Lėmanas mūsų sagų tikrinti. Ar visos sagos savo vietoje, ar kam kurios nors sagelės kur nepritrūko?

Kas turėjo laimei visas sagas vietoje, tam nieko nedarė. Kam kokios sagelės kur trūko, — tą varė tuojau į prausyklą ir tenai iškilmingai velykų proga po dešimtį lazdų į uodegą šutino. Kitas besagis dar bandė aiškintis:

— Aš neturiu kur sagą gauti. Man tokį švarką ir davė. Sagą aš iš kito galėčiau pavogti, bet kurgi aš gausiu adatą ir siūlą, kaipgi aš vogtą sagą įsisiūsiu?

Šitkiem vyram už viešai pareikštąją jų ignoraciją pridėjo velykų proga dar po penkias lazdas.

Mano sagos tą dieną buvo tvarkoje. Aš jau buvau bebando saulaitėje dantis šildyti, kaip kažkas staiga man iš pasalų — makt-makt-makt — maknoja kumščiu į mano švarko skyles.

— O, čia — kas? — perkreipęs žandą, prikišęs snukį, klausia manęs Vacelis.

— Skylės, — sakau aš jam drebėdamas, — kas gi čia bus daugiau? Tokį švarką man iš sandėlio davė.

— Tu, kirmėlės vaike, — pratarė man Vacelis ir drėbtelėjo su letena per vieną ausį, per kitą. — Kodėl, kirmėle, neužsisiuvai?

— Neturiu lopinių. Adatos, siūlų... Nežinau kur gauti!

— Kirmėle! — prašnypstė man Vacelis ir dar porą antausių mielai pridėjo.

Taip ir baigėsi mano pirmosios lagerinės velykos.

Po velykų vargais negalais man vis dėlto pavyko pakeisti savo specialybę. Pasprukau iš rąstų tampytojų komandos, nuėjau kelmų rauti. Tai bent gyvenimėlis buvo!

Pasirinkau kelmą nuošaliau nuo valdžios akių ir krutu aplink tą kelmėlį, žemeles, samanėles nuo šaknelių kapstau, kad būtų galima jisai, atėjus progai, pakelti. Krutu aš tenai dieną, krutu antrą... Trečiosios dienos pavakary mano krutėjimo vietą užėjo esesininkas, pilvūzas toksai su dvokiančia pypke, kelmyno darbų vadovas.

— Ogi tu, blōde Sauhund, — atseit, pakvaišęs kiauliašunie, — tai tu šitaip atsidėkoji valdžiai už duoną!? Aš tau, driskių išsigimėli, parodysiu!

Nuvarė jisai mane prie kito kelmo, kuris buvo, matyti, jau ne vieno mano pirmtakūno krapštytas. Žemė aplink kelmą buvo jau per kelis kastuvus išimta, — kelmas duobėj besėdįs.

— Va, išrauk šį kelmą, — įsakė man pilvūzas su dvokiančia pypke.

Ir prie šio kelmo darbas būtų nieko sau. Įlendi į duobę, prisišlieji prie kelmo, — iš tolo nė nematyti, kruti ar nekruti. Visa bėda tiktai, kad duobė aplink kelmą buvo pilna vandens, dumblino tokio, parudijusio, kaip nacių partijos drabužiai, — ir balandžio mėnuo dar tebebuvo. Ir kojos mano buvo

kaip tyčia sutinusios ir žaizdomis apaugusios. Su tokiomis kojomis balandžio mėnesį dvylika valandų vandeny iškrutėti — kažkaip baisiai jau neįdomu. Visiškai neįdomu, — ne, ne! Ir dar vėjas toksai išdavikiškas iš jūros pučia, kad jį velniai kur! Pučia, tarytum ant tavęs jokio švarkelio, jokio raumenų sluoksnelio nebūtų, — čiupinėja plikus kaulelius, lyg su botagu pačaižo. Ir dar debesėlį vieną kitą atneša, iš viršaus papurkščia, iš šonų pašlapina...

Patrepsi, patrepsi aplink kelmą naciškai rudame vandenėlyje — ir ropoji į krantą. Tiktai krante nėra kas veikti, — kelmas gi vandeny! Kojos nė pakasyti kaip reikiant nesuspėji, kaip pilvūzas su dvokiančia pypke tau lazda jau bemosikuojas... Nėra kitos išeities kaip tiktai — klionkt — į vandenį it varlė nuo žardo. Taip ir praslenka darbo dienele, dvylika valandų.

Plūšau aš aplink tą kelmą, plūšau, bet vis dėlto jo neišroviau, — palikau ir kitiem progos pasimirkyti.

Ketvirtą dieną man pradėjus tą kelmą kastuvu baksnoti, prieina prie manęs vienas iš daugelio miško komandos kapų. Mažiukas toksai, visas plikas, su žaliu trikampiu ant krūtinės, vadinasi, profesionalas kriminalistas, bene aštuoneta metų po lagerius besitrąkęs. Apžiūrėjo mane, pakraipė galvą.

— Hm... Kas tu toks iš profesijos? — klausia jis manęs.

— Hm... — sakau aš jam, nežinodamas ką sakyti, — kadaise buvau universiteto profesorius, Miuncheno Liudviko Maksimilijono universiteto filosofis.

jos daktaras... Poetas buvau, eiles, dramas rašiau...
Dabar, matai, kelmą raunu.

— Tai tu, seni, šitoks? Na, palaukš! — numykė jisai ir nuėjo sau.

„Po velnių! — manau, — ko gi dar tas numukagalvis iš manęs nori?!“

Po valandėlės tasai numukagalvis grįžta ir įsako man:

— Ei, tu, seni, eikš su manimi!

Na, dabar tai jau visai pražuvau. Duos jis man garo!

Nuvarė jisai mane prie tvoros, kur iš eglių šakelių dirbo tokias kilnojamas tvoreles lyg kilimėlius, bene sodam nuo sniego ar nuo zuikių saugoti.

— Va, — sako jis man, — ligpiet šitas šakeles dėliosi į aną tvoros pusę, o popiet — dėliosi jas atgal. Rytoj — taip pat. Tiktai, žiūrėk man, vis kru-tėk. Kai aš būsiu pašal... Ypač gi, kai kokį esesinin-ką pamatysi...

Tai geros širdies vagilėlio būtal! Kas per malonumas: saulelėje sėdėti ir šakeles taip gražiai per tvorą dėlioti! Kad būtų pyrago — velykos būtų st-čiai!

Gaila tiktai, kad mano geradariui pačiam gy-venti baisiai nesisekė. Kiek vėliau bandė jisai bloke pasikarti, — nepasisekė: draugai ištraukė iš kilpos. Bandė jisai ir pasipiauti — taip pat labai nevyku-siai: draugai atėmė peilį, perrišo ranką, — norom nenorom turėjo jisai pagyti. Pagaliau bandė jisai ir iš proto išeiti. Šios pastangos buvo šiek tiek sėk-mingesnės, bet tinkamų vaisių vis dėlto nedavė. Pa-laikė jį ligoninėj, palaikė, atvarė jį atgal į protą ir

išgrūdo į mišką — toliau kapauti. Baisiai geras žmogelis buvo ir nenusisekėlis toks!

Deja, neilgai ir aš prie tvoros su šakelėmis darbavau. Mano kojos visiškai ištvirko, — nebeneša kūno, nors tu ką! Nelabai besugebu ir į mišką nukrypuoti. Ir ragino mane, ir lazdele baksnojo, bet kojos nekreipė į tai jokio dėmesio. Pagaliau negi jas muša, — kas jom? Jos, aprištos skudurais ir pasiūtusios, savarankiškai gyvena.

Dėl šitokio neleistino mano kojų elgesio aš tapau išbrauktas iš miško komandos leistrų ir paskirtas į vieną klipatų komandą.

Sveikinu, — aš jau klipata!

XXII. KLIPATŲ KOMANDOJE

Mūsų klipatų komanda dar nebuvo pati klipačiausia, — mes dar vaikščiojome į darbą — lagerio ribose.

Dirbome pastogėj. Vieni skutimosi peiliukais, prie lentos pritvirtintais, piaustė visokius skudurus į pailgus gabalėlius, siauručius tokius; kiti tuos gabalėlius vieną prie kito raišiojo ar kljais lipdė; treči — sulipdytuosius į kamuolius vyniojo; ketvirtieji — iš tos medžiagos diržus audė. Ir dirbtuvė vadinosi — Gurtweberei — diržų audykla.

Darbas buvo čionai nieko sau, nesunkus, pašvilpautinis. Tik jau kompanija buvo baisiai nuobodi. Nė vieno į normalų žmogų panašaus. Net ir dirbtuvės kapas buvo nei šioks, nei toks. Kaliniai jį vadindavo Fräulein Capo — panelė kapas. Laisvėje jisai dainavo ir šoko operetėje ir buvo laikomas vyru. Lageryje keikėsi jisai vyriškais žodžiais, bet plonu moterišku balseliu. Ir į lagerį jisai pateko už pasižymėjimą homoseksualizmo darželyje, — vaikščiojo su ružavu trikampiu.

Dirbtuvės draugai kaliniai buvo vienas už kitą geresnis: kam rankos pūva, kam — kojos, kam — visas veidas suniurkytas, kam — krūtinė kiaura, kas — su nuolat pakelta temperatūra... O skarmalai, skarmalai!

Baisiai neįdomus buvo tenai tas pūvančių žaizdų kvapas! Ir dar tų utėlių mūsų komandoje buvo neaprėpiama galybė — ištisos marios! Laipiojo jos ne tiktai nugaromis, kiškomis, skvermais, bet ir suolais, ir stalais, — nusipenėjusios it tarakonai, palši tokie.

Mūsų komanda duodavo lageriui didžiausią dėmėtosios šiltinės procentą. Daugelis į ją ir patekdavo jau besergą. Ir mūsų vargšelis panelė kapo nuo dėmėtosios šiltinės atidavė ponui dievui dūšėlę.

Darbas čionai turėjo nemaža ir privalumų. Visu pirma vyko jisai pastogėje: nei tau lietus už apykaklės varva, nei tau kaulelius jūros vėjas ėda. Antra, dirbai sėdėdamas, — į nepaklusnias pasipūtusias kojas galėjai nekreipti dėmesio, — jos buvo nereikalingos. Galėjai ir su kaimynu klipata pasiūtaroti, pavyzdžiui, Vilniaus reikalais pasirieti. Galėjai, palindęs po stalu, neva susipainiojusių skudurų ieškodamas, ir dūmelį vieną kitą nutraukti, kol tave puskapis, koja paspyręs, išmušdavo iš postalės. Čia buvo dar ir dvi darbo pertraukėlės, kurių metu išleisdavo pasivaikščioti privačiais reikalais. Kol, būdavo, nuklipatuojam, kol sugrįžtam — geras pusvalandis laiko tau ir praeina.

Kartą per pertraukėlę klipatuoju su savo draugais klipatomis ir randu kieme cigaretės nuorūką. Bet kokią nuorūką, — beveik pusę cigaretės! Tuoj mes su kaimynu užsirūkėme tą puselę ir traukiame pakaitomis iš kumščio, kad valdžia nematytų: dabar darbo metas, o kaliniam darbo metu rūkyti griežtai draudžiama, — kad jie pypkiaudami netinginiautų.

Atėjo mano eilė čiulptelti dūmelį. Kur buvęs, kur nebuvęs — staiga šoko ant manęs antrasai lage-

rio seniūnas — zweise Lagerälteste, — sukčiausias budelis Zelionkė:

— Parodyk, parodyk, ką čia turi saujoj?

Atgniaūziu saują, kas gi: baigias virsti pelenais nuorūkos gabalėlis.

— Ką tu, driskiau, įsivaizduoji? Tau kurortas čia, ar ką?!

Nuo pirmojo jo smūgio per žandą pasvyravau pasvyravau, bet vis dėlto išsilaikiau ant kojų; nuo antrojo — užriečiau kinkas. Rupūžė šitas, Zelionkė, baisiai miklią turėjo kairiąją ranką, nuo jos retai kas negriūdavo. Po šio susitikimo su ja man tris mėnesius ausis užė it vapsvų kelmas.

Popietinės pertraukos metu klipatėlėm duodavo dar kavos atsigerti. Tokios juodai rudos, vokiškos, lageriškos. Vis dėlto ji būdavo šilta. Kai jos, būdavo, išgeri, viduriuose būdavo taip pat šilta. Gur-gur-gur — pasigirsdavo tuomet viduriuosę tokia švelni muzika. O kas visų svarbiausia — valgyti ne taip baisiai besinorėdavo.

Visa nelaimė buvo, kad geriamasai indas reikėjo savas turėti. Kas indą turėjo — gėrė kavą, liežuviu lūpas laižė, pilvą rankele glostė, kas neturėjo — turintiems pavydėjo.

Pas Vacių bloke buvo toksai pusbernėlis, kokios 17—18-os metų, kuris kaliniam pietum bliūdėlius dalindavo, o iš baigiančiųjų valgyti vėl juos atimdavo. Tai buvo visos jo pareigos lageryje. Šiaip ar taip, jis jau buvo valdžios žmogus. Ogi iš seno jau žinoma: valdžiai visuomet lengviau gyventi negu valdomiesiems. Palyginti su manimi tas pusbernėlis atrodė tarytum koks buožė šimtamargis prieš kumetį,

nors jis ir parištą, matyti, Vaciaus nuskeltą, žandą nešiojo.

Ateinu aš pas tą pusbernėlį bliūdelio prašyti paskolinti, sakau, į senatvę baisiai norėtusi kavos sriubtelti... Nežinau, nė koku balsu, kokiais žodžiais kreiptis į jį, kad tik, ko gero, jis nesupyktų. Kartą pakartojau savo prašymą, kitą kartą pakartojau, visokiomis šventenybėmis prisiekiu bliūdėlį grąžinsias, — jis nesiteikia girdėti: sėdėdamas užustalėje, įvarė jisai nykštį į savo nosį ir kažką tenai rūpestingai grabalioja.

— Šviesiausias pone, — maldauju nusiėmęs kepurę, kiek galėdamas ploniausiu balsu, — gal, šviesiausias pone, teiktumeis...

Nė žodžio netaręs, jisai ištraukia iš pastelės tokį sulankstytą surūdijusį dubenėlį ir varto sau panosėje. Pagaliau sako:

— Še. Tik, žiūrėk, parše, nepavok!

Kitą dieną jis man ir to dubenėlio nebeskolijo:

— Et, — pareiškė jis man, — daug čia tokių kaip tu driskių valkiojasi. Visiems nepriskolinsi... Lauk iš kambario! — užsimojo jis ant manęs šluota.

Mano laimei, mirė vienas klipatėlė, mano darbo kaimynas audykloje. Jis turėjo tokią dėžutę nuo konservų, trupučiuką parūdijusią, net su lankeliu, iš viršaus pritaisytu. Aš žinojau, kur jis ją pasidėdavo dirbtuvėje, — jis seniau man ją kartais paskolindavo. Kai į darbą jis nebegrįžo, ištraukiau aš ją iš po skudurų slaptoje vietoje — dabar buvo ji mano. Jokio kito įpėdinio klipatėlė nepalikol!

Dabar buvo man spiaut į visus Vaciaus pusbernius ir piemenis. Dabar aš ir be jų pagalbos geriau

sau kavutę ir klausaus tokios mielos, tokios švelnios muzikos: gur-gur-gur...

Ot, ką tai reiškia turėti savo dėžutę nuo konservų!

Man jau apsipratus su klipatos likimu ir besiruošiant šiuo ar tuo būdu keliauti pas Abraomą, lietuvių inteligentijos likimas Štuthofo lageryje staiga ėmė keistis negirdėtu būdu.

Lagerio valdžia aiškiai persistengė — per daug jau greitai tempu žalojo ir marino žmones. Už savo šitokius rūpesčius gavo ji, matyti, gerokai velnių iš aukštesnės valdžios, kuriai tolimesnės politikos sumetimais jau gal nebepatogu buvo mus taip greitai naikinti.

Vieną pavakarį visus pasilikusius gyvus ir dar šiaip taip pasivelkančius lietuvius inteligentus pašaukia pavardėmis ir išrikiuoja atskirai. Prieina prie mūsų visas būrys SS vyrų, — ne tų eilinių, kurie su šautuvu vaikšto, bet tų, kurie su revolveriu, — aukštesnių pareigūnų, įvairių lagerio įstaigų viršininkų. Išklausinėja mus, kur kas dirba, ir tuos, kurie dirba sunkų darbą, rikiuoja atskirai. Ir ima mus dalytis savo tarpe SS pareigūnai! Tuos iš mūsų, kurie jiems geriau patinka, pasiima ir nusiveda sau, kas — vieną, kas — du. Pasiima dirbti jo vadovaujamoje įstaigoje. Kitas esesininkas išvijo lauk net senus savo darbininkus, pasiėmė dirbti mūsų. Keturi patekome dirbti net į raudonuosius komendantūros rūmus, — šiem išėjo jau visiškai gerai.

Sie keturi tuojau buvome nuvaryti į pirtį — gerą šiltą dušą, pirmą kartą gavome kaip reikiant nusi-prausti. Davė mum keturiem lagerinius švarius, nau-

jus skalbinius, kojines, batus net, ir po gerą švarų civilinį apsivilkimą, tik su raudonais kryžiais ant nugarų ir kelnų kiškų. Apgyvendino mus keturius atskirame bloke drauge su vadinamais kaliniais prominentais: barzdaskučiais, kelneriais, siuvėjais ir kurpiais, kurie betarpiai aptarnaudavo SS vyrus. Buvo čia ir keletas raštininkų bei sandėlininkų, dirbusių komendantūros rūmuose.

Gyvenimas čia, palyginti su Vaciaus bloku, buvo tikras rojus. Žmonių nedaug, lovos nesukimštos. Lovoje miegame po vieną. Čia yra ir švarūs pagalviai, ir antklodės — kiekvienam po keturias antklodes — klokis ir šildykis!

Čionai niekas nerėkauja, nešūkauja, nesimuša! Čia ir valgyti daugiau duoda, — atiduoda kaliniam visą jiems priklausomą porciją, kartais — net ir priedo gauni. O svarbiausia — čionai visiškai nėra utėlių, — nė vienos, nė pauostyti! Čia atskirai tuos kalinius prominentus ir laikė, kad jie esesininkam į drabužius ar į raudonuosius rūmus utėlių nepribarstyti. Patekęs gyventi į šį blokėlį, galėjai laikyti save jau išgelbėtu. Kas bus, kas nebus — bet iš klipatų luomo jau išsiklipatuosi!

Čionai mes patekome tiktai keturi. Visi kiti liko pas tą patį Vacį su jo santvarka ir gyvenimo prašmatnybėmis. Kitiems ir darbas sunkokas pasitaikė. Darbas sodininkystėje oficialiai buvo laikomas lengvu darbu, — kai kuriuos paskyrė ir tenai dirbti. Reikėjo tenai bosai vandens nešioti, žemės nešioti, mėšlas nešioti. O tos sveikatėlės visiems taip maža buvo belikę!

Aš patekau dirbti į vieną pačių svarbiausių lage-

rio įstaigų, oficialiai vadinamų Häftlingsschreibstube — kalinių raštinė. Tai buvo lagerio viršininko raštinės dalis, faktinai pati svarbiausioji. Jos žinioje buvo personalinė kalinių sudėtis ir daugelis kitų svarbių dalykų. Čia pasidarė prieinamos visokios bylos ir kai kurie slapti dalykai. Iš čia jau galėjau tarytum iš aukšto kalno žvalgytis po lagerį, viską sekti ir įsidėmėti, sudarinėti pažinčių su įtakingais lagerio žmonėmis iš kalinių tarpo. Čia buvo galima susipažinti su daugeliu vadovaujančių SS organizacijos žmonių, kurie iš dalies ėmė jau nuo manęs priklaudyti. Viena iš mano pareigų buvo skirstyti jiems darbą, dežuravimą ir atostogas. Tiesa, paskirstymą tvirtindavo lagerio viršininkas, — mano planą jis patvirtindavo visuomet: kur kokį esesininką paskirdavau, ten jis ir dežuruodavo.

Čia susirinkdavo lagerio žinios, viešos ir slaptos. Čia susipindavo gijos ir lagerinės politikos, kiek tai liesdavo kalinių „savivaldą“. Ši raštinė buvo juo svarbesnė, kad tilpo po vienu stogu ir buvo susijusi su darbo biuru — Arbeitseinsatz, tiek daug svėrusių kalinių gyvenime.

XXIII. „NUO TŲ DURŲ LIG TŲ DURŲ...“

Neilgai tesidžiaugiau savo nauju bloku — siuvėjais, kurpiaais, barzdaskučiais ir kitais lagerio aristokratais. Praslinkus kokiom keturiom — penkiom savaitėm, valdžios vyrai vėl šaukia mus, lietuvius intelligentus, susirinkti į atskirą patvorį.

Ateina lagerio gydytojas Heidelis, ateina felčeris, ateina sanitarijos raštininkas — ir dar kai kas tenai. Ima mus apžiūrinėti ir čiupinėti. Tam kojos sutinusios, tam širdis mataruoja it avelės uodega, tą — flegmonos apsėdo, tą — šunvotės, tam — galas žino iš kur — po visą kūną žaizdų priviso, tam — įvykusi kažkokia vidurių katastrofa, tam — temperatūra kaip pirty... Visiškai sveiko nerado nė vieno.

Visus tikrinimo duomenis surašė į popierius, galva palingavo ir nuėjo sau. Po to mus nuvarė į atskirą blokėlį ir apgyvendino visus kartu.

Kambariukas nedidokas, tos pat medinės trijų aukštų lovos, bet kiekvienas turi jau savo atskirą guolį, miega vienas, turi dvi antklodes ir visiškai neturi palšųjų pono dievo gyvulėlių. Visame kambary gyvenome mes vieni, ne tik nėra jokio svetimo kalinio, bet ir jokio pareigūno, jokio viršininko! Bloko viršininkas, daug nusipelnęs galvažudys profesionalas, Cimermanas [Zimmermann], gyvena ki-

tame kambary su kitais kaliniais, į mūsų reikalus mažai kišasi.

Tasai Cimermanas buvo įžymus vyras. Aukštas, platus, didelės fizinės jėgos. Už visokias vagystes ir žudynes jis daugelį metų bastėsi po įvairius lagerius. Mūsų lageryje jis buvo labai įtakingas, buvo laikomas vienu geriausių ir kultūringiausių bloko viršininkų. Gal jis ir buvo neblogas viršininkas, pragaras jį žino, bet banditas jis buvo pavyzdingas. Tarp kita ko, jis turėjo vieną nelabai girtiną papratimą.

Per patikrinimus rytą ir vakare, būdavo, reikia visi kaliniai eilėmis surikiuoti. Vieni stovi stati, kiti — apykreiviai, nelabai bepastovi. Koks klipatėlė, žiūrėk, atsistojo — ir linksta į šalį, — aiškiai gadina visą patikrinimo įspūdingumą. Pribėgęs Cimermanas jį ir šiaip, ir taip stato, iš tos ir iš kitos pusės pakumščiuoja, — nestovi klipatėlė, lyg iš tešlos būtų padarytas. Tuomet, būdavo, Cimermanas tokį minkštą klipatą neklaužadą patempia į pasienį, paima jį už krūtinės — ir takš — klipatos galvelę į sieną. Po tokio tekšte'ėjimo klipatėlė jau ramiai guli pasienyje. Jis jau nebeatsikels. Jis jau gatavas.

Va, šitokio galvų tekstelenimo Cimermanas ir buvo specialistas. Tai buvo jo patentas. Ir tai — jis darydavo šitaip tiktai klipatom. Ar ne vis tiek klipatėlei, nuo ko ir kada jisai mirs? Sveiką ar apysveikį žmogų užmušti Cimermanui retai tepasitaikydavo. Taip, du tris per metus, ne daugiau. Šiaip nieko sau razbaininkėlis buvo. Iš mūsų tarpo apskaldė tiktai vieną kitą. Ne visus. Ne per smarkiai, — nė vienam į sieną smegenys neištiško.

Blogiausia, kad jis per patikrinimus versdavo

mus, drauge su kitais, vokiškai giedoti. Kai kada — ir marširuoti. Giedoti gi, — vieną pačių kvailiausių vokiškų maršų giesmių:

Heute wollen wir probieren
Einen neuen Marsch rangieren,
O, du schönes Sauerland!

Kuriem velniam prisireikė jam Štuthofo dvokiančioj duobėj Pareinio zauerlandą garbinti, vargu ar jis pats žinojo!

Giedoti reikėjo būtinai. Išrėki ar neišrėki — vis tiek turi bliauti. Moki žodžius ar nemoki — bliauk vis tiek. Cimermanas, būdavo, ir žiūri: išsižiojęs tu ar ne... Visą laiką būti sučiaupus burną arba išsižiojus — taip pat negerai: tuoj Cimermanas snukį gurina. Visą laiką reikia žiopčioti. Svarbiausia, kad žiopčiotum — vaidintum giesmininką.

Cimermano nevalioje buvome taip pat neilgai. Kokias dvi tris savaites. Kažkas darėsi už lagerio sienų, ko mes nieku būdu negalėjome suprasti. Ar Berlyne, ar Lietuvoje, ar dar kur kitur, nežinia kas ir kur, bet tų įvykių atgarsiai pasiekdavo ir lagerį ir atsiliepdavo mūsų likimui.

Staiga vėl patvory išrikiuoja. Ateina lagerio viršininkas.

— Už ką jūs patekote į lagerį, aš nežinau, — sako jis mum, — bet jūs, matyti, būsite ne tokie kaip kiti. Yra gautas raštas, kad aš nuo šios dienos turiu jus laikyti kaip garbės katorgininkus — Ehrenhäftlinge. Apsigyvensite jūs dabar visai atskirai. Nuo šiol tiesioginis jūsų viršininkas būsiu aš, lagerio viršininkas. Lagerio seniūno — Lagerälteste — įsa-

kymai jums neprivalomi, — jis tegali jums perduoti mano nutarimus. Galite plaukų nebekirpti, — galite nešioti ilgus plaukus. Galėsite kas savaitę rašyti ir gauti laiškus (iki šiol, kaip ir visi kiti, rašydavome ir gaudavome trumpus laiškus kas antrą savaitę). Bet laišškai turi būti neutralūs, apie lagerį ir politiką neturi būti nė žodžio rašoma. Svarbiausia, neturite teisės rašyti, kokiame lageryje esate. Rašykite stačiai „Lager Stutthof“, kad nebūtų galima suprasti, kas čia per lageris, kur jūs sėdite. Su kitais kalininiais bendrauti ir kalbėtis nuo šiol jums griežtai draudžiama. Už pastebėtą bendravimą būsite grąžinti atgal į bendrus blokus. Darbas jums nuo šiol nebeprivalomas. Nebent kas norės savo noru kokį darbą dirbti. Nešioti numerį su trikampių jau nebereikia. Galite, kad norite, dėvėti savo švarką, ant rankovės prisisiuvę geltoną raikštį. Bet dryžuotos lagerinės kelnės jums vis tiek ir toliau privalomos. Lagerio drausmė jums taip pat privaloma. Jūs esate garbės kaliniai, bet vis dėlto kaliniai — Ehrehäftlinge doch Häftlinge.

Apkvaišome visiškai, išgirdę tokią negirdėtą neregėtą naujieną. Kas gi pasaulyje turėjo atsitikti, kad lagerio viršininkas taip pasikeitė, toks mandagus pasidarė? Ar tikrai jau mes būsimė išgelbėti, tikrai mirti nebereikės?

Visi buvome įsitikinę, kad dabar mus jau tikrai iš to pragaro paleis. Mes baisiai pykdavome, kai senieji kaliniai dėl mūsų džiaugsmo skeptiškai lingudavo galva ir sakydavo:

— Netikėkite esesininkam. Niekur jus nepaleis! Pamatysite!

Deja, šitie skeptikai teisybę sakė.

Dabar davė mum po visiškai naujintėlį dryžuotą lagerinį apsvilkimą, davė padoresnius skalbinius. Kas norėjo, galėjo ir savus dėvėti. Apgyvendino naujai atremontuotame barakėlyje, pastatė geležines kaip ligoninėje dviejų, nebe trijų, aukštų lovas, plačias tokias. Davė net po pagalvį su užvalkalu, davė net po švarią paklodę, po tris antklodes! Valgomaisi kambarys — atskirai. Valgomajame kambarių pakabino radijo garsiakalbį! Štai kas pasidarė!

Nebebuvo jokio svetimo bloko viršininko, — mes patys iš savo tarpo tokį viršininką rinkdavomės. Su mumis buvo apgyvendintas mūsų kolega gydytojas, medicinos profesorius, turėjęs geriausią vardą visų lagerio ligonių tarpe, — ir jam buvo pasakyta, kad jis dabar atsako už mūsų gyvybę. Jis dabar privalęs žiūrėti, kad niekas mūsų daugiau nebe-mirtų!

Tuomet tai mum jau šis tas paaiškėjo. Mūsų draugai, pasiskubinę numirti, savo kančiomis atpirko mūsų gyvybę. Jų mirtis, matyti, vokiečių valdžiai bus pridariusi apščiai nemalonumų, kad ji nutarė mus daugiau nebemarinti.

Mūsų naujas barakas buvo ypatingoje padėtyje.

Siaip kaliniui slankioti palei moterų gyvenamus barakus buvo griežčiausiai draudžiama, — pagautam už tokius darbus grėsė didelės bausmės. Moterų barakai nuo vyrų barakų atitverti aukštomis spygliuotų vielų tvoromis. O mus dabar apgyvendino visiškai šalia moterų. Jos gyveno vienoje gatvės pusėje, o mes kitoje. Jokios tvorelės tarp mūsų nebuvo. Niekas neskiria.

— Žiūrekit, kad jūs man prie moterų — ni-nil — perspėjo lagerio viršininkas, — pagausiu — bus riestai!

Šventai klausėme lagerio viršininko įsakymo.

Moterys vaikščiojo vienoje gatvės pusėje, mes — kitoje. Darbo metu — tiek dar to. Bet vasaros šiltais pavakariais, bet sekmadieniais — ištisą dieną! Moterys vaikšto sau, mes — sau. Į moterų pusę — ni-nil! Kaip apaštalai kokie su rūtelių vainikėliu.

Kiti kaliniai mum baisiai pavydi šiuo atžvilgiu. Bibelforšeriai mus bibliniais asilais vadina, bet mes nepasiduodame jokiai pagundai. Mergužėlės mum iš kitos gatvės pusės ir veideliais šypsos, ir visokiomis akelėmis mirksi, ir liemenėlius, ir blauzdeles rodo, bet mes laikomės — kaip mūras...

Galų gale iš kantrybės išėjęs ir pasipiktinęs moterų blokas ėmė skelbti, kad lietuviški vyrai iš viso esą nė velnio neverti, kaip varlės spalio mėnesį. Mes išdidžiai atsikirsdavome, kad mes savo žmonom esame labai ištikimi.

— Sakykite, sveiki! Jūsų tarpe yra gi ir tiek nevedusių! — paniekinamai šnypštė moterų blokas.

Na, per didelėmis dorybėmis girtis gal ir never-tėtų. Visi mūsiškiai buvo tiek pervargę ir tiek alkanai, kad ištisomis dienomis niuksojo lovose, — kokiais pyragais juos, tokius nusibaigusius, būtų galima į dūsautiną meną prisivilioti?!

Kartą lagerio viršininkas atnešė mum storą pluoštą popierių ir liepė prirašyti juos.

— Das ist zur Entlassung! — čia jūsų paleidimo reikalas, — pridūrė jisai su nusivylimo šypsena.

Tai buvo asmenės anketos ir blankai prašymų

darbui gauti Vokietijoje. Reikėjo tenai pažymėti, kokį darbą mokame dirbti ir kokio norime gauti, ir į kokią algą pretenduojame.

Visi kaip vienas, net savo tarpe nepasitardami, atsakėme: į jokią algą nepretenduojame ir jokie darbo Vokietijoje neprašome. Mes norime grįžti į savo seną darbovietę, į Tėvynę, iš kurios mus neteisėtai ir negarbingai išplėšė, ir be to, dar mes turime pataisyti lageryje sužalotą sveikatą...

Po trijų savaičių lagerio viršininkas vėl atėjo intus. Iškoliojo, apriejo ir prašvirkštė pro dantis:

— Verlassen sie sich nicht auf die baldige Entlassung! — Jūs nepasikliaukite greitu paleidimu!

Veikiai visus kalinius — drauge ir mus! — perkėlė į naujus barakus, mūsų pačių pabudavotus, — senieji barakai buvo atiduoti ligoninei ir dirbtuvėm. Tame naujame lageryje gavome taip pat atskirą barakėlį. Su kitais kaliniais bendrauti čia jau niekas mum nebedraudė. Buvo visiems aišku: apsigyvenome čionai ilgam laikui — iki karo, eventualiai iki gyvenimo pabaigos...

XXIV. LAGERIO KOMENDANTAS

Aukščiausioji lagerio valdžia buvo atiduota į komendanto rankas. Komendantas valdė abi pagrindines lagerio dalis: kalinius ir sargybinius-esesininkus, kurių nuolat būdavo vis kelios kuopos.

Nuo 1943 metų pradžios komendantu čia buvo SS Standartführer Hopė [Hoppe], maždaug kaip ir pėstininkų majoras.

Hopė — neaukštas, plačių pečių, trys dešimtys penkerių metų juodbruvęs vyrukas. Jo taisyklingus, tik šiek tiek storžieviškus veido bruožus papildė trumpi juodi ūsiukai. Vaikščiojo visuomet su ilgais batais, apsisiautęs guminiu apsiaustu, tokiais neišauklėtais buldogo žingsniais.

Jis buvo kilęs iš lageriškos giminės: jo uošvis buvo Dachau lagerio komendantas. Per uošvio ryšius su SS viršūnėmis Hopė išsivadavo iš kariuomenės — buvo jis ten aviacijos leitenantas, ir SS tarnyboje per trumpą laiką padarė tokią didelę karjerą: lagerio komendantas — ne bet kas!

Kaip visi menko išsilavinimo ir nedidelio proto žmonės, užėmę aukštesnę vietą, komendantas Hopė visų labiausia buvo susirūpinęs savo orumo, savo didybės palaikymu. Apsaugok viešpatie, kad kas nepamanytų, jog ir jis yra toks pat žmogus, kaip ir visi kiti nuodėmingieji! Pagal savo didybės supra-

timą jis būtų galėjęs tikti ir japonų imperatoriaus vietai.

Gyveno jis prašmatnioje viloje lagerio ribose, ant kalnelio kalinių pastatytoje ir įrengtoje su visokiais prabangiais patogumais, apie kuriuos ne kiekvienas milijonierius ir taikos metu galėjo svajoti.

Kalinės, dirbusios pas jį namuose, pavyzdžiui, vaikų auklės, pasakodavo, kad jis namie elgėsi visiškai kaip normalus žmogus, — net santykiuose su kalinėmis. Šiaip gi jis buvo tipiškos vokiškos šeimos galva, — santykiuose su žmona ir vaikais. Jo žmona, kaip tai dažnai Prūsiose pasitaikydavo, buvo visiškai užguita vištelė. Ji visiškai menką supratimą teturėjo apie tai, kas lageryje dedas ir kokią būdelišką tvarką jos vyrelis atstovauja. Nujausdavo ji kažką miglotai, bet atviriau apie tai ir pagalvoti nedrįsdavo.

1944 metų vasarą komendantienė, kai vyro nebūdavo namie, ką sugriebdama pakišdavo kalinėm ir, sunkiai atsidusdama, sakydavo:

— Jūs, jūs! Jūs būsite greitai visi laisvi, bet kas bus su mumis, Viešpatie, Viešpatie...

Visus likusius žodžius ji drauge su užplūdusiomis ašaromis prarydavo.

Ypatingas galvažudys komendantas Hopė vis dėlto nebuvo. Kalinių tarpe jis net ne per blogiausią vardą turėjo.

Prieš Hopę čia komendantas buvo Paulis [Paul], — nuo 1944 vasaros jis buvo komendantas lageryje Neu Gammer. Pagal senų kalinių pasakojimą komendantas Paulis buvo kažkoksai šakalo ir hienos metisas, sadistiško budeliavimo atžvilgiu pra-

lenkęs visus lagerio SS vyrus. Atvažiavus komendantui Hopei, lageryje visa ėmė keistis gerojon pusėn. Kaliniai buvo įsitikinę, kad tasai pagerėjimas buvo Hopės nuopelnas.

Betarpiškai su kaliniais Hopė maža reikalų turtėdavo. Kokį žodį kaliniam pratardavo tikrai išimtinais atvejais. Kalbėti su kaliniais buvo žemiau jo vertybės. Keikdavo kalinius taip pat retai. Retkarčiais pasakys, būdavo, ką nors trumpai, bet vaizdžiai:

— Krėsk jam į kailį, kol jam užpakaly pradės vanduo virti!

Ir viskas. Nieko daugiau nepasakydavo. Nekalbus buvo.

Kalinių gyvenamųjų barakų srityje retai tepasirodydavo. Ateidavo tikrai iškilmingais atvejais: kai ką nors viešai karia arba kai iškilmingai ką vanoja — Berlyno skirtąją bausmę vykdo arba avanso duoda. Retkarčiais ateidavo ir kalinių iškilmingo parado pasižiūrėti: kai ryto metą kaliniai į darbą iškrypuoja, — stropiai seka, būdavo, komendantas, ar visi kaliniai virdulio pavidalu apsipavidalinę plioja.

Kartais jam pasitaikydavo ir smarkiau ant kalinių papykti. Tai atsitikdavo tuomet, kai kaliniai jo vilos palangėje jo nuosavas bulves ar pomidorus vidudienį vogdavo.

Pagaus jis, būdavo, kokį kalinį akiplėšą ir varosi kaip versį į mūsų raštinę. Įkiša galvą raštinės pro langą ir nusikeikia:

— Et, velnias... Scheissel! Nėr čionai nė vieno... Raštinėje jisai nerasdavo nė vieno tinkamo ka-

linio, kuris galėtų komendantiskam bulviavagiui išperti kailį, — jis mus, raštininkus, laikė tokiam darbui visiškai netinkamais. Ir nusivarydavo jis savo bulviavagį toliau, kol rasdavo tinkamą vyrą kailiui pašutinti.

Tąčiau jis pats kalinių niekuomet nemušdavo, lyg ne vokiečiai būtų buvę. Kaliniai, tiesą pasakius, nelabai jo ir tebijojo. Jo daug daugiau bijojo visokie SS bernužėliai.

Kaliniui komendantas — kas? Saguotas vokiečiai, daugiau nieko. O SS berneliui komendantas mažų mažiausia pusdievis. Ganėdavo komendanto raštelio ar žodžio — ir SS karžygys lėkdavo iš lagerio. Kur SS kariauninkėlis ras šiame pasaulyje geresnę vietelę negu lageryje? O kas, jei dėl komendanto raštelio dar fronte atsidursi? Ką gi save gerbiąs esininkas veiks fronte? Ką gi jis muš tenai, ką gi jis vogs? Dar pats gali kailin gauti.

Galimas daiktas, komendantas taip mažai kalinių reikalais domėjosi todėl, kad jis nuolat buvo užsiėmęs kitokiais dalykais.

Koncentracijos lageris buvo lyg ir privati SS organizacijos nuosavybė, — iškaboje prie kelio ir buvo aiškiai parašyta: SS lageris.

Buvo tokia dar kita organizacija, sutrumpintai vadinama DAW — Deutsche Ausrüstungs Werke — Vokiečių ginklavimo bendrovės dirbtuvės. Ši bendrovė buvo taip pat SS organizacijos reikalas. Skirtumas buvo oficialus: SS — suvalstybinta policijos organizacija, o DAW — privati ūkiška organizacija. SS organizavo ir laikė koncentracijos lagerius, o DAW — dirbtuves ir fabrikus. Darbą dirbo SS gau-

domi ir kankinami kaliniai, pelną už kalinių darbą ėmė DAW organizacija.

Visas SS ir DAW biznis buvo puikiausiai organizuotas.

Kiekviename koncentracijos lageryje Vokietijoje pilna buvo DAW dirbtuvėlių. Kalinių darbininkų — niekur netrūko.

Stuthofo lageryje DAW pirmininkas buvo pats lagerio komendantas. Aišku, žmogelis rūpesčių turėjo, — įdomesnių rūpesčių negu kaliniai. Bet ir tai — dar ne viskas.

Pats lageris taip pat turėjo įmonių, laikomų savo vardu. Pavyzdžiui, turėjo platų statybos skyrių, kurio vien raštinėje dirbo kokie 20—30 kalinių, — inžinierių, technikų, braižytojų. Darbininkų tame skyriuje buvo daug, bet darbų tikrai mažą dalį jis pats vykdė.

Visus svarbesnius darbus padirbti jis atiduodavo vis įvairiom firmom, buvusiom SS narių rankose. Visos sutartys su tomis firmomis eidavo per komendanto rankas.

Sudaromų sutarčių buhalterija buvo visiškai tam sus da'lykas. Pavyzdžiui, lageris atiduoda privačiai SS firmai kelių statybą — paties lagerio ir lagerio įmonių ribose. Lageris duoda firmai darbo jėgą — kalinius. Už juos firma lageriui moka: po pusę markės ar po markę už darbo dieną. Firma duoda „šio to“ kalinių darbo komandos kapui, kad jis, nesigailėdamas kalinių, darbą taip tvarkytų, kaip firmai pelningiau išeina. Kapas, gavęs iš firmos dovaną ir pasižadėjimų, dar daugiau nerias iš kailio, kalinius betvatydamas. Firma duoda darbo mašinas — už

jas lageris moka. Lageris už mašinas firmai moka ne pagal padarytą darbą, ne pagal faktinę mašinų naudojimą, bet pagal tai, kiek dienų tos mašinos lageryje išriogsojo. Pavyzdžiui, 1943 metų rudenį firma atitempė į lagerį kelis vos bepasivelkančius griozdus — plentų skaldos trambuotojus. Užėjo šalčiai, plentų darbai sustojo. Griozdai liko lageryje riogsoti Lietuje ir sniege. O lagerio administracija sąžiningai mokėjo už tas mašinas, už jų dienas, praleistas lageryje! Mokėjo net ir tuomet, kai kitos mašinos ir pėdsakų nebebuvo likę, — kaliniai buvo jas jau išmontavę, atskiromis dalelėmis pašaliais ištampę bei už lagerio sienų išparceliavę, už išlaktą samagoną atsilygindami...

Pro tas kirmijančias mašinas komendantas vaikščiojo nuolat pro šalį. Jis jas bene kas dieną matė. Jis puikiai žinojo, kaip jos stovėdamos nyksta. Ir vis dėlto jis sąžiningai mokėjo firmai už jų darbo dienas!

Iždo grobimas lageryje buvo organizuotas meistriškai.

Tą darbą vykdė idėjiniai žmonės, nusipelnę SS vyrai. Taip buvo organizacijos viršūnėse.

Mūsų komendantas turėjo pagrindo kalinių reikalais nesidomėti!

XXV. KALINIŲ LAGERIO VADAS

Kalinių lagerio viršininkas oficialiai vadinosi Schutzlagerführer des Konzentrationslager Stutthof. Jis buvo: Traugotas Majeris [Traugott Mayer], kilęs, berods, iš Pfafendorfo kaimo, netoli Augsburgo. Grynas bavarietis. Kalbėjo bavariska tar-me ir dar taip per nosį, kad jo padėjėjai, Gdansko srities gyventojai, per didelį vargą tegalėdavo su-prasti, ką jis jiems sako. Buvo jisai SS Hauptsturm-führer, — beveik kaip ir pėstininkų kapitonas.

Va, į jo raštinę, į jo betarpę žinią, likimui lė-mus, aš ir patekau raštininku.

Toji raštinė susidėjo iš dviejų dalių. Viena da-lis, slaptiem ir SS tarnybos reikalams, tilpo raudo-nuose komendantūros namuose, antra dalis — vie-šiem kalinių reikalams — šalia moterų gyvenamų barakų. Visos raštinės viršininkas buvo SS Unter-scharführer — jaunesnysis feldfelis — B u b l i - c a s [Bublitz], iš profesijos — pieno ir sūrio krautu-vėlės savininkas.

Aš pagal reikalą painiojaus vienoje ir kitoje raš-tinės dalyje, — aukštai ir apačioj.

Būdavo, įeina Majeris į mūsų raštinę. Publicas — šast — pašoka. Išsitempia, užkulniais trinkelėja, smakrą priekin iškiša, rankas prie šlaunų priglau-džia, pašubomis be pertraukos mirksi, žandais žleb-

si, pakinklius virpina — nors sprok iš juoko. Majeris aiškiai piktas. Majeris ranka mataruoja. Majeris panosėje baviškai bamba. Majeris aiškiai vokiškai sako:

— Scheisse, Scheissel

Publicas išsitempęs it papūga žagsi:

— Jawohl! Jawohl, Herrr Hauptsturmführer...

Išėjus Majeriui, Publicas puola prie manęs:

— Ką jis pasakė? Ką jis liepė padaryti?

Publicas baviškai nieko nesuprato. Aš turėdavau baviškus Majerio įsakymus vokiškai išdėstyti.

— Ką jis pasakė? — sakau Publicui, — nieko gera jis nepasakė. Jis pasakė tiktai, kad tamsta esi Scheisse...

— Ne, ne... Tai aš ir pats supratau, — šluostosi prakaitą Publicas, — bet ką jis daugiau pasakė? Ką padaryti liepė?

— Ne, tamstai padaryti jis nieko neliepė. Sakė, jis pats padarysias... Pranešias tamstos žmonai apie tamstos vakarykštę kelionę į Štuthofą miestelį pas gyvanašlę... Skundas esą toks gautas prieš tamstą...

— O! Scheissel — susiima už galvos Publicas ir dumia iš kambario. Mauna jisai pas gyvanašlę kažko likviduoti tenai...

Majeris buvo aukštas, lieknas juodbruvas vyras, visuomet dailiai nusiskutęs. Padoriame gyvenime galėjo tikru gražuliu būti. Išsilavinimo buvo jisai menko, bet turėjo bavarų valstiečio apčiuopiamai galvojančią makaulę. Jis buvo vienas protingiausių lagerio SS vyrų. Gal būtų buvęs ir visai protingas, jeigu nebūtų buvęs apsigimęs banditas.

SS buvo jisai iki kaulo smegenų. Po blakstienomis šalia nosies turėjo ištatuiruotas mažiukes SS raides, — atseit, kailio nebepakeisias bet kokiomis aplinkybėmis.

Vaikščiojo jisai stypinėdamas tai ant vienos kojos, tai ant kitos, va, visiškai kaip gandras. Todėl jis lageryje ir buvo vadinamas Bocian Bawarski — baviškas gandras.

Jis, savo režtu šiek tiek komendanto priklausydamas, buvo tiesioginis visų kalinių valdovas. Puičiai mokėjo jisai keiktis. Jo keikimosi leksikonas, kad ir nebuvo labai turtingas, atsigriebdavo savo sultingumu.

Majeris nuolat valkiojosi po kalinių gyvenamąjį lagerį. Labai mėgdavo jisai kalinius su lazda pabaknoti, koja paspardyti, antausiais apdalyti. Ypač, jeigu jam įsigėrusiam pasitaikydavo atplioti į lagerį, — dieną arba naktį. Perkūnas jį žino, kur pasilakęs, būdavo, naktį atsibaladoja į lagerį ir landžioja po kalinių barakus. Vieną iškeiks, kitą paspardys, trečią apkuls... Pasidaužęs, pasidaužęs, būdavo, eina į savo tarnybinį kambarį raudonuose rūmuose ir drimba ant sofos, — apsirengęs, apsiavęs, be pagalvio...

Rytą, būdavo, skambina jo žmonelė į mūsų raštinę — gyvena ji už trijų kilometrų, vasarnamyje, prie plytų fabriko:

— Ar nematėte kur jos vyro? Traugotėlis esą dingęs be žinios...

Tariamės mudu su Bublicu, ką tai moterėlei pasakyti. Negi sakysi jai, kad mūsų viršininkas visagalis, nusilakęs kaip meitėlis, čia pat pas mus užu sienos drybso, — suk gi jį velniai!

Publicas kiek galėdamas susikaupia ir pučia į telefoną:

— Ne, nematėme... Tarnybos reikalais į Hopehilį išvažiavo. Taip, taip, į Dancigą... Už Dancigo dar...

— O, Jėzau, Jėzau! — girdėti mūsų raštinėje, kaip ta moterėlė dūsauja, kol pakabina telefono dūdele.

Atsikėlęs iš tokio vargingo guolio, Majeris vėl knapinėja po lagerį, slankioja, kol gaus prie ko prikibti. Prikibęs — gimnastikuoja.

Bac — jisai kaliniui per ausį, kalinys — lept — ir griūva. Tačiau pargriuvusiam gulėti nevalia. Reikia tučtuojau keltis ir stotis prieš viršininką virdulio pavidalu, žinoma, be kepurės. Taip ir tęsiasi ši monotoniška operacija: bac — lept, bac — lept, bac...

Ilgai negalėjau suprasti, kaip tai nuo girto viršininko pliaukštelėjimo žmonės taip greitai griūva. Pasirodo, čia gilios išminties būta.

Girtas Majeris baisiai išsiseisdavo, kai kalinys, gavęs jo antausį, nenugriūdavo. Majerio mušeikiška savimyla būdavo smarkiai pažeista. Tuomet supykęs jis ima iš visų jėgų antausius skaldyti, kol tu vis tiek nugriūsi. Lengviausia iš tos operacijos išeiti buvo šitokiu būdu: vos tik tai jis palietė tavo savo ranka — tuoj griūk ir tučtuojau kelkis; antrą kartą pargriuvęs, gali kiek ilgiau padelsti besikeldamas. Su kiekvienu nugriuvimu atsikėlimo laikas reikia kiek ilgiau nutęsti. Po kokio dešimto smūgio jau gali pradėti ropoti, kinkas kratyti, — atseit, jau esi gatavas, nebegali atsikelti. Tuomet tau Majeris paaiškins, kad tu esi blōde Sauhund, sės jisai ant motociklo ir dums pas žmonelę pasipagirti, — sučiau-

dėjus motociklui, gali sau ramiausiai keltis ir eiti kur nori.

Majeris rašydavo į Berlyną, į SS lagerių centrą. atestacijas apie kalinius, apie jų elgesį, — kas, jo nuomone, yra jau pasitaisęs, kas — dar labiau sugedęs, kas — reikėtų dar labiau paspausti. Jo atsiliepimai, žinoma, buvo svarbūs, bet neperdaug. Pagelbėti mažai ką jisai tegalėjo, — galėjo tiktai kenkti. Daugelį jis siūlė paleisti iš lagerio, bet Berlynas jo pasiūlymo neatsižiūrėdavo. Berlynas atsižiūrėdavo tiktai jo neigiamo atsiliepimo.

Lageryje būdavo vykdomos mirties bausmės, — kartais viešai, kartais neviešai. Kartais, būdavo, reikiama pakarti keliolika žmonių. Tačiau korimas — nuobodi procedūra. Kartuvės lageryje tiktai vienos tebuvo, tilpdavo jose tiktai vienas — du. Kol juos pakarsi, kol nukabinsi, kol kitiems virvę užnersi... Paskutiniems baisiai pabosta savo eilės laukti. Ir valdžiai nuobodoka pasidaro. Šitokiais atvejais buvo praktikuojama kita procedūra.

Tuomet, būdavo, du — tris pakaria, o kitiem į pakaušį kulką varo. Šiam pastarajam reikalui uždarame ruime buvo įtaisyta tokia būdelė, į telefono pasikalbėjimo punkto kabiną panaši, užpakalinėje sienoje turėjusi plyšį, pailgą tokį. Atvestąjį į ruimą mirtininką pasitinka esesininkas, balta gydytojiška marška apsisiautęs. Jisai pačiupinėja mirtininko pulsą, širdies neva pasiklauso, veda į būdelę neva pasverti ir ūgiui pamatuoti, prišlieja jo nugarą prie pailgojo plyšio, iš kurio tuo tarpu lenda kulka stačiai į pakaušį. Va, šitokį šaudymo darbą baisiai

mėgdavo Traugotas Majeris. Tai buvo jo privilegija, jo sportas.

Vokiečių esesininkų tarpe šitoksai žmonių žudymas buvo laikomas labai garbingu būdu: kurgi ne — Trečiojo reicho priešus naikina! Kai pats Majeris, pagiriom sirgdamas ar dėl kitų priežasčių, negalėjo šio garbingo darbo atlikti, žemesnieji esesininkai varžėsi, prašėsi, kad tik jam, ne kitam, būtų leista paspraginti! Ne kiekvienas tokią laimę turėdavo, — ne kiekvienam leisdavo. Tiktai moterų žydžių pats Majeris nešaudydavo, — jam tai buvo per menkas objektas, — jis jas užleisdavo mažesniesiems.

Majerio dūšia buvo plati kaip jūra. Visoks šlamštas joje sutilpdavo. Pavyzdžiui, 1944 metų kalėdom lageryje buvo padaryta eglaitė. Ne eglaitė, bet didžiulė eglė buvo atitempta ir įvairiaspalvėm elektros lemputėm apkabinėta. Pirmą kalėdų dieną Majeriui išėjo toks reikalas porą katorgininkėlių viešai pakarti. Jo įsakymu šalia žiburiuojančios eglės buvo pastatytos kartuvės. Tam tikru skambalu iškilmingai buvo sušaukti visi katorgininkai, dailiai išrikiuoti: tuodu katorgininkėliu buvo labai gražiai kalėdų proga pakarti šalia eglelės su marga spalvėm lemputėm. Taip ir buvo visą kalėdų pirmą dieną iki vakaro: čia spindi, žybčioja eglė savo žiburėliais, čia šalia jos — pakaruoklėliai kabalduoja.

Pavyzdingas to Majerio skonis buvo!

1944 metų rudenį išėjo dar opesnis reikalas. Vieną vakarą reikėjo pakarti ar sušaudyti apie tris dešimtis lenkų.

Surinko tuos lenkus mirtininkėlius vėlai vakare,

sustatė atskirai patvoryje, surišo jiems rankas už pakalyje. Žinoma, jiems niekas nesakė, kam visa tai daroma. Žinoma, visi jie puikiai jau žinojo, kur juos ves ir ką jiems darys. Kaip jie jautėsi patvoryje stovėdami, gali kiekvienas įsivaizduoti kaip nori...

Susiglaudę krūvoj, jie atsiraišiojo vienas kitam rankas, — jos paprasčiausiom virvelėm buvo suraišiotos. Išvesti už lagerio vartų, pakeliui į kartuves jie pasileido bėgti kur kas gali. Papliupo sargybos ugnis, — iš automatų, iš kulkosvaidžių. Iššaudė visus pabėgėlius net su kaupu: priedui nušovė tris kalinius, barake lovoje ramiai begulinčius; barako sienos — iš plonų lentų, o kulka patamsyje velniai žino kur lenda...

Tiesa, ne visi pabėgėliai buvo mirtinai iš karto nušauti. Daugelis jų buvo tik sužeista. Juos pribaižė pats Majeris, pas kiekvieną atsilankydamas jo gulimoje vietoje. Surasti sužeistuosius padėjo įvairūs lagerio savivaldos pareigūnai: lagerio seniūnas, blokų viršininkai, kapai...

Už tokį jų pasidarbavimą Majeris jiems padovanojo alaus bačką. Jie savo rėžtu iš DAW dirbtuvių pavogė šešis litrus politūros, iš kurios pasigaminavo likerį — šamarlaką, iš kalinių siuntinių prisiplėšė dešros, kumpio, sūrio — iškėlė lageryje pirmą, oficialiai leistą, razbaininkų balių!

Razbaininkų balius nepratusiems ar kiek silpnesnių nervų žmogui — iš viso gana klaikus daiktas. Bet toksai balius koncentracijos lagerio sąlygose, kur susirinko ne eiliniai plėšikėliai, bet razbaininkai meisteriai, razbaininkai klasikai, va, tai bent balius buvo!

Vienam šitokiam baliui pamatyti apsimoka patekti į koncentracijos lagerį: niekur pasauly už jokių pinigų tokios velniavos nepamatysi!

Po baliaus Majeris sušaukė visus lagerio kalinius. Pamokslą jiems pasakė:

— Esą, va, anie kvailiai bėgo — ir buvo iššaudyti visi iki vieno. Ko jiems esą buvę bėgti? Nebėkite ir jūs, niekur nepabėgsite, iššaudysiąs visus. O lageryje — nieko blogo jums neatsitiks. Žinoma, jeigu ateisias reikalas ką pakarti — jis mielai pakarsias, bet kas čia tokio? Bet šiaip — nieko blogo kaliniam nebūsią. Bėgti esą niekam jis nepatariąs..

Žinoma, kad pakars — kas čia tokio? Ar maža žmonių buvo jau pakarta — ir kas jiems blogo atsitiko?

Pagaliau mirti juk vis tiek kada nors reikės! Koks skirtumas, anksčiau ar vėliau?

Šią Majerio sancta simplicitas vis dėlto reikia jam atleisti: jis buvo šventai įsitikinęs, kad kaliniai nėra žmonės.

XXVI. RAPORTO VADOVAS

Po lagerio viršininko antra itin svarbi kaliniam figūra buvo raporto dalies vadas — Rapportführer. Jis buvo tiesioginis lagerio viršininko pagalbininkas, — jo pareigos buvo prižiūrėti kalinių lagerio vidaus tvarką, sekti ir bausti kalinių visokius nusikaltimus lagerio ribose, kas dieną patikrinėti kalinių sąstatą ir, žinoma, rūpintis, kad niekas nepabėgtų, — ir pranešinėti lagerio viršininkui arba komendantui, jeigu šis teikias ateiti į patikrinimą, lagerio sąstatą ir dienos įvykius.

Pas mus raporto dalies vadas buvo Arno Chemnitas [Arno Chemnitz], civiliame gyvenime buvęs viešbučio durininkas.

Tai buvo aukštas sudžiūvęs vyras trijų dešimčių metų, bet atrodė turįs jau ne mažiau keturių dešimčių penkių. Vaikščiojo truputį sutraukęs pečius, lyg besirengdamas kuprelę užsiauginti.

Per anksti vyras paseno, — įvairios gausios nuodėmės buvo prislėgusios jo sąžinę, jeigu tiktai iš viso jis ją kada nors buvo turėjęs.

Tai buvo itin niaurus ir atkaklus banditas.

Tai buvo visiškai menko išsilavinimo berniokas. Dar pusberniu tebebūdamas, įstojo į nacių organizaciją, dalyvavo įvairiose žudynių ekspedicijose, lageryje prisitarnavo aukštesnio kareiviško laipsnio, —

buvo SS Hauptscharführer, — pagal pėstininkų su-
pratimą būtų galėjęs būti vyresnysis feldfebelis.

Visuomet klaikiai paniuręs, visuomet nekalbus. Retkarčiais, būdavo, jisai šiek tiek pagyvėja, jo vei-
de net šypsena blykstelėja, — tai atsitikdavo tuomet,
kai susiedavo jisai su savo globojamais lagerio ka-
liniais banditais ir imdavo šnekėti su jais apie me-
džioklę, apie šunis, apie linksmas mergiotes...

Su kitokios profesijos žmonėmis jisai neturėdavo
ko kalbėti.

Ateina jis, būdavo, į mūsų raštinę, atsisėda į kam-
pą ir tyli. Tyli valandą, tyli dvi, nieko neveikdamas.

Kad nors nusikeiktų, biauzybėl Vis būtų ne taip
klaiku, bet jis ir to nedarydavo. Tyli — ir galas.
Užtat ir tarnybos reikalais su juo nebuvo galima
susikalbėti. Paklausk jo, būdavo, ko tarnybos rei-
kalais, — jis kažką panosėje numykia, tuoj pasi-
kelia ir išeina. Perkūnas jį žino, ar jis nenorėjo su
mumis kalbėti, ar niekuomet nežinojo, kas atsakyti
į klausimą. Tiktai šitokiu būdu jis ir buvo galima
išprašyti iš kambario, kad jis mūsų raštinėje dau-
giau nesmurgsotų ir kad darbo metu būtų galima
bankrutkė susisukti.

Dirbti reikėjo viskas savarankiškai. Kur, būdavo,
kokį SS feldfebelį paskirsiu į dežuravimą, kurį —
atostogų paleisiu, — jis visuomet patvirtina mano
planą ir potvarkius. Tokiu būdu aš ir galėjau tvar-
kyti SS feldfebelių darbą, — tų pačių feldfebelių,
kurie kiekvieną momentą galėjo mane nudobti ar
pakarti.

Kartą 1944 metų pavasarį pasišaukia Chemnicas
į raštinę vieną lenką tokį.

— Tai tu skaitai angliškas knygas?

— Taip, pone raportfiureri, skaitau.

Tyla. Chemnicas pirštais stalą barškina. Po trijų minučių:

— Tai tu manai, kad karą laimės anglai? Ir kitiems pasakoji?

— Taip, pone raportfiureri, pasakojau. Aš esu giliai įsitikinęs, kad vokiečiai karą jau prakišo.

Tyla. Chemnicas pirštais stalą barškina. Anglomanas lenkas stovi prieš jį išsitempęs. Praeina trys minutės. Praeina penkios minutės. Praeina aštuonios minutės... Staiga Chemnicas pašoka it katinas, botagu peršliotas, ir smogia lenkui kumščiu per žandą.

— Weeegl — atseit, lauk! — cypite sucypia jisai susvyravusiam anglomanui.

Anglomanas verčiasi pro duris. Chemnicas vėl atsisėda ir tyli. Praslenka vėl dešimt — penkiolika minučių. Chemnicas pro dantis sušnypščia:

— Kiaulėl — skubiai atsikelia ir išeina.

Tuo lenko kvota dėl politinės propagandos ir baigta. Nieko tam anglofilui dėl jo įsitikinimų vėliau ir nebuvo. Ir iš viso, lageryje buvo galima kalbėti laisvai, ką nori. Kalinys niekuo nerizikavo. Blogiau už lagerį gi nieko jam nebebus. Pagaliau ir valdžia buvo įsitikinusi, kad kaliniai gyvi iš lagerio vis tiek neišeis, tai ar ne vis tiek, ką jie šneka?

Bet ne visuomet Chemnico kvotos kaliniam taip lengvai pasibaigdavo.

Kai Chemnicas kvočia, kalinys vis tiek turi prisipažinti kaltas esąs. Chemnicas jį muš tol, kol jis prisipažins. Vis tiek, kaltas ar nekaltas, gaus penkias dešimtis lazdos smūgių, šimtą, du šimtu...

Be lazdos ar iš vielų susukto, guma apitempto rimbo, kitos tardymo priemonės Chemnicas neturėjo. Kvočiamajam prisipažinti kaltu buvo daug patogiau. Prisipažinsi — Chemnicas nebemuš. Tiktai Majeris parašys į Berlyną raportą. Po kokių trijų mėnesių ateis iš Berlyno raštas su oficialiai paskirta bausme, — penkiais, septyniais, dešimčia, penkiolika, retkarčiais dvidešimt penkiais smūgiais. Tuomet ši bausmė vykdoma iškilmingai. Ateina komendantas, ateina gydytojas Heidelis, ateina kiti aukšti pareigūnai. Tave gražiai ant ožio paguldo. Vienas lagerio budelis apžergia tavo galvą, mandagiai šlaunimis suspaudžia, kad tu jos be reikalo nemataruotum. Kitas budelis, nusiėmęs švarką, atsiraitęs rankoves, tau gražiai į užpakalį šveičia. Sportiškai maždaug, su atsidūsėjimais: žybt-žybt-žybt... Tu gali būti apsimovęs keliomis poromis storų kelnų, — prieš operaciją niekas jų netikrina. Po operacijos reikia kelnės nusimauti, ponui komendantui ir visai garbingajai komisijai reikia parodyti toji kūno dalis, kuri „Prancūzijoje pagal įstatymus rykštėmis nebaudžiama“, — ir gali vėl kelnės užsimauti. Ir visa.

Visa baigta kuo gražiausiai. Tiktai avansas, tardymo metu gautas iš Chemnico, kartais — paties Majerio priežiūroje, čia, žinoma, neįskaičiuojamas. Tai buvo gal iš viso vienintelė pasaulyje avanso rūšis, iš kurios niekuomet atsiskaityti nereikėjo. Ir vis dėlto kaliniui neapsimokėjo tasai avansas imti, — visa daug pigiau atseidavo iš karto prisipažinus, vis tiek, kaltas ar nekaltas buvai.

Teisybė, buvo vis dėlto viena priemonė — ir nuo avanso išsigelbėti, ir kaltu neprisipažinti. Ta prie-

mone kaliniai naudojosi svarbesniais atvejais. Tai buvo — vidurių paleidimo priemonė. Ypač patartina būdavo prieš tardymą ricinos ar šiaip kokios velniškos smarvės puslitrės išlenkti.

Vos tik prasidėjo tardymas, — žiūrėk, — Majeris jau užsiėmė nosį.

— Tfu, velnias! — šaukia tuomet Majeris, — lauk jį iš kambario!

Tardomąjį kalinį pasipiktinęs Majeris išmeta iš kambario lauk, — šiam, žinoma, to ir tereikėjo. Kvota tuo ir baigiasi, avansas visiškai menkas, — apie jį ir kalbėti neverta.

Kartais Chemnico kvota būdavo smarkiai paįvairinama. Pavyzdžiui, Chemnicas reikalauja, kad kvočiamasai išduotų savo bendrininkus. Gerai dar, jeigu tokie buvo. Bet kas daryti, jeigu jų nėra? Mušgi tave vis tiek, kol ką nors išduosi! Tuomet kvočiamasai pasako kokią pavarde, kokio nors priešo ar konkurento. Tuojau pašaukiamas ir tariamasai bendrininkas. Tas, žinoma, ginasi, skuzavojasi, esą šis šunų išgama jį neteisingai įskundęs.

— Tai tu sakai, jis tave neteisingai įskundė? — šypsosi Chemnicas.

— Taip, taip, pone raportfiureri, tas niekšas apšmeižė manel!

— Jeigu taip, še, imk bizūną ir režk jam į kailį už tokį niekšišką darbą.

Nekaltai įskųstasai ima bizūną ir visiškai nuoširdžiai režia skundikui, — gyvate, žinosi, kaip nekaltai skųstil!

Skundikas įširsta, paraudonuoja, skundžia dar nuoširdžiau. Jis galvoja, kad sėbras galėjo vis dėlto

kiek žmoniškesnis būti, — galėjo, šėtonas, taip smarkiai ir nekirstil

— Tai tu sakai, kad jis, — sako Chemnicas skundikai, — taip pat kaltas, kaip ir tu, ir dar drįsta tave mušti? Še, bizūnas, režk jam atgal.

Skundikas tariamajam bendrininkui režia taip pat nuoširdžiai.

Šitokiu būdu kalinių tarpusavis plakimasis pasikartoja keletą kartų. Kaliniai vis labiau įsirsta, sukaista. Vienas kitam kad jau kerta — tai kerta! Chemnicas juokias, kvatojas patenkintas, tokį puikų vaidinimėlį surežisavęs!

Rezultate surašoma protokolas, — abu kaliniai esą kalti. O jiedu išeina iš kambario, besikoliodami, besikeikdami, besimušdami savo tarpe.

Šį kovos būdą Chemnicas labai mėgdavo, — var todavo jį gana dažnai.

Chemnicas paprastai pavaduodavo Majerį kulku į pakaušį reikalui. Kai kada jis pats, asmeniškai, padėdavo ir prie kartuvių budeliui darbuotis, ypač — kai koks vokietis buvo kariamasis.

Chemnicas darydavo kalinių sąsąstos patikrinimą rytais ir vakarais. Pagal skambalą kaliniai iškilmingai išsirikiuoja, padaro „štilštaną“ ir „Mützen ab“, blokų viršininkai apie esamą sąsąstą praneša Chemnicui, o šis jau raportuoja aukštesnei valdžiai. Ši procedūra vadinos Appell.

Rytiniai apeliai praeidavo gana greitai. Bet vakariniai — suk juos velniai! Kartais visiškai šlykščiai nusitęsdavo. Chemnicas versdavo dažnai visą lagerį vokiškas vergų giesmes giedoti. Ateina žmonės iš darbo, mirtinai pavargę, vos besilaiką ant kojų, iš-

alkę, sušalę, o čia Chemnico įsakymu turi stovėti ir valandą, ir kitą — ir giedoti vergų giesmes net apie lagerio naudingumą!

Chemnicas skirdavo visus lagerio „savivaldos“ pareigūnus, — blokų viršininkus, raštininkus, kapus ir kita. Skirdavo jis daugiausia kriminalistus, — vagis, plėšikus, galvažudžius ir kitus jo dvasiai artimus padarus. Kad lagerio vidujis gyvenimas buvo pavestas galvažudžių-razbaininkų žiniai — tai buvo grynai Chemnico nuopelnas.

Chemnicas baisiai nekęsdavo mūsų, lietuvių, bloko, — iš viso jis nepakęsdavo inteligentų. Nuolat koliodavo mus bauriausiaisiais žodžiais, ketindavo mus iškarti ir iššaudyti ir dar kažkokių esesiškių šunybių ketino mum pridaryti. Kartais mūsų palangėje iš revolverio paspragindavo, bet realiau paliesti vis dėlto nedirždavo, — mes buvome paties Majerio, ne Chemnico žinioj.

Iš visų inteligentų lageryje jisai pasitikėjo tiktai dviem lenkais, raštinėje dirbusiais, ir — deja, deja! — manimi, — taip bent pats ne kartą buvo pasakęs! Kodėl jis taip manė, sunku pasakyti. Nebent todėl, kad ir aš, kaip jis, visuomet tylėdavau, — jis ir mane, tur būt, niauriu banditu laikė...

Aptarnaudavo jisai daugelį Štuthofio miestelio našlių ir gyvanašlių. Patsai turėjo šeimą, — žmoną, vaikų kažkur Tiuringijoje, prie Veimaro. Siuntinėjo jai iš lagerio įvairių siuntinių. Dažnokai važinėdavo šeimos atlankyti, nuveždamas jai dar gausesnių dovanų, — lagerio ištekliai buvo jam neišsemiami.

Galimas daiktas, namie buvo jisai ir neblogas papūnis.

XXVII. „LAGERIO SAVIVALDA“

Visi lagerio kaliniai gyventi buvo suskirstyti į atskirus barakus, blokais vadinamus. Kiekviena bloke normaliai imant gyveno nuo šešių šimtų iki dviejų tūkstančių ir daugiau kalinių, nors oficialiai vietų bloke tebuvo vos trys šimtai šešios dešimtys, — tiek pavienių lovų tebuvo.

Bloko priešakyje stovėjo Blockführer — bloko vadas, koks nors SS kareivis ar feldfebelis. Jis buvo pilnas bloko šeimininkas, jo žodis buvo šventas. Su juo kalbėti galėdavai tiktai virdulio būdu, be kepurės stovėdamas. Galėjo jisai smerkti ir bausti kaip nori. Bet jo valdžia pasireikšdavo tiktai retkarčiais, kai jis pasiplėšti ar pasismaginti norėjo. Šiaipgi normaliai visa bloko valdžia buvo bloko viršininko rankose, kuris iš seno buvo lenkiškai vadinamas — pan blokowy, o moterų barakuose — pani blokowa. Užtat jo padėjėjas, bloko raštvedys, visuomet vadinosi — pan Schreiber, o moterų bloke — kažkokiu vokiškai rusišku žargonu: pani Schreibericha.

Blokavas ir šreiberis visuomet buvo iš kalinių tarpo. Jų valdžia būdavo labai didelė. Eiliniam kaliniui jie galėjo daryti ką tik nori. Galėjo atimti iš jo bet kuriuos daiktus, gaunamo siuntinio žymią dalį, kartais — ir visą siuntinį. Galėjo kalinį pasukti į pačius sunkiausius, biauriausius darbus, galėjo jį vi-

sokiem budėjimam skirti. Žinoma, galėjo kalinį ir globoti, išsukinėti iš sunkių nemalonių pareigų. Jie galėjo kalinį mušti, kiek tik jų širdelė pageidauja, — galėjo jį mušti ir užmušti, — už tai jiems ničnieko nebūdavo. Vienu Trečiojo reicho priešu mažiau — ir viskas. Skūstis blokavo ar šreiberio veiksmais galėjo tiktai paskutinis asilas. Pagal lagerio nerašytą konstituciją kaltas visuomet buvo tasai, kuris skundžias, atseit, nukentėjęs.

Jeigu koks apskūstas vagis ar mušeika ir gaus tam kartui papeikimą kokį ar net kelias dienas karcerio, čia bunkeriu vadinamo, jis vis tiek grįš į savo vietą, Chemnicas vis tiek bus jo pusėje, o skundėjas vis tiek bus jau baigtas pilietis. Jį vis tiek arba užmuš, arba sužalos, arba pastatys į tokias gyvenimo sąlygas, kad jis vien jau iš nuobodumo klipata pavirs. Ir mirs, žinoma, savanoriškai, gaus freitodą.

Ne! Lageryje skriaudomis skūstis galėjo tiktai paskutinis asilas! Niekas tokio skundėjo lageryje negerbdavo. Išskiriant vieną kitą kvailiuką naujoką, niekas lageryje ir nesiskūsdavo.

Blokavo ar šreiberio žygiams veiksmu priešintis taip pat nebuvo galima. Tai būtų pasipriešinimas valdžiai, o tokių dalykų gi kiekviena valdžia baisiai nemėgsta. Blokavas, būdavo, paprastai už tokius darbus neklaužadą nudobia — ir baigta. Aukštesnei valdžiai praneša, kad tasai neklaužada jį, blokavą, užpuolęs ir kad jis jį nudobęs garbingais apsigynimo sumetimais. Teisybė visuomet bus blokavo pusėje. Be to, jis visuomet turi gyvą pragarą liudininkų, kurie kiek reikia ir kada reikia visokiais velniais prisieks blokavo naudai.

Suprantama, kad kiekvienas kalinys, kad ir mušamas, ir dvokiančiomis pamazgomis apipilamas, stengėsi su blokavu ir šreiberiu sugyventi geruoju, — pats sprogdamas iš bado, atiduodavo jiems paskutinį geresnio maisto gabalėlį, iš namų gautą.

Na, su blokavu ir šreiberiu dar būtų galima šiaip taip verstis. Visa nelaimė, kad jie buvo ne vieni. Bloke visokios valdžios buvo kaip dėlių kūdroje. Po blokavo ir šreiberio ėjo vadinami štubavieji, tam tikro kambario, pavyzdžiui, miegamojo ruimo šeimininkai, su kuriais taip pat reikia geruoju sugyventi, nes ir jie gali žmogų gyvą suėsti. Buvo dar duonos piaustytojai, marmelado tepėjai, sriubos dalytojai, bliūdelių mazgotojai, barzdaskučiai, kurie tau žandus ir viršugalvį akėčkuoliais grando, — perkūnas juos žino, kiek tos valdžios buvo tenai. Ir su visais reikia gi gražiuoju, geruoju sugyventi!

Gauna, būdavo, 1943 metais kalinys iš namų siuntinį — geresnę siuntinio dalį jam oficialiai atima blokfiureris ir blokavas su šreiberiu. Atima savo nuožiūra. Pavyzdžiui, blokfiureris, — jis irgi žmogus. Ir jam gyventi reikia. Jis turi ir pačią, ir vaikų, ne kartą — ir dar vieną kitą gyvanašlę, — ši publika taip pat reikia maistu aprūpinti, kaipgi kitaip? Likusiai bloko valdžiai taip pat šis tas reikia pasukti... Pagaliau kalinio siuntinys vis tiek turi būti likviduotas tą pačią dieną, kada jis gautas. Likučių nėra kur padėti. Į darbą pasiimti negalima, — draudžiama. Tenai tikrai viską atims. Paliksi lovoj po pagalviu — pavogs vis tiek, — po pagalviu daiktai laikyti net draudžiama! Kurgi kitur pasidėsi? Et, jau verčiau geruoju valdžiai atiduoti negu nežinomam vagiui

paliktil! Valdžia vis gal dar kada kaip nors atsižiūrės?

Blokavas būtinai privalėjo iš kalinių grobti, nes jis, be savo asmenių reikalų, turėjo dar daug ir bendrų bloko reikalų, kuriuos tvarkydamas turėjo daug ir kitiem duoti. Reikėjo gyvenamojo bloko remontas daryti, išmušti stiklai įstatyti, įrengti suolai ir stalai, padaryti kokie nors pagerinimai, patobulinimai, pagražinimai... Visam tam medžiaga reikėjo iš SS ar iš DAW sandėlių vogti, — vagėjam reikėjo mokėti, — reikėjo mokėti meistrui ir darbininkui, kurie čia dirbo savo laiku, atliekamam nuo darbo valdžiai.

Pagaliau blokavieji turėjo mokėti totorišką duoklę ir lagerio seniūnui. Gera dar, jei jis būdavo vienas, bet kartais jų būdavo ir du!

Lagerio seniūnas — Lagerälteste, — Chemnico pasiūlymu Majerio skiriamas iš kalinių tarpo, buvo labai svarbi persona, kurios valdžia labai toli siekė.

Seniūnas visų pirma buvo oficialus lagerio budelis — korikas. Tai buvo pati garbingiausia jo pareiga: naikinti Trečiojo reicho priešus.

Antra, tai buvo vyriausias valdžios šnipas lageryje, turėjęs savo režtu platų šnipų šnipelių tinklą.

Trečia, tai buvo betarpis lagerio administratorius. Jisai duodavo toną visam lagerio vidujam gyvenimui. Jis buvo aukščiausias pareigūnas visų kalinių tarpe. Jis pristatydavo Chemnicui skirti blokavus, šreiberius, kapus, puskapius ir kitus pareigūnus. Savo kandidatus pravesdavo kartais net prieš Chemnico norą. Nuo devintos valandos vakaro iki penktos ryto jis buvo pilnas kalinių lagerio šeimininkas: be

komendanto leidimo joks esesininkas, išskiriant tik-tai budintį ir Majerį su Chemnicu, neturėjo teisės ateiti į lagerį. Seniūnas galėjo tokio esesininko į lagerį neįsileisti. Seniūnas galėjo savarankiškai daryti kratas po įvairius blokus, krėsti, tardyti, mušti ir užmušti. Kažkaip jau susidarė 1944 metų rudenio, kad seniūno gyvenamojo bloko prausykloje per savaitę pasikaria vis vienas ar du kaliniai. Lageryje visi žinojo, kad šitą pareigą jiems atlikti padėdavo seniūnas, bet už šią pagalbą jisai nė karto nebuvo turėjęs mažiausio nemalonumo. Paskutiniai laikais jis turėjo nuosavą šunį vilką, Chemnico dovanotą, ir nuosavą dviratį, su Chemnico žinia iš valdžios sandėlių vogtą.

Seniūnas kalinių valgio iš virtuvės neimdavo, — jį turėjo išlaikyti savo maistu blokavieji, — jie turėjo jam mokėti didelę duoklę. Juo labiau, kad seniūnas ir išlaidų didelių turėdavo, — reprezentacijai ir kitiems reikalams.

Pavyzdžiui, Chemnicas nori įsiteikti komendantui. Nori kokių nors švenčių proga padaryti jam dovaną. Šaukia Chemnicas pas save lagerio seniūną:

— Va, pagal šį piešinį turi būti padarytas vežimas. Pirmos rūšies medžiaga ir darbas. Bus?

— Jawohl, — atsako seniūnas, — žinoma, bus.

Seniūnas turi pasirūpinti medžiaga. Jeigu jos nėra SS ar DAW sandėliuose, jis turi pasirūpinti, kad ji būtų išrašyta. Medžiagai susiradus, jis turi organizuoti medžiagos iš sandėlių išvogimą. Jis turi pasirūpinti, kad darbas dirbtuvėse vyktų galimai slap-tai, — kad nematytų dirbtuvių viršininkai esesinin-

kai. Pagaliau jis turėjo pasirūpinti slaptu padirbto vežimo iš dirbtuvių ir iš lagerio išgabenimui

Seniūnas visa tai puikiai atlikdavo.

Vieną kartą šitokiu būdu suorganizavo vežimą, kitą kartą — puikiausias roges..Kokią puikią organizaciją jis privalėjo turėti! Visa tai, žinoma, kai nuodavo!

Juo labiau, kad labai keisti buvo tie SS vyrai. Vogdavo visi jie be išimties, ir visi žinojo tai, bet kažkodėl vienas nuo kito labai slėpdavosi. Skundė vienas kitą Berlynui, riejosi ir piovėsi it šunes dėl kaulo...

Vežimas, važys — yra. Bet tai — dar ne viskas. Chemnicas nori komendantui dovanoti pakinkytą vežimą. Bet arklių lageryje nėra. Jų čia negamina. Reikia jie laisvėje pirkti. Tai kainuoja jau geroką sumą. Chemnicas, vargšas feldfebelis, gaudamas tokią skurdžią algele, negi savo pinigais pirs arklius!

Lagerio seniūnas turi suorganizuoti lageryje įvairias brangenynes — ir tiek jų! — kad būtų galima už jas karo metu poris arklių nupirkti!

Komendantas gavo dovanų pakinkytą vežimą, — sėda su žmonele ir važiuoja. Jam visiškai nerūpi, iš kur tas feldfebeliukas karo metu galėjo tokius daiktus gauti.

Dovanų reikalavo ne vienas Chemnicas. Jų reikėjo ir komendantui, ir Majeriui ir kitiems SS vyram, kurie turi ir savo aukštesnius viršininkus, ir savo šeimas. Ir visa tai turi parūpinti lagerio seniūnas!

Rūpesčių seniūnas turėjo pilną skverną. Baisiai reikalingas žmogus jis buvo lagerio valdovam.

Suprantama, ir valdovai turėjo jam kuo nors atsilyginti. Turėjo pro pirštus žiūrėti į tai, kaip jis, vogdamas valdovų naudas, ir savęs neužmiršdavo.

Puikiai gyveno lagerio seniūnas! Puikiai apsirengęs nuolat gėrė uliavojo, snukius daužė, uodegas kapojo ir sąžiningai korė Trečiojo reicho priešus.

Ne kiekvienas galėjo tokias sudėtingas pareigas eiti. Tam reikalui buvo parenkama speciali publika, — geri specialistai.

XXVIII. SENIŪNAS ARNO LĖMANAS

1943 metų pradžioje lageris buvo mažiukas, bet seniūnai jame buvo du: Arno Lėmanas ir Fricas Zelionkė.

Lageris buvo ne tiktai mažas, bet ir biednas. Ne tiktai nebuvo kas dviem seniūnam veikti, bet ir vogti neužtekdavo ko. Baisiai nuobodu buvo dviem tokiems tvirtiem, sveikiem vyram be darbo bindzinėti po lagerį, — nėra kas veikti, nors pasiusk! Visas gyvenimo įvairumas būdavo — kai tekdavo kas nors karti. Kai pakaruoklių nėra — nors pirštus graužk. O pakaruoklių, kaip tyčia, maža tebūdavo: kaliniai labai greitai pereidavo į klipatų luomą ir mirdavo be jokios seniūnų pagalbos.

Savo skurdžią būklę juodu pajvairindavo kalinių kamantinėjimais. Lėmanas specializavosi įvairias revizijas daryti, Zelionkė — snukius daužyti.

Lėmanas daro, būdavo, reviziją, ar pas kokį drisčių klipatėlę, kinkas vos vos bepavelkantį, valstybiniam švarkpalaikį visos sagos prisiūtos, ar jis kišenėje vietoj nosinės — visos gi nosinės iš pat pradžios jam buvo atimtos! — kokio skuduro nesinešioja, ar jis neturi kokio skarmalo žaizdom raišioti, ar duonos kokios plutelės nepaslėpė lovos pagalvyje...

Norėdamas mušti, pagali visuo met gausi. Tas pat

ir su revizija. Norėdamas revizuoti, kokią netvarką visuomet rasi. Ypač lageryje, ypač pas klipatas. Taip ir būdavo: Lėmanas revizuoja, Zelionkė — antausius skaldo.

Savaime suprantama, dviem tokiems vyram tas darbas buvo per menkas. Visiem buvo aišku: lageryje turi likti vienas seniūnas. Visas klausimas buvo tiktai: katras liks, katras eis su šakėmis aketę graibyti...

Na, — ir prasidėjo abiejų seniūnų tarpusavės imtynės, nusitęsusios daugiau pusės metų!

Prasidėjo imtynės su visomis diplomatinės gudrybėmis, su intrigomis, su suktybe, klasta, išdavyste, provokacija, pinklėmis... Kova vyko gyvybei ar mirčiai — visiškai taip pat, kaip buliaus su avinu.

Bulius, įsiširdijęs ant kaimyno avino, baubia, mauroja, seiles žemėn varvina, ragais dirvoną plėšia, kojomis kapstosi, — atseit, aviną gąsdina ir dvikovon kviečia. Avinas, pakėlęs galvą, žiūri į kvailiojantį bulių.

— Mee-ee-ee! — sako avinas ir, nesulaukęs tinkamo atsakymo, staiga pasibėgėjęs, — pliaukš! — ragais buliui į pat snukio viršūnę. Bulius apstulbsta iš nustebimo. Išverstomis paraudonavusiomis akimis pažvelgia į klastingąjį aviną, besirengiantį naujam smūgiui:

— Mūūū! — palinguoja bulius galva, — su tokiu niekšu, koku pasirodė esąs avinas, jis daugiau nesimušiąs!

Bulius pasisuka, nutaręs pasišalinti iš kovos lauko. Tuo tarpu pasibėgėdamas avinas — pliaukš! — ragais buliui į užpakalines pakinkles.

Bulius visas virpa iš pasipiktinimo. Bulius neturi priemonių savo paniekai avino elgesiu pasakyti. Bulius bėga nuo avino slėptis į karvių kaimenę.

Va, lygiai kaip tas bulius išėjo ir Lėmanas kovoje su Zelionke. Arno Lėmanas — aukštas, diržingas, plataus veido ir tvirtų žandikaulių, šiek tiek pliktelėjęs, keturių dešimčių metų vyras, iš profesijos — sunkvežimio šoferis. Civiliam gyvenime turėjo bene trejetą žmonių, kiek vaikų — jis niekuomet neskaičiavo, — jo išmanymu, tai buvo moterų reikalas. Bylų nedaug teturėjo. Berods, tikrai du ar tris reicho piliečius buvo nudobęs, ne iš blogos valios, bet kad taip jau išėjo. Galima sakyti, beveik netyčia. Teismas, žinoma, to nepajėgė suprasti ir įkišo vargšą į kvailą kalėjimą. Lagerin pateko jisai taip pat ne iš blogos valios, greičiau — per nesusipratimą. Per vieną ginkluotą įsiveržimą į svetimą butą jisai tik trupučiuką revolveriu atsišaudė ir pasitaikiusį kirvį perkėlė kiton vieton. Užmušti jis nieko tenai neužmušė. Šiaip tikrai trupučiuką... ach, kas per smulkmeniškumas skaičiuoti tokius mažmožius!

Aukščiausias jo pasididžiavimas buvo — jo griausminga gerklė. Retas kuris bulius čempionas būtų galėjęs su juo varžytis balso griausmingumu. Keikias, būdavo, Lėmanas po lagerį, kad net SS sargybiniai, sėdėdami bokšte ant vielų tvoros, nuo tų keiksmų smarvės čiaudėti ima.

Baisiai mėgo jisai garbę ir savo titulą — lagerio seniūnas!

Jo gimimo dieną visi lagerio kaliniai turėjo suruošti jo garbei iškilmingą paradą. Tai buvo gal pats kvailiausias paradas visoje pasaulio istorijoje.

Išsirikiavo keli tūkstančiai katorgininkų-vergų, sveikų, luošų ir visiškai klipatų klipatėlių, kuriuos blokavieji stumdo, biauroja ir lazdomis vanoja... Ir visa šita minia turi žygiuoti pro Lėmaną, aukščiau, ant tam tikro pjedestalo pasistojusį, — turi iškilmingu katorgininkų maršu praeiti. Turi meistriškai — katorgininkiškai pražygiuoti. Turi jo garbei pražygiuodami giesmes katorgininkiškas giedoti. Prošal, pro jį praeidami, turi daryti „Mützen ab“ ir šaukti jo garbei ural!

Lėmanas priiminėjo paradą. Lėmanas džiaugėsi. Lėmanas buvo laimingas. Lėmanui iš pasitenkinimo platusai smakras blizgėjo. Lėmanas buvo kvailas per visą pilvą.

Lėmanas buvo vokiečių patriotas: savo veikloje rėmėsi vokiečių partija, kurios 80—90% buvo kriminalistai ir homoseksualistai.

Jis buvo vokiškai prie šeimos prisirišęs. Baisiai mylėjo jisai vaikus. Teisingiau, vaikų motinas, kol dar vaikų nėra. Pasinaudodamas seniūno teisėmis, susiuostė su moterų bloko viršininke, pani blokova, ir šeimyniškai vertėsi su ja.

Pani blokova — irgi buvo gera! Lenkė, ponija Sofija. Politinė kalinė, lagerin patekusi už politinius lenkų susirinkimus jos bute, — namie palikusi šeimą. Apie penkiasdešimties metų. Sunki. Stora. Raukšlėta. Labai plačiu užpakaliu ir plonais pirštais. Savo išvaizda buvo panaši į karvę po devintojo versio, su akiniais.

Savo bloko moteris labai drąsiai gynė nuo valdžios priekabių ir bausmių, šokdama kaip katė jau

į akis, bet užtat pati savo mergužėlėm snukučius daužė ne blogiau už vyrus blokavus.

Ir ši moteris lenkė šeimyniškai susigyveno su vokiečiu banditu, su lagerio budeliu!

Lėmanui kažkoks šėtonas provokatorius ar pikčiurna juokdarys pakišo išdavikišką mintį — Lėmanas pasidavė piktai pagundai: jisai parašė lagerio valdžiai oficialų prašymą, kad jam oficialiai leistų kartu gyventi su ponia blokova. Tai esą jam būtinai reikalinga meilės ir sveikatos sumetimais. Jeigu, — rašė jis prašyme, — jo šeima kartais dar padidėtų, tai jis apsiimęs visą prieauglį išlaikyti nuosavomis lėšomis.

Majeris, gavęs tokį Lėmano raštą, susiėmė už pilvo, — juoktis jis jau nebegalėjo. Nė netikrines sveikatos, jis nutarė, kad Lėmanas netikėtai pamišo.

Nuo tos dienos Lėmano šaunusai vardas lageryje ėmė smukti ir smukti. Pani blokova, prijuoste šluos-tydama ašaras, tikino, kad visa tai yra — to pra-keikto gyvatės, to Zelionkės, darbas.

Valdžia įsakė Lėmanui nusirišti kaklaryšį, kurį jis savarankiškai buvo pradėjęs nešioti. Liepė jam ka-torgininkiškai nusikirpti plaukus, — ir juos netei-sėtai jis buvo užsiauginęs. Pagaliau pasodino jį į bunkerį.

Viešpatėli saldžiausias! Lagerio seniūnas, prieš kurį mes visi taip žemai galvą lenkėme ir nužemin-tai paradavome, atsidūrė bunkery! Vaje, kas pasau-lyje dedas! Pani blokova apsipylė gailiomis ašaro-mis. Jos margas prijuostėlis visiškai sumirko.

Valdžia padarė Lėmano turto patikrinimą, — jo būta jau keli lagaminai. Kokio gražaus turtelio Lė-

manas buvo jau lageryje susikrovęs! Koks poris tuzinų puikiausių šilkinų kojinių, marškinių, kelnų. Šešios poros puikiausių batų. Kelios poros odinių pirštinių. Keli apsiaustai. Keli kostiumai. Keletas šveicariškų laikrodžių — ir daug kitokio turto, neskaitant tojo, kurį jis jau buvo suspėjęs už lagerio sienų išgabendinti.

Visiem buvo aišku: nusipelnęs pirmasai lagerio budelis jau likviduojamas. Visas klausimas buvo tik tai: kada ir kaip jis savo jaunąsias dieneles pa- baigs.

Baigė tačiau visiškai netikėtai.

Keletą kartų jį su keliolika kitų vokiečių kalinių galvažudžių buvo pasiuntę į Gdanską krapštinėti anglų ir amerikiečių primėtytų bombų, kurios jom skirtu laiku nesiteikė sprogti. Buvo tikėtasi, kad jis tenai su tomis bombomis kaip nors pats susisprog- dins. Vis dėlto neišsisprogdino, žaltys. Apvylė val- džios lūkesčius. Tuomet jį iš lagerio paleido. Bet vėl, — kas tai yra paleido?

Jį pasiuntė į kitą lagerį, Buchenvaldą, Tiurin- gijoje, netoli Veimaro. Buvo tenai tokia savotiška mokyklėlė. Kartkartėmis surinkdavo į ją iš įvairių lagerių nusipelnčius vokiečių galvažudžius, gero- kai juos tenai palamdydavo ir sudarydavo iš jų tokį specialų SS galvažudišką dalinį, kurį tuojau siųsdavo į frontą, į pirmąsias linijas, į pavojingiausias vietas. Jie tenai, žinoma, ir žūdavo, jeigu kas nesugebėdavo pakeliui ar iš fronto pabėgti.

Va, į tokią mokyklėlę ir buvo pasiųstas mūsų la- germaršalas Lėmanas.

Baisiai verkė pani blokova dėl to. Gaila buvo

žiūrėti į tą moterėlę akiniuotąją, pavėlavusios meilės kankinamą.

— Tai vis tas gyvatė, Zelionkė, jai esąs padaręs!

Porai savaičių praslinkus po Lėmano išsiuntimo, pani blokova atkeršijo tam gyvatei, Zelionkei, pačiu žiauriausiu būdu: susidėjo su tuo gyvate, Zelionke, gyventi tokiu pat būdu, kaip prieš tai gyveno su Lėmanu, — visiškai šeimyniškai. Tikrai, tai buvo labai piktas kerštas. Su tokia špėtnybe, kokia buvo pani blokova, meilautis — pasiutęs reikalas.

Tik to gyvatės, Zelionkės, širdis buvo tvirta: ji niekuo nesibiaurėjo.

XXIX. TAS GYVATĖ FRICAS ZELIONKĖ

Fricas Zelionkė — vokietis, kilęs iš Gdansko. Kokių 35—40 metų, vidutinio ūgio, labai gerai subudavotas vyrukas, pasižymėjęs didele fizine jėga. Pagal išmoktą amatą jis buvo mėsinkininkas. Pagal pašaukimą jis buvo Fassadenkletterer — mokėjo sienomis kaip musė laiptuoti. Į kokią trečią ketvirtą mūro aukštą bežiūrint be jokių laiptų užsirepečkindavo. Pagal specialybę jis buvo bankų kasų plėšikas.

Jo paties pasakojimu, mažiausias jo uždarbis buvę aštuoni tūkstančiai markių, didžiausias — devynios dešimtys tūkstančių. Zelionkė dirbdavęs visuomet vienas, bet į lagerį patekęs per jį išdavusias mergas, — neištikimas jis jom buvęs.

Išvykus Lėmanui galvelės guldyti už Trečiąją reichą, Zelionkė pasiliko vienas lagerio seniūnas. Nors lageris kasdien augo, pilnėjo it prūsas prie alaus boso, kasdien plėtės ir turtėjo, Zelionkė išsiversdavo vienas. Jokių pagalbininkų jam nereikėjo.

Žvalus, nusipenėjęs, retai kada kaip reikiant išsipagiriojęs, po lagerį su šunimi vilku ir su bizūnu, iš vielų nupintu, besivalchiojās atrodė kaip argentinieško žirgyno komendantas.

Vaikščiojo po lagerį vis stypinėdamas, it žirgelis bitinėlis, nuo rūtelių vainikėlio prakutęs. Lyg tary-

tum menkas kišenvagis jis būtų buvęs — lyg ant pirštų galų dybčiojās. Bet kišenvagis jis nebuvo. Jis buvo plataus masto galvažudys, tiktai mada jo tokia buvo taip vaikščioti: vis skersas, skersas... O prisėlinęs, būdavo, — žybt! bizūnu per tavo išilgai, — iš karto žinai, su kuo turi reikalą.

Labai gudrus jis buvo, suktas ir klastingas. Bet jeigu, būdavo, jis pasakys: „Gaunerwort“ — žuliko žodis — šventa! Jis jį visuomet išlaikys. Gaunerwortu gali pasitikėti bet kuriuo atveju.

Baisiai jis buvo ambicingas. 1944 metų rudenio jis buvo įsitaisęs organizuoti bokso rungtynes iš kalinų tarpo. Atsirasdavo ir tokių, kurie savo tarpe pasimušti norėjo. Buvo lageryje ir buvusių boksininkų, mėgėjų ir profesionalų. Rungtynėse dalyvavo ir pats Zelionkė. Apie boklą, apie jo techniką jis neturėjo jokio supratimo, — pasitikėjo tiktai savo fizine jėga ir seniūno titulu. Atsirasdavo vienas kitas bokso meisteris, kuris imdavo ir sukdavo Zelionkei snukį. Zelionkė tuomet baisiai išsižeisdavo: kaipgi tai galima esą pačiam seniūnui snukį gurinti!

Rungtynėm pasibaigus, Zelionkė griebdavo savo bizūną ir, dėl ko nors oficialiai prikibęs, imdavo tokį akiplėšą boksininką šutinti: tegu kitą kartą žinos, su kuo turi reikalą ir kad reikia kiekviena valdžia tinkamai gerbti.

1944 metų kovo mėnesį ir patį Zelionkė ištiko nelaimė. Ir jį kartu su trisdešimt kitų vokiškų galvažudžių išvežė į Buchenvaldą, — į tą pačią prakeiktą SS mokyklą, iš kurios tenka stačiai į frontą keliauti, — kuri jau Arno Lėmaną buvo prarijusi.

Zelionkei išvykus, lagerio seniūnu lyg tarytum per kažkokį nesusipratimą buvo paskirtas Hansas Zengeris. Dėl to paskyrimo visas lageris plačiai išsižiojo: čia jau ne prieš gera. Ar tiktai kartais koks komendanto šuva nenudvėsė, kad Zengerį seniūnu paskyrė?!

Zengeris, Karaliaučiaus pirklys juvelyras, pardavinėjęs laikrodžius, auksą ir briliantus, buvo visiškai ramus žmogelis. Ilgesnį laiką buvo jisai šreiberis pas Vacelį Kozlovskį, vėliau buvo pasidaręs blokavas, — juo joks kalinys negalėjo nusiskųsti. Paimdamas lagerio seniūno pareigas, jis atsisakė būti budelis, — ir ši jo sąlyga buvo priimta. Budeliauti sutiko tuomet savanoriškai Vacius Kozlovskis.

Zengeriui pradėjus seniūninkauti, lageris per vieną dieną pasikeitė. Kieme nebesigirdėti jokių muštynių. Nebėra sužeistų. Niekas neberėkia. Gyvena sau žmonės, tarytum čia nėra vieno galvažudžio nebebūtų likę. Visa eina tvarkingai, darniai.

Šitokios padėties Arno Chemnicas ilgai pakęsti negalėjo. Po trijų savaitių paskyrė jisai antrąjį seniūną, padūkusį tirolietį Toni Fabro, pagal išvaizdą — čigono vaiką.

Toni Fabro, pasidaręs lagerio seniūnu, išsitiesė visa nugara. Isterikas, cinikas, melagis ir šiaip išglušėlis nutarė jisai, kad, šuniškai pasitarnaudamas valdžiai, jis gali kartais iš lagerio išsivaduoti. Ėmė šuniškai stengtis. Pasidarė pats begėdiškiausias valdžios šnipas lageryje. Visur landžiojo, šniaukstė, uostė, provokavo, palangėmis tupinėjo.

Tuo tarpu grįžo iš Buchenvaldo patsai Zelionkė. Pasirodė, kad jo praeitis buvo tokia puošni, tokia

turtinga įvykiais, tiek jis visokių bylų buvo turėjęs, kad net SS oficialiai galvažudžių komandai jis pasirodė esąs per didelis razbaininkas, — dėl jo bylų ir bausmių skaičiaus į tą mokyklėlę jo net nepriėmė.

Sužinojęs tokį liūdną savo mielo bičiulio likimą, Chemnicas pasirūpino jį grąžinti atgal į mūsų lagerį.

Zelionkė grįžo labai pasikeitęs. Ir apie Buchenvaldo lagerį jis pasakojo klaikius daiktus, — šiuo metu mudu su juo buvome geri bičiuliai. Jis man kartais net cigaretę duodavo. Ne taip — pačiam iš jo sunkaus sidabrinio portsigaro pasiimti. Ne. Jis pats cigaretę iš portsigaro išimdavo ir numesdavo po kojų man ant žemės. Aš tuoj pašokdavau, pasiimdavau cigaretę ir pasirūpindavau uždegti jo rūkalą, — mudviejų bičiulystė jau buvo pasiekusi tokio aukšto laipsnio! Jis man ir pasakojo baisius daiktus apie Buchenvaldą.

Esą visa Buchenvaldo valdžia besirandanti ne žaliųjų, kaip pas mus, kriminalistų, bet raudonųjų, politinių kalinių, rankose. O raudonieji visi visuomet esą perdėm niekšai. Nuo jų žaliesiems stačiai gyventi nebegalima. Jeigu, sako jisai, koks žaliukas kokiam raudonajam ką nors, pavyzdžiui, dėl juoko nukniaukė ar snukin užvažiavo, tai tučtuojau toksai žaliukas gaunąs pranešimą: jei savo pokštą dar kartą pakartosi, būsi nubaustas. Pasikartojus pokštui, esą žaliukas gaunąs antrą raštą: mirk per tris dienas, — jei numirti pats nesugebėsi, bus tau parūpinta pagalba. Ir mirdavę esą tenai žaliukai kaip musės, — vis tai buvęs prakeiktųjų raudonųjų darbas. Žaliukam Buchenvaldė buvusi tikra katorga... Ten jokios kalinių vienybės nebuvo: žaliukai — sau, raudonieji — sau.

Kas kita esą Štuthofe, kur esanti ir kalinių vienybė, ir teisinga žaliųjų valdžia!

Pakeliui matė jisai, kaip amerikiečiai vidudienį Berlyną bombina:

— Gaunerwort! — kalbėjo Zelionkė, — vokiečiai karą jau prakišo, amerikiečiai bombina totsicher — mirtinai tiksliai.

Zelionkė grįžo labai sublogęs, sunykęs. Prislėgė jį ir įsitikinimas, kad vokiečiai karą prakišo: ir jam, kaip valdžios žmogui, gali tekti paskui atsakyti... Buvo ko susirūpinti!

Grįžus Zelionkei, lageryje buvo du seniūnai: Zengeris ir Fabro. Savaimė pasidarė suprantama, kad vienas iš tų dviejų seniūnų bus tučtuojau suėstas: reikia gi Zelionkei vietos!

Primoj eilėj žūti likimas lėmė Hansui Zengeriui. Jį kuo ramiausiai beeinantį užpuolė staiga Chemnicas: nuvilko jam apsiaustą, numovė batus, — esą visa tai Zengeris neteisėtu būdu buvo lageryje susiorganizavęs, — nors tuo pat būdu, kaip Zengeris, apsivilkimą ir avalynę buvo suorganizavę visi blokavieji, visi kapai ir daugybė kitos lagerinės aristokratijos, kuriai niekuomet nieko bloga už tai neatsitikdavo.

Zengerio daiktuose buvo padaryta krata ir rastas tenai auksinis žiedas. Zengeris bandė įtikinėti, kad jis to žiedo iš viso gyvenime niekuomet nebuvo matęs, bet kas juo tikės! Rasta žiedas — ir baigtal

Vargšą Zengerį tučtuojau aprenė dvokiančiais skarmalais ir išgrūdo į Štuthofo filialą, Hopehilį, — į tą šlykščiausią plytinę, kurion kišdavo už sunkius nusikaltimus pačiame lageryje. Hopehilyje Zengeris

veikiai klipata virto, o Zelionkė grįžo į pirmojo seniūno vietą. Tuomet laimės pakitėjimą gavo pajusti ir padūkęs tirolietis Toni Fabro.

Bene pats Belzebubas iš pavydo bus supainiojęs jo širdelės leistrus. Aistringasai Toni įsimylėjo vieną lagerio merguželę. Kalinę. Lenkaitę. Jauną. Niekosau, apvaliais veideliais. Tikta ta merguželė turėjo jau kitą bernelį nusižiūrėjusi. Lenkišką vaikigalį. Ligoninę dirbusį. Atsiganiusį tokį. Jauną, smagų.

Toni Fabro, kaip lagerio seniūnas, nutarė varžovą pamokyti. Atėjo jisai į ligoninę, pasišaukė lenkelį į koridorių ir smogė jam per žandą. Kol lenkelis atsipeikėjo, kol suvokė, už ką jo žandas dabar taip smarkiai kenčia, Toni Fabro jau buvo dingęs kieme. Tikta toli aistringasai Toni nenuėjo. Aiškiai graužė jį sąžinė: per mažai jis tam latreliui bus užvažiavęs! Ką gi, — nusišluostys jis žandą šlapiu skuduru — ir vėl lįs prie mergaitės. Tai niekaniekis. Ne, — su meilės varžovais šitaip joks padorus vyras nesielgia. Ypač gi — lagerio seniūnas. Kad jau duoti — tai duoti, kad bestija pakinklių nebepavilkėtų!

Sąžinės graužiamas, meilės spirginamas, Toni grįžta atgal į ligoninę — vėl šaukias į koridorių tą bernelį. Tik šitą kartą šis nebeina. Pravėręs duris, jis stačiai šoka į Toni ir savo žvėriškais nagais nuakėja jam visą veidelį.

Prunkščia Toni iš meiliškos apmaudos, visas krauju apsivarvindamas. Tuo tarpu — iš vieno ligoninės durų, iš kitų — iššoka dar keli berneliai, atplėšia Toni švarką ir ima jį velėti, dulkinti, kas — šluotkočiu, kas — pliauska. Privėlėjo, vargšą, pritapijo ir išmetė sukruvintą seniūną pro duris į kiemą.

Skandalas neregėtas ir labai pavojingas. Kruvinos muštynės įvyko ligoninėj, triukšmas — didžiausias, nukentėjo valdžia — lagerio seniūnas!

Ir viso to priežastis — lageryje kuo griežčiausiai draudžiama ir baudžiama: lipšnieji santykiai su moterimis!

Išradingasai Toni Fabro, krypuodamas su apraišiotu subandažuotu snukiu, rado išeitį. Tučtuojau po lagerio vokiškąją dalį išsiplatino gandai, kad esą jį, Toni Fabro, kaip vokiečių, užpuolė lenkai šovinistai ir paskersti norėjo. Jis vos vos iš po lenkiško peilio ištrūkęs...

Vokiečių žaliukų pasipiktinimas tokia lenkų išdavyste buvo itin karštas. Vokiečiai žalieji, susitelkdami krūvelėmis, galanda peilius — lenkus kad piasią — tai piasią! Lenkai taip pat traukia iš pakampių visokius instrumentus — galvažudžiam nepasiduosią.

Visame lageryje aistros verda, kunkuliuoja. Keiksmai, grūmojimai, provokacijos — taip ir pilas. Naujas vokiečių — lenkų karas, atrodo, nebeišvengiamas. Mūsų lietuviškasai blokas — ir tas dėl visa ko užsibarikadavo duris. Ką gi žinai: papiaus, o paskui įrodinėk, kad buvai ne vokiečių ir ne lenkas.

Zelionkė Toni Fabro dėl visa ko paėmė savo apsaugon — savo bloke uždarė jį į prausyklą, kas buvo panašu į karcerį. Toje prausykloje kas savaitę kas nors pasikardavo...

Vokiškoji partija, nebesulaukdama oficialaus karo paskelbimo, avansu sutraškino kaulus vienam lenkui. Jis visiškai niekuo nebuvo kaltas. Dirbo sąžiningai miške savo darbą. Ir pavardė jo buvo visai

ne lenkiška. Ji buvo grynai lietuviška. Tasai lenkas vadinosi Pranaitis, — taip ir dokumentuose buvo parašyta.

Kuo ramiausiai krapštinėjo jis savo kelmą miške. Vienas žaliukas vokiecis iš patriotizmo smogė jam kuoku per galvą, kiti pribėgę žaliukai patraiškino jam kitus kaukelius. Po valandos tasai lenkas su lietuviška pavarde buvo jau ataušęs lavonas.

Nežinia, ar vokiškoji partija, nukariavusi Pranaitį, pasijuto jau pakankamai atkeršijusi už Toni Fabro sužalotą snukį, ar čia įsipynė kitokie politiniai sumetimai, tiktai jos karingasai įkarštis staiga atslūgo. Į bylą įsimaišė Zelionkė, pravedė kvotą ir ėmė griežtai palaikyti lenkų pusę. Čia esą jokio tautinio klausimo nebuvę, tiktai tas trigubas asilas, padūkęs tirolietis tasai, Toni Fabro, kvailiausiu būdu visą košę priviręs.

Savaime aišku, kad Fabro valdžios dienos buvo jau suskaitytos. Netrukus jis buvo išvežtas iš Štuthofa kažkur kitur. Prieš išvažiuodamas, prasėdėjo jisai kelias dienas bunkeryje. Jam išvažiuojant — niekas jam rankos nepadavė: nė vienas kriminalistas, nė pats Zelionkė, nebekalbant jau apie kitos rūšies kalinius.

Lagerio seniūnas vėl liko vienas Zelionkė, veikiai atgavęs savo senąją mušeikos formą, buvusią prieš kelionę į Buchenwaldą.

Veikiai prasidėjo nauja laiminga jo gyvenimo era. Jo galia lageryje dar labiau išaugo. Jis praturtėjo, pasidarė beveik milijonierius. Bet tai — visiškai atskiras reikalas.

Zelionkei išvykus į Buchenvaldą, pani blokova taip pat labai gailiai verkė, kaip ir po Lėmano išvykimo. Paverkė, paverkė — ir nusiramino: ką gi ji kita daugiau galėjo daryti? Juo labiau, kad netrukus pasigavo porą įdomesnių bernužėlių, — atsirado ir tokių amatorių!

Grįžęs iš Buchenvaldo, Zelionkė taip pat susirado jaunesnių mergužėlių, — atrodo, jas jam pasukdavo pani blokova... Šiuo atžvilgiu Zelionkė buvo gausiai aprūpintas, tiksliai jis valdžiai nerašė tokių pareiškimų, kaip tasai bulius Lėmanas.

Taip Zelionkė ir džiaugėsi gyvenimo dovanomis, kol lagerio gyvenimo pabaigoje kaliniai jį patį gyvą suplėšė.

XXX. RAŠTINĖS ŠVIETALAI

Abiejų jo esybės Majerio raštinės dalių viršininkas buvo jaunesnysis SS feldfelis — SS Unterscharführer — B u b l i c a s. Sunku jam, labai sunku buvo šitokio aukšto SS kareiviško laipsnio prisiplakti. Labai ilgai buvo jisai SS Rottenführer — menkas seržantėlis.

Būdavo, ateina jisai į apatinį raštinės skyrių ir skundžias:

— Die andere sind befördert, und ich — saufe, — kiti gauna paaukštinimą, o aš — laku!

Teisybę pasakius, jis nė seržanto vardo nebuvo vertas.

Svarblausios lageryje raštinės viršininkas, o vokiškai taisyklingai rašyti nemokėjo. Nuolat klausdavo kalinių — lenkų ir lietuvių! — kaip kas vokiškai rašyti reikia. Svarbesnius pranešimus jam vokiškai taip pat redaguodavo lenkai ir lietuviai — kaliniai. Pragaras jį žino, kaip su tokiu raštingumu jis galėjo prieš karą pieną savo žmonos krautuvėlėje Gdanske pardalioti?

Lageryje, žinoma, buvo jam lengviau negu žmonos krautuvėlėje. Darbo jis čionai nedirbo beveik jokio, — viską už jį padirbdavo kaliniai. Jis pats gi čia vertėsi laisva prekyba.

Lageryje jisai pusiau slapta laikė laikrodininką meisterį. Dėl valdžios akių priimdavo taisyti laikrodėlius kartais ir iš SS vyrų, daugiausia gi aptarnaudavo karo našles ir gyvanašles. Laikrodžius taisyti jam atsiųsdavo iš Gdansko, iš Berlyno, iš dar tolimesnių vietų, — geri, matyti, buvo laikrodiniai reikalai tuomet Vokietijoje, jei juos taisyti tekdavo siųsti į tokią dvokiančią skylę, kokia buvo Štuthofas. Už laikrodžių pataisymą našlės ir gyvanašlės mokėjo jam ir prekėmis, ir natūra — puikių gausių pajamų jisai turėjo! Tariant jo paties žodžiais, jis pats dažnai nežinodavęs, kokių dalykų jis yra taisytojas — Uhren ar Hurren, — laikrodžių ar lengvosios širdelės moterėlių...

Lageryje termino *vogti* kaip ir nebuvo. Vagis buvo tasai, kur pavagia duonos plutą, ropę kokią, porą bulvelių, dvokiantį pašarinį griežtį. O kas, būdavo, nudžiauna laikrodį kokį, angliškos medžiagos kostiumą, siuvamą mašiną ar motorą, — tas buvo ne vagis; tas buvo *organizatorius*. Vagystė lageryje buvo griežtai draudžiama, bet organizacija — toleruojama. Organizatorius buvo iniciatyvos žmogus. Organizatorius vargšų neskriausdavo, — iš vargšo nėra ko nuorganizuoti. Organizatorius viską organizuodavo iš valdžios, iš SS ar DAW sandėlių.

Kas be ko, nuo organizatorių šiek tiek nukentėdavo ir lagerio vargšai. Kai nuorganizuoja iš virtuvės sandėlių cukraus kokį maišą kitą, margarino, kruopų, duonos — atitinkamu kiekiu kaliniam keliom dienom ar savaitėm porcija sumažinama — ir viskas. Bet tai atsitinka ne iš blogos valios. Nebuvo numatyta iš tokio ir tokio vargšelio duonos kąsnį

nuorganizuoti, — visa pasidaro bendrąja tvarka. Bet šiaip specialiai iš vargšo ką nuorganizuoti — to lageryje nebuvo. Iš vargšo buvo galima tiktai vogti.

Raštinės viršininkas Publicas ir buvo vienas pačių žymiausių organizatorių visame lageryje. Tam reikalui jis turėjo vieną, kartais net du kaliniu pasiuntiniu, privilegijuotomis sąlygomis gyvenančiu. Pasakys, būdavo, Publicas kaliniui, kad jam reikia tokio ir tokio daikto arba tiek ir tiek maisto produktų — ir kalinys turi jam atnešti. Jam visiškai nerūpi, kur tuos daiktus kalinys ims. Kalinys, žinoma, pinigų neturi, — pirkti daiktus jis negi pirsks. Jis turi reikalaujamus daiktus pavogti. Jei jis negali pavogti reikalaujamo daikto, jis turi pavogti kokį nors kitą, už kurį mainais būtų galima gauti reikalaujamas daiktas. Visa ši sudėtinga operacija nebuvo vagystė, visa tai buvo organizacija.

Dviračiai, odos dirbiniai, batai, auksinės plunksnos, apsiaustai, kostiumai, baltiniai, laikrodžiai, žiedai, — visa tai karo metu labai naudingos prekės.

Viena, kas buvo negera, — tai, kad Publicas savo žmonelės labai bijodavo. O stora ji buvo ir pikta! Maždaug kaip gestapo viršininkas. Ir kojos jos buvo kaip kaladės, ir veidelis susiraukšlėjęs, lyg iš šuns gerklės ištrauktas. Ir kalbėti ji žmoniškai nemokėdavo, — vis rėkdavo. Žiauriai tekdavo vargšui Publiceliui už našlių ir gyvanašlių aptarnavimą!

Paskendęs savo bizniuose, Publicas kalinių reikalais visai nesidomėjo ir nieko bloga jiems nedarė. Jis jų ne tik nemušė, — jis ir jų nusižengimų — ne tik pats nematydavo, bet ir kitiems apie tai nieko

niekam nesakydavo. Esesininkui ir dar raštinės viršininkui tai buvo jau labai daug.

Už aiškiai padarytą jam šunybę Publicas, būdavo, retkarčiais esesiškai subliaus, šūktels pusiau juokais:

— Tai ką, ar jūs norite, kad manyje senoji SS dvasia atgytų?

Apsaugok, Viespatiel! Kas tokios biaurybės norės!

Seniau, matyti, jo geroko bandito būta, jei gąsdina jisai savo senąją dvasia! Seniau dirbo jisai kituose lageriuose, ir, tur būt, siuto it avinas, į uodegą įkirptas. Štuthofe jis jau buvo ožys beragis. Jam — bet tik kas nors pašal su sijonu būtų... O man jisai buvo ir visiškai geras.

Kai patekau pas jį dirbti, aš buvau jau klipata kaip reikiant. Išbadėjęs kaip žiurkė bažnyčioj. Sutinusiom kojom, klebatuojančia širdim ir visokiu tenai kinkų drebėjimu. Publicas neversdavo manęs daug dirbti. Dar daugiau, — jis parūpino man pridamus pietus — iš SS virtuvės likučių. Pats kažkur nuorganizavo man karišką katiliuką, kad galėčiau tuos pietus pasiimti.

SS virtuvės pietūs, palyginti su mūsiškiais, lageriniais, buvo šedevras. Tų pietų likučius, — kartais jų būdavo visas bosas, — duodavo beveik visiems kaliniam, dirbantiems raudonuose namuose. Duodavo juos su visos valdžios žinia, bet vis dėlto slapta. Visi viršininkai tai žinojo — jų leidimu tai buvo ir daroma, bet valgyti reikėdavo slapta. Virtuvėje valgyti negalima, reikia išsinešti. Kiti kaliniai valgydavo tuose kambariuose, kuriuose dirba, bet man tai sunkiai buvo įvykdoma. Pas Publicą į raštinę nuolat

užeidavo visokie pareigūnai, Chemnicas, Majeris. O kai jie, būdavo, užaina — nors lįsk su puodu po stalų. Norom nenorom teko pasieškoti pietum patogesnės vietelės. Radau. Puikiai susitvarkiau, — išvietėje. Ten ramu buvo. Balti kokliai, balti aliejiniai dažai. Erdvu. Kiek sunkiau buvo puodas išplauti, bet išmokau ir tai padaryti. Ypatingas tai buvo būdas. Patentas. Taip sau, veltui, dėl gražių akių — nesakomas.

Deja, ši mano idilija turėjo greit baigtis. Toje patogioje vietelėje buvo pagautas vienas garsus kapas sutuoktuvines pareigas beatliekant. Po tokios istorijos iš tosios vietelės buvo išmušami kaliniai, norėję tenai užėiti ir su nekalčiausia intencija, pavyzdžiui, darbo metu dūmelį kitą nutraukti...

Su Bublicu sugyvenome maždaug bičiuliškai, tik-tai dėl bavariečių būdo niekaip negalėdavome taikingai susigiedoti. Aš, keletą gražių metelių praleidęs Bavarijoje, Miunchene bestudijuodamas, buvau Bavarijos mylėtojas. Bublicas keikė bavariečius išsijuosęs, aš juos gyniau susijuosdamas.

— Įsivaizduok, — sako jis man, — kas per šlamštas tie bavariečiai!

Jis, Bublicas, 1940—41 metais dirbęs koncentracijos lageryje, Dachau garsiajame. Dachau — toli nuo Gdansko. Jis buvęs toli nuo savo žmonelės.

— Žinoma, — sako jisai, — jaunam vyrui norisi kartais ir su mergaitėmis, šiaip ir taip, pasivaikštinėti, sakysime... — Bet, — spiaudėsi Bublicas, — kai tik bavariečiai pamato, kad kokia jauna mergaitė vaikšto su vyriškiu SS uniformoj, — tuojau tą mergaitę tėvai išveja iš namų, jos atsižada ir giminės... Kas

per niekšybė! Kodėl tie žalčiai nieko nesako savo mergom, kai jos ulioja su vyriškiais kariuomenės uniformoje?! O kai su SS — šitokią skandalą kelia! Bestijos tokie!

— Pone šarfiureri, — sakau, — pats kaltas buvai: eini pas mergaites ir velkies uniformą... Ką gali žinoti, kur kas kada kaip?..

— Kodėl čia prūsės taip nedaro? Prūsėm — vis tiek...

— Na, apie prūsės bavariečiai, — sakau, — ne-
kaip labai šneka. Jie sako: pakviesk prūsę atsisėsti,
tai ji tuoj ir atsigula...

— O bavarietės — kitokios? — karščiuojasi Bub-
licas. — Va, Miunchene, Bavarijos sostinėje, Ke-
nigsplace, šalia skulptūros muziejaus ir tapybos ga-
lerijos, stovi toksai obeliskas. Kai pro šį obeliską
prošal eina dvidešimties metų bavarietė su rūtelių
vainikėliu, tasai obeliskas ima svyruoti... Bet įsivaiz-
duok, jisai ligšiol nė karto nėra svyravęs!

— Kaipgi jis svyruos, — sakau, — kad tenai
nuolat prošal prūsės vaikšto su SS uniforma!

Apatinės raštinės šefas, lagerio šreibštubės, atseit,
mūsų raštinės, komandos kapas buvo lenkas Augus-
tas Zagorskis, kalinių tarpe vadinamas geležiniu
lagerio kanc'leriu.

Zagorskis — trijų dešimčių penkių metų vy-
ras, juodbruvas, augalotas atletas. Taisyklingi gra-
žūs veido bruožai, gilios atviros akys, didelė protin-
go žmogaus kakta. Prieš karą buvo jisai lenkų pašti-
ninkas-kasininkas Gdanskio mieste, kilęs iš Gdanskio
apylinkių. Lagerin pateko 1939 metais todėl, kad jis
buvo lenkas ir gyveno Gdanske, — buvo jis vienas

pačių pirmųjų lagerio pionierių. Tiktai jo geležinė sveikata, ištvermė ir valia pagelbėjo jam išlikti gyvam. 1941 metais jo giminės buvo išsirūpinę, kad jis būtų iš lagerio paleistas. Tris mėnesius išgyveno jisai laisvėje pas tėvą mažame ūkelyje, — ir vėl jį uždarė į tą patį lagerį. Jis vėl čionai turėjo pereiti įvairias kankinamas pareigas, kol pagaliau pasidarė raštinės kapas. Buvo jisai labai teisingas, sąžiningas ir protingas vyras, — būtų puikus demokratiniam parlamente opozicinės grupės vadas. Dėl jo tvarkinumo ir sąžiningumo valdžia jį labai brangino, — ilgą laiką laikė jį vienoje pačių svarbiausių ir įtakingiausių lagerio vietų. Čia būdamas, galėjo jisai daug kam pagalbos teikti — ir teikdavo jis jos gausiai, daugeliui kalinių stačiai gyvybę išgelbėdamas.

Zagorsio padėjėjas raštinėje buvo Bruno Renkaskis [Bruno Rękajski], — taip pat labai doras ir garbingas vyras, kilęs iš Grudziondzo. Prieš karą buvo jisai lenkų generalinio štabo antrojo skyriaus karininkas, dirbęs Poznanėje. Pasibaigus vokiečių — lenkų karui, vokiečiai jį tučtuojau suėmė, iškėlė jam bylą, kaltindami, kad jis veikęs prieš Trečiojo reicho interesus. Tačiau vietos teismas jį išteisino. Išteisinamąjį sprendimą Berlyno aukščiausioji teismo įstaiga patvirtino, motyvuodama, kad jis teisėtai dirbo karininko darbą valstybėje, kurią Vokietija buvo pripažinusi ir palaikė su ja draugiškus santykius, — dirbo jisai savo krašto gerovei, — už tai vokiečių teismas negalys bausti. Tokio turinio raštą jam įdavė kalėjimo administracija ir atrakino kalėjimo duris. Tačiau už kalėjimo vartų laukė jo gestapo agentai.

Vos peržengusį kalėjimo slenkstį sulaikė jį gestapininkai, atėmė iš jo teismo sprendimo nuorašą ir atgrūdo į Stuthofio lagerį, kur jisai ir plūkėsi ketverius metus.

Protingas, labai geros širdies, labai gyvo temperamento buvo tasai keturių dešimčių metų vyras, nuo vargo jau pradėjęs šiek tiek senti.

Zagorskis ir Renkaiskis — buvo įtakingiausi lagerio lenkų visuomenės nariai. Jų žodis būdavo lemtingas lagerio lenkiškajai politikai. Mane, patekusį į raštinę, priėmė jie su išskėstomis rankomis. Guodė kaip galėdami, darbais neužversdami. Mokė lageriškai dirbti: neskubėti, darbas — ne vilkas — nepabėgsias, o mano sveikata esą jau pabėgusi... Jie priglobė mane, valgydino ir stiprino, padėdami žaizdas išgydyti, — jų šviesus paveikslas neužges mano širdyje, kol ji tik mano krūtinėje plastės!

Jiedu išgyveno lageryje skaudžią tragediją, rimtai nebenorėdami iki karo pabaigos iš lagerio išeiti.

Jiedu abu buvo vedę. Jiedviejų žmonos liko laisvėje. Jos pačios, norėdamos išsilaikyti ir savo vyram kiek galint padėti, turėjo įsidaičinti, — įsivokietinti. O vyrai pasiliko lenkai. Jeigu jie būtų buvę iš lagerio paleisti, jie pas savo šeimas grįžti nebegalėtų. Oficialiai jie buvo lenkai, o žmonos — vokietės, nors ir trečios rūšies. Už lenkų santykius su vokiečiais turėtų abu grįžti į lagerį. O būti laisvėje ir slėptis nuo savo šeimos — taip pat paniekinama kančia.

Geležinis Augustas rimtai įtikinėjo mane, kad visų saugiausia — karo pabaigos laukti kaip tiktai lageryje. Čia esą blogiau jau nebebus. Kas kartas

padėtis vis gerėjanti ir gerėsianti. Jei iki šiol gyvas išlikai, toliau jau nebežūsi. Čia tave nei sąjungininkai bombarduos, nei vokiečiai į SS dalinius mobilizuos, — nei vers tave kokius negarbingus dokumentus pasirašyti.

Aš pasilikau pas juos dirbti ir dirbau iki galo savanoriu — ir tuomet, kai man, kaip garbės katorgininkui, darbas buvo jau nebeprivalomas. Be jokio darbo lageryje sėdėti iš viso labai kvailas reikalas. Garbės katorgininko padėtis — labai opus dalykas. Kiekvieną momentą galėjo tave gražinti į bendrą bloką ir išgrūsti vėl į miško koloną. Pasilikdamas senojoje vietoje, vis daugiau vilties turi ir nenumatytais atvejais joje pasilikti. Pagaliau — čia žmonės tokie geri. Ir iš raštinės — taip toli matyti: visas lageris, visi žmonės, visa tvarka, — visa reikalingoji medžiaga...

XXXI. POLITINIAI KATORGININKAI

Visi lagerio kaliniai buvo suskirstyti pagal „nusikaltimo“ rūšį ir dėvėjo atitinkamos spalvos trikampį šalia numerio ant krūtinės ir ant kelnų kiškos, nors lageryje jie buvo traktuojami, skiriami į darbus ir baudžiami visi vienodai. Šiokių tokių privilegijų turėdavo tikrai vokiečiai kriminalistai.

Visų svarbiausia bent — visų gausiausia kalinių rūšis buvo politiniai, oficialiai vadinami „schutzhaft-politisch“. Visi jie nešiojo raudoną trikampį. Visi jie buvo pasmerkti sėdėti lageryje, jei tik liks gyvi, mažiausia, iki karo pabaigos. „Nusikaltimų“ atžvilgiu politinių kalinių sąstatas buvo itin įvairus. Buvo čia įvairių tautų politiniai veikėjai, bet buvo ir žmonės, kurie niekuomet nieko bendra su politika neturėjo.

Iš vokiečių čia buvo vienas kitas likęs senųjų vokiečių kairiųjų partijų atstovas, koks centro partijos veikėjas, — ir dar šis tas. Buvo vienas net iš pirmųjų dešimties nacionalsocialistų partijos narių, artimas Hitlerio bendradarbis, buvęs nacių oficiozo „Angriff“ laikraščio redaktorius. Vadinosi jisai Fejus [Vey], po įvairius lagerius seniai besibastęs. Tai buvo apie penkiasdešimt metų vyras, augalotas, petingas, tik po lagerius šiek tiek sunykęs. Jis buvo puikus mitinginis oratorius, turėjęs griausmingą bal-

są ir aiškią tareną, aštrų sąmojį, smailų liežuvį. Tai buvo itin gabus demagogas, stačiai demagogijos klasikas.

Su Hitleriu susipyko jisai dėl politikos Vatikano reikalu, — baisiai siuto jisai prieš Vatikaną ir iš viso prieš krikščionis, jo žodžiais tariant, „žydiško Dievo garbintojus“. Jis turėjo savo teoriją ir jėzuitų reikalu: visas karas esąs tiktai jėzuitų intrigų vaisius. Čionai jėzuitai esą dirba išvien su masonais, — ir vieni, ir kiti esą tas pats žydiškas velnias...

Ir po lagerį besivalkiodamas, Fejus buvo pasiutęs rasistas, — didžiavosi jisai arijų rase, kurią jis dar vadino nordische — šiaurinė. Ir mane labai vertino už tai, kad aš buvau, kaip jam atrodė, būdingas šiaurinės rasės padaras.

Buvo čia ir neaiškos praeities sanitarijos leitenantas, civiliam gyvenime sodų architektas, vokietis Ničė [Nietsche]. Dalyvavęs kare, sužeistas, turėjęs sužalotą šlaunį, invalidas jau. Gyrėsi, į lagerį esąs patekęs už intymius santykius su lenkaitėmis... Kaune, kur jam esą sužalotą koją gydė. Tačiau, atrodo, kaltos buvo čia ne tiek lenkaitės, kiek... kokainas. Taip bent jo bylos kaltinamuose dokumentuose buvo parašyta.

Ničė skelbė savotišką teoriją, kad vokiečiai karo nieku būdu negalį pralaimėti. Esą tai kas, kad karo laukuose vokiečiai karą prakiš, — tai nieko esą nereiškia. Tegu, sako, rusai okupuos visą Vokietiją. Vokietija, kaip ir visa Europa, pasidarys komunistiška. Vokietija vis tiek bus Europos centras. Kadangi Vokietija turi labai gabią ir gausią inteligentiją, vokiečiai per ją turėsia labai didelės įtakos

Maskvai, faktinai — vis tiek vokiečiai valdysią Europą. Šios pažiūros prisilaikė ne vienas Ničė. Ši teorija iš viso buvo gana populiari vokiečių tarpe. Ją dėstė man net vienas senas vokiečių komunistų partijos narys.

Buvo čia dar gyvas likęs generolo Šleicherio adjutantas, leitenantas Resleris [Rössler], dešimtį metų prasimaivęs po lagerius. Jis buvo gal pats intelligentiškiausias vokietis visame lageryje. Laikės nušaliai nuo kitų vokiečių. Varė itin atkaklią kovą prieš vokiečių banditų partiją. Kadangi lagerio valdžia tuos banditus kaip tiktai rėmė, Reslerio pastangos nueidavo niekais. Jis buvo užėmęs itin atsakingą vietą, jis buvo arbeitseinzaco, darbo biuro, kapas, faktinai buvo viso biuro vedėjas. Kalinio į tą ar kitą darbą paskyrimas buvo gyvenimo ar mirties klausimas. Todėl tad nuo Reslerio priklausė daugelio daugelio gyvybiniai reikalai. Jis buvo labai humaniško pažiūrų vyras, atmintinai mokėjęs pusę Šilerio veikalų ir nuolat juos citavęs, — ir parašęs vergišką, beviltiškai kvailą, niekingą Štuthofio lagerio kalinių himną, kuris dažnai tekdavo po apelio visiems kalniam giedoti.

Vokiečių politinių kalinių Štuthofe buvo maža, įdomesnių egzempliorių jų tarpe — dar mažiau.

Pagrindinę politinių kalinių masę sudarė lenkai ir rusai, — jų gi lageryje buvo visų daugiausia. Na, ir kitų tautų kaliniai, išskiriant žydus ir čigonus, buvo beveik išimtinai politiniai. Tačiau jų kalinimo priežastys buvo labai skirtingos.

Priklausymas slaptom politinėm organizacijom, pasipriešinimas vokiečių okupacinei valdžiai, pri-

klausymas partizanam ir santykių su jais palaikymas, atsišaukimų platinimas, užsienio radijo klausymas — na, visa tai suprantamos kalinimo priežastys.

Bylose gana dažnai kalinimo priežastis buvo nurodoma: Staatsbeträchtliche arba Staatsfeindliche Äusserungen — valstybei nedraugingi išsireiškimai, kurie labai dažnai buvo pasakyti tiktai privačiuose laiškuose. Arba: politisch nicht einwandfrei, — politiškai ne be priekaištų; kartais pilietis buvo tiktai įtariamas, kad jis politiškai esąs ne be priekaištų — ir važiuodavo už tai į lagerį, mažiausia, iki karo pabaigos, faktinai dažnai jam tai reikėdavo: mirties bausmė. Arba: unerlaubtes Musizieren — nepavelytas muzikavimas. Ką jis tenai, kur ir kaip muzikavo — perkūnas jį žino, bet vis dėlto atvažiavo į lagerį, virto klipata ir mirė patvory, — tai tau ir muzika! Arba: unerlaubtes Aufenthalt auf dem Bahnhof — buvimas geležinkelio stotyje be leidimo. Šis mėgėjas žiopsoti į išvažiuojančią publiką lageryje taip pat mirė.

Lenkus sodindavo į lagerį dar ir už tai, kad jie atsisakydavo užsirašyti vokiečiais, — dokumentuose buvo žymima: Volksliste abgelehnt — atmetė pasiūlymą įsivokietinti. Už tokį akiplėšiškumą buvo taip pat faktinai skiriama mirties bausmė.

Žymus skaičius buvo dar rasinės politikos aukų — vokiečių, lenkų ir rusų.

Vokiečius sodino lagerin už tai, kad jie turėjo santykių su lenkėm ar rusėm, o lenkus ir rusus — už santykius su vokiečiais. Čia ėjo bendra tvarka vienu ir kitu vyrai ir moterys. Kartais šioje srityje atsitikdavo gana painių dalykelių.

Sėdėjo toksai vokiečių monteris, faktinai — buvęs lenkas, tik susivokietinęs. Laisvėje jisai turėjo lenkaitę sužadėtinę. Už santykius su ja jis pateko į lagerį. Išsėdėjęs čionai dvejus metus, jis gauna staiga pranešimą iš gestapo: jis esąs jau laisvas, jis galės jau važiuoti namo ir vesti savo sužadėtinę — ji esanti jau išvokietinusi, — dabar santykiai su ja jau nebebaudžiami.

Gavęs tokį pranešimą, tasai monteris keikiasi, kad net sienos linksta. Kuriems velniam jis dvejus metus lageryje atpliekė? Ir jis dabar ves tą savo seną sužadėtinę, kad jis lageryje jau spėjo išgyti naują, — jaunesnę ir meilesnę! Išvažiudamas jisai keikės ir koliojos, kad jo besiklausant viduriai gedo...

Buvo čia dar toks vokiečių, Rytprūsių baronas, — apšepęs, nusipešęs, kokių šešių dešimtų metų išsigimėlis. Pateko už meilės ryšius su tarnaitė lenke.

— Na, barone, — sakau jam, — kaipgi čia tau dabar senatvėje pasitaikė tokia nuodėmė?

— Po velnių, kokia senatvė?! — nusistebėjo jisai, — aš dar visai pajėgus, o mano žmona jau dveji metai serga. Ką gi aš galėjau daryti?

— Žinoma, žinoma, — sakau, — ponio baronienė pati kalta, kad užsimanė sirgti ne laiku...

Gailiai atsidusęs, sako jis vėl man:

— O kaip ten pas jus Lietuvoje sekasi vokiečių kolonistams?

Esą jis, išėjęs iš lagerio, norėtų važiuoti Lietuvos kolonizuoti.

— O, — sakau, — neblogai sekas, maždaug vidutiniškai. Kai kurie iš jų jau pakarti, kitiems karti

šakos jau parinktos... Kas liečia tave, tai beržo šakos tau bus gaila. Pakars tave ant tvoros.

Nuo tos dienos baronas su manimi nebeprisveikino. Juo labiau, kad jis netrukus trim dienom buvo pasodintas už vagystę į bunkerį, ir jis įtarė, kad tai buvo mano intrigų vaisius...

Kaltinamieji dėl vokiškos rasės gadinimo buvo daugiausia svetimšaliai darbininkai. Tik naciški įstatymai ne visas tautas vienodai traktavo. Už meiliškus santykius su vokiečiais lagerio kančiomis bausdavo tiktai rusus ir lenkus, kitų gi tautų žmonėm nieko nedarydavo. Net nacių taip nemėgiamieji žydai — ir tie nevysi vienodai buvo traktuojami. Tuo tarpu kai Rytų Europos žydai už santykius su vokiečiais buvo žudomi, pačios Vokietijos žydai už tai gaudavo tiktai lagerį, o Prancūzijos ir Olandijos žydai — ir be lagerio gyvi išlikdavo.

Pagal rasės gadinimo paragrafą į Stuthofą rusų ir lenkų darbininkai buvo gabenami paprastai šitokia tvarka. Išveždavo juos į ūkius darbams. Vyrų iš tų ūkių buvo paimti į karą, namie buvo vienos moterys. Čia velnias ne kartą ir pasukdavo pagundą. Bet, reikia pripažinti, vokiečiams buvo gana ištikimos savo mylimiesiems. Jos savo nuodėmės bendrininkų ir lageryje neužmiršdavo. Jos, rizikuodamos pačios patekti į lagerį, atsiųsdavo jiems siuntinių.

Rusus atsiųsdavo dar iš karo belaisvių lagerių. Esą jie tenai prieš naciškus dėsnius nusikalsdavę, komunistinę propagandą varydavę, — mūsų lageris jiems buvo už tai pabaudai skirtas.

Sėdėjo čia ir viena tokia vokiečių jaunavedžių porelė, iš Gdansko miesto, Brevs pavarde. Žmona,

penkių dešimčių metų, gerokai pasidėvėjusi moteris, atsisėdo už tai, kad turėjo labai lipšnią širdį, nuolat įsipainiodavo į meilės istorijas su lenkais. Jos vyrą gi patupdė už tai, kad jis savo aistringosios žmonelės nesuvaldo. Vienas vokiečių katalikų kunigas pakliuvo už tai, kad žydo vaiką pakrikštijo. Iš viso, už žydų globojimą daug kas buvo lageryje atsidūręs. Viena moteris rusė, inžinierė, pateko už tai, kad karvių melžti nemokėjo. Labai dažnai, būdavo, vokiečių ūkininkai, nenorėdami darbininkui algos mokėti ar žiemą maitinti jo, dėl kokio nors niekaniekio prikibdavo ir įskųsdavo policijai — ir darbininkas važiuodavo į lagerį kaip politinis kalinys.

Pateko į lagerį ir fašistinės Italijos vicekonsulas Gdanske. Jis 1943 metais, vasarą išvažiuodamas atostogų, savo gyvenamąją vilą buvo išnuomavęs vienam gestapininkui. Grįžęs iš atostogų, jis nori gyventi savo viloje, bet gestapininkas jo jau nebeįsileidžia. Patraukęs gestapininką į teismą, jis bylą laimėjo, bet už tą laimėjimą patsai atsidūrė koncentracijos lageryje, — gestapininkas pasiliko jo viloje gyventi.

Kai vokiečiai pradėjo trauktis iš Rusijos okupuotųjų sričių, likusius civilius gyventojus ėmė varyti į Vokietiją. Daugelis tų gyventojų buvo atgabenta į koncentracijos lagerį. Suėmimo priežastis dokumentuose buvo atžymėta: evakuacija!

Patekdavo čia moterys su mažais vaikais, net žindomais kūdikiais. Kūdikis — taip pat žmogiškas vienetas, gaudavo ir jisai numerį, o prie numerio — trikampį, — kaipgi kitaip? Bet kokį gi trikampį jam duosi? Jis gi dar ne vagis, ne biblijos tyrinėtojas. Ir

duodavo kūdikiui raudoną trikampį — politinio nusikaltėlio! Tas pat būdavo ir su tais piliečiais, kurie lageryje gimdavo.

Nėščių moterų paprastai į lagerį nepriimdavo. Majeris, būdavo, nuolat keikias:

— Kiek kartų sakiau gestapo viršininkui, kad man nėščių moterų nesiųstų! Pas mane koncentracijos lageris, o ne vaikų darželis!

Nėščias moteris jis paprastai grąžindavo atgal gestapui. Bet vis dėlto ir nėščia viena kita patekdavo. Atsitikdavo, kad būsimoji karta ir pačiame lageryje buvo jau užplanuojama. Lageryje gimęs pilietis gaudavo taip pat raudoną trikampį, — jis jau iš prigimimo buvo politinis nusikaltėlis, Trečiojo reicho pikčiausias nedraugas.

Buvo didelis būrys prancūzų ir latvių, buvusių vokiečių SS tarnyboje, atėjusių net su SS uniforma, — jie buvo taip pat politiniai nusikaltėliai. Buvo du latviai iš Berlyno, net gestapiško SD karininkai, išėję specialius gestapiškus kursus, į Štuthofą patekę už girtus debošus, — jie buvo taip pat politiniai kartorininkai!

Pyliavų valdžiai neatidavę buvo visi politiniai. Taip pat politiniai be išimties buvo ir samagono varytojai, — lageris turėjo puikių samagono meistrų, ypač iš Gardino srities. Ilgainiui lageryje ėmė veikti net keli slapti samagono bravorėliai. Arkliavagiai, šmugelninkai, spekuliantai — taip pat priklausė politinių kalinių brolijai. Čia buvo ir tokie, kurie paduodavo aukštesnei įstaigai skundus dėl neteisėtų valdžios veiksmų, pavyzdžiui, dėl neteisingo mokesčių paskirstymo. Politinis buvo ir Deutsch-Eylau

miesto didžiausio viešbučio savininkas, Oskaras Bebnau [Oscar Bebnau], nudžiovęs, tarp kita ko, visą vagoną mėsos, nacių partijos narys, sėdėjęs todėl neilgai — vos pusę metų. Sėdėjo jisai mūsų raštinėje, nieko nedirbdamas, besiversdamas organizavimu ko nors paėsti: storas buvo kaip dramblys ir rijo kaip smakas.

Prostitutės pradžioje buvo įrašomos kaip darbo vengias elementas — Arbeitsschau. Jos tačiau dėl to protestavo. Jos darbo nevengiančios, ir jos dirbančios — ir dar kaip! Vėliau ir jos buvo perkeltos į politinę grupę. Iš Vilniaus atvežtosios tokios dailios lenkiškai kalbančios juodbruvaitės buvo visos politinės mergužėlės.

Politinis buvo ir Vilis Freivaldas [Willi Freiwald], iš profesijos — karvių melžėjas, iš pašaukimo — donžuanas, iš gyvenimo būdo — gatvės muzikantas valkata. Kažkur prie Kelno karves bemelždamas, jis jom kažką apie nacių tėvynę padainavo, kad jos pieno daugiau duotų, — ir atsidūrė lageryje — buvo politinis muzikantas ir valkata.

Kartą atvarė į lagerį tokį persimetusį, apykreivų pilietį. Jo dokumentuose kažkas nei šis, nei tas įrašyta: kažkokie neaiškūs santykiai su gaspadoriaus telyčia.

— Vaje, vaje! — kraipo galvą feldfelis Kenigas, dokumentus vartydamas, — ką mes su tavimi čia veiksime? Lageryje mes telyčios neturime... Ar nenori kartais katino? — prunkščia Kenigas, išrašydamas jam raudoną trikampį.

Ir tas latrelis buvo taip pat politinis nusikaltėlis, — rasę gadino, bestiją!

XXXII. BIBELFORŠERIAI

Bibelforscher — biblijos tyrinėtojas — tai buvo taip pat nusikaltimo ir arešto rūšis. Tačiau jie patys, bibelforšeriai, to nusikaltimu nelaikydavo, — jie tuo didžiuodavos.

Anketoje, kur buvo žymima religija, jie išdidžiai rašydavo: bibelforšeris.

Tai buvo protestantų sektantai, daugiausia pasidarbavę Rytprūsius ir Lenkijos žemėje. Daugumas jų buvo vokiečiai, bet buvo jų tarpe ir vienas kitas lenkas. Jų lageryje buvo nedaug, vos kelios dešimtys vyrų ir moterų, bet užtat visi jie buvo puikiai išsilaukę egzemplioriai, — vienas už kitą įdomesnis, ypač psichopatologui.

Bibelforšeriai vaikštinėjo su violetinės spalvos trikampiu.

Bibelforšeriai jokios dvasinės vyresnybės, kunigų ir vyskupų, nepripažindavo, — kiekvienas jų sau buvo vadas ir vyskupas. Visi esą pas juos lygūs. Bet tai buvo tiktai žodžiai. Buvo jų tarpe keli, ėję lyg kunigų pareigas, o vienas buvo jų stačiai lyg vyskupas ar dar mandresnis. Visi jie būdavo neišpaskaitai plepūs, — plepumas, atrodo, buvo vienas esminių jų tikybos požymių. O jų vadovų liežuvis — stačiai nebūdavo kur dingti nuo jo! Dar nepažinodamas jų būdo, kartais, būdavo, netyčia prakalbinda-

vau, — ilgai vargau, kol suradau priemonių nuo jų atsikratyti. Priūžia, pripurkščia visą galvą, — kelias naktis iš eilės vaidenasi bibelforšeris. Nėra jokios galimybės baigti su jais kalba. Bet vieno dalyko jie negalėdavo pakęsti. Teologinio ginčo pačiame įkarštyje aš būdavo, pridedu pirštą prie kaktos ir labai susirūpinęs paklausiu:

— Na, gerai, aš sutinku, — aš visuomet su kiekvieno asilo nuomone sutikdavau, — aš sutinku, viskas gerai... Bet man viena tiktai neaišku — kokia kalba velniai pragare kalbasi savo tarpe ir su savo katorgininkais, kad ir bibelforšeriais?

Va, šio klausimo bibelforšeriai tai ir nepakęsdavo. Pyko ir spiaudės. Jie tuomet įsitikindavo, kad aš esu paskutinis latras, visiškai netinkąs būsimajai Jehovos karalystei, ir kad niekuomet iš manęs neišeis padorus bibelforšeris. Po tokio klausimo jie dūlindavo nuo manęs ir ilgesniam laikui palikdavo ramybėje.

Bibelforšeriai buvo labai smarkiai nusiteikę prieš popiežių ir iš viso prieš katalikus. Kam-kam, bet katalikam jie buvo jau iš anksto nužiūrėję vietą pragare — pačią nepadoriausią. Be to dar, jie visi buvo pacifistai. Atsisakydavo jie eiti į kariuomenę, ypač gi — į karą. Va, dėl šio pastarojo jų mokslo savumo ir nemėgo jų hitlerinė valdžia, grūdė juos į lagerį.

Stuthofo bibelforšerių dvasios vadovas, lyg ir vyskupas, buvo žemo ūgio, apyžilis platokas vyrukas, M e n k e [Mehnke] vadinamas, kilęs iš Rytprūsių, iš Lietuvos pasienio. Lageryje jisai garsėjo kaip vienas pačių gabiausių organizatorių ir melagių, —

gyveno jisai puikiai, nors nuolat buvo varinėjamas iš vieno darbo į kitą. Jis visur visuomet sugebėdavo turtingai ir sočiai įsitaisyti. Ar tik nebus Jehova specialiai jį globojęs šiuo žygiu?

Pats jis savo pamokslais tikėjo ar netikėjo, griausmas jį žino, bet mum visiems nepaliaujamai skelbė, kad tučtuojau po karo išgyvensianti žemėje pono Dievo karalystė. Pats Jehova žemės santvarkai vadovausiąs. Taip biblijoje esą parašyta. Na, gal ir ne visai taip, žodis žodin, bet maždaug panašiai. Betyrinėjant bibliją, visuomet, sako, taip išeina...

— Na, jeigu taip, tai tu, — sakau, — Mėnke, tikrai jau būsi jo šventenybės pono Jehovos ministeris pirmininkas.

— Che-che-chel! — krizeno patenkintas Mėnkė, — ne... kurgi aš... yra geresnių...

Krizenti tai krizeno jisai, bet jo kaktoje tuomet būdavo aiškiai parašyta: „O vis dėlto būtų neblogai pabūti jo šventenybės ministeriu pirmininku! Kur pagaliau Jehova ir gaus geresnį ministrą?“

— Ne, Mėnke, — sakau aš jam, — aš esu įsitikinęs respublikonas ir tavo valdomoj karalystėj revoliuciją kelsiu...

— Perkūnas tave nutrenks ir liežuvis tau nušus už tokias kalbas, — papykdavo Mėnkė ir, išdidžiai iškėlęs galvą, eidavo lauk iš raštinės.

Tokie palaidūnai, kaip aš, esą jam ne kompanija!

Kitas įžymus bibelforšeris buvo labai gyvo temperamento sudžiūvėlis juodžkis, Lodzės pilietis, Rabinezė [Rabinöse]. Lenkas jis buvo ar vokietis, jis pats nežinojo. Atrodo, gimė jis kažkur netoli Izraelio pastogės. Jam pokarinė žemės santvarka mažai te-

rūpėjo. Jis labiau buvo susižavėjęs kitais bibelforšerizmo privačumais, ypač taisiais, pagal kuriuos buvo galima gana laisvai santykiauti su moterimis, — su savom ir svetimom. Santykiai tie esą visiškai laisvi. Žinoma, čia nieko nesą tokio, kas būtų bloga. Viskas esą eina pagal bibliją...

— Tai ką, — sakau aš jam, — tai jūs su moterimis bibliją ir krūmuose skaitote?

— Che-che-che! — juokėsi Rabinezė. Tiesioginiai neatsakė į mano klausimą. Gal jis ir skaito tenai krūmuose bibliją, — kas jį pagaliau gali žinoti?

Seštadieniais mūsų bibelforšeriai susirinkdavo pas lagerio kurpių. Ir jis buvo bibelforšeris. Bibliją gal ir gerai studijavo, bet batus siuvo visiškai nekaip. Senas jisai jau buvo. Raukšlėtas toksai, susiraukęs, sukiūžusiu veidu. Tiktai šypseną jis labai mielą turėjo. Niekas jam batų siūti ir nedavė. Jis su visa savo darbo komanda vertėsi sudriskusių batų ir sup'ušijusių klumpių lopymu.

Nežinia nuo kurių laikų lageryje riogsojo didžiulės senų batų ir klumpių stirtos. Iš tenai jisai ir imdavo savo darbą. Kartais, matyti, pasiimdavo ir iš kitų, tikresnių, šaltinių. Kas dieną jo komandos darbininkai atveždavo keletą vežimėlių taisytinų kojos šarvų. Už lašinių bryzelę, — lašiniai bibelforšeriam nedraudžiama, net patartina būdavo, — už lašinių bryzelę kasdien jis duodavo mum po maišą tokių batų. Gyvenome mes su juo visai kaimynystėje, per lentų sieną tiktai. Tais batais mes kūrendavome savo pečių, — kas pietus, kas jovalą sau kokį virdavo. Kūrenamų batų tarpe atsirasdavo ir visiškai gerų. Atsirasdavo net visiškai naujų kaliošų, kuriuos iš-

dalindavome neturintiems apavo lietuviams kaliniams. Per bibelforšerio malonę malkomis per vasarą rūpintis nereikėjo, nors mūsų pečius kūrenos be pertraukos nuo ryto iki vakaro, — visų puodai gi netilpdavo iš karto ant pečiaus.

Kaimynystė su tuo bibelforšeriu buvo visiškai patogi. Vargas tikrai, kad iš tų senų klumpių blakės pro sieną lisdavo ištisomis divizijomis. Ir baisiai alkanos jos buvo, kad jas kur perkūnas!

Tad, va, pas šitą kurpių po visų patikrinimų šeštadieniais ir rinkdavosi lagerio bibelforšerių parapija. Jie tenai susirinkę bibliją skaitė ir blynus kepte iš nuorganizuotos virtuvėje medžiagos, — tokie dalykai pagal jų įsitikinimą biblijai neprieštaravo. Bibliją jie man nuolat siūlydavo, bet blynų niekuomet neduodavo.

Moterų barakuose taip pat ramybės nebuvo. Tenai viešpatavo bibelforšerė Frau Belenke. Tai buvo aukšta, atletiskai tvirto kūno sudėjimo, matyti, kadaise buvusi graži moteris vokietė. Labai energinga ir stačiai baisiai plepi moteris. Jos vyras buvo taip pat bibelforšeris, — oho, pabandytų jisai, turėdamas tokią žmonelę, biblijos netyrinėti! Tikrai jisai, dėl visa ko, sėdėjo ne Štuthofe, bet Dachau lageryje, — ten jam buvo ramiau. Paklusnus vyras buvo, nors ir bailys. Tačiau iš jos vaikų nieko doro neišėjo, — nė vieno iš jų bibelforšeriauti poniam Belenke priversti nepajėgė.

— Neklauso, latrai, pasidavę šėtoniškai pagundai, — ne kartą gailiai nusiskųsdavo jinai ir reikšdavo noro daugiau vaikų nebeturėti.

Ne kartą Majeris, Berlyno liepiamas, pasikviesdavo ponią Belenke pasišnekėti bibelforšerizmo reikalais, — tai buvo viena iš jo, kaip politinio auklėtojo, pareigų.

— Gi vaikus vienus namie palikai, — sakydavo jis jai, — reikia gi vaikai auginti. Be priežiūros jie galvažudžiais virs. Pasirašyk, kad atsisakai savo bibelforšeriškų kvailysčių — ir tučtuojau paleisiu važiuoti namo.

Poniai Belenke to tiktai ir tereikėdavo. Ji tuomet visu savo milžinišku temperamentu šokdavo įrodinėti, kad visų kvailiausias daiktas pasaulyje yra nacionalsocializmas.

— Kokią teisę jūs, budeliai, turite, — šaukdavo ji Majeriui, grūmodama vyrišku kumščiu, — uždarinėti žmones į lagerius ir kankinti?! Tai jus, galvažudžius, visus nacius, reikia suvaryti į lagerius ir į krematoriumus! Aš jums sakau, ateis diena, kada jūs atsisėsite mano vietoje, — ji jau nebetoli, toji diena! Nesirašysiu jokių jūsų šunlapių! Aš palauksiu tos dienos, kada jus, budelius, visus iškars ir aš išėsiu iš lagerio be jokio parašo!

Majeris, jos riksmo apglušintas, šaukia:

— Lauk iš kambario tu, sena ragana!

Ponia Belenke ne iš tokių, kad Majerio nusigąstų. Ji rėkia dar garsiau. Majerio padėtis visiškai apverktina: negi jis mušis su sena boba... Na, ir susimušus — nežinia, kuo viskas galėtų baigtis: sudžiūvęs Majeris prieš atletiską ponios Belenke figūrą atrodė toks sliekas nabagėlis!

Ponia Belenke rėkia vis garsiau ir garsiau, grūmoja vis žiauresniu ir žiauresniu Jehovos kerštu.

Majeris bąla ir mėlynuoja. Majeris užsikemša ausis. Majeris pats rėkia it skerdžiamas tekis:

— Lauk! Lauk! Lauk!

Majeris jau ir keiktis nebeišgali. Nebemoka. Majeris jau paspringo. Nebeišrėkia. Majeris pats stri-magalviais lekia iš savo tarnybinio kabineto.

Ponia Belenke, likusi viena Majerio kabinete, lengviau atsidūsta.

— Tfu, niekšai kokie! — dar kartą palengvina ji savo dūšią Jehovos garbei ir eina prie savo nuola-tinio darbo — elektros motoro — pumpuoti vandenį lageriui.

XXXIII. NUO KLEBONO IKI ČIGONO

Geistliche — dvasininkai. Ši kalinių, tiksliau, arešto rūšis, Haftart, buvo įvesta tiktai 1944 metų vasarą. Iki šiol visi dvasininkai ėjo bendra tvarka kaip politiniai nusikaltėliai, buvo bendrai varomi prie darbų ir mušami. Dabar jiems lagerio darbas nebebuvo privalomas, tik kas norėjo — savo noru galėjo dirbti. Kas norėjo — galėjo sau trintis be darbo po lagerį ir politikuoti. Dabar jie galėjo net savo tikybinės apeigas atlikinėti. Žinoma, slapta ar pusiau slapta, bet vis dėlto galėjo. Seniau apie tai ir pagalvoti buvo sunku.

1942 metais buvo kaliniam paskelbta: kas nori kalėdinių mišių pasiklausyti, tegu išsirikiuoja kieme aštuntą valandą vakaro. Išsirikiavo beveik visi lagerio katalikai. Aštuntą valandą vakaro išsirikiavę, jie turėjo išstovėti šaltyje iki aštuntos valandos ryto — tuo kalėdinės mišios ir pasibaigė.

1944 metais kunigų lageryje buvo devynetas: du lietuviai, vienas vokiečių, visi kiti — lenkai su kašubais.

Kadangi bibelforšeriai kunigų luomo nepripažindavo, tai Majeris ir Mėnkės su Rabineze nepripažino kunigais dvasininkais, — jie turėjo likti paprasti eiliniai kaliniai. Jie kartais net galvojo: ar nebūtų

gerai šiek tiek reformuoti bibelforšerizmo mokslas — imti ir pripažinti dvasininkų pirmenybę?

Dvasininkai dėvėjo raudoną trikampį, kaip visi politiniai kaliniai.

Asoziale — asocialusai elementas. Jie dar kartais buvo vadinami Arbeitsscheue — darbo vengia, tinginiai, taip sakant. Jų buvo nedaug. Visi vokiečiai. Jų tarpe — keletas prostitučių.

Pats žymiausias asocialinių tarpe buvo Estijos vokiečių Edgaras Milleris [Edgar Miller]. Pagal išeitą mokslą — aptiekininkas, Estijos kariuomenėje prisi-tarnavęs iki vyresniojo leitenanto ar kapitono laipsnio, buvęs, kaip jis pats gyrėsi, Estijos žymiausio generolo, Laidonerio, sekretorius, ar bent jo raštinėje dirbęs, — gerai mokėjęs estiškai, latviškai, rusiškai.

Lagerin pateko už neišbrendamą girtuoklystę. Ir lageryje — retai kada išsipagiriodavo. Kaip labai linksmo būdo girtuoklėlis jis lageryje buvo gana mėgiamas kolega.

Ilgą laiką jisai buvo lagerio SS ligoninės aptiekininkas. Kartą išlakė jisai visą buvusį aptiekoje spiritą, pridarė skandalų ir nugriuvo prie lagerio iškilmingųjų vartų. Rado jį tenai begulintį Majeris su Chemnicu, — niurkė jie jį, niurkė, prie šulinio pri-tempė! Chemnicas Milerį laikė, Majeris vandens pumpavo — ir nieko negalėjo jie jam padaryti! Guli Milleris kryžiumi prie šulinio, nosimi į klaną putas pučia — ir ką tu jam!

Majeris su Chemnicu pasodina Milerį klane, iš šonų plytomis paremia — niekas negelbsti: keikiasi Milleris visokiais neregėtais velniais ir vėl gula at-

gal į klaną. Kad jis tame klane neprilaktų, pats Majeris nutempė jį už kojos į patvorį ir paliko pernakt tenai pagirioti. Milerio laimei šiltas ruduo buvo. Kitą rytą ėmė jį tvarkyti dežuruojąs feldfelis, Petersas toksai. Nusivarė jis jį į pirtį, pastatė prie sienos, pasiėmė ugniagesio kišką ir paleido šalto vandenėlio srovę į tą asocialųjį elementą.

— Hilfe! Hilfe! Hilfe! — atseit, pagalbos! — bliauna Mileris, kiek išgalėdamas, bet prie sienos turi stovėti.

Pirties patalpoje pribėgo Mileriui vandens jau iki kelių, bet šalta srovė jį vis pliekia ir pliekia. Milžiniškos sveikatos žmogus išlaiko šitokią srovę tiktai apie pusvalandį, o ko gi norėti iš Milerio, to vargšo girtuoklėlio? Mileris stačiai padūkysiu ožiu kriokia, bet kriokia ir SS feldfelis Petersas.

— Tu, driskių kuily, išlakei visą spiritą! Man tai — nė lašelio nepalikai! Manai, man tai nereikia gerti?!

Po šios nelaimės Mileris iš SS aptiekos, žinoma, išlėkė lauk, bet vis dėlto jis lageryje visuomet gaudavo tokias vietas, kur galėdavo įvairius daiktus organizuoti. Tuos daiktus jisai prašmugeliuodavo už lagerio sienų, gaudavo už tai spirito ir būdavo girtas.

Eina, būdavo, Mileris per lagerį, bliauna visa gerkle girtas dainas — ir ką tu jam padarysi, latrui tokiam?!

Ilgainiui valdžia į tą girtuoklėlį nebekreipė dėmesio, — bausi jį ar nebausi — vis tiek pasilaks.

Erziehungsauklėjamasai areštas. Tai buvo išimtina kalinių kategorija. Jie būdavo atsiu-

čiami į lagerį aprėžtam laikui — nuo trijų savaitių iki šešių mėnesių. Tai buvo vis šokie ar tokie darbininkai, atsiunčiami pagal darbdavio skundą: ar jie esą tinginiai, ar darbdavį iškolioję, ar į snukį jiems užvažiuavę, ar duonos plutą pavogę, ar be leidimo pasišalinę iš darbovietės — sau atostogų pasidarę, ar laiku į darbą grįžti pavėlavę, ar iš transporto pabėgę. Kartais ūkininkas norėjo kuriam laikui darbininku nusikratyti, kad nereikėtų jis maitinti ir alga jam mokėti: atsiunčia darbininką į lagerį, iš kur vėliau jį pasiima, — paleidžiamasai iš lagerio turi grįžti į seną darbovietę.

Už šios rūšies nusikaltimus ne visur ir ne visi vienodai buvo baudžiami. Jei kalinį atsiųsdavo Bydgoščo gestapas — visi vienodai gaudavo auklėjamąją kategoriją. Jei juos atsiųsdavo Gdansko ar Karaliaučiaus gestapas, lenkai gaudavo auklėjamąją, o lietuviai ir rusai — politinę kategoriją — už tuos pačius reikalus.

Auklėjamieji kaliniai neturėjo jokio trikampio, nešiojo tikrai numerį ant krūtinės ir kelių kiškos.

Vyrus lageryje ne kartą taip nuauklėdavo, kad jie pas Abraomą išsiskubindavo. Moterim, kaip ir iš viso jom buvo, auklėtis būdavo geriau. Pasibaigus terminui, auklėjamieji buvo paleidžiami, buvo grąžinami jiems ir daiktai, iš jų atimtieji. Kiti vėl sugrįždavo į lagerį pasiauklėti. Kitos moterys grįždavo į lagerį po du, po tris, po keturis kartus. Tokiom lagerio mėgėjom kas kartas vis prisiūdavo po vieną baltą juostelę viršum numerio, — vaikščiojo jos tarytum daugelio ordinų savininkės. Daugiau niekuo

jų sugrįžimo neatžymėdavo ir nieko jom nedarydavo.

Polizeihäftlinge — policiniai kaliniai.

Gdansko srities kalėjimai buvo perpildyti, o reikalingųjų patupdyti skaičius buvo neišsemiamas. Todėl daugelį suimtųjų lyg į viešbutį atgabendavo į lagerį. Jie buvo visi tiesioginėje Gdansko gestapo žinioje. Jie trikampio taip pat neturėjo. Ir numerių nešiojo ne ant krūtinės, bet ant kairės rankovės. Tai buvo vis daugiausia lenkai — grynai ir įvokietinti. Juos gestapas smarkiai tardydavo. Atveždavo taip nutardytus, kad jie ir ant kojų nebeplastovėdavo. Kitus atveždavo su kabalduojančiomis mėsomis, su gangrena. Kiti, vos atvežti, — tuojau mirdavo. Gdansko gestapas buvo įsitaisęs atveždinėti jau visiškai nutardytus — nebegyvus. Tokių sužalotų ir nutardytų atveždavo taip daug, kad net Heidelis ėmė piktintis, — tiesa, tiktai 1944 metų viduvasarį. Kartą jis net raportą parašė į Berlyną, kodėl lageryje mirimų toks didelis skaičius. Esą gestapas kaltas — užmuštus žmones atvežąs! Ir dar daugiau pasiuto Heidelis: pridėjo liudininkų parodymus, net fotografines nuotraukas.

Nuo to meto gestapas liovėsi numirėlius į lagerį begabenęs.

Retas kuris iš policinių kalinių po tardymo buvo paleidžiamas kaip nekaltas. Daugumas jų buvo pervedama į politinių kalinių kategoriją — lageris iki karo pabaigos. Kiti gi tardomųjų padėtyje sėdėjo po dvejus ir daugiau metų. Kiti iš jų ir savanoriškai mirti sugebėdavo, kitus gi — pagal oficialius papročius — gražiai iškilmingai pakardavo.

R o t s p a n i e r — raudonieji ispanai, vaikščioję su raudonu trikampiu. Ispaniškojo kraujo juose, žinoma, nė kiek nebuvo. Tai buvo tiktai įvairių tautų žmonės, dalyvavę Ispanijos pilietiniame kare. Štuthofė jų buvo nedaug.

A u s d e r W e h r m a c h t — iš vokiečių kariuomenės. Tai buvo beveik vieni vokiečių jūrininkai. Didžioji jų dauguma į lagerį pateko už vagystes, bet vis tiek jie nešiodavo raudoną trikampį, — buvo, atseit, politiniai nusikaltėliai.

K r i e g s g e f a n g e n e — karo belaisviai. Ši kategorija atsirado tiktai 1944 metų rudenio. Iki šiol tokių Štuthofė nebuvo. Karo belaisviai sėdėdavo specialiuose lageriuose, iš kurių pabaudai už nusikaltimus buvo siunčiami į koncentracijos lagerius ir čia jie, gaudami raudoną trikampį, buvo traktuojami lygiai su kitais katorgininkais. Su lenkais darydavo dar kitaip. Lenkų, karo belaisvių, atsiklausdavo, ar nenori kas grįžti namo? Norinčius — paleisdavo ir išduodavo jiems tinkamus dokumentus. Tačiau pakeliui į namus pagaudavo juos gestapas ir gabendavo į mūsų lagerį jau nebe kaip karo belaisvius, bet kaip eilinius civilius lenkų nusikaltėlius. Tokiu būdu ir tarptautinės sutartys buvo išlaikytos, ir lenkai — dūmais paleisti.

Pirmieji mūsų karo belaisviai — tai buvo trisdešimt lenkių, Varšuvos sukilimo dalyvių, atvažiavusių pas mus pilnoje karinėje uniformoje. Viena jų buvo net nėščia, lageryje netrukus laimingai karėvį pagimdžiusi. Jos visos su prieaugliu turėjo taip pat raudoną trikampį.

§ 175 arba Homosexuale. Homoseksualistai buvo išimtinai vokiečiai. Vaikščiojo su ružavais trikampiais. Kiti, net lageryje begyvendami, raudoną ar juodą trikampį turėjo pakeisti į ružavą. Kai 1944 metais susiorganizavo lagerio orkestrėlis, jo dirigentas buvo taip pat su ružavu trikampiu. Jis buvo toks šlykštus, kad net jo muzikos nebuvo galima klausyti.

Publika, kad ją kur perkūnas parautų!

Berufsverbrecher — nusikaltėlis iš profesijos. Nešiojo žalią trikampį, smailagaliu žemyn. Tai vėl buvo vieni vokiečiai. Publika — atitinkanti savo pavadinimą, teisme pabuvojusi ne mažiau penkių kartų. Jų buvo keli šimtai. Palyginti — ne taip jau daug, bet užtat visi buvo jie labai smarkūs, daugia-riopai patyrę bernužėliai. Tai buvo tikra Chemnico leibgvardija. Atsakingesniais momentais jis ja visiškai pasikliaudavo, ir ji jo niekuomet neapvylė. Todėl jie ir galėjo taip be atodairos savavaliauti po lagerį. Jie visi buvo įsitikinę, kad, karui pasibaigus, išeis į laisvę. Paprastai jie buvo vadinami Befau — BV.

Polizeisicherungsverwahrte, žymimi PSV — laikomi lageryje, kad policinė jų priežiūra būtų saugesnė. Jie turėjo taip pat žalią trikampį, tik jo smailagalys buvo aukštyn atverstas. Jie visi už kriminalinius nusikaltimus buvo teismo nuteisti katorgos darbui iki gyvos galvos. Jiem nebuvo nė mažiausios vilties kada nors gyviem išeiti iš lagerio. Bet jie laikėsi daug kukliau negu profesionalai nusikaltėliai. Ne kartą jie buvo tiktai tragiškai susidėjusių aplinkybių aukos. Jų buvo kelios dešimtys, vis

vokiečiai, jau pagyvenę, paliegę žmonės. Jų tarpe buvo vienas lenkas ir vienas lietuvis, kurpius iš Seirijų, — labai geros širdies žmogelis, perkūnas jį žino, už ką į tokią nelaimę patekęs. Į šiuos PSV buvo žiūrima kaip į pačius didžiausius nusikaltėlius, bet jie, išskiriant vieną kitą, buvo nepalyginti padoresni už daugelį BV.

Visų šitų žaliukų tarpe pasitaikydavo kartais ir labai įdomių vyrų, — nebekalbant jau apie galvažudžius.

Buvo, pavyzdžiui, toksai Vilis Braunas [Willi Braun], geras mano bičiulis, dirbęs virtuvėje ir man tabokos sunkų netabokį metų priorganizuodavęs.

1919 metais jisai buvo bermontininkas, veikęs Siaulių apskrityje. Plačiai pasakodavo jisai, kaip jie ten turtą grobdavo ir prisigrobę jį realizuodavo. Šią visą operaciją jie vadindavo: *r u b e l n*.

— Nemanyk, — sako jis man, — kad kiti bermontininkai buvo kitokie. Visi buvo tokie kaip aš. Visi buvo vagys!

Jo bėdos prasidėjo, kai 1924 ar 25 metais anglai, okupavusiem tuomet Kelną, nudžiovė keletą motociklų. Pagavę jį anglai ir perdavę vokiečių policijai. Po vokiečių lagerius išsibastė jisai dvylika metų, perėjo pačius baisiausius — Mathauzeną, Guseną!

Kai jis pasakojo savo išgyvenimus tuose lageriuose, net mum, Štuthofio piliečiam, plaukai šiaušėsi. Civilinė publika, nemačiusi lagerių, jo žodžiais, žinoma, niekuomet nepatikėtų, nors jis pasakojo gryniausią tiesą. Po visų ilgamečių pragariškų išgyvenimų jis nenustojo nei humoro, nei reinietiško są-

mojo. Jis vis svajojo, pasibaigus karui, išeisias į laisvę:

— Kokią dešimtį metelių tai bent gražiai dar pavaginėsiu, — kalbėjo jis man bičiuliškai, — tiek metų išbuvęs lageriuose, aš negi kvailas darbą dirbtį!

Į tokius vagis galvažudžius, kaip Zelionkė, Vilis Braunas žiūrėjo iš aukšto, su panieka:

— Et! Tie vaikigaliai, — kalbėjo jis, — tiktai gadina mūsų, padoriųjų vagių, gerą vardą! Kas tai matė — mušti žmones! Gražiai viskas daryti reikia. Elegantiškai. Su skoniu!

Kartą sėdi Vilis Braunas mūsų raštinėje ir cigaretę čiulpia. Netikėtai užėjęs Chemnicas randa jį darbo metu berūkantį.

— Tai ką, Vili, — sako jam Chemnicas, — rūkai?

— Rūkau, pone raportfiureri.

— Žinai, Vili, kad aš tau už tokius darbus galiu į kailį įkrėsti?

— Pone raportfiureri, aš puikiai žinau, kad tamsa to nepadarysi.

— Na, na? — stebisi Chemnicas, — iš kur pas tave tokios žinios?

— Kaipgi tamsta galėtum eiti prieš savo darbą?

— Cho, Vili, tu bene girtas esi ar pasiutai?

— Tiesa, atsipagirioti neturiu kuo... Bet aš visai teisėtai laikau save tamstos darbdaviu. Mes, vagys, kaip tiktai ir duodame policijai duoną. Nebūtų mūsų, vagių, tamsta turėtų eiti į frontą, ir dar nežinia, kaip tenai visa pasibaigtų. Kol yra vagių, policija

gali būti rami, — ji turės duonos, — turės ką gaudyti, ką saugoti, — ar ne tiesa, pone raportfiureri?

— Tai ką, tu ir dabar dar vagi? — stengiasi Chemnिकास nukreipti kalbą nuo nemalonios jam temos.

— O kaipgi, vagiu, pone raportfiureri, žinoma, vagiu!

— Žiūrėk, Vili, pagausiu — bus tau riestail

— Ne tamstai jaunūželiui mane, seną vilką, pagauti! — pasididžiuodamas atrėžė Vilis. Ir tiesą jįsai sakė. Jis buvo vagis-meisteris, menininkas stačiai. Jis mėgo savo darbą. Įsimylėjęs buvo.

1944 metų rudenio p Vilis gavo paaukštinimą — buvo iškeltas su viena darbo komanda į Gdanską miestą ir tenai savo žinion gavo visą virtuvę. Štut-hofo virtuvės maisto sandėlio sargu vieton Brauno buvo paskirtas kitas žaliukas, Špejeris [Speyer] toks.

Špejeris — taip pat senas vagis katorgininkas, sugriuvęs senis toksai. Baisiai plėšrus ir pavydus vagis. Savo amatą puikiai mokėjo, tik labai nesimpatiskai jį pavartodavo. Pats iš sandėlio vogdavo per akis, ypač mėsą, dešras, margariną, bet kitiems neduodavo nė trupučiuko. Būdavo, koks alkanas katorgininkėlis pavogs duonos gabaliuką ar keletą bulvelių, — Špejeris jį vaikosi po lagerį su pagaliu, kol jam visą galvą sukrūvina, — baisiai nesimpatiskas buvo vagis. Kur jam iki Vilio Brauno, tojo vagystės poeto!

Jude — ž y d a s. Žydas — ne tautybė, bet arešto, vadinasi, ir nusikaltimo rūšis. Gimei žydas — ir važiuok į lagerį, — kas čia daug kaibėti! O žydo

tautybė buvo žymima pagal tas valstybes, kurios pilietis jis buvo. Dokumentuose taip ir buvo rašoma: Haftart: Jude; Nationalität: Deutsche, Französe, Russe, Pole, Litauer ir t. t. Vadinas, žydo tautybė buvo: vokietis, prancūzas, rusas, lenkas, lietuvius...

Žydai ant krūtinės ir nugaros nešiojo dar šešiamkampę žvaigždę.

Zigeuner — čigonas, — taip pat kaip ir žydai, buvo nusikaltimo rūšis. Čigonų tautybė buvo žymima taip pat pagal valstybes. Ir juos sodino lagerin už tai, kad jie gimė čigonai. Čigonai tačiau nešiojo raudoną trikampį ir buvo traktuojami lygiai kaip ir kiti politiniai kaliniai.

Iš Lietuvos buvo atgabenta keliolika čigonų šeimų. Į mūsų bloką ateidavo toks septyniolikos metų čigoniukas, Stankevičius. Kartą per savaitę duodavome jam duonos ir rūkalų. Dalį gautųjų daiktų jis tuojau vietoje sudorodavo, o kitą dalį kišdavo į kišenę. Sako, tai mamai turįs nunešti, — mamai, sėdėjusiai moterų barakuose už vielų tvoros.

— O žmonai — argi tu nieko neneši? — jis buvo jau prieš kelerius metus vedęs, ir jo žmona sėdėjo taip pat už tvoros.

— O kas man žmona? Tos nebebus, aš kitą visuomet gausiu. Bet kitą mamą — kurgi begausi?

1944 metų pabaigoje kai kuriose lagerio raštinėse buvo įvesta visiškai kita kalinių klasifikacija.

Visi be išimties rusai ir lenkai buvo paskirti į naują kategoriją — Ausländischezivilarbeiter — užsienio civiliniai darbininkai, o visų kitų valstybių piliečiai taip ir pasiliko politiniai kaliniai. Žinoma, nuo to rusų ir lenkų kalinių padėtis nepagerėjo. Pa-

galiau taip buvo rašoma tikrai kai kuriose knygose. Buvo vedama „dviguba buhalterija“ — sena ir nauja klasifikacija.

Tokia reforma tegalėjo turėti vienintelę prasmę — pasiruošimą būsimai atsakomybei dėl veiksmų su svetimais piliečiais.

Sąjungininkai taip pat įvairiam darbui mobilizuodavo svetimų valstybių piliečius. Tam reikalui ir vokiečiai paruošė knygas:

— Va, prašom, ir pas mus, kaip pas žmones... čia, matote, vis rusų ir lenkų kilmės civiliniai darbininkai, — čia jokių kalinių nėra... Taip pat kaip pas jus...

XXXIV. LAGERINĖ TAUTŲ SĄJUNGA

Lageryje buvo dvidešimt keturių ar šešių tautų nariai, skaitant SSSR visas tautas — ukrainiečius, gudus, gruzinus, totorius, mordvinus, kirgizus ir t. t. — rusais, kaip tai lageryje buvo daroma.

Visą laiką savo skaičiumi vyravo lenkai — ir lageris jų žemėje buvo išbudavotas, — jis buvo skirtas jiems aptarnauti. Savaime, ir jų prieauglis buvo pats didžiausias. Lenkus čia atvarydavo iš įvairių gestapo įstaigų: Gdansko, Karaliaučiaus, Bydgoščo, Stargardo, Plocko, Grudziondzo, Kartūzų, Torunės ir daugelio kitų vietų.

Antrąją vietą skaičiaus atžvilgiu užėmė rusai, trečią — vokiečiai, ketvirtą — lietuviai. Tačiau 1943 metų pačioj pabaigoj lietuvius ir vokiečius staiga nukonkuravo ir ėmė lenktyniauti su rusais ir lenkais — latviai. Staiga iš Rygos jų atbildino per vieną kartą ištisus tris tūkstančius. Tai buvo įvairiaplaukė publika. Jos tarpe buvo nemaža ir rusų, bet kadangi jie buvo Latvijos piliečiai, mokėjo latviškai, jie buvo užrašomi latviais.

Latviai iš pat pradžios lageryje laikėsi labai išdidžiai, didžiavosi savo latviška kilme. Laikėsi visuomet būreliais savo tarpe, stengėsi net latviškas darbo komandas sudarinėti. Jie nuolat dainuodavo latviškas dainas — ir lageryje betupėdami, ir eidami į

darbą, ir grįždami iš jo, vis traukdavo dainą su priemiestiniu refrenu: „Dzimdzi-rim-dzim-dzim!“

Traukė latviai savo dainą, rimdzimdziavo, nors tasai refrenas daugybę nemalonumų jiems pridarydavo...

1944 metų kovo mėnesį atėjo įsakymas du tūkstančius kalinių pasiųsti į Mathauzeno koncentracijos lagerį — uolų skaldymo darbams, itin sunkiems. Kalinių parinkimas priklausė nuo lagerio pareigūnų — SS ir kalinių, dirbusių administracijoje. Per tris dienas buvo surinkta du tūkstančių kalinių, — ir jie buvo — visi latviai.

Kad ir kažkokia dvokianti velnio duobė buvo tasai Štuthofas, bet vis dėlto jis toli gražu buvo ne Mathauzenas, — toji skerdykla akmenų skaldyklos!

Išvykus latviam, lietuviai užėmė vėl ketvirtą vietą. Lietuvių skaičius čionai buvo maždaug pastovus, laikėsi apie tris šimtus. Vieni išmirdavo, jų vieton maždaug tiek pat atsiųsdavo naujų — taip ir susibalansuodavo.

1944 metų ankstyvą pavasarį atvežė 165 danus. Iki tam laikui jie gyveno Danijos lageriuose internuoti, kaip sanatorijoje. Kiekvienas bene kambarį tenai turėjo. Vienas jų, tenai sėdėdamas, sugebėjo ne tikta oficialiai vesti, bet ir išsiskirti su jaunąja žmonele, — menininkas jis buvo, teatro dekoratorius.

Danai — daugiausia buvo komunistinė ar komunistuojanti publika, socialdemokratai ir Ispanijos pilietinio karo dalyviai. Darbininkai, meisteriai, amatininkai, jūrininkai. Buvo ir keli savivaldybių veikė-

jai, inžinieriai, advokatai, vienas dailininkas ir vienas — puikus šachmatistas. Vokiečių valdžia nutarė, kad jie Danijos lageryje per gerai gyvena. Gabeno juos Vokietijon sukimštus į laivo dugną, kaip siškes. Vežant per Vokietiją traukiniu, tris dienas jiems nedavė nė lašelio vandens. Jie prašė gerti. Atneša, būdavo, esesininkas kibirą vandens — ir išpila žemėn ties traukinio langais, — atseit, pasižiūrėkite, kaip vandenėlis žemėn sunkiasi... Danai Stuthofe sudarė savo grupę, buvo apgyvendinti visi kartu, viename bloke. Jie palyginti buvo daug geriau traktuojami negu visi kiti politiniai katorgininkai. Niekas jų nemušė, niekas jų beprasmiškai negainiojo, nepersekiojo. Jie gaudavo net daniškus laikraščius. Tiesa, ir jų laikraščiai ėjo hitlerinės cenzūros priežiūroje, bet juose buvo vis dėlto nepalyginti daugiau žinių negu vokiškoje spaudoje. Danai Stuthofe savo daniška kilme nesididžiavo, eidami vergo pareigas, budelių priežiūroje savo tautinių dainų nedainuodavo... Danais niekas nesijuokė. Danus visi gerbė ir mylėjo. Mūsų su jais santykiai buvo kuo geriausi. Kai jie atvyko į lagerį, mes buvome jau seni katorgininkai, mes jau mokėjome lageryje gyventi, — mes jau galėjome ir danam šiek tiek padėti. Kiek vėliau danai pradėjo reguliariai gauti iš savo Raudonojo Kryžiaus siuntinius, — jie mum nepaliko skolingi už pirmąją pagalbą. Kai kurie danai mūsų bloke jautėsi kaip pas artimiausius gimines.

1944 metų vasario pabaigą atvarė mum apie porą šimtų prancūzų... vokiečių SS uniformoje! Seniau lageryje sėdėjusiems prancūzams plaukai pakaušiuose pasišiaušė, — jų tarpe buvo labai padorių vyrų. Jie

tučtuojau mum pranešė, kad su naujais atvykėliais jie nieko bendra neturi, nes tie atvykėliai tiktai gėdą prancūzams darą.

Tieji atvykėliai — tai buvo įvairiose pakampėse surinktas prancūziškas šlamštas. Jie visi puikiai žinojo, kad atgimusioje Prancūzijoje vietos jiems nebebus, — jie ir nenorėjo jos atgimimo. Tai puikiai žinojo ir vokiečių valdžia, ir lagerio administracija. Netrukus tiems prancūzams buvo pasiūlyta laisvė, kad jie eitų tiktai savanoriais į frontą pakariauti. Daugumas jų įsirašydino ir išvažiavo. Apie trys dešimtys vis dėlto atsisakė važiuoti, — liko lageryje ir buvo geri kolegos.

1944 metų rudenį vėl pradėjo traukti į lagerį šimtais... latviai, pilnoje SS uniformoje, su savo feldfebeliais ir karininkais. Ir jie apsigyveno krūvoj, savo SS pulkininko priežiūroj, kuris juos mušdavo kaip ciuckas. Apsigyveno krūvoj — ir vėl po lagerį pasklido tas nevalyvasai: „Dzimdzi-rim-dzim-dzim!“

Vokiška SS uniforma ir tasai refrenas — jau būtų visiškai pakankama priežastis, kad lagerio visuomenė būtų neigiamai nusiteikusi atvykėlių atžvilgiu.

Atvarinėti ėmė ir estų būrius. Kartą blokavui vienas estas naujokas trupučiuką kažkodėl nepatiko, — blokavas režė estui kaip ir pridera naujokui režti. Estas pakraipė galvą, — jis gi buvo naujokas. Jis nežinojo, kad blokavas yra labai didelė valdžia. Jam tai labai nepatiko. Jis susiraukė.

— Ar tau dažnai taip užėina? — pasiklausė jisai blokavo ir davė jam trupučiuką gražos.

Baisiai nusistebėjo blokavas, gavęs per snukį. Nuvirto jisai po stalu. Guli jisai po stalu ir sako: oi-oil!

Blokavui į pagalbą šreiberis atskubėjo. Estas tik-tai — žybt! — šreiberis taip pat nuriedėjo po stalu. Sėdi jis tenai šalia blokavo ir sako: oi-oil!

Pasirodo, to esto — sunkaus svorio boksininko būta. Jis vienas išgriovė visą bloko valdžią iki puodininko imtinai. Ištrūkęs su stiklais pro langą, blokavas pasišaukė pagalbą iš kitų blokų, estas užsibarikadavo savo bloke. Įvyko garsi batalija. Byrėjo langai, braškėjo sienos, šipuliaisėjo kėdės ir stalai: kovėsi vienas estas prieš valdžios krūvą. Estui kautynės nelabai kaip baigėsi, tačiau ne jis vienas buvo sužeistas... Užtat paskui lageryje daugiau niekas jo nebeužkabinėjo. Jį visas lageris gerbė. Gerbė ir visus estus.

Panašiai buvo ir mūsų bloko vienam sportininkui milžinui. Puolė jį kaimynas blokavas, razbaininkas-profesionalas, norėdamas su taburete galvą pakalentį. Mūsiškis atėmė iš jo taburetę, nusviedė lauk, — patį blokavą pagavo pusiau, apsuko kelis kartus ore ir numetė į klaną, nosį į purvą paniurkydamas. Nuo to meto tasai blokavas pasidarė ištikimiausias mūsų bloko bičiulis.

Lageryje buvo dar belgų, liuksemburgiečių, anglų, amerikonų, rumunų, graikų, serbų, švedų, norvegų, suomių, net viena japonė buvo galas žino iš kur ir kaip atsiradusi.

Kai Zelionkė, keikdamas Buchenvaldą, piktinosi, kad tenai kalinių tarpe nėra vienybės, Bublicas aiškino:

— Kalinių tarpe vienybės neturi būti. Kaliniai turi savo tarpe piautis. Kitaip jų nesuvaldysi...

Mūsų lageryje Bublico teorija buvo pilnai įgyvendinta. Kaliniai savo tarpe ėdėsi, bet kiekvienas kas sau. Nebuvo susigrupavę pagal trikampių spalvą ar tautybę. Žaliasai su raudonuoju galėjo gražiai sugyventi, lygiai kaip bibelforšeris su homoseksualistu. Taip pat ir tautybės kaip tokios savo tarpe nesiriejo. Retkarčiais pasimušdavo, ne iš pikto, dėl įvairumo daugiau, — tuo viskas ir baigdavosi. Nuolatinio karo nebuvo. Sugyveno gražiai. Tik tai vienų vargšų latvių visi vienodai nemėgo.

XXXV. YPATINGIEJI KATORGININKAI

1944 metų pavasarį atrėžė mūsų lagerio teritorijos didžiulį gabalą pelkėtoį pamiškėj ir pradėjo statyti aplink jį mūrinę sieną, tokią, kaip miestuose aplink kalėjimą stato.

— Koks gi čia velnias dabar bus? — stebėjosi kaliniai mūrininkai ir toliau varė milžinišką sieną, tarytum Vokietijoje karo metu plytų nebebūtų buvę kur dėti.

Labai skubotai varė tą sieną. Net visi kiti darbai buvo sustabdyti, — visos plytos buvo paimtos į šią statybą.

Keista buvo statyba, nesuprantama.

Aplink visą mūsų lagerį buvo užtvirta aukšta įelektrintų spygliuotų vielų tvora, kurios protarpiais buvo pastatyti tam tikri bokšteliai, kuriuose sėdėjo sargybiniai su kulksovidžiais — ir to visiškai pakakdavo lagerio apsaugai. Tiesa, su ta elektra kar-tais nei šis, nei tas išeidavo.

Kartą vienas ruselis išdūmė iš lagerio. Jį netrukus pagavo. Atvedė į lagerį. Prikulė.

— Kaipgi tu, Sauhunde, per tvorą pralindai? — klausia jo Majeris.

— Nagi, va, prie šio sargybinio būdelės perlipau per tvorą...

— Per įelektrintą tvorą perlipai? Meluoji, Lump!

— Visiškai nemeluoju. Tikrai perlipau, čia prie būdelės bokšto...

— Na, na, parodyk, kirmėlės vaike, kaip tu perlipai sargybinio panosėj? Neparodysi, — pats save kaltink...

Ruselis parodė. Apsiaavęs kaliošais, vikriai kaip katinas persiraitė per tvorą, persirito atgal — ir jam ničnieko bloga neatsitiko. Valdžia ilgai koliojo tą ruselį ir savo tvorą, paskum pridėjo dar keletą spygliuotos vielos eilių. Netrukus po to grįžo į lagerį vienas pagiriotas vokiečių — iš SS tarnybos. Akyse jam nuobodu pasidarė ar pro miglas jam vielų nesimaitė, tik tai jis čiupt — ranka už vielos. Elektra ėmė jį taisyti, — jis bežiūrint prablaivėjęs ėmė rėkti. Kitu du esesininkai griebė jį už kojų nuo tos vielos traukti, — bet kur tau! — ir juos ėmė elektra taisyti!

Šoka visi trys esesininkai pasiutpolkę palei tvorą ir rėkia visa gerkle!

Šoko jie ir rėkė, kol kažkas susiprato pranešti monteriam, kad elektrą išjungtų. Tuomet tik tai visi trys esesininkai besikeikdami nudūlino namo. Net iš jų nė vieno elektra nenumaigė. Elektra, atrodo, nepatikimas buvo lagerio sargas.

Tad, galimas daiktas, elektros paniekai tame lagerio kampe ir pradėjo vartyti mūrinę sieną iš raudonų plytų, — kas juos žino?

Tik vėl, — iš vidaus palei tą naują sieną buvo pravestos kelios eilės spygliuotų vielų, — jos visos vis dėlto buvo dar ir įelektrintos, kad prie mūro nebūtų galima prieiti. Atrodo, elektra šiek tiek dar pasitikėta...

Viduryje taip uoliai aptvėrto sklypo ėmė statyti barakus, — aišku, tenai kažkas gyvens.

Atrodė, jau mūsų lageryje buvo surinkti patys talentingiausi nusikaltėliai. Tai kokie gi velniai turės gyventi už anos tvoros? Ar gal iš mūsų paims kokius razbaininkėlius, kad mum būtų saugiau šiame pasaulyje?

Tasai atitvertasai sklypas su savo barakais buvo pavadintas *Sonderlager* — ypatinguoju lageriu. Netrukus buvo pradėta gabenti ir to lagerio gyventojai, — iš kitur, ne iš mūsų lagerio. Baisiai įdomu, kas jie bus per banditai, kad juos taip smarkiai izoliuoja nuo kitų, — bene jie gyvus žmones ryja?

Atvarė būrelį vyrų, darbo drabužiais aprengtų. Drabužiai — švarūs, gero satino, gražiai pasiūti, — kaip geri monteriai nešioja. Vyrai visi vidutinio amžiaus, atrodo, gana inteligentiški. Stovi jie sustatyti prie tvoros ir tyli. Imane juos kalbinti lenkiškai, rusiškai, čekiškai, prancūziškai — nieko neatsako. Pagaliau vienas iš jų atsiliepia:

— Mes esame vokiečiai.

— Vokiečiai? — nustebo visa raštinė, — kas jūs tokie? Už ką patekote į lagerį?

— Das dürfen wir nicht sagen, — mes neprivalome tai sakyti, — pareiškė jie mum ir nieko daugiau nebeatsakinėjo.

Mes traukiam bankrutkes ir žiūrime į juos. Sargybiniui kiek nosisukus į šalį, vienas jų sako:

— Duokite kokį dūmą patraukti...

— Das dürfen wir nicht geben, — mes neprivalome tai daryti, — atsilyginame vokiečiam už jų nekolegiškumą.

Knygose ir šitie vokiečiai, ir vėliau atsiunčiamieji buvo žymimi bendru vardu *H a u d e g e n* — riterių mušeikų organizacija. Visus juos atsiųsdavo Poznanės gestapas. Atsiųsdavo paslaptینگomis aplinkybėmis, iš lagerio drabužius jiems kažkur į pakele nuveždavo ir jau aprengtus atvarydavo. Lageryje juos laikė griežčiausioj izoliacijoje. Absoliučiai nieko prie jų neprileisdavo ir jų pačių niekur neišleisdavo. Net sargybiniai, vokiečiai esesininkai, niekur negalėjo iš to lagerio išeiti. Maitino juos labai gerai, — maistą jie gaudavo specialų, iš SS virtuvės. Jokio darbo jie nedirbo. Duodavo jiems skaityti knygų, — vis nacių propagandinę literatūrą.

Šiokios tokios šviesos meta Majerio slapti užrašai. Tenai tieji haudegenai buvo skirstomi į dvi grupes. Viena grupė buvo žymima KuS, antroji Ze. Atrodo, pirmoji grupė galėjo reikšti: komunistai ir socialistai, antroji — Zentrum, — centro partijos žmonės.

Viduvasarį tame zonderlageryje buvo atitverti vielomis ir mūrinėmis sienomis dar du skyriai, sudaryta dar du Sonder — zonderlageriai, — sudaryta dar pasiutesnė izoliacija! Bet barakai tuose ypatinguose skyriuose buvo įrengti ypatingai gerai, su tam tikra prabanga. Su visokiais patogumais, kilimais iškloti. Geri baldai, pirmos rūšies skalbiniai. Buvo tenai įrengta net speciali virtuvė, maistą gamindavo vietoje. Gyveno tenai vyrai ir moterys, bene visiškai šeimyniškai įsitaisę. Paskui netyčia tiktai paaikškėjo, kad tenai gyveno Hitlerio nuniokotųjų generolų ir visuomenės veikėjų šeimos, kaip antai Gerde'erio, generolo Viclebeno ir kitų. Lagerio piliečiai buvo

įsitikinę, kad tenai gyvena ir buvęs ilgametis Vengrijos valdovas admiras Horti su šeima. Tokiam įsitikinimui būta šio tokio pagrindo. Lagerio žmonės matė juos vežant, matė skrynias su herbais ir karūnomis. Vieną kartą to lagerio moteris smalsiam kaliniui prasitarė: ji negalinti nieko kalbėti, nes už pastebėtą kalbą jom gresianti mirties bausmė.

Lagerį evakuojant, visa ši publika vėl labai slap-tai buvo iš anksto kažkur išvežta.

Po 1944 metų liepos mėnesio atentato prieš Hitlerį Štuthofio lageryje ėmė atsirasti vis įdomesnės publikos. Vieną kartą atvežė visą buvusį Gdanskio miesto senatą su viceprezidentu priešakyje. Visą, žinoma, kiek jis iki tol buvo gyvas likęs. Tai buvo vis senukai, sudžiūvę arba pilvoti vokiečiai. Vis tai — senųjų kairiųjų vokiečių partijų likučiai ir buvę centro partijos žmonės, sugebėję iki tam laikui laisvėje dar išplevėsuoti.

Juos laikė lageryje šiek tiek privilegijuotoj padėtyje, — jiems darbas buvo neprivalomas. Bet tai jau buvo 1944 metų vasaros pabaiga, — lageryje jau daug kas buvo pasikeitę. Išsigimė senoji lagerio rimtis, — sunyko, išdžiūvo katorginė dvasia. Ko gi benorėti, jei naujokai, atvykę į lagerį, po keturias savaites išsėdėdavo bloke, nieko nedirbdami, — jie esą karantiną atlikinėjo!

Kada gi lageryje anksčiau tokie dalykai buvo girdėti?!

Kiti naujokai per keturias savaites taip išgudrėdavo, kad paskui ir keturis mėnesius neidavo į darbą. O po keturių mėnesių jo darbingumo jau joks velnias nebesukontroliuos!

Ir dar daugiau! Buvo įvestas mediciniškas atsiunčiamųjų naujokų apžiūrėjimas. Gydytojas Heidelis turėjo nuspręsti, ar naujokas yra lagerfähig, yra lageringas, — tai yra, ar jis tinka, ar gali pakelti lagerinį gyvenimą. Kadangi gydytojas Heidelis tokiems dalykam niekuomet neturėdavo laiko, tai jo vardu tokį apžiūrinėjimą vykdė gydytojai kaliniai: Kalinys turėjo spręsti apie kitą kalinį, ar šis tinka lageriui, ar ne!

Ne, ne, — 1944 metų rudeniop mūsų lageris visiškai išsigimė.

XXXVI. PEDAGOGIŠKI EGZEMPLIORIAI

Kiekvienam blokui iš SS tarpo buvo paskirtas vadovas — Blockführer, — koks nors SS seržantas ar feldfebelis, vyriausias bloko globėjas ir auklėtojas. Jų tarpe buvo taip pat gana įdomių egzempliorių, tinkančių bet kuriai gyvulininkystės parodai.

Johanas Majeris [Johann Mayer] — SS feldfebelis, Chemnico pavaduotojas. Kad nesipainiotų su Traugotu Majeriu, Johaną kaliniai paprastai vadindavo Konfektionsmayer arba Anzugsmayer — kostiuminis Majeris. Jis buvo pragarsėjęs kaip pats žymiausias kalinių kostiumų vagis. Aš turiu pagrindo manyti, kad jis ir mano drabužėlius buvo nusiviliojęs savo žinion. Tai jisai mus, vos atvykusius į lagerį, pirmasai antausiais pasveikino.

Tai buvo kokių trijų dešimčių metų vyras. Su linkęs, persigėręs, moteriškais dalykais persisotinęs, pusiau pamišęs. Galvažudys, kokių reta. Galvažudys-mėgėjas, galvažudys-sportininkas. Muša ne todėl, kad mušamam būtų skaudu, — muša todėl, kad jam pačiam baisiai malonu mušti. Keiktis taip pat buvo didelis meisteris, bet jis nepykdavo, kai ir kaliniai jį patį į akis pakeikdavo.

Kartą darbo metu Francišekas Dzięgarčikas sako man:

— Na, profesoriau, kada gi grįši į universitetą paskaitų skaityti?

— Ką? Universitetan paskaitų skaityti? — įsikišo į mūsų kalbą Konfekcionsmajeris, — niekuomet! Tu išlėksi čia, pro krematorijaus kamina.

— Na, na, — sakau aš jam, — pone šarfiureri, mes dar pažiūrėsime, kas greičiau pro kamina lėks, aš ar tamsta!

— Cho-cho-cho! — kriuksi Konfekcionsmajeris, patenkintas, kad aš taip kvilai jam atsakiau... Jis buvo tikras, kad aš esu visiškai kvailas. Dabar, manau, jam nė kamino nereikėjo: gerai dar, jei gavo jis kur kokią velėną užsikloti...

Konfekcionsmajeris galėjo tave be niekur nieko, šiaip sau dėl smagumo, pagaliu sumušti, peiliu subadyti ir tučtuojau susikabinęs su tavimi kokią pasiutpolkę per lagerį šokti.

Kur, būdavo, Konfekcionsmajeris tik pasisuka — ten tuojau muštynės, keiksmas, kvatojimas. Linksmas jis buvo, nors ir pasiutęs. Kartais atvažiuodavo jo atlankyti žmonelė su keliais vaikais, — tuomet jis pasidarydavo lyg viščiukas, vos iš po vištos išlindęs, pavyzdingas papunis ir dusulingas šeimos galva. Bet kai žmonelė atgal išlinguodavo, ne kiekviena gyvanašlė praeidavo sveika pro Konfekcionsmajerį.

Kartą Chemnicas savo darbo kabinete rodo jam naują valdžios potvarkį dėl SS vyrų atostogų. Potvarkio to gana įdomaus būta. Jame esesininkam buvo įsakoma savo atostogų metą taip tvarkyti, kad jis pas žmoną patektų kaip tik tai tuo metu, kada visų

sėkmingiausia jis galėtų užplanuoti šeimos prieauglį.

— Cho-cho-cho! — kriuksi Konfekcionsmajeris, pasiskaitęs tokį įsakymą ir tapnoja Chemnicą per petį: — Mensch, ich habe Kinder schon zu viel — Žmogau! Vaikų aš jau per daug turiu!

Atrodo, jis čia bus trupučiuką persigyres. Jis nuolat ir nuolat sirgo visokiomis įtartinomis ligomis, — iš kur jis čia tų vaikų per daug prisiperės!

Petersas [Peters] — aukštas, raumeningas pilietis, Štuthofio SS tarpe — kvailumo čempionas. Kvailesnio už jį nebuvo. Prieš karą jisai Gdanskio mieste anglius į ketvirtą aukštą tampė, kartais tamsesnius skersgatviuose įtikinamai išmaldos prašė. Dabar jis buvo SS feldfebelis, mūsų auklėtojas: jam prašnekus, mes visi turėjome stovėti be kepurės virdulio pavidalu. Kad nereikėtų prieš tokius Petersus kepurė nusiiminėti, aš dvi žiemas išvaikščiojau lageryje visai be kepurės. O prieš Petersą nepadarysi „Mützen ab“ — tuoj gausi letena per žandą. Tai buvo pats energingiausias ir landžiausias valdžios šnipas, nesigėdijęs jokių šunybių, apie sąžinę ir gėdą jokio supratimo neturėjęs. Tai jisai vargšą girtuoklėlį Milerį šaltu dušu maigė, motyvuodamas:

— Tu, velniau, visą spiritą išlakei, o man — nepalikail!

Savaime suprantama, jei Mileris ir jam būtų spirito šiek tiek palikęs, — abu kartu būtų įsigėrę ir šalto dušo nebūtų buvę.

Petersas vaikščiojo po lagerį su tokia fizionomija, lyg jis nuolat dėkotų ponui Dievui už tai, kad jisai nosies skylutes sutvėrė į apačią, ne į viršų.

Priešingu atveju nebūtų galima prieš katorgininkus nosis riesti: lietus prilytų.

Ypač žiauriai Petersas mušdavo atgabenamus į lagerį naujokus, jis net sunkiai sergantiems ligoniam galvą lazda ar stačiai lentgaliu daužydavo — ir tuomet, kai valdžia nemato.

Petersenas [Petersen] — pilna Peterso priešingybė, kilęs iš Danijos pasienio, faktinai — apvo-kietėjęs danas. Jis jau 1943 metų pabaigoje suprato, kokį kvailą biznį jis bus padaręs, įstodamas į vokiečių SS eiles. Karo perspektyvos ir jo paties likimas jam jau tuomet buvo aiškūs. Tiktai atgal trauktis jis jau nebegalėjo. Stengėsi tiktai su kaliniais, ypač danais ir norvegais, palaikyti kuo geriausius santykius, kad po karo jie jį užstotų. Atnešdavo jisai žinių, kurios kaliniam kitaip būtų buvusios neprieinamos, — atnešdavo net užsienio radijo žinių, kurios lageryje buvo itin brangios, — jis pats slapta užsienį klausydavo.

Fotas [Foht] — stambus, platus, kokių penkių dešimčių metų vyras, apyrudžiais plaukais ir nuo samagono pamėlynavusia nosimi. Turėjo jisai stambų ūkį netoli lagerio, — puikius arklius ir karves, stambią žmoną ir keturis vaikus. Iš savo ūkio lageriui pardavinėjo jisai įvairius produktus, — biznis, sakės, buvęs visai neblogas. Lageryje mokėjo jisai žmones plakti ir šaudyti net nemirktelėdamas, — turėjo lagerio valdžios ypatingą pasitikėjimą. Ilgainiui jis buvo pramintas žydų karaliumi: jis buvo paskirtas lagerio žydiškosios dalies viršininku. Čia jis pasirodė esąs gana drąsus vyras: nebijodamas rasinių įstatymų ir savo žmonos, palaikė gana inty-

mius santykius su žydžių gyvenamųjų blokų atstovėmis. Bet žydžių karaliumi jis buvo vadinamas ne dėl tos priežasties. Jis sprendavo, kurios žydės reikia nuodyti, kurios — marinti, kurios — dar galima į kokių darbus varyti.

Klavanas [Klavan], — ach, tasai vargšas Klavanas! Visai padegėliška figūra! Net patsai Konfektionsmajeris kalbėdavo, kad Klavanui esą galvoje kažkas ne visi namie!

Gimė ir augo jisai Estijoje, tarnavo pas kažkokį tenai baroną vokiečių ir persiėmė baroniška pasaulėžiūra ir manieromis. Buvęs bermontininkas, turėjęs medalį iš tuometinės „geležinės divizijos“, laikė save dideliu kariauninku. Dabar buvo jisai, žinoma, repatriantas, gavęs netoli Poznanės dvarelį, kurio savininkas lenkas buvo pasodintas į lagerį ir numarintas.

Klavanas buvo vienintelis lageryje esesininkas, kuris knygas skaitė. Knygų skaitė jis labai daug, ir nuo tų knygų visiškai apsisuko jo vargšė galvelė. Būdavo, paskaitys jis kokią knygą, nors pačią kvailiausią nacišką, ilgis koks kvailas klausimas jam į galvą, — jis ateina į raštinę ir ima šnekėti: ir tai jam išaiškink, ir tai — paaiškink. Aiškinti gi jam labai sunku: visiškas balvonas, naciška davatka, nieko nesupranta.

Lygiai kas dvi savaitės ateidavo jisai teirautis, ar jo pavardė tikrai germaniškos kilmės.

— Germaniška, po velnių, germaniška, šimtą kartų germaniška, — išėjęs iš kantrybės imi šūkauti, bet po dviejų savaitių jis vėl ateina tuo pačiu klausimu. Aš net pažaliuodavau, pamatęs ateinantį Klavaną.

Kartą abu žiūrime pro mūsų raštinės langą, kaip kieme Petersas žmones muša. Klavanas susigraudena — jis pats niekuomet nieko nemušė, — ir sako man:

— Ne, — vis dėlto lageryje jam esą baisiai sunku. Jis esąs išaugęs Estijoje, jis esąs visiškai kitokios kultūros žmogus. Jis pirmą kartą savo gyvenime pamatęs, kaip žmones muša tikrai Štuthofe. Pas mus, — sako jisai, — Estijoje, pats žinai, niekas nieko nemuša, kita kultūra esanti...

Vos paskirtas į lagerį, jis esą nuėjęs pas komendantą Hopę ir pareiškęs jam, kad jis esąs kitos kultūros ir tokiam lageryje negalįs eiti pareigų. Komendantas jį apraminęs, — jis esąs taip pat žiaurumų priešas, — prašęs jį pasilikti ir eiti pareigas pagal savo sąžinę. Komendantas sąžinės dalykuose pažadėjęs jam savo pagalbą ir draugingumo ženklui padovanojęs jam laikrodį, va, šitąjį, — Klavanas nuolat rodydavo iš komendanto gautą laikrodį.

Klavanas dažnai landžiojo pas komendantą, su kitais feldfebeliais nedraugavo, užtat visi jo baisiai nekętė. Jis ieškojo artimesnių žmonių kalinių tarpe, su kuriais galėtų pasikalbėti apie knygose rašomus dalykus. Nuėjęs pas komendantą, jis viską papasakodavo, ką iš kalinių girdėjo. Papasakodavo ne įskundimo forma, ne pakenkti kam norėdamas, bet iš neišpasakomo savo naivumo, — na, žinoma, ir todėl, kad komendantas buvo jam toks didelis autoritetas, tokia įkūnyta kilnybė, kad jis pas jį lyg išpažintį atlikdavo.

Klavanas buvo karo apologetas. Esą ir jo gyvenime geriausi atsiminimai — iš karo laikų. Karas

esąs reikalingas žmonėm pataisyti. Bet kai karas perėjo į Vokietijos teritoriją, Klavanas karo reikalą iš principo ėmė smarkiai peikti.

Mano kolegom lenkam jisai kalbėjo, kad jis negalys lietuvių suprasti. Esą juk visiems žinoma, kad po karo Lietuva bus prijungta prie Vokietijos, lietuviai gausią progą susivokietinti, jiems būsia suteikta aukščiausia malonė ir garbė — vokiečio vardas, o jie, lietuviai, vis dar kažko šiausias, kažku nepatenkinti!

Jis buvo jėgos filosofas ir poetas. Kieno jėga, to ir teisė. Vokietija kariaudama esą turinti daug nuostolių. Savaime suprantama, kad ji norinti po karo šio to gauti, — kaipgi kitaip? Pabaltijo valstybės natūraliai priklausančios Vokietijai...

— Na, — sakau, — pone rotenfiureri, — iki feldfelio laipsnio jis nepajėgė prisitarnauti, — tamsta turi dvarą, o Zelionkė — neturi. Tačiau Zelionkė — stipresnis už tamstą. Ką tamsta pasakytum, jeigu Zelionkė, prisirinkęs dar gaują tokių kaip jis, ateitų nakties metu ir išmestų tamstą iš dvaro?

— Kaipgi tai galima, — piktinosi jisai mano klausimu, — garbingą karą lyginti su paprastu plėšikavimu?!

Vis dėlto abiejų veiksmų skirtumo pagal Klavano aiškinimą aš nepajėgiau suprasti.

Kartą rudenio 1944 metais, kai frontas pasiekė Vokietijos sienas, Klavanas, man besikeikiant, kad manęs iš lagerio nepaleidžia, sako man:

— Ir jis, Klavanas, lageryje esąs toks pat kalnins, kaip ir aš, — ir jis negalys niekur iš lagerio pasitraukti. Keturis kartus jau buvo padavęs pra-

šymą, kad leistų jam iš lagerio vykti į frontą, bet, sako, neleidžia. Jis esąs kalinys.

— Vis dėlto, — sakau, — šioks toks skirtumas tarp mūsų yra...

— Koks gi skirtumas? Jokio skirtumo!

— Atrodo, — sakau, — panašu, kad yra. Pavyzdžiui, šuva, susitikęs SS vyrą, neprivalo daryti „Mützen ab“, — o aš — privalau. Šuva turi teisę drauge su SS vyrais šaligatviu vaikščioti, o aš visuomet privalau viduriu gatvės per purvyną plitoti... Ot, — sakau, — jei mano teisės bent su šunies teisėmis būtų sulygintos, — ir tai būtų jau daug padaryta...

— A, — šit kas! — sunkiai numykė Klavanas. Jis padarė tokią fizionomiją, tarytum aš jam į žandą būčiau trenkęs. Bet mandagiu būdu juo atsikratyti nebuvo galima: Klavanas buvo nuobodesnis už vokiečių profesionalą.

XXXVII. NUSIKALTIMAI IR BAUSMĖS

Majerio raštinėje buvo rašoma kalinių nusikaltimų ir bausmių knyga. Paprastųjų nusikaltimų — Strafbuch. Lengvesniųjų. Sunkieji nusikaltimai ėjo savo atskira tvarka.

Buvo dvi paprastųjų nusikaltimų rūšys: vagystė ir tinginystė. Visa tai atsitikdavo darbo metu. Pavyzdžiui, pavogė kas kur kokią bulvę, ropę, duonos plutą, agurką, pomidorą — tas jau vagis. Kitokių dalykų pavogimą žymėdavo tikrai išimtiniais atvejais. Tinginystės nusikaltimai buvo dar nuobodesni... Kas darbo metu atsistojęs atsiduso, kaimyną prakalbino, kokį dūmelį nutraukė, o, apsaugok, Perkūne, miške saulaitės atokaitoj snustelėjo, — tas jau tinginys neraliuotas. Esesininkai, darbo vadovai, tuojau tokius nusikaltėlius vietoj apibaksnoja, surašo jų numerius ir savaitės gale atiduoda sąrašus į raštinę, — įtraukti nusikaltėlius į bausmių knygą ir nubausti, — pagal paties Majerio rašytą rezoliuciją. Kiti šitokiu būdu sugėbėdavo nusikalsti vienu ypu po kelis kartus.

Bausmės būdavo taip pat nuobodžios. Tris dienas palikti be pietų, šešias dienas, devynias dienas... Kartais pietus sumažindavo vienu trečdaliu, kartais — jų pusę teduodavo. Kartais Majerio recepte buvo įrašomi penki lazdos smūgiai, dešimts, penkiolika... Sergantiems, gulintiems ligoninėj, bausmės vykdymas

buvo atidedamas, kol jis pasveiks, o pasiskubinę numirti buvo visiškai nuo bausmės atleidžiami.

Man patekus į raštinę, vienas svarbiausių mano darbų ir buvo šios knygos — štrafbucho — rašymas.

Deja! Man tas darbas baisiai nesisekė, — nieko gera iš to neišėjo.

Chemnico nuolat skatinamas, aš rinkdavau esesininkų pranešimus apie nusikaltėlius tiktai mėnesio pabaigoj. Nusikaltėlių prisirinkdavo labai daug. Esesininkai, darbo vadovai, buvo žmonės neperdaug raštingi, — kalinių numerius rašydavo labai neaiškiai. Aš turėdavau pagal tuos numerius suieškoti kalinių pavardes, jų darbovietę, jų gyvenamą vietą, surašyti į knygas ir įduoti ją Majeriui bausmei skirti. Tam darbui man išeidavo labai daug laiko. Majeris taip pat nesiskubindavo knygą vartalioti. Kai jis bausmę paskiria, aš turėdavau tai pranešti blokaviejiem ir šreifieriam, kad jie ją jau įvykdytų.

Va, čia tai man ir nesisekė. Nežinau, kas čia daugiau kaltas buvo: ar esesininkai, darbų vadovai, blogai numerius užrašydavę, ar aš, jų raštą dar blogiau paskaitydavęs, bet man vis išeidavo, kad daugumas nusikaltėlių buvo vis numirėliai. Ir numeris atitinka, ir pavardė buvo kaip reikiant, ir gimimo metai visiškai tikri, bet tasai smerktinas tinginys buvo — žiūrėk, — jau senas, seniai pro kaminą išlėkęs, numirėlis... Ir vis tai — su pačiomis didžiausiomis bausmėmis. Šiek tiek mažesnė, bet vis dėlto labai žymi nusikaltėlių dalis atsirasdavo ligoninėj. Kada jis numirs ar pagis — kas jį žino: negi atsiminsi visus nusikaltėlius! Pagaliau geroka dalis nusikaltėlių buvo užrašyta ir tokių, kuriem į lagerio val-

diškus pietus jau seniai buvo tiktai nusičiaudėti: jie buvo tokie puikūs, talentingi organizatoriai, buvo taip gerai įsitaisę, kad seniai valdiškų pietų nebevalgė. Visa man taip susidėdavo, kad beveik nebelikdavo kas bebausti.

Gavo Majeris vieną tokį mano mėnesinį pranešimą, gavo kitą...

— Mėšlas, ne knyga! — pareiškė jis man.

— Ką gi aš padarysiu, kad taip darbo fiurerių buvo surašyta, vis tokie numeriai, — teisinausi trupučiuką paspringdamas.

— Pasiuto jie, ar ką?

— To tai jau aš negaliu žinoti, pone hauptšturmfireri...

Po antrojo mano raporto Majeris knygos man nebegražino. Ji daugiau nebebuvo rašoma.

Taip negarbingai, dėl numirėlių galvos, ir žuvo tradiciniai lagerio nusikaltėliai: vagys ir tinginiai.

Tačiau ir bausmių knygai išnykus, smulkiųjų vagilėlių vargai nepasibaigė. Stambiausiem — ir knygai tebesant gyvai, neblogai sekės, o smulkesiems šiukšlelėm — visai blogai. Vykdamo savotiškas Linčo teismas, nusikaltėlis buvo tučtuojau vietoje baudžiamas. Kartais esesininkų didžiai linksmybei kokį alkaną bulviavagilėlį ištepdamo visą suodžiais, paversdamo negru ir vedžiodavo paspardydami po blokus ir dirbtuves parodyti: va, žiūrėkit, koks jis juodas! Kartais jį pastatydamo visai diena prie vartų stovėti. O kartais, būdamo, pasodina jį ant smailios varčios, įkiša jam į gerklę kokį buroką ar ropę, — žiūrint, ką jis buvo nusitempęs, — ir sėdėk

visą dieną. O kartą vienas SS karininkas vieną prancūzą buvo priverkęs net šviežią mėsą suryti!

Gana stambi nusikaltimų rūšis buvo spekuliacija — ne pačiame lageryje. Lageryje spekuliacija buvo lyg ir toleruojama, bent retai tepakibinama. Ji itin įsigyveno 1944 metais. Kalinių gyvenamajame kieme prie vieno barako, devinto bloko, buvo įsisteigusi nuolat veikianti juodoji rinka ir juodoji birža. Ten būdavo galima gauti visko, ko tik lageryje širdis trokšta — iki kokaino imtinai. Drabužiai, apavas, duona, margarinas, samagonas ir kiti kasdien vartojami gaminiai tenai neišsekėdavo. Kiek sunkiau buvo verstis „užsieniniam spekuliantam“ — už lagerio sienų.

Susisiekimas „su užsieniu“ vyko dviem svarbiausiais keliais: per „užsieninius“ meisterius ir „užsienio darbo komandas“.

Kai kuriems atsakingiems darbui dirbti atėdavo į lagerį laisvai samdomi inžinieriai ir meisteriai, laisvai gyvenę už lagerio sienų, — jie ir patarpininkaudavo prekybos dalykuose. Kartais juos, būdavo, pagauja, paverčia kaliniais, uždaro į lagerį, bet pagautųjų vieton visuomet atsirasdavo kiti tarpininkai. Kartais gi patarpininkaudavo ir patys esesininkai, tik jie paprastai imdavo didelius nuošimčius, — ne visuomet apsimokėdavo su jais susidėti. Daug patogiau buvo varyti biznis per „užsienio darbo komandas“.

Be darbo komandų, dirbusių pačiame lageryje, buvo dar užlagerinės — ausenkomandos. Jų buvo dvi pagrindini rūši: pastovios ir besikaitaliojančios.

Pastovias komandas suformuodavo lageryje ir pasiųsdavo kur nors į nuolatinį pastovų darbą. Kar-

tais tokiai komandai suformuoti atvykdavo koks kito miesto įmonės viršininkas, pavyzdžiui, Gdansko laivų statybos direktorius. Prieš jį išrikiuoja kalinių minią. Įmonės direktorius apeina kalinius, apžiūri, raumenis pačiupinėja ir pasirenka sau vergus, visai kaip „Dėdės Tomo lūšnelėje“.

Tokių užsieninių komandų lageris turėjo daug, bent pusė kalinių jose dirbo. Bydgoščo požeminiuose dinamito fabrikuose dirbo keli tūkstančiai moterų kalinių, Pelico sintetinio kuro dirbtuvėse — keli tūkstančiai vyrų. Kelios pastovios komandos dirbo Gdansko ir Gdynės miestuose. Buvo jų ir Deutsch-Eylau, ir Elbinge, ir Lauenburge, ir Prauze, ir Štolpe, ir Gerdauene, ir Stargarde, ir Heiligenbeilyje, — ir daugelyje kitų Vakarų Prūsų ir Pomeranijos miestų. Tos komandos ten ir gyvendavo.

Kitos gi komandos, gyvendamos lageryje, iš ryto išeidavo į darbą ir vakare grįždavo. Dirbdavo jos pas ūkininkus ir aplinkiniuose fabrikėliuose, kur susitikdavo net su prancūzų ir anglų karo belaisviais, ir prancūzų, belgų, olandų, danų, norvegų civiliais darbininkais, čia prievartos keliu atgabentais.

Va, šios pastarosios darbo komandos ir varė didžiausią spekuliaciją. Lageryje jos grobdavo daugiausia drabužius, instrumentus ir brangenybes; iš maisto produktų — cukrų, margariną. Už lagerio sienų keisdavo tai į rūkalus ir spiritą, kurį kontrabandos keliu ir atgabendavo. Kartais, žinoma, tom komandom padarydavo rūsčią kratą, spiritą atimdavo, nešėjui — gerokai į uodegą įkrėsdavo, bet tai maža ką prekybai kenkdavo. Vienas mano bičiulis, ruselis iš Leningrado, garsėjęs kaip geriausias orga-

nizatorius lageryje, kas savaitę gaudavo mažiausia dvidešimt penkias lazdas. Per visą buvimą lageryje jis gavęs, kaip jis pats gyrėsi, ne mažiau trijų tūkstančių kirčių.

— Et! — sakydavo jisai, — užpakalis — ne stiklinis — nesuduš!

Nuolat gabendavo jisai spiritą ir gyvendavo puikiai, žinoma, čia neįskaitant mėlynių užpakalyje. Kartą, matydamas, kad ir jį krės, ir spiritą, žinoma, atims, stovėdamas eilėj, pats vienas išlakė bonką spirito ir nugriuvo vietoje. Tuomet jį, kaip ligonį, nunešė į bloką, kur vis dėlto Zelionkė jam gerokai įpylė, — kam vienas laka! Šias kratas Zelionkė ypač rūpestingai organizuodavo, — bent pusė rastojo spirito eidavo jo naudai.

Kartais, būdavo, Chemnicas, pasigavęs kokią spekuliantėlį, atsivaro į raštinę. Pačiam Chemnicui ar galva pagiriom skauda, ar su viduriais jam kažkas negera, — nuolat jisai susirietęs valkiojasi, — žodžiu, tingi jis pats su spekuliantėliu darbuotis.

— Įkrėsk jam dvidešimt penkis, — įsako kokiam nors kalinįui, buvusiam raštinėje. Įsakytasai pasiima Chemnico bizūną, pamakaloja juo aplink spekuliantėlio nosį, o jį patį išsiveda į gretimą kambarį egzekucijai. Žybt-žybt-žybt, — skamba gretimam kambariui. Bet plakamasai tyli, lyg jam snukį būtų kas užrišęs.

Po penkių šešių smūgių plakikas uždususi balsu šnypščia:

— Kvaily, rék!

Plakamasai ima bliauti, tarytum jam gyvam odą bielytų.

Chemnicas patenkintas šypsosi, kad atsirado dar vienas toks smarkus mušeika. Mušeika taip pat patenkintas, gavęs Chemnico pagyrimą. Patenkintas ir spekuliantėlis: raštinės naujokas mušeika tokiu įniršimu jo vieton vanojo... kėdę!

Visų didžiausias lageryje nusikaltimas buvo — nelegalių laiškų į laisvę rašymas. Jei laiškas būdavo nekaltas, tai yra, jeigu jame nieko blogo apie lagerį nebuvo pasakyta, tai dar pusė bėdos: įkrėsdavo apie penkias dešimtis lazdų — ir baigta byla. Bet jeigu laiške buvo rašoma, kas lageryje dedas, — tai jau visai blogai. Tuomet eidavo rūstus tardymas su neišvengiamais lazdų avansais, ėjo bunkeris su duona, vandeniu ir blakėmis, ėjo Berlyno skirtoji bausmė.

Šiuo atžvilgiu valdžia baisiai buvo pavydi, — nieku būdu nenorėjo, kad žinios apie gyvenimą lageryje pasklistų Vokietijoje, juo labiau — už Vokietijos sienų. Pabandęs tokių žinių teikti už lagerio sienų, paprastai pasistengdavo lageryje šiokiu ar tokiu būdu numirti, kad daugiau jo nebeimtų pagunda rašyti, kas nereikia. Štai, pavyzdžiui, blokavas Cimermanas — jau toks nusipelnęs lagerio valdžiai banditas buvo — ir jam nekaip labai išėjo.

1944 metų kovo mėnesį jis buvo išsiųstas drauge su Zelionke ir kitais galvažudėliais į Buchenvaldą, į specialią SS mokyklėlę. Iš mokyklos pateko į frontą, bet tenai jisai kažkodėl nepanorėjo guldyti savo šaunią galvelę už Tretijį reichą. Dūmė jisai iš fronto po velnių — ir pataikė stačiai į jų rezidenciją — atgal į Stuthofo lagerį. Atvežė jį vargšą tartum sunkvežimio pervažiuotą: jo snukis buvo toks jau sužalotas, toks sutinęs, jog atrodė, kad Cimermanas su

dviem galvom vaikšto. Stačiai pažinti nebebuvo galima to galvažudėlio! Uždarė jį į bunkerį blakėm pasiganyti po jo plačią krūtinę ir, jo nelaimėi, surado pas jį užrašus apie lagerį. Vidutiniškus tokius užrašus. Nieko blogo tenai apie lagerį nebuvo. Rašė tiktai Cimermanas tenai, kad Majeris buvo budelis, ir kad Chemnicas buvo budelis, ir dar kažkas tenai mėgęs pabudeliauti... Staugte staugė vargšas Cimermanas bunkeryje, užrašus beatgailaudamas. Porą savaitių pastaugęs, ėmė jisai ir pasikorė. Kažkaip keistokai pasikorė. Nei virvės padorios jisai neturėjo, nei gembės, bet vis dėlto rado būdą. Kas be ko, tokioje nelaimėje jam paskutinę pagalbą suteikė geri bičiuliai su Zelionke priešakyje. Štai ką reiškia užrašai apie lagerį!

Kalinių kaulų sutratinimas ar visiškas kalinio nubildinimas lageryje nebuvo baudžiamas. Gydytojo liudijimas paprastai pagelbėdavo gyvajam, — numirėliui kas gi tenai begelbės! Gydytojas ar pavaduotojas antspaudu ir parašu paliudydavo, kad numirėlis nusibaigė nuo AKS, žarnų kataro ar plaučių uždegimo.

Kartais pasitaikydavo, kad gydytojai kaliniai ima ir užsispiria. Nudobtasai — yra. Žudikas — yra. Trūksta tiktai protokolo. Reikalauja jie padaryti nudobtajam skrodimą. Bet gydytojų pastangos paprastai būdavo tuščios. Bežiūrint į reikalą įsikišdavo Zelionkė. Jo agentai ištraukdavo iš lavonų krūvos kokią klipatą klipačiausią ir pakišdavo gydytojams:

— Še, jum, — skroskite, kad jau taip rankos niežtil

Gydytojam aišku buvo: su Zelionke neik į kovą, — vis tiek prakiši.

Ir vis dėlto vieną kartą atsitiko negirdėtas neregėtas skandalas: pakorė Pabstą.

Pabstas buvo vokiečių. Senas katorgininkas. Dar senesnis razbaininkas. Patyręs, nusipelnęs razbaininkas. Ir laisvėje, ir lageryje daugelį žmonių nudobęs. Ėjęs lageryje įvairias aukštesnes pareigas. Pastaruoju metu buvo bloko šreiberis. Blaivus Pabstas buvo labai artimas Zelionkės bičiulis, bet vos tik tai, būdavo, pasilaks — tuojau kimba Zelionkei į krūtinę. Zelionkė tuomet jį kuldavo nesigailėdamas, bet ir Pabstas Zelionkei gerokai užvažiuodavo, — lagerio seniūno autoritetą žemindavo. Daugelį, daugelį žmonių lageryje Pabstas buvo sužalojęs, daugelis ir mirė dėl to — ir niekas jam už tai dėkui nebuvo pasakęs.

Bet, va, netikėtai nudobė jisai vieną lenką, politinį kalinį. Nieko čia tokio ypatingo neatsitiko, nudobė pilietį — ir baigta. Tik tai tas gyvatė Zelionkė netikėtai įsikišo į reikalą ir išpūtė iš jo didžiausią pūslę. Tuojau surado Zelionkė nudobimo liudininkus, surašė protokolą, pranešė kaliniam gydytojui, politiniam skyriui, Majeriui, kur reikia ir nereikia. Kas čia Zelionkei staiga užėjo — velniai jį žino. Niekuomet taip nebūdavo. Matyti, jam Pabstas buvo jau per daug įkyrėjęs. O gal jis tuo būdu norėjo lenkam įsiteikti ir įsigyti jų paramos?

Chemnicas turi apie Pabsto žygį rašyti pranešimą į Berlyną. Raukosi Chemnicas ir rašo. Rašo ir raukosi. Rašo ir plėšia popierių. Plėšo ir vėl rašo...

Baisiai jam nemalonus tasai darbas, pasitaikęs pirmą kartą gyvenime!

Tai kas, kad nudobtas lenkas buvo politinis kalnys, o Pabstas — galvažudys! Vis dėlto rasė ne ta. Germaniška. Aukštesnė!

Chemnicas vos vos sulipdė pranešimėlį, švelnutį tokį. Esą Pabstas, šiek tiek slaptai įsigėręs, tą lenkų trupučiuką tikrai paplunksnavęs, paklusnumo pamokęs, bet mirti jam nebuvę dėl ko. Kad jis pasimirė — tai buvęs jo asmeniškasis reikalas, kilęs iš lenkiško atkaklumo.

— Mensch! — sako Majeris Chemnicui, šį pranešimą paskaitęs, — nori, kad ir tave pakartų?

Suplėšė Majeris Chemnico prakaituoto darbo vaisių, — parašė savo pranešimą, daug piktesnį.

Baisiai stebėjosi Pabstas, kai jį sodino į bunkerį palaukti, kol ateis sprendimas iš Berlyno. Jo nusi-stebėjimas buvo dar didesnis, kai jį išvedė iš bunkerio — karti. Išbalęs buvo visas, drebėjo kaip ciucka šaltyje, vandeniui apipiltas.

Kai kitus žudė, Pabstas niekuomet nedrebėjo. Kai pačiam reikėjo į kartuves pasilypėti — neišdrįsta kojos pakelti į pakopą. Būtinai reikia jis iš užpakalio keliu paspirti, kad knapteltų po kartuvėm. Visiškai nepanašus į Pabstą.

Ir suprask dabar psichiką žmogaus, tiek daug reikalų turėjusio su giltine!

Zelionkė su dideliu pasitenkinimu užnėrė jam kilpą. Zelionkė triumfavo. Zelionkės snukis blizgėjo kaip jo odinis apsiaustas.

Tai buvo pirmas ir paskutinis šios rūšies įvykis visoje prašmatnioje Štuthofio lagerio istorijoje.

Kalėjiminė meilė — visur ir visuomet labai opus ir tragikomiškas dalykas, tebelaukiąs savo psichiatro ir patalogo.

Lageryje meilės dalykai, žinoma, buvo griežčiau siai draudžiami. Bet — maža kas draudžiama pasaulyje! Ir revoliucijos kelti griežtai draudžiama, o vis dėlto kelia gi jas! Klausyk visų draudimų — tai ir gyventi nebeįdomu. Meilės gi reikaluose veikia dar kažkokie paslaptingi veiksniai, kurie apie draudimus ir girdėti nenori.

Kaliniam su moterimis susieiti buvo labai sunku. Moterys gyveno atitvertos nuo vyrų aukšta spygliuotos vielos tvora. Laimė, kad ji dar nebuvo įelektrinta, kitaip — visiškai prastai būtų buvę...

Vis dėlto tvarka buvo gana žiauroka. Su mergužlėmis susitikti negalima. Kalbėtis griežtai draudžiama. Nuo spygliuotos vielos patvorio su bizūnais gena lauk...

Bet juo sunkesnės aplinkybės — juo karštesnė būna meilė. Kas meilei yra spygliuota viela? Tvora? Patys juokai!

Lageryje daug meilės nereikia. Vienas kitas saldesnis žvilgsnis, viena kita skrajojanti šypsena, iš tolo per tvorą pasiųstas bučinys — ir širdys liepsnoja, nors kompresą dėk!

Įsimylėjelių susisiekimas ėjo daugiausia per tarpininkus. O kai meilės reikaluose reikalingas tarpininkas — tenai visuomet koks nors velnias įsipainios, toks jau visatoje veikiąs dėsniš.

Meilės laiškus valdžia nuolat pagaudavo. Jie dažniausia buvo rašyti lenkiškai arba rusiškai. Mūsų raštinė nuolat turėdavo juos versti į vokiečių kalbą. Keikdavomės tuos laiškus versdami, kad visas moterų blokas čiaudėjo. Šitiek darbo, kad juos kur perkūnėlis saldžiausias! Laiškai — tokie ilgi, taip nepasikaitomai parašyti, vienas už kitą kvailesnis! Niekur kitur pasaulyje tokių kvailų meilės laiškų nerašoma, kaip lageryje!

Žiūrėk, kokį bičiulį susitinki, — pasišneki, pasitrokšti, — visiškai ne kvailo berno esama. Bet kai pasitaiko versti jo meilės laiškas, — suk jį devyni, koks jis asilas!

Siuo žygiu abidvi pusės buvo vienodos, vyrai ir moterys. Iniciatyvos rodydavo moterys dar daugiau, jom iš viso buvo lengviau lageryje gyventi.

Įsimylėjimas kartais būdavo visiškai nuoširdus, tikras, bet kaip dažnai jisai būdavo gryna žulikystė, sukčiausias biznis!

Pavyzdžiui, kartą pasitaikė tokia nelaimė mūsų mielam Vaceliui Kozlovskiui, — ėmė jisai ir įsimylėjo, — ir dar kaip įsimylėjo: iki kulnų, iki pakvaišimo! Įsimylėjo jauną liekną merguželę. Visiškai nešpėtną. Jis jai kas dieną dovanų, būdavo, siunčia: ir duonos, ir pyrago, ir sūrio, ir margarino, ir lašinių, ir cukraus, ir cigarečių, kurios moterim rūkyti buvo griežčiausiai draudžiama, ir dar kita ko. Nieko, nieko jisai savo meilei nesigailėjo...

Dovanos merguželei buvo įdomu gauti, bet pats Vacius — tas storžievis, galvažudys, cinikas, budelis, visuomet purvinas ir dvokiantis, — pfui! Ką gi merguželė veiktų su tuo senu velniu? Juo labiau, kad ji turėjo ir tinkamesnį bernelį sau pasirinkusi, nieko sau tokį, vidutinišką, su kadaise buvusiu nuskeltu žandu. Va, šitam bernuželiui ji ir atiduodavo visas iš Vaciaus gautąsias dovanas! Kartą Vacius vis dėlto sužinojo merguželės klastą, — tai gražiai siuto iš piktumo vargšelis! Barako sienas kėdėmis daužė, bliovė ir maurojo, savo bloko kalinius mušė, kaip dar niekuomet nebuvo mušęs! Pagaliau pagavo ir tą bernuželį smaližių. Sutratinio jam porą šonkaulių ir nusiramino. Merguželė pažlembė kiek, pažlembė dėl sužaloto bernelio, — ir vėl pradėjo priiminėti Vaciaus dovanas.

Į meilės reikalus įsiveldavo tieji, kurie buvo sotūs, — alkaniesiems ir klipatom meilė kažkodėl nerūpėdavo. Virtuvės ir ligoninės bendradarbiai, blokavieji, kapai, šreiberiai — štai šitoji publika sudarydavo lagerinių meilužių kadrus. Jie būdavo sotūs. Jie būdavo turtingi. Jie galėdavo merguželėm dovanų siuntinėti.

Merguželės savo rėžtu taip pat galėdavo dovonomis atsilyginti. Jų rankose buvo baltinių sandėliai, skalbykla. Jei jau kuris virėjas-ar sanitaras, kapas ar šreiberis vaikšto su šilkinėm kojine, šilkiniais marškiniais, nauju geru vilnų pulloveriu, — aišku, kad jis jau įsimylėjęs — ir laimingas meilėje: dovanų gauna.

Meilės dalykai apsimokėdavo vienai ir antrai pusei!

Laiškai dažniausiai eidavo per specialius laiškanešius, kuriais paprastai būdavo rusai: jie dažniausiai būdavo alkani ir sugebėdavo daugiausia lazdų pakelti. Šiuo pastaruoju atžvilgiu niekas su jais lygintis negalėjo.

Buvo tokia didelė, didelė šiukšlių dėžė, stovėjusi prie moterų barako. Žiūrėk, kur buvęs, kur nebuvęs ir lenda koks ruselis į tą dėžę. Sėdi jis toje dėžėje ir kapstosi — maisto šiukšlėse ieško. Tai visai natūralus dalykas buvo. Kaliniai visose šiukšlėse maisto ieškodavo, šunų nugrauztus kaulus grauždavo.

Tad, va, sėdi toksai ruskelis šiukšlių dėžėje prie moterų barako ir kapstosi sau it višta po pūdymlį — padryks, padryks...

Po kelių minučių ateina merguzėlė su šiukšlių kibiru — šliupt — jas ruskeliui ant galvos. Tose šiukšlėse yra keletas meilės laiškelių išberta... Tiek pat laiškų gauna ji ir iš ruskelio.

Kartais, būdavo, tokį laiškanešį valdžia aptinka dėžėje. Lazdomis ji jį iš tenai išbarškina, visokiais velniais prigąsdina. Bet kas iš to? Po valandos į dėžę lenda kitas ruskelis, — jis irgi maisto sau ieško tenai... Valdžia čionai pasirodydavo bejėgė esanti, — negi išmuši visus dėžėje besikapstančius!

Siuntiniais, dovanomis pasikeisti buvo taip pat įvairių būdų.

Jau 1943 metais pradėjo veikti šioks toks lagerio kalinių orkestrėlis. Sekmadieniais popiet „duodavo koncertus“. Grodavo vyrų pusėje, bet prie vielų tvoros, kad ir moterų pusėje būtų girdėti. Vienoj ir kitoj vielų pusėj, per tris metrus nuo tvoros, — arčiau nebuvo leidžiama, — sustodavo vyrai ir mo-

terys, — eilių eilės. Akimis vieni kitus rydavo, veidelius pražiūrėdavo. Susišnekėdavo vieni su kitais akimis, pirštais, rankomis ir dar kipšas žino kuo. Puikiai vieni kitus suprasdavo. Po to naktis iš sekmadienio į pirmadienį būdavo triukšminga ir įvykiais gausi. Tai vielų tvorą, būdavo, naktį išplėšia kas, tai po ja pasikasa... Tai moterų barakuose suras kelis vyriškius, tai vyrų barakuose moteris, tai kur nors negyvenamoje dirbtuvėje ar prausykloje — vyrus ir moteris drauge...

Paskui eina kvota, tardymai... Seka lazdos, keiksmi, moteriški klyksmai ir ašaros.

Vyrus paprastai po tokios naktinės ekspedicijos sodindavo keliom parom į bunkerį, retkarčiais gi — net į Hopehilio plytinės prarają molio minti pasiųsdavo. Moterim gi tučtuojau plikai nukirpdavo plaukus, — vis tiek kokios rūšies jos būtų buvusios kalinės, politinės ar auklėjamosios, tai yra tokios, kurios po trumpo laiko turėjo būti iš lagerio paleistos.

Kartą Chemnicas tokiem įsimylėjėliam buvo paskyręs gana nuodėmingą bausmę. Pietų pertraukos metu, kai visi valgo ar ilsisi, jis įsakė įsimylėjėliam, parankėj susikibusiems, vienam prie kito saldžiai prisiglaudusiems, vaikščioti po lagerį.

Moterėlė, turėjusi apie penkias dešimtis metų, buvo laimingiausia pasaulyje, — taip ir kužda ji kažką jaunajam į ausį, taip ir veržiasi į jo akis, taip ir glūsta savo plačiąja krūtine prie jo. Čiulba ulba jinai, visiškai nekreipdama dėmesio, kad vyrų lageryje sėdi nuosavas vyrelis, čionai patekęs už tai, kad jis jos ir namie suvaldyti nemokėjo... Tačiau jos

partneris nežinojo, kur akys dėti: jis buvo vos dvidešimt penkių metų berniokas. Moterys kalinės kikeną, jam liežuvį kaisioja. Vyrai iš tolo jam kriokia tartum krokodilai kokie:

— Cho-cho-cho! — kriokia ir geros sveikatos jam linki...

Nuo tos dienos tas vargšas meilužėlis į moteris nė pažvelgti nebenorėjo.

Gaila, šios bausmės Chemnicas daugiau niekad nebepritaikė.

1943 metais vasarą buvo sudaryta speciali moterų-nukirptakasių darbo komanda. Jai vadovauti buvo duotas banditas-sadistas L e g e, vokiečių, turėjęs žalią trikampį su smailagaliu į viršų. Jis į katorgą buvo patekęs už kelių moterų suplėšymą. Jis buvo tikrai banditas, be jokio sąmojo.

Moterų-nukirptakasių komanda buvo įkinkyta į didelį, didelį vežimą, kurio tekiniai buvo daug aukštesni už moteris. Ant ašių aukštai, it katafalkas koks iškeltas, gulėjo milžiniškas bosas. Tai buvo didžiulis asenizacijos vežimas. Jis aptarnaudavo vyrų gyvenamus barakus. Moterys turėjo tą vežimą tempti į pūdymą.

Majeris su Chemnicu buvo baisiai patenkinti savo išradingumu. Džiaugėsi jie juo apie porą savaitių. Kartą vežimas kažkaip apvirto, įklimpęs į pūdymą. Virsdamas vienai moteriai kojas sulaužė, kitas — šiaip sužalojo. Tuomet moteris iš vežimo iškinkė.

Vis dėlto po tos vasaros lageris gavo prieauglio keliolika rėkiančių piliečių.

XXXIX. LAGERIŠKA MITYBA

Lagerio katordininkam maisto oficialiai buvo skiriama kalėjiminė norma: 1.800—2.000 kalorijų. Kalėjime, kur žmonės sėdi vietoje nejudėdami, gal tokios normos ir pakanka gyvybei palaikyti, bet lageryje, prie nuolatinio judėjimo, kartais prie labai sunkių darbų, reikia mažų mažiausia 2.500 kalorijų — tos vidutinės sveiko žmogaus, laisvėj gyvenančio, normos. Jei katordininkas ir gautų pilną normą, oficialiai jam skiriamą, jis vis tiek jau būtų pasmerktas žūti dėl maisto stokos, dėl organizmo išsekimo. Tačiau eilinis katordininkas ir šios savo skurdžios normos niekuomet pilnos negaudavo.

1940—42 metais kalinys vargiai gaudavo ir 1.000 kalorijų. 1943—44 metais maistas nuolat gerėdavo, palyginti su senesniais laikais buvo jau žymiai pagerėjęs, bet vis dėlto liko jis velnio vertas.

Maistas į Štuthofą buvo gabenamas iš Gdansko, iš Tigenhofo ir kitų miestų bei ūkių. Jau išduodant iš sandėlio, maisto dalis buvo nuvagiama sandėlininkų naudai. Kita dalis dingdavo pakeleį, — nuvogdavo šoferiai, esesininkai palydovai ir kaliniai, dirbę prie transporto. Dalis — dingdavo į sunkvežimius bekraunant, dalis — iš sunkvežimių perkraunant į lagerio sandėlius: čia nuvogdavo krovėjai ir pašal

pasitaikę katorgininkėliai. Lagerio valdžia — esesininkai norėjo turėti papildomą valgį, — dešrą, margariną, cukrų, miltus, kruopas, — kniaukdavo iš kalinių lagerio sandėlių. Esesininkai turėdavo vežti maistą savo gausiom šeimom ir dar gausesnėm meilužėm — maistas eidavo iš kalinių sandėlių.

Papildomą maistą norėjo turėti ir blokavieji, ir šreiberiai, ir kapai, ir puskapiai, visi virtuvės darbininkai su savo meilužėmis ir draugais, ir daugybė visokios kitokios lagerio aristokratijos, — jiems visiem papildoma porcija nelegaliai ėjo vis iš tų pačių šaltinių.

Knygos, žinoma, visuomet turi būti tvarkoj. Į blokus kaliniam atiduodama, kas nuo aristokratijos atliko, o knygoje įrašoma: visa atiduota. Maisto kecionė ir jo neliečiamybė sukontroliuoti buvo neįmanoma. Juo labiau, kad nelabai kas ir rūpinosi tokia kontrole.

Virtuvės fiureriu, atsakingu jos vadovu, ilgą metą buvo SS feldfebelis Cymanas [Ziehmann] — vienas žymiausių lagerio vagių. Jis lakdavo samagoną kaip kvasą ir niekuomet neišsipagiriudavo. Porą kartų jis buvo samagonu apsinuodijęs, gavęs Delirium tremens, — veždavo tuomet jį į Gdansko psichiatrinę ligoninę gydyti. Tuomet jį virtuvėje pavaduodavo koks sąžiningesnis esesininkas, — lagerio maistas šiek tiek pagerėdavo. Bet Cymanas vėl sugrįždavo — sugrįždavo ir jo visa velniava.

Kas sukontroliuos, kiek kruopų, kiek miltų, kiek kopūstlapių, kiek konservų dedama į sriubą? Vienas iš mano kolegų atsidėjęs dvejus metus ieškojo

gaunamoje sriuboje mėsos pėdsakų ir vis dėlto jų nerado, o knygoje buvo parašyta: sriuba su mėsa.

Kai blokas pagaliau gauna savo porciją duonos, marmelado, margarino ar dešros, tai dar nereiškia, kad visa tai gaus ir kaliniai. Bloke valdžios visuomet yra sočiai, o kiekviena valdžia valgyti labiau nori negu valdomieji. Be to, blokas visuomet turi daug administracinių reikalų, — visokių remontam, duoklėm, reprezentacijom. Pagal apskaičiavimą dviejų kilogramų duonos kepalėlis tektų padalyti į dešimtį ar dvyliką dalių, — vakare duodama kiek mažiau. Kas trukdo bloko duonininkui tą kepalą padalyti į 13—15 dalių? Kas jį sukontroliuos? Paklausi, kodėl taip maža duonos gavai, gausi kuoku kakton už smalsumą — ir baigtas kriukis. Po kiekvieno duonos padalinimo bloko valdžios naudai jau pasilieka keletas kepalų. Tas pats atsitinka ir su margarino bei dešros dalinimu: valdžia niekuomet neliks nuskriausta, — tam ji ir valdžia, kad jai šis tas priedo tektų. Pagal knygas kalinys turėjo gauti iš ryto pusę litro kavos ir duonos gabalą, marmeladu pateptą. Bet marmelado būdavo vos maži pėdsakai ant pačios duonos bryzo briaunelės. Tuo tarpu bloko valdžiai kasdien jo likdavo po kokį litrą ir daugiau.

Kalinys, rytą gavęs duonos bryzelę, apie 150 gramų, ir kavos nepilną puslitrį, — kava labai retai būdavo šiek tiek pasaldinta, — turėdavo visa tai praryti beeidamas nuo vienos dienos ruimo durų iki kitų, — beeidamas, stumdomas ir spaudžiamas. Jis turi tai padaryti labai greitai, nes mūsų Vacelis kryžiuojasi su pagaliu po visą kambarį.

— Vyperdalivaj! Vyperdalivaj! — Nešdinkis lauk! — be paliovos šūkaloja Vacelis ir kaukši su lazda per viršugalvius.

Beeinant iki kitų durų, Vacelio pagalbininkai, piemenys tokie, bliūdelį jau tau ištraukia iš rankų, — bliūdelis reikia atiduoti kitam katorgininkui, — bliūdelių tėra labai mažai. Lygiai tokia pat tvarka praeina ir vakarienė, kada gaudavai duonos apie 100 gramų ir trupučiuką margarino. Duona būdavo su žymia medienos priemaiša, kartais nelabai dar karti, kartais gi — ir visiškai karstelėjusi. Pavalgai tokios duonos ir iš karto pasidarai muzikantas: viduriuose šeine-katarinka grajina raliuoja...

Pietus vasaros metu valgydavo kieme patvory, taip pat labai skubiai, bet šis tas dar ir praryti buvo galima.

Margariną ne visi galėdavo valgyti. Kitą nuo jo votys ir šunvotės apsėsdavo. Kartais tasai margarinas būdavo iš galas žino kokių atmatų padarytas, — niekam nelįsdavo į burną.

Valgymo tvarka pagerėjo tiktai 1944 metais, kada jau buvo galima tam reikalui gauti sėdima vieta — ir net kambaryje.

Pietum duonos nebeduodavo. Duodavo tiktai tris ketvirtadalius litro sriubos. Kopūstų, burokų, batvinių, morkų, špinato, dilgynių, griežčių kaip kada. 1944 metų antrojoje pusėje jau duodavo du kartu per savaitę žirniinės sriubos, arba košės, arba makaronų.

Visa nelaimė, kad toji sriuba būdavo baisiai nesvariai gaminama, — Lietuvoje geras ūkininkas jau kiaulėm švariau virdavo jovalą negu mum čia sriubas. Kartais produktai, pavyzdžiui, raudonieji buro-

kėliai, būdavo visiškai neblogi, bet kas iš to: sriuba vis tiek neįkandama, — burokėliai nepiaustyti, neplauti, su žemėm išvirti. Morkos buvo taip pat nevalomos, — šiek tiek tikrai vandeniui perpiltos. Morkų sriuba buvo visuomet viena pačių bauriausių. Kopūstai tikrai kartą kitą pasitaikydavo pakenčiamiesiems, o šiaip vis — papuvę, pašutę, supelėję. Kaliniam atiduodavo žaliuosius kopūstlapius ir kotus, baltieji lapai eidavo esesininkam. Apskritai, visi geresnieji produktai eidavo į SS virtuvę, į kalinių — pašvinkęs šlamštas. Pati didžiausia bėda būdavo su griechiais. Žalias griechis dar galima gi valgyti, bet žalių neduodavo. Vis virdavo juos. Mūsų sriuboje išvirtas griechis visuomet senu ožiu dvokdavo. Juo labiau, kad tie griechiai būdavo vis pašariniai, karvės skilviui pačios gamtos paskirti.

Valgai, būdavo, žmogus, o taip norisi vėmti. Tų griechių sriubų visų daugiausia ir būdavo. Reikia valgyti, reikia... Reikia kaip nors gyvybę palaikyti. Daugiau gi nėra ko!

Visas džiaugsmas būdavo — pasitaikiusios sriuboje bulvės. Bet jų taip maža teduodavo, — jas iš anksto lagerio aristokratija nuorganizuodavo. Ir tos vargšės bulvelės — tikrai iš rudens būdavo geros. Žiemą jos jau visuomet būdavo pašalusios, pašutusios. Į pavasarį jos pasidarydavo deglos — juodmargės, lyg olandiškos karvių veislės.

Nuo visos tokios mitybos velniai dūšią ėstė.

Žinoma, mityba kartais būdavo galima šiek tiek pajvairinti, bet tam reikėjo turėti drąsos, apsukrumo, na, žinoma, ir asmenės laimės.

Lageris turėjo didelę triušių auginimo įstaigą. Angoriški triušiai buvo, — vilnom juos veisė. Kas dirbo prie triušių — galėjo jau šiaip taip verstis, palaikydamas su triušiais draugiškus santykius. Bičiuliškai nusiteikusiam triušiui visuomet galima įkalbėti, kad jis nusprogtų. O nusprogusiam triušiui absoliučiai vis tiek kur jis eis: į patvorį, ar į tavo pilvą.

Sioks toks pajamų šaltinis buvo ir laukiniai baltlandžiai: 1943 metais jų gana daug atskrisdavo į lagerį, bet į rudenį nė vieno jų nebeliko, — visus surijo. Nebloga mėselė būdavo ir katinėlio rainojo, maždaug kaip triušio, tik reikia ilgai stipriame acto skiediny pamirkyti. Tik kad tų katinėlių taip maža į lagerį teužklydavo!

Žinoma, ir joks šunelis negalėdavo lageryje pasirodyti, — tuoj, būdavo, vargšeliui numauna kelneles. Nuolatiniai skandalai būdavo su Zelionkės šunimis, Chemnico jam dovanotaisiais vilkais. Saugoja jisai juos, sergsti, bet vis tiek ilgiau mėnesio nė vienas jų nėra gyvenęs lageryje. Visus juos kaliniai surydavo, — ir dar taip surydavo, kad nė Zelionkė ėdraus kaltininko nesurasdavo... Bet šitokia laimė mažai kam tebuvo prieinama.

Vacius, būdavo, kartais iš gautųjų siuntinių atrenka visokių nuotrupų ir padalina savo bloko labiausiai nusibaigusiems kalniam. Kartą jis ir man davė porą gabalėlių džiovintos juodos duonos, — kažkodėl man jis buvo palankus. Ar ne todėl tiktai, kad nuo antausių aš nevirsdavau žemėn, — tokie dalykai jam imponuodavo.

Paėmiau, žemai nusilenkdamas, tuodu sausainiu-

ku ir traukiuos į pašalę, — tai bent pačiulpsiui! Išlindau iš minios, išsibrukau, gi — žiū! Nebėr mano sausainiukų, — koks galvijas man juos jau nukniaukė! Tai niekšas!

Taip neišpasakytai liūdna pasidarė, kad sukniubau patvory ir žliumbiu paspringdamas. Dabar tai aš tikrai supratau, kodėl man mažam tėvas sakydavo, kad pakeliant nukritusį duonos gabalėlį jis būtinai reikia pabučiuoti.

Velnias vis dėlto su ta duona!

Biauriausia, kad ji ir naktį ramybės neduoda. Vos sudedi akis — taip ir slenka pro šalį auksinė karieta. Auksinė karieta, šešiais žirgais pakinkyta. Karietoje sėdi tokia graži, tokia puošni ponija, dangiškais migdolais pakvipusi. Važiuoja, šypsosi sau, rankele mojuoja, atseit, atsisveikina, bestija!

Kažkodėl duona man vis auksinėje karietoje vaidenosi, kaip graži puošni ponija, — karalienė, kad ją kur velniai!

Kad nors trupučiuką duonos kur gavus! Tokios svaiginamai kvepiančios rugiais ir pečiumi. Ir dar mažutę svogūno galvelę, skersai ir įstrižai papiausytą. Gerai, žinoma, būtų ir apvaliais rutulėliais, plonyčiais tokiais, perregimais. O jei dar prie viso būtų druskos kruopelė, — oho! — sakykite, ar daug žmogui tereikia, kad jis būtų laimingas?

Ne, ne! Daugiau taip nebegalima. Arba tą prakeiktą auksinę karietą sukulsiu, arba... arba... Kas arba? Arba eisiu vogtil!

Pagaus manote? Užmuš?

Nagi, po velnių, tegu užmuša, — didelis čia daiktas!

Ne, nei Vis tiek! Nebegaliu...

Beje, kaimynas prieš valandą išmetė pro langą
į šiukšlyną pažaliavusios duonos riekę. Visą riekę.
kad žinotumėt!

Kažin kur ji būtų dingusi?

Viešpatie, viešpatie, — kaip aš valgyti noriu!

XL. LAIŠKAI IR SIUNTINIAI

Valdiškojo pašto priešakyje buvo pasodintas SS feldfebelis P l i a c a s [Platz], lageryje Plikiu Pingvinu vadinamas.

P l i a c a s — šešių dešimčių su kaupu visiškai pakvaišęs senis su žlibumo akiniais ant nosies žemyngalio ir numukusiu pakaušiu. Vidutinio ūgio, trupučiuką į kuprelę palinkęs, su veidu, į suglamdytą superinį maišą panašiu.

Pedantiškiausias padaras visuose prieškariniuose Rytprūsiuose.

Pašaukia kurią valandą ir kurią minutę pas jį ateiti — punktualiausiai turi būti. Ateisi minutę anksčiau, parodo laikrodį ir sako: Lauk! — per anksti.

Ateisi minutę vėliau, parodo laikrodį ir sako: — Lauk! — per vėlai.

Nieku būdu nebūdavo galima pas jį laiku patekti, — velniai jį žino, kaip jo laikrodis eidavo. Taip jis varinėdavo ne tik tai kalinius, bet ir esesininkus.

Jis buvo ir vyriausias lagerio cenzorius. Pagal savo praeitį jis geriausiai ir tiko tokiam darbui: prieš karą jisai Gdansko mieste iš tramvajaus bėgių geležine lazdele arklių mėslą krapštė.

Nustatydavo jisai, kiek laiške turi būti eilučių parašyta. Jei kelios eilutės per daug, — nukerpa, būdavo, judošius, laiško galą, ir ką tu jam! Suskaičiuoti, kiek yra eilučių, jam pakakdavo laiko, bet paskaityti tom eilutėm jam laiko nebebūdavo. Užtat jam būdavo vis tiek, kokio ilgio eilutė — penkių ar dvidešimt penkių centimetrų tai nesvarbu, bet tiktai tinkamas eilučių skaičius. Prirašyti buvo galima tiktai viena lakšto pusė, bet kiek joje eilučių sutalpinsi — tai jau tavo reikalas — dešimts ar penkiasdešimts. Mažiausia kas jam laiške nepatiko, tuoj — blinkt — laišką į krepšį — ir po visam.

Aš su juo amžinai bylinėjau, — nuolat jis mane Majeriui skųsdavo. Vis jam būdavo neaišku, ką aš manau, savo laiškus rašydamas. Jis vis manydavo, kad aš viena rašau, o visai ką kita galvoju.

Viename laiške parašiau, kad velniai žino, kiek dar laikys mane lageryje uždare. Sudraskė jis mano laišką ir sako man:

— Laiške negalima velnio vardas minėti.

Parašiau kitą laišką. Vietoj velniai įrašiau dievai, — laiškas taip pat eina krepšin. Ir dievų vardo minėti, pasirodo, negalima. Pasišaukia jis mane ir dėsto, kad laiške galima rašyti tiktai tokie dalykai: siuntinį ir laišką gavau visiškoje tvarkoje, labai dėkoju ir prašau siųsti daugiau, — esu sveikas ir patenkintas, puikiai jaučiuos ir visus bučiuoju.

— Tai, — sakau, — pone šarfiureri, man tokio laiško ir rašyti neverta. Atspausdink tokius popierėlius ant palšo daikto, aš pasirašysiu — ir bus tvarka.

— Lauk! — šaukia jis man, ir aš einu lauk.

Vieną laišką jis man konfiskuoja už tai, kad jame buvo parašyta: „Baisiai nuobodus biznis už surūdijusių vielų sėdėti...”

— Kaip tu drįsti rašyti, kad už surūdijusių vielų sėdi? Ar nieko kita ir nematai lageryje? Ar nematai, berželiai auga?

Vėl jis man sako: — Lauk! — Ir aš einu lauk.

Laišką perrašiau. Rašau: mūsų spygliuotų įelektrintų vielų tvora spindi žaižaruoja kaip sidabrinė, smulkiu cukrumi apibarstyta. Už tvoros matyti trys berželiai, du kelmiai ir vienas grybas.

— Tu, niekše, čia vėl pribiaurojai? Aš tave Majeriui apskųsiu!

Pingvinas Majeriui šį kartą jau buvo mane apskundęs, tik Majeris jam nieko nepagelbėjo.

— Aš tau sakiau, jog turi rašyti, kad esi sveikas...

— O kaipgi man daryti, jei aš iš tikrųjų sergu? Pone šarfiureri, ar nebūtum malonus pačiupinėti mano šoną?..

— Lauk! — šaukia jis man. Aš einu lauk ir rašau naują laišką: „Pagal veikiančius įstatymus ir nuostatus esu sveikas...”

Pingvinas mano laišką, žinoma, suplėšo ir mane išveja lauk.

Kitą kartą plėšo jis mano laišką, kad per ilgas, kitą — kad per trumpas, — buvo parašytas tiksliai vienas sakinytis, — esą tai ne laiškas, o valdžios autoritetu pasityčiojimas. Kitą kartą plėšo jis mano laišką, kad jis esąs per liūdnas, kitą — kad per linksmas... Kitiem laiskai rašyti buvo daug lengviau, bet

man baisiai sunku buvo pataikyti į Pingvino mėgiamą toną. Kai jis mane pamatydavo — jam aiškiai vemti norėjos.

Mūsų blokas galėjo rašyti ir gauti laiškus kas savaitę, visi kiti — kas dvi savaiti. Tiktai 1944 metais savaitiniai laišakai buvo įvesti ir kai kuriom kitom katorgininkų rūšim. Bet jiems iš to naudos nedaug tebūdavo. Pusė tų laiškų eidavo į krepšį.

Laiškas — buvo vienintelė susisiekimo priemonė su gyvuoju pasauliu, — jokie lankymai, jokie pasimatymai nebuvo leidžiami, — kad niekas nematytų pašalinis, kaip lageryje gyvenas. Laiškai buvo katorgininkui be galo brangus daiktas. Ir tokią daugybę jų Pingvinas žudydavo! Kas jam kitų rūpesčiai ir skausmai?

Jis gi — mėšlui iš tramvajaus bėgių krapštyti buvo specialistas!

Pagaliau laišakai jam buvo visiškai neįdomus verslas, — jis turėjo daug įdomesnio darbo. Tai — siuntinių tvarkymo menas.

1943 metų pradžioje kiekvienas kalinys jau galėjo gauti siuntinį — du kilogramus į mėnesį, paskui jau — 2 kg į savaitę, o 1944 metais siuntinių ir kilogramų skaičius buvo jau neaprežtas. Vasarą lageriui kasdien ateidavo keli šimtai, tūkstantis, kartais net daugiau dviejų tūkstančių siuntinių. Tuos siuntinius kasdien iš Štuthofio miestelio į lagerį tempdavo kaliniai, įsikinę į didžiulius vežimus. Civiliai miestelio gyventojai stoviniuodavo eilėmis ir linguodavo galva: taip sunkiai vargšai kaliniai vežimą tempia!

Valdžia nebeapsikęsdama 1944 metais į tuos vežimus ėmė kinkyti arklius. Iš viso tą vasarą dėl

nežinomų priežasčių, — ar tik ne dėl rasinių nusikaltimų? — į koncentracijos lagerį buvo patekę arkliai. Buvo jie, vargšai, pristatyti prie pačių sunkiųjų darbų. Jie turėjo net rąstus tampyti, tokius pat, kokius ir aš pereitą vasarą tampiau. Tiktai arkliai pasirodė esą sunkiau sukalbami negu žmonės. Rąstus šiaip taip dar jie tempė, bet vežimus su siuntiniais vežioti jie griežtai atsisakė: stojo piestu, lipo į vežimus, maigė siuntinius. Atrodo, šitoks arklių elgesys buvo piktos prieš propagandos vaisius, — šitaip elgtis suagitavo juos kaliniai, patys vežimus prieš tai tempę.

Štuthofio miestelio piliečiai visiškai be reikalo lingavo galva, žiūrėdami į vyrus, tempiančius vežimą. Kaliniai šitą darbą labai mėgo. Šitas darbas jiems buvo labai pelningas, — ne be reikalo į tą darbą vis spraudėsi vokiečių jūrininkai.

Vežant siuntinius, visuomet buvo galima pakeliui šis tas ir nukniaukti. Transporto komanda gyveno puikiai. Net klipatos — ir tie čionai veikiai atsiganydavo.

Sabotažininkai arkliai veikiai buvo pasiūsti velniop, į jų vietą buvo sugrąžinti žmonės, ko jie po teisybei labai ir norėjo.

Siuntiniai pakeliui buvo vėtomi ir mėtomi. Daugelis iš jų praplyšdavo, turinys išbyrėdavo, — negi mėtysi siuntinio turinį į patvorį, jeigu jam visuomet yra paruošta geresnė vieta — vežėjų užantis. Jeigu siuntinys pats nesusipranta praplyšti, kodėl gi jam nebūtų galima šiek tiek padėti?

Kitam vėl siuntiniui adresas nusitvindavo, — būdavo, nežinia, kam jis reikėtų atiduoti.

Sitokie siuntiniai driskiai, patys geriausieji iš jų tarpo, ėjo Pliaco ir jo pagalbininkų, cenzorių-esesininkų, naudai. Adresą nukrapštyti ir nuo sveikų siuntinių ne taip jau sunku. Patrynei kiek šlapiu skuduru — ir joks velnias nebeįskaitys, kokia kalinio pavardė ir koks jo numeris. Metęs akį į siuntinio išvaizdą, pažiūrėjęs siuntėjo adreso, patyręs cenzorius visuomet galėdavo tiksliai nuspręsti, varta ar neverta nuo siuntinio krapštyti adresą: buvo žinomas siuntinio turinys.

Kiti siuntiniai būdavo labai turtingi: lašinių, kumpių, sviesto, taukų, pyragų, tortų, cukraus, tabokos, cigarečių, šokolado, degtinės, drabužių — ko tik tai juose nebūdavo!

Pliacas buvo labai turtingas žmogus. Jis gausiai aprūpindavo produktais savo šeimą ir gimines Gdanske. Jis turėjo pagrindo būti savimi patenkintas ir keikti tokius neaiškius gaivalus, kokis aš tuomet buvau...

Kas tokių neišaiškintų driskių siuntinių atlikdavo nuo Pliaco ir jo pagalbininkų, eidavo kalinių „pašto darbo komandos“ naudai. Tokių siuntinių ir jiems visuomet būdavo sočiai. Šie vyrai taip pat gyveno puikiai. Ir ėsdavo kaip buliai, ir biznį iš ko varyti turėdavo. Į paprastą samagoną ar į likerį, pagamintą iš politūros, jie ir pažvelgti nenorėdavo. Jie turėjo iš ko ir merguželėm visokių gėrybių fundyti. Jie turėjo puikius skalbinius, šilkinės kojines ir visa kita, ko tik širdelė trokšta...

O! Tai buvo puiki „darbo komanda“! Daugelis tenai dirbusių vyrų laisvėje niekuomet tokio pel-

ningo darbo negaus. Tenai dirbo ir jo šventenybės pono Jehovos būsimas ministeris pirmininkas...

Žymus siuntinių skaičius ateidavo ir jau mirusių arba kitur iškeltų kalinių vardu. Kitas kalinys jau mirė prieš kokią pusę metų, bet jo vardu siuntiniai eina ir eina. Politinis skyrius paprastai pranešdavo giminėm, kad toks ir toks pilietis lageryje pasibaigė. Tik gana dažnai numirėlio pavardė ir gyvenama vietovė būdavo klaidingai parašyta, pranešimo adresatas negaudavo. O dėl rusų ir kai kurių kategorijų lenkų mirties lageris iš viso nieko niekam nerašydavo. Katordininkui pasimirus, siuntiniai kuo ramiausiai ir toliau eidavo jo vardu.

Šitokie siuntiniai siuntėjui niekuomet nebuvo grąžinami, — esą produktai pašte galėtų be reikalo sugesti. Šitokie siuntiniai eidavo tiesioginėn Chemnico žinion. Chemnicas sau ir savo aptarnaujamom mergom pasiimdavo geresniąją dalį: lašinius, sviestą, cukrų, cigaretes, dešras... Bet visko vis dėlto negalėdavo paimti, — buvo ir jam jau per daug. Daug kas dar tekdavo Lėmanui ir Zelionkei. Kas ir nuo jų atlikdavo, Chemnicas pavesdavo raštinės kapui išdalyti kaliniam savo nuožiūra, žinoma, gana dažnai nurodydamas, kas kam už kokius nuopelnus reikia duoti. Iš šitokių šaltinių šelpdama kalinius, raštinė taip pat galėjo varyti savo politiką. Čia ir moteriškasai blokas nebuvo pamiršamas...

Siuntinius, patekusius į kalinių gyvenamus blokus, tikrindavo blokfiureris ir blokavas. 1943 metais per tą tikrinimą tikrintojai pasiimdavo iš siuntinio patys, kas jiems patikdavo, — bent pusė siuntinio eidavo jų naudai. O nuo 1944 metų viduvasario tik

rintojai imdavo daugiausia tai, ką kalinys jiems patsai duodavo. Žinoma, kalinys blokfiureriui ir blokavui duoti nesigailėdavo: duoti būdavo daug naudingiau negu neduoti.

Iš tokių siuntinių gaudavo savo dalį už įvairius patarnavimus ir visokie amatininkai: kurpiai, siuvėjai, staliai, stikliai, šaltkalviai, barzdaskučiai, medžio drožinėtojai, dailininkai. Patarnavimų nuolat būdavo visi reikalingi — ir kaliniai aristokratai, ir valdžios žmonės su Majeriu ir Chemnicu priešakyje. Turėdamas siuntinio gabalą, lageryje jau daug ką galėjai įsigyti. Įvairūs amatininkai meisteriai, ypač apsukresni vyrai, galėjo visiškai neblogai įsitaisyti, — nedvėsti badu.

Visai kas kita — knyginės profesijos žmogus arba žemės ūkio darbininkas — jų patarnavimai lageryje niekam nebuvo reikalingi. Jie galėjo, kad nori — giedoti, kad nori — sprogti. Iš jų tat ir susidarydavo tie klipatų klipatėlių debesėliai.

Jie čionai niekam nebuvo reikalingi. Jie tiktai be jokios naudos valdišką duonelę valgė.

XII. ANGELAI SARGAI

Kalinių saugojimui lageryje buvo laikoma kelios SS vyrų kuopos. Skaičius jų buvo nepastovus. Vyrų, angelų sargų, skaičius svyravo tarp 800—2.000 galvų, — kartais buvo jų dar daugiau. Trečioji SS vyrų kuopa sudarydavo „kariuomenę“ komendantūros reikalui, — iš jos ėjo visas lagerio administracijos personalas. Jos viršininkas ilgą laiką buvo gražuolis leitenantas *Mathezius* [Matthesius], mušeikasadistas ir vagis — pavyzdingas. Už plėšimus pagaliau pats pateko į SS organizacijos teismą ir gavo porį metų kalėjimo. Jo vietą užėmė senas kreivas dėdė *Redichas* [Reddich], prieš karą buvęs Stuthof kalvis, su labai ilgomis kietomis rankomis ir nugara, susimetusia į kuprelę. Ištikimas jisai buvo SS vyras, tik su rikiuotės menu jam nekaip labai sekėsi: jis pats nieku būdu negalėdavo pataikyti į koją, o jo narsioji kariuomenė — išlyginti žygiuojančią eilę. Bet šiaip kuopos vadas buvo jisai puikus: gerklę gerą turėjo — rėkti ir gerti.

Visos kitos kuopos buvo sargybos reikalui. Nakties metu esesininkai budėjo bokšteliuose ties vielų tvora su prožektoriais ir kulkosvaidžiais — aplink visą gyvenamąjį barakų lagerį. Dieną jie sudarydavo besikolijojančią gyvatvorę aplink visą lagerio darbo teritoriją. Kas penkios dešimtys metrų stovėjo

po vyrų. Ūkanotą dieną ir krūmokšlius jie stovėjo vienas prie kito dar arčiau. Šiam reikalui reikėjo daugybės žmonių.

Buvo daugelis užlagerinių darbo komandų. Jom lydėti ir nuo visokių pagundų saugoti reikėjo taip pat gero vyrų būrio. Kitai komandai reikėdavo duoti po dvidešimt, po tris dešimtis palydovų, — pačios komandos gi buvo didelės, — siekdavo kartais iki tūkstančio ir daugiau žmonių. Eina kur nors siunčiamas klišas koks katorgininkėlis, tuščią bonką neša ar plytgalį kokį — ir jam palydėti duok sargybinių. Ir šiaip daugybė visokių reikalų buvo, su kuriais be sargybinio — nė iš vietos nepajudėsi. Sargybinis — katorgininko pasas, maža, kad jis be antspaudų kaktoj!

Sargybinių dalis buvo vokiečiai, bet nežymi dalis. Jie buvo čionai laikomi dėl pavyzdžio, dėl tvarkos, nelyginant dėl veislės.

Svarbiausią sargybinių dalį sudarė įvairūs svetimšaliai, iš įvairių Europos kampų surankioti.

Iš viso, SS organizacija išgyveno keletą raidos posmų. Prieš karą į šią organizaciją stėjo savanoriai vokiečiai. Jie stėjo sąmoningai. Vieni — norėdami greitai ir lengvai karjerą padaryti, valstybės ir tautos sąskaita smagiai pagyventi ir pralobti, kiti stėjo iš įsitikinimo, iš paklusnumo Hitleriui ir visai nacių partijai. Įstojimo pagrindas buvo skirtingas, bet jų praktiškuose veiksmuose skirtumo jokio nebuvo.

Prasidėjus karui, daugeliui vokiečių vyrų atsidūrus kariuomenės eilėse, o vokiečių valdomiems plotams staigiai išsiplėtus, SS organizacijai prisireikė

naujų žmonių. Juo labiau, kad ir jos pareigos išsiplėtė. Ji ėmė priimdinėti vis daugiau policinių pareigų, ji buvo skirta kovai su bet kuria pasireiškiančia opozicija, ji turėjo būti pasiruošus susikibti, atsitikus reikalui, net su vokiečių kariuomenės daliniais.

Senieji SS organizacijos nariai užėmė įvairiausias atsakingas valdančias vietas, visur buvo padaryti šokiais ar tokiais fiureriais, o SS organizacijos eiliniai nariai, pilkoji masė, buvo rankiojama visokiais būdais ir pačioje Vokietijoje, ir įvairiuose Europos okupuotuose kraštuose. Šiuose pastaruose į šią organizaciją ėjo įvairūs avantiūristai, turėję kokių nors nesusipratimų su veikiančiais įstatymais, kriminalistai, karjeristai ir panašus elementas. Bet ir to nacių valdžiai buvo negana. Jie įvairiuose kraštuose skelbdavo jaunimo mobilizaciją ir imdavo priverstinai. Kadangi pagal tarptautines sutartis imti į kariuomenę negalėjo, imdavo į SS organizaciją ir priversdavo pasirašyti, kad stoja savo noru. Kartais suimdavo žmones, neva vežti darbui, o nuveždavo į SS kareivines. Kartais suimdavo žmones, palaikydavo kuriame nors kalėjime ar lageryje, o iš ten vėl gabendavo stačiai į SS eiles. Padėtį pailiojo dar ir ta aplinkybė, kad įvairiuose Europos kraštuose apie SS organizaciją žmonės maža supratimo teturėjo. Juo labiau, kad SS ir kariuomenė turėjo visiškai panašius drabužius: kariuomenė vokišką erelį nešiojo ant krūtinės, o SS — ant rankovės, — ir visas skirtumas. Ir kurgi eilinis darbininkas ar valstietis tą skirtumą žinos? Ne visi žmonės herojais gimsta, ne visi išdrįsta priešintis, slapstyti, ne visi, mobiliza-

cijos šaukiami, išdrįsta grūmojimų nepabūgti. O jau kartą pagautam — išeities nebėra.

Suimtus į SS organizaciją vyrus paprastai pasiunčia į kitą, jiems svetimą ir tolimą kraštą, kuriom nors policinėm pareigom eiti. Šitokiu būdu atsidūręs SS eilėse ir svetimam krašte, laikomas labai rūsioje drausmėje, vokiečių viršininkų stropiai prižiūrimas, už menkiausią prasižengimą sunkiai baudžiamas, — toks naujai iškeptas esesininkas jautėsi ne ką geriau už kalinį.

Tad ir Štuthofio lagerio SS sargybiniai tenka suskirstyti į keturias rūšis: 1) vokiečiai, SS savanoriai, „senoji gvardija“, — SS ramstis ir tvirtovė, 2) vokiečiai, mobilizacijos tvarka paimti į SS eiles, teisėmis ir atsakomybe nė iš tolo negalėję lygintis su pirmąja rūšimi, 3) svetimšaliai avantiūristai, savo noru įstoję į SS eiles, ir 4) svetimšaliai — likimo aukos, ne kartą visiškai vargšai vargšeliai.

Štuthofio sargybiniuose buvo visų keturių rūšių vyrai.

Svetimšaliai turėjo juodą apsiaustą ir tautinį ženklelį, prie rankovės prikabinatą. Vietoje kepurės — jermulką tokią. Betarpių reikalų su kaliniais jie maža teturėjo. Vokiečiai sargybiniai žiūrėjo į juos iš aukšto, kaip į menkaverčius liokajus. Bet kaliniai turėjo ir prieš kiekvieną šitų nepraustaburnių avinų skubotai imtis kepurę.

1944 metais prieš pat velykas ateina pas mane į raštinę suminkštėjusių smegenų SS filosofas, Klavanas tasai, ir prašo padėti jam išversti į rusų kalbą kai kuriuos terminus ir sakinius.

— Gerai, — sakau, — pone rotenfiureri, bet, versdamas terminus, aš turiu žinoti visą tekstą. Pasirūpinti pasakymų aš negaliu versti, nežinau, koks reikalas ir kokia prasmė verčiamųjų terminų reikia akcentuoti.

— Taip tai taip, — sako jisai, — ir aš tai suprantu. Tikrai viso teksto aš negaliu rodyti. Tai... paslaptis...

— Na, jau, — sakau, — kokia gi čia gali būti lageryje paslaptis? Nėra lageryje tokių dalykų, kurių mes nežinotumėm!

Tikrai, paslaptių lageryje valdžia negalėjo išlaikyti, — vis kas nors išlįsdavo į aikštę. Sutiko ir naršysai Klavanas, kad ir jam dėl paslapties išdavimo nėra ko drebėti, — vis tiek visi veikia iš kitų šaltinių sužinos. Išdėstė jis reikalą.

Esą vėlykų proga norima padaryti ukrainiečiam sargybiniam dovana — įsteigti jiems viešieji namai. Jie, ukrainiečiai, esą irgi žmonės, — reikia gi ir jie visapusiškai aprūpinti... Komendantas jam, Klavanui, pavedęs išversti taisykles, kaip ukrainiečiai turės tuose namuose elgtis, kokios tvarkos laikytis.

— Matai, versti tai galiu, — raudonuoja Klavanas, — bet aš tokiuose nesu buvęs... Nežinau, kaip kas vadinasi...

— Po velnių, — sakau, — pone rotenfiureri, iš kur ištraukei, kad aš tenai esu buvęs?!

— Aš maniau, — sako jis man, — profesorius esi, viską turi žinoti...

Ne! Tokių dalykų aš dar niekur nebuvo dėtęs!

Po teisybei, tieji namai buvo steigiami kiek kitokiais sumetimais negu Klavanas kalbėjo.

Liuoslaikiu ukrainiečiai vaikiojosi po Štuthofio miestelį, po apylinkės kaimus, uliojo tenai su karo našlėm ir gyvanašlėm, vokiečių esesininkam sudarydami didelę konkurenciją ir aiškiai gadindami rasę. Jeigu tie ukrainiečiai būtų buvę be SS uniformos, juos už tokius darbus būtų tučtuojau uždarę į lagerį, kitus dėl visa ko ir pakorę būtų. Bet uniformuotus esesininkus, esančius vokiečių tarnyboje, į lagerį kišti už rasės gadinimą kažkaip nepatogu. Todėl valdžia ir sugalvojo išeitį: aprūpinti juos lagerio priemonėmis.

Paskubomis tam reikalui eglynėlyje buvo pastatydinti dailūs namukai, gražiai nudažyti. Buvo įvesti tenai visi patogumai. Iš lauko pusės — spygliuota viela aptverti, kad kaliniai nesumanytų neprašyti tenai braškintis. Keliem šimtam ukrainiečių aptarnauti buvo parinktos dvi, pačios dailiausios, Niuncė ir Liolė, visokiam skoniui kad būtų.

Niuncė — nedidoliukė, lieknutė, juodais garbanotais plaukais, smailiomis aštriomis akimis, storomis minkštomis lūpomis su trupučiuoką pasikuprinusia nosimi. Vaikščiojo ir sukinėjosi jinai, tarytum visą laiką ją elektros srovė kratytų. Kai ji eidavo pro šalį, pro aukštesnį SS pareigūną, vis jai kojines raikštis aukščiau kelių atsisegdavo.

— O, velnias! — sakydavo jai tuomet SS pareigūnas ir šluostydavo nuo kaktos prakaitą. Dažnai, dažnai ji užeidavo į raudonuosius komendantūros namus, — pas įvairius pareigūnus ji visokių reikalų nuolat turėdavo. Šiaip, — nieko sau mergiotė buvo. Vidutiniška tokia.

Liolė buvo visai kitokia. Aukšta, diržinga blondinė su labai plačia krūtine ir dar platesne liemens užpakaline dalimi. Veidelis buvo nieko sau, tik gal kiek mažokas tokiai majestotiškai figūrai. Eina ji, būdavo, per lagerį, — tarytum siaurojo geležinkelio garvežimėlis pūškuoja. Visai nešpėtna buvo. Tokia vaikščiojanti rimtis ir ramybė olimpiška. Tarytum tvirtovė kokia.

Visai įstaigėlei vadovauti pasiėmė prūsiška vienaakė lakūdra Krauzė, — vieną akį ji jau lageryje bulves bekepdamą išsišutino. Putni tokia cinikė su kreivokomis blauzdomis.

Sužinoję valdžios sumanymą, ukrainiečiai baisiai pasipiktino:

— Ką! — savo panosėje burnojo jie, — kai reikia kraujas lieti, tai mes su vokiečiais lygūs, o kai iš-eina šitoks reikalas — tai lygybės ir nebėr!

— Kai nueini į kaimą — tai tave ir pavalgydina, ir pagirdo, ir paguldo, ir dar kitą kartą ateiti pakviečia! O čia dabar, — nekviečiamas eik, pusę markės į valdžios išdą mokėk, bilietėlį pirkdamas, ir dar merguželėm dovanų nešk.

Visų labiausiai ukrainiečius erzino, kad toje įstaigėlėje nebuvo galima nei degtinės, nei alaus gerti.

— Kaipgi tai, šitokia proga nepasigerti! Tik vo-kiški kiaulės taip gali daryti! Ne, nėra kvailių. Tegu vokiečiai pasikaria su ta savo įstaigėle, kad nori! Mes tenai nevaikštom!

Ir tikrai, pirmąją velykų dieną ukrainiečiai nėjo pas babunę Krauzę. Anei vienas. Nėjo ir antrąją dieną.

Babunė Krauzė sėdi vienmarškinė prie dailiai nudažyto namelio, saulelėje šildosi, pirštukus laku dailina. Niuncė ir Liolė be sijonukų, su dailiomis kelnaitėmis, palei spygliuotų vielų tvorą slankioja tingėdamos, ukrainiečius gundo:

— Va, žiūrėkite, kokios mes esame, — oho!

Ukrainiečiai iš tolo žiūri. Saulėžolių grūdus gliaudo ir lupenas spiaudo. Artyn neina nė vienas.

Mergužėlės per velykas tikrai gražios buvo. Lagerio valdžia davė jom azūrinius marškinėlius, šilkinės kojinaites, lakuotus batukus, krepdešines sukneles, kailines apykakles, spalvingas skrybėlaites, — pudros, kremo, raudonų dažų, odekolono ir visa kita, ko reikia.

Trečią velykų dieną kariška ukrainiečių širdis nebeištverė. Nulindo tenai ukrainiečių visa krūva. Prie vielų tvoros eilėje stovėjo. Po penkiolika minučių viduje buvo.

1944 metais ties lageriu vis dažniau ir dažniau atskrisdavo sąjungininkų lėktuvai. Lagerių jie niekur nebombarduodavo. Atrodo, apie lagerius jie buvo puikiai informuoti ir turėjo geras lagerių fotografines nuotraukas, — taip bent lagerio valdžia manė. Kai sąjungininkų lėktuvai naktį bombina Gdynę, Gdanską, Elbingą, Bydgoščą, mum lageryje būdavo įdomus spektaklis.

Kartą pačiame vidudieny skrenda amerikiečiai. Motorai dūžia kaip bitinėliai. Lėktuvai skrenda trim aukštais. Vokiečių lėktuvai — lap-lap-lap — nulapnojo kaip apuokai pamiškėm, pašlaitėm, kad amerikiečiai jų nepamatytų. Amerikiečiai nekreipia į juos dėmesio.

Amerikiečiai skrido į Gdynę. Ten paskandino jie kelis laivus, kitus — apgadino, nugriovė kelis fabrikėlius ir nuplasnojo sau.

Lageryje tuomet buvo pietų pertrauka. Viena transporto kolona vežė kaliniam pietus į plytinę. Kolonos kapas, privažiavęs plytinę, žiūri — gi palydovo nebėr.

Kurgi jis, velnias, būtų galėjęs dingti?

Grįžta komanda su pietumis savo sargybinio palydovo ieškoti. Randa jį ant kelio išsitiesusį begulint. Guli ir nekruta. Visiškai kaip klipata numirėlis.

Amerikoniška kulka pataikė jam stačiai į galvą ir išlindo pro koją.

Komanda savo palydovą parsivežė su pietumis atgal į lagerį. Niekas nebuvo jutęs, kaip tą sargybinių amerikietis nukepė.

Kita amerikiečio kulka pataikė į kėdę, kur paprastai darbo metu sėdi DAW dirbtuvių viršininkas. Pietų pertraukos metu jo tenai nebuvo. Būtų jis ten buvęs — kulka būtų išilgai išlindusi.

Trečia kulka pataikė į ligoninę tarp dviejų lovų — nieko nesužeidė. Kelios kulkos buvo pabarsytos kieme, taip pat nieko nepalietusios.

Taip per penkerius metus iš mūsų gausaus SS dalinio nuo karo veiksmų nukentėjo tiktai vienas vienintelis kareivis ir tas pats, tur būt, tiktai krito per savo žioplumą.

Karo metu nėra geresnės tarnybos, kaip SS dalinyje!

XLII. BĖGLIAI

Viena didžiausių lagerio nelaimių buvo bėgliai. Jų baisiai nekęsdavo ne tiktai esesininkai, bet ir kaliniai. Ir buvo už ką!

Iš Štuthofio lagerio pabėgti buvo baisiai sunku. Iš paties lagerio teritorijos pasprukti buvo dar šiaip taip galima, bet tai maža ką gelbėdavo, — apylinkėse bėglį veikiausiai pagaudavo. Tokia jau tam reikalui nepalanki buvo lagerio geografinė padėtis.

Visa lagerio apylinkė buvo pilna policijos ir SS agentų. Civiliai gyventojai ėjo taip pat šnipų pareigas, — jiems, žinoma, griežčiausiu būdu buvo įsakyta sekti pabėgusius kalinius ir pastebėtuosius tuojau įduoti policijai. Jūros keliu niekur nebuvo galima ištrūkti. Taip pat ir per įlanką, — nebuvo jokių susisiekimui priemonių. Kelią pastodavo visa eilė kanalų, upokšnių, pagaliau Vyslos dvi didžiulės šakos, — per jas visi perėjimai visuomet buvo kontroliuojami, kaip ir iš viso visi tiltai ir tilteliai.

Pabėgti kartais buvo įmanoma tiktai labai gerai pasiruošus. Reikėjo labai gerai pažinti visa apylinkės geografinę padėtį, reikėjo žinoti visus kelelius takelius, labai gerai mokėti lenkiškai ir vokiškai, sugėbėti akiplėšiškai meluoti, turėti civilinius drabužius, maisto atsargų ir už lagerio sienos patikimų

pagalbininkų, kurie parūpintų transporto priemones, pastogę ir dokumentus.

Neturint šitokių pagalbinių priemonių, bėgti iš lagerio nebuvo protingas sumanymas. Ir vis dėlto žmonės bėgdavo.

Per vakarinį patikrinimą „Appell“ staiga paaiškėja, kad vieno, kartais net kelių kalinių trūksta. Kas jie tokie — nežinia.

Tuoju prasideda ieškojimas, iš kurio bloko buvo tasai pabėgėlis, kokioje darbo komandoje jis dirbo, kaip jis vadinasi, koks jo numeris buvo. Kol visa tai nustatoma, nusitęsia gana ilgai, kartais kelias valandas. Mažiau valandos retai kada tęsiasi. Kol šis darbas vyksta, visas lageris išrikiuotas stovi.

Nustačius tuos duomenis, prasideda pabėgėlio ieškojimas. Mobilizuojama esesininkai, pašaukiama į pagalbą policiniai šunes.

Visas lageris stovi, kol pabėgėlį suras, — sumušta, kruviną, šunų apiplėsytą atgabens į lagerį. Gyvą ar negyvą.

Stovi visas lageris. Stovi dešimt — penkiolika — dvidešimt tūkstančių žmonių, nejudėdami iš vietos, perdien išalkusių, išvargusių. Stovi ilgas valandas, kartais visą naktį, kartais visą parą ir dar ilgiau.

Kokiais žodžiais tokia tūkstantinė minia gali tokį pabėgėlį minėti?

Kad jis bent pabėgtų, judošius, kaip reikia! Bet juk vis tiek jį atgabens atgal, šunų sudraskytą! Dėl vieno nevykėlio žasino tiek tūkstančių žmonių kenčia!

Valdžia nervinasi. Kaip ji praneš Berlynui, kad pabėgo? Vadinasi, saugoti nemokate? Pabėgėlis gi

gali papasakoti pasauliui, kas lageryje dedas! Kas dėl to bus kaltas?

Visais velniais keikiasi ir ukrainiečiai, sargybos grandinėje stovėdami: jie tenai išstovėjo visą dieną, dabar dar turi naktį stovėti. Gerai, kad dar pasitaiko vasarą. Bet jei atsitinka žiemą, — kai šaltis spirgina, kai pusto?

Bet tai dar ne viskas. Valdžia tučtuojau griebia už pakarpos pabėgėlio kaimynus, darbo ir lovos kaimynus, iš vienos ir kitos pusės, iš viršaus ir apačios. Griebia pažįstamus ir bičiulius: jie esą turi žinoti, kur dingo pabėgėlis. Jie esą turėję žinoti, kad jis rengiasi bėgti. Kodėl valdžiai nepranešę, neperspėję?

Tie kaimynai jaučiasi esą laimingi, jei valdžia pasitenkina davusi kiekvienam po penkias dešimtis lazdų. Tačiau ne kartą tokiem kaimynam būdavo dar blogiau. Kankindavo juos kelias dienas, — kartais — visai nudobdavo ar net iškilmingai pakardavo.

Kuriais gi žodžiais toksai kaimynas turėtų pabėgėlį garbinti?

Grąžintam pabėgėliui, jeigu jis dar šiek tiek gyvas ir net paeiti gali, tučtuojau įkrečia lazdų nešykstėdami. Kitą kartą net ir jau suspėjusį mirti pabėgėlį muša pleškina, tarytum jis dar ką nors jaustų. Išlikusiam gyvam pabėgėliui ant krūtinės ir nugaros prisiuva juodą skritulį su raudonu rutuliuku viduryje — kur turėtų kulka taikyti, jeigu jis dar kartą bėgtų. Tokia buvo pabėgėlių uniforma.

Jei toks pabėgėlis, laisvėje besirūpindamas maistu, bus kur įsilaužęs ar ką užpuolęs, arba, naujai

besuimamas, pareiškęs kokio nors pasipriešinimo, lageryje jį muša kaip būgną. Jei po šios operacijos jis vis dar gyvas lieka, sodina jį savaitei kitai į bunkerį blakėm pasibaliavoti. Paskui su didelėmis ceremonijomis karia jį, garsiu būgnu sušaukę visus lagerio piliečius į tokį šaunų spektaklį.

Iki 1944 metų vasaros bėgdavo beveik išimtinai vieni rusai. Vieni bėgdavo, kiti bėgliais spekuliuodavo. Rusai kaliniai nuolat ir nuolat rašydavo Majeriu, laiškų, prašydami „audiencijos“, — aš turėdavau tuos laiškus versti į vokiečių kalbą, kartais gi turėdavau būti vertėjas ir „audiencijoje“. Laiškuose jie sakydavosi žiną apie savo kaimynų visokius sumanymus ir norį valdžią painformuoti. Kartais už tokį pasisiūlymą teikti žinias jie gaudavo šį tą iš valdžios, kartais gi — ir jie pasitenkindavo Chemnico bizūnu: kažkodėl Chemnicas tokių savanorių šnipų nekęsdavo. Gana greitai tokių savanorių pavardės pasidarydavo žinomos lageryje su visomis tokio žinojimo pasekmėmis, bet, deja, visa tai naujų pasisiūlymų nesulaikydavo.

Rusų bėgliam išsilaisvinimo pastangos beveik visuomet pasibaigdavo tragiškai. Ir bėgo gi jie visiškai nepasiruošę: nežinodami vietos, nemokėdami kalbų, neturėdami ryšių... Pavyzdžiui, vienas ruskelis bėgo, kelionei pasiėmęs iš visų reikalingų dalykų tiktai vieną vienintelį medinį šaukštą. Vyslą ketino jis tuo šaukštu išsemti, ar laurį galą?

Kiti bėgdami net ypatingos ištvermės parodėdavo. Vienas, pavyzdžiui, kanalizacijos vamzdžiais, puspilniais vandens ir sutrų, praplaukė porą kilometrų. Kitas — dvylika valandų išsėdėjo, iki ausų

pasinėręs išvietės vonioje, — visa buvo veltui: abu-
du grįžo kruvini, šunų apdraskyti.

Lenkai — retai bėgdavo, bet jie būdavo paprastai
geriau pasiruošę. Vienas lenkas pabėgo, laisvėje pa-
buvo metus, — vėl pateko į lagerį ir antrą kartą iš-
movė, kad net jo pėdsakai dingę, — bet tai buvo
vienintelis atsitikimas toks visoje lagerio istorijoje.

1943 metais dingę iš lagerio vienas lietuvis, iš-
tupėjęs čionai jau ketverius metus, „plečkaitininkas“
toks, dėl visa ko pradžioje lenku užsirašęs. Tai buvo
labai ramaus būdo vyras. Lageryje jį visi pažinojo,
pasitikėjo juo, — sargyba jau jo nebekontroliuoda-
vo. Ėjo jisai ir išėjo iš lagerio pro sargybą, — jį
jo net nepaklausė, kur jis eina. Savo jėgomis per-
plaukė jisai per Vyslos abidvi šakas, tris mėnesius
išbuvo laisvėj, bet į tėvynę patekti negalėjo: pake-
liui jį išdavė moterys vokietės, pamačiusios jį bulves
maistui bekasinėjant. Grįžo vargšas atgal į lagerį.

Kartą atgabeno į lagerį vieną lenką kalinio uni-
forma. Jis esąs Stargardo apylinkės ūkininkas; savo
kumelėle važiavęs į turgų, bet jį užpuolę pabėgėliai
katorgininkai, viską iš jo atėmę, o jį patį aprenę
katorgininko drabužiais, todėl policija jį ir sulaikiusi.
Lagerio valdžiai šito ūkininkėlio gaila pasidarė: ką
gi, jis jau gatavai apsirengęs katorgininko drabu-
žiais, — kurgi jį čia namo beleisi. Dėl visa ko už-
darė jį į lagerį. Tikrai po trijų mėnesių paašikėjo,
kad tas ūkininkėlis buvo ne kas kita, kaip iš Stuthofo
lagerio skyriaus, Hopehilio plytinės, pabėgęs ka-
linys.

Kartą viena rusė — tai tikrai meistriškai pabėgo.
Po rytinio apelio ji kažkaip nepastebėta prasmu-

ko pro viduję lagerio sargybą ir atsidūrę prie laukujės sargybos grandinės.

— Kur tu, lakūdra, kulniuoji, — sako jai riebiai nusikeikęs ukrainietis sargybinis.

— V Ukraininu, milenkij, idu, v Ukraininu, — Ukrainon einu, meiluti, Ukrainon, — atsako ji jam švelniai.

— Nu, nu, prasmek... — nusikeikė riebiai ukrainietis ir nususuko į šalį, savo sąmoju patenkintas. Po valandėlės žvilgtelį jis atgal — moteriškės nebėr. Tikrai ji, matyti, prasmego pagal ukrainiečio patarimą. Visiškai prasmego. Ukrainietis iš nustebimo net keiktis nebeišgali, — balsas nebeišsina joks. Visas virpėdamas iš baimės, tučtuojau apie visa tai pranešė jisai valdžiai. Nepraėjo nė dešimties minučių, kaip buvo paleisti policiniais šunės, bet ir jie moters nebeužuodė, lyg ji į žemę būtų įlindusi. Taip jos daugiau niekas ir nebematė.

Kartą iš ryto atėjęs į darbą, pro raštinės langą matau nei šiokį, nei tokį reginį.

Stovi būrys žmonių. Penki kaliniai ir penki sargybiniai vokiečiai. Kaliniai viduryje, sargybiniai — aplinkui. Palei juos tamulinėja girtas Majeris ir sargybiniam snukius skaldo. Sargybiniam snukius daužo, o kaliniam cigaretės dalija. Vos jie suspėja vieną sučiulpti, jis tuoj kiša kitą:

— Rūkyk, blöde Sauhund! — šaukia jiems Majeris ir skelia sargybiniui per žandą.

Kas gi čia dabar per velniava? — nieko negaliu suprasti.

Pasirodo, tai buvo sugrįžusi į lagerį viena užmiestinė, beveik visai užmiršta darbo komanda, gyvenusi

netoli Gdansko, Šen-Varlinge. Buvo tenai aštuoni kaliniai ir keli sargybiniai. Gyveno gražiuoju. Kaliniai pas ūkininkus į darbus vaikščiojo be palydovų. Kartais šiaip sau laisvai visokiais bizniais visi draugėje vertėsi. Tiktai vieną naktį netikėtai pabėgo iš tos komandos trys kaliniai lenkai.

— Kaipgi ten buvo, po velnių? — jau kelintą kartą klausia Majeris, — jam vis atrodo, kad jis klausia pirmą kartą.

— Taigi, mes atsikeliam rytą praustis, — pasakoja kalinys, stovėjęs viduryje, — žiūrim: langas atdaras. Langas atidarytas ir tų trijų pabėgėlių nebėra...

— Kodėl jie pro langą lindo, ne pro duris?

— Kad durys buvo iš lauko užrakintos...

— Kurią valandą tai atsitiko?

— Nežinome, pone hauptšturmfiureri, miegojom. Nejutom. Kai pabudom, jų jau nebebuvo...

— Tai kurgi sargybiniai buvo?

— Sargybiniai užrakino mūsų duris ir nuėjo miegoti į savo patalpas...

— Ką gi jūs darėt, pamatė, kad langas atdaras?

— Tuomet ir mes išlindome pro langą. Nuėjome pranešti sargybai apie tą nelaimingą įvykį...

— Ir sargyba — ką gi?

— Ką gi sargyba? Sargyba — nieko...

— Kurgi jūs ją radot?

— Jos patalpose. Pažadinom, pasakėm...

— Ką? Ką? Gerai miegojo sargyba?

— Taip, nieko sau... Kokią dešimtį minučių beldėmės, kol pažadinome...

— Tai kodėl gi jūs, po velnių, nebėgote?

— Kaipgi tai?.. Iš pagarbos valdžiai... Būtų netvarka...

— Še cigaretė, blöde Sauhund, rūkyk! — kemša Majeris kaliniam po cigaretę ir sargybiniam vėl per veidelius pliaukši.

Iš užlagerinių komandų, gyvenusių toliau nuo Štuthofa, buvo galima lengviau pabėgti. Tenai dažniau ir sėkmingiau bėgdavo.

Kartą į lagerį grąžina su kitu vokiečių bėgliu mūsų seną pažįstamą, karvių melžėją ir gatvės muzikantą, donžuoną ir melagį, Vilį Freivaldą. Jis buvo išdūmęs iš darbo komandos Pelice, netoli Štettino. Tos komandos seniūnas tuomet buvo Vacius Kozlovskis, o jos vyriausias darbo prižiūrėtojas, „Erster Vorarbeiter“, pats aukščiausias po Kozlovskio pareigūnas, buvo... jis pats, Vilis Freivaldas. Dabar jį pagavo Berlyno smuklėj bemuzikuojant.

— Freivalde, Freivalde, — ir tu bėgai! — priekaištauja jam Majeris.

— Pone hauptšturmfüreri, — teisinasi Vilis, — pas Kozlovskį buvo taip bloga, taip bloga, — kad aš nutariau pėsčias sugrįžti į Štuthofą...

— Betgi Berlynas, blöde Sauhund, nuo Pelico guli į priešingą pusę!..

— Kompasso neturėjau, pone hauptšturmfüreri... Paklydau šiek tiek... Patekus į Berlyną, kaipgi trupučiuką netruktelti, pone hauptšturmfüreri?..

1944 metais vasarop į lagerį atgabeno du angli.

Keisti jie buvo tokie. Vienas gimęs Mančesteryje, kitas — Pietų Afrikoje. Bent jie patys taip sakėsi. Daiktų jie neturėjo jokių. Tiktai vienas jų nešęs didžiausią maišą konservų, kurie iš jo buvo tučtu-

jau atimti: juos keli esesininkai pareigūnai savo tarpe broliškai pasidalijo.

Tuodu anglu kiekvieną kartą pasakojo kitokią istoriją, už ką ir kaip jie į lagerį pateko. Kažką jie painiojo ir suko, — fantaziją turėjo kriminaliniam romanam pakankamą.

— Oi, ne be reikalo jie atėjo į lagerį! — sakau aš mano kapui, — man tiktai baisiai įdomu, koku būdu jie iš lagerio pabėgs!

Majerį jie tačiau labai gražiai apsuko. Majeris jais patikėjo. Po trijų mėnesių jie pateko į užsieninę komandą — į Gdanską, į laivų statybą, į uostą!

Po trijų savaičių ateina iš Gdansko pranešimas: tuodu anglu sėdo į laivą ir išplaukė į Švediją!

— Blöde Sauhund! — rėkia supykęs Majeris ir rašo Chemnicui ant atskiros popierėlio: — Echt englisch gemacht, — grynai angliškai padaryta!

Taip, — iš užmiestinių komandų buvo galima pabėgti, bet iš paties lagerio — labai sunku. Ruseliai bėgo, šunes juos draskė, esesininkai juos mušė, Zolionkė juos korė.

XLIII. ŠUNIŠKI POPIERIAI

Lageris dėl visa ko laikė šunų atskirą komandą, kuriai priklausė apie dvidešimtį keturkojų ir keliolika dvikojų SS uniformoje. Dvikojai buvo grynų germanų veislės, keturkojai buvo daugiausia vilkų rasės, bet buvo ir maišyto kraujo. Pavyzdžiui, pats didžiausias jų tarpe plėšikas buvo visiškai nežinomos veislės, juodas kudlotas milžinas, pats vienas suplėšęs daugiau dvidešimties žmonių.

Jų komandos viršininkas vadinosi Hundeführer — šunų vadas. Buvo dar ir Hundemeister — šunų meisteris, tačiau šis pavadinimas neatitiko turinį: jis šunų nedarbdavo, jis juos tik šerdavo.

Dvikojai šunes gyveno atskiruose mūriniuose namukuose, ir keturkojam šunim patalpos taip pat buvo prašmatnios.

Valgydavo jie visi puikiai, — gaudavo mėsos, kurios kaliniai niekuomet neregėjo, gaudavo sriubos, gaudavo specialiai kepamų pyragaičių. Gyveno jie gražiai ir taikiai. Bet, žinia, pasaulyje nieko nėra amžina: pasibaigė lageryje ir šuniška laimė.

Atsirado neregėti piktadariai, kurie vargšus šunelius ėmė apvaginėti, — pavagia, būdavo, šuneliams iš panosės mėsą, pyragaičius...

Žinoma, tai buvo neregėta kiaulystė. Tokių dalykų margasai Štuthofas dar nebuvo girdėjęs!

Buvo suorganizuota sargyba tokiam niekingam vagiui pagauti. Netrukus jisai ir buvo sugriebtas beeinant jam iš šunų kiemo su pilnomis kišenėmis šuniškų pyragaičių. Buvo tai jaunas apsukrus berniokas, rusas iš pačios Maskvos, berods, net gimnaziją baigęs.

— Stop! — šaukia jam sargybinis, — kur gavai pyragaičius?

— Va, iš kiemo pasiėmiau, iš šuniško dubenio...

— Meluoj! Kaipgi tu iš tokių šunų pyragaičius paimsi?

— Labai paprastai: nuėjau ir paėmiau...

— Ar gali parodyti, kaip tai padarei? Pakartoti?

— Kodėl ne? Labai prašau...

Berniokas eina į šunų kiemą. Trys vilkai slapi-
nėja palaidi. Pamatę jį, jie pasišiausė, iltis parodė,
urgzti pradėjo. Jis gi ėmė su jais meiliai šnekučiuo-
tis ir akimis jiems mirksėti. Šunes sustojo. Jis, ištrau-
kęs iš kišenės, numetė jiems po pyragaitį. Jie, pribėgę
prie pyragaičių, pauostė, pauostė juos ir ėmė ryti.
Tuomet berniokas prislinko prie dubenio su šuniškais
pyragaičiais. Viena ranka traukia iš kišenės pyra-
gaičius, šunim po gabalą mēto, kita ranka pyragai-
čius iš dubenio į kišenę kemša. Ištuštino tris dube-
nis, šuneliams nieko nepaliko.

Žiūri šunų meisteris, išplėtęs akis, — tokių dalykų
jis dar nebuvo matęs. Sako pagaliau jisai:

— Na, o tą didįjį, kudlių, gali apvogti?

— Kodėl ne? Labai prašom...

Šunų meisteris paleido didįjį galvažudį. Berniokas
ir jį užkalbino, pamirksėjo jam, vieną kitą pyragaitį

jam iš kišenės numetė, o jo visą šunišką dubenį ištuštino. Kudlius, iš godumo susigundęs į metomus pyragaičius, visą savo porciją prakišo.

— Kiaulės, ne šunes! — piktinosi meisteris, nežinodamas, kas tam vagiui daryti.

— Na, gerai... palauk, palauk... O tu į būdą nuvaryti šitą kudlotąjį šunį ar galėtum?

— Kodėl ne? Labai prašom...

Berniokas pasigriebė pirmą pasitaikiusį pagalį ir juo tuoju — makt — šuniui per kuprą — ir pasakė dar jam kažką tokio šuniško. Šuva gi — žinia kaip šuva, — tuoju ėmė šaukti:

— Ai-ai-ai-ai... — ir nudūmė į savo būdą ir dar susirietė tenai.

— Tai skandalas! — keikėsi šunų meisteris, vedamas negirdėtą vagį pas Majerį.

— Kam gi tu tuos pyragaičius vagi? Argi jie skanūs? — kamantinėja Majeris šuniškąjį vagį.

— Tamstai gal jie ir neskanūs būtų, — atsakinėja berniokas, — bet man, kai aš neturiu ko valgyti, labai skanūs.

Berniokas atsakinėjo sąmojingai. Tai buvo vienintelė pagauta vagystė lagerio istorijoje, kuri liko nebaudžiama. Majeris įsakė išduoti berniokui didelį duonos kepalą, kad tiktai jis daugiau šunim gėdos nebedarytų. Tačiau tie šunes kitą kartą apsikaulino dar begėdiškiau.

1944 metų pavasarį atvežė lagerin du piliečiu nuo Gardino. Tėvą ir sūnų. Tėvui apie šešias dešimtis metų, sūnui — kokie dvidešimt penki. Abu jie buvo įsitikinę metodistai ar kažin kaip tenai kitaip

tikėjo. Tiktai mėsos abudu nevalgydavo, kiaulienos ir vištienos. Jokios mėsos, vienu žodžiu. Ir šeštadienį švęsdavo, ne sekmadienį. Ir prieš esesininkus kepurį nesiimdavo. Ir tekdavo gi jiedviem už tai! Esesininkai numuša jiems kepurę, jie tučtuojau ją vėl užsideda. Kad nenori kepurės nusiimti, galėtų gi be kepurės pabūti, bent kol esesininkas nueis po velnių. Bet jie taip nedarydavo. Prieš esesininką kepurę jie būtinai užsidedavo.

Kepurę jie nusiimą tiktai prieš poną dievą. O prieš tokius velnio tarnus, kokie buvo, jų nuomone, visi esesininkai, jie kepurį nesiimlįsį ir be kepurės nestovėsią. Be to, tai jiems ir didelė nuodėmė būtų.

Baisiai ištvermingi buvo tiedu gudeliai. Net jų kepurės sukiužo nuo nuolatinio tasyimo, bet jie vis tiek savo nusistatymo nepakeitė: prieš esesininką jie būtinai turėjo būti su kepure!

Dar karščiau jiems buvo, kai jiedu atsisakė lageryje bet kokį darbą dirbti. Jie sutikdavo tiktai pašluoti tą vietą, kur bloko viršininkas vaikšto. Visi gi kiti lagerio darbai tarnauja esą karui ir velniui, — vienam ir kitam jie netarnausią. Karas esąs dar šlykštesnis už velnią.

Esesininkai nesigailėjo pastangų šitokiom mintim iš jų galvelių išmušti. Bet gudiškos galvos pasirodo buvusios itin kietos. Nepasidavė jokiom lazdom. Gudeliai savo nusistatymo nepakeitė. Sėdi, būdavo, su kepurem gyvenamajame bloke ir nieko nedirba. Taip nieko jiems ir nebuvo galima padaryti, — darbingumo dvasia įmušti!

Valdžia, išėjusi iš kantrybės, pasodino juodu į bunkerį, — gal jie ten geruoju nusprogs. Sėdi jiedu sau bunkery — ir nieko! Nesprogsta. Jiem net jokio skirtumo nėra, blokas ar bunkeris. Jie bunkery te-gauna tiktai duoną ir vandenį, bet ir bloke jie nieko kita nevalgydavo. Jie įtardavo, kad pietų sriuboje būta kažkokios mėsos pėdsako, — jiem tokia sriuba buvo nuodėminga. Sėdi jiedu sau bunkeryje, duone-le užkandžiauja, vandenėlį geria — ir nieko! Visiškai nieko jiem neatsitinka. Net neliesėja, vieni kaulai kaip buvo, taip ir liko.

Sėdi jie bunkeryje savaite, sėdi kitą. Sėdi penktą, sėdi šeštą... Kol gi jie, po velnių, sėdės tenai?!

Valdžia vėl išeina iš kantrybės. Valdžia siunčia pas juos su pamokslu patį mokslingiausiąjį iš savo tarpo, — patį Klavaną.

Filosofijos rotenfiureris pasigavo tarkuoti sūnų, — gal gi tas bus sukalbamesnis?

— Gi, — sako sūnui Klavanas, — judu čia, bunkeryje, nugeibsite. Na, senis, tiek to, jam jau šiaip ar taip ir mirti būtų ne pro šal, bet tu gi — jaunas. Tau gyventi reikia. Pagalvok tiktai!

— Aš kaip tiktai ir noriu mirti, — nenoromis panosėje murma sūnus.

— Kaip tai mirti nori? — stebisi Klavanas, — žiūrėk, mergelę dar kokią susirasi. Vesi, vaikučių susilauksi... Argi negera gyventi? Argi tu vesti nenori?

— Ne! — bamba savo panosėje metodiškasis sūnus, — su tokiais galvažudžiais, kaip tu ir visi kiti esesininkai, gyventi kartu aš nenoriu. Man gėda kartu su jumis gyventi, — štai kas!

Klavanas, it šunelis paspraudęs uodegą, dūlina pas Majerį pranešti liūdnuos savo misijos vaisius.

Kartą tuodu gudeliu išvedė iš bunkerio pasivaikščioti. Taip sau, saulaitėje pasišildyti, bunkeryje vis dėlto vėsoka kiek... Pakeliui užsukdino juos bevaikščiojant į šunų kiemą. Ten tarytum tyčia buvo jau palaidi keli vilkai ir tasai didysis razbaininkas — kudlius. Keistokas kiek buvo tasai sutapimas.

Suurzgė, susiraukė šunes, iltimis pakaleno. Vampsedami prie gudelių pribėgo. Pribėgę pauostė, pauostė, pečiais truputį patraukė. Pakėlę snukius, žvilgterėjo į gardiniečių neskustus smakrus, uodegomis pavizgino.

Neee! Vegetariškos mėsos jie neėsią, — nutarė šunes ir nustrakaliojo prie varčios su savo šuniškais reikalais.

Valdžia kovą su tais sektantais aiškiai prakišo:

— Nei jie bunkeryje badu stipa, nei juos šunes drasko...

Abu juodu grąžino į bloką sėdėti. Jokio darbo dirbti juos nebevertė. Su esesininkais galėjo kalbėtis sėdėdami ir su kepurėmis. Valdžios visos pozicijos sugriuvo. Po kelių savaičių juodu išvežė į kitą, į Buchenvaldo lagerį.

Šunim tačiau išėjo daug prasčiau negu tiem gardiniečiam. Šunų autoritetas lageryje visiškai krito. Visi jiems ilgą nosį rodė ir liežuvius jiems kaisiojo. Nusivylusi valdžia sumažino jiems mėsos porciją ir vietoj pyragaičių kažkokią košę jiems krėtė, — tokią šlykščią, kad niekas jos iš jų nebevogė.

Valdžia nustojo šunis besiuntinėjusi bėglių gaudyti. Vieton jų valdžia siuntė blokavus, šreiberius ir

kapus, — visą rują. Ir šie per lagerio sklypą bėgo grynai šuniškai.

Lep-lep-lep-lekataj-lekataj, — lėkė dvikojė ruja.

Lėkė, šniukštinėjo, uostė. O suradusi kur pasislėpusį, išsigandusį bėglį, plėšė jį ir draskė ne blogiau už savo sėbrus — keturkojus bankrotus...

XLIV. VIKINGŲ PALIKUONYS

1943 metų rudenio pabaigoje kokių trijų kilometrų atstume nuo mūsų lagerio pradėjo statyti kitą lagerį, tiksliai daug mažesnę už mūsų. Naujoji statyba buvo pavadinta *Germanenlager*. Buvo mum gražaus galvosūkio, kokie gi germanai tame lageryje kalbės? Pas mus buvo ir vokiečių, ir olandų, ir švedų, ir norvegų, ir amerikiečių, ir anglų, — atrodo, visi gi jie buvo germanų rasės. Ar yra dar kokia mum nežinoma germanų rasės atžala, — tikra, veislinė, kad jos nebūtų galima su kitomis maišyti?

Germanų lageris naujiems metams buvo visiškai gatavas, bet stovėjo tuščias. Tiksliai 1944 metų kovo mėnesį atgabeno tam lageriui gyventojus — 265 norvegų policininkus.

Atvažiavo jie visi civiliai apsirengę. Faktinai tai buvo įvairūs aukštesnieji policijos valdininkai, dauguma jų — su aukštu mokslu, keli — net universiteto profesoriai. Visi jie buvo aukšti gražūs vyrai, atletai. Puikiai išauklėti džentelmenai. Nuodėrdūs, malonūs. Labai geri kolegos.

Suėmė juos be jokio tardymo ir teismo, atidangino į *Stuthofą*. Matyti, suimti juos rengė jau anksčiau, nes patalpos jiems buvo jau prieš kelis mėnesius užusakytos.

Lagerio valdžia elgėsi su jais labai mandagiai, anaip tol ne kaip su mumis. Aprengė juos ne katorgininkų drabužiais, bet... italų kariška uniforma! Užtat lageris juos tučtuojau praminė:

— Badoljo gvardija!

Maistą jiems davė dvigubą, — iš mūsų virtuvės pilną porciją ir iš SS virtuvės kareivišką pilną porciją. O mūsų lietuviškasai blokas juos rūkalais pradėjo še'pti, už ką jie mum vėliau labai gausiai atsilygino tikromis norvegiškomis silkėmis, kurias jie gaudavo d'de'ėmis bačkomis. Buvo jų lageriui paskirtas specialus, gyvenęs drauge su jais, gydytojas, — pradžioje lenkas, paskui lietuvis, medicinos profesorius.

Jų gyvenimo tvarka buvo visiškai kita. Kėlėsi jie 2—3 valandos vėliau negu mes visi. Jokio darbo jie nedirbo, — niekas jiems jo ir nesiūlė. Privaloma jiems buvo tiktai kokia valanda ar dvi kasdien pasigimnastikuoti.

Padėtis jų buvo labai keista. Aišku buvo, kad ji ilgai tvirti negalės. Policija tokių ceremonijų niekuomet prieš gera nedaro.

Jiems kaip bloko fiureris buvo pristatytas SS feldfebelis pusdanis Petersenas, kuris su norvegais labai gražiai sugyveno, — jautėsi tenai kaip jų bloko narys.

Staiga komendantas paveda Petersenui pradėti norvegus politiškai šviesti, — pavaryti jų tarpe nacišką propagandą. Šiaip lageryje jokia politinė propaganda niekuomet nebuvo varoma. Mes visi buvome laikomi žuvusia, savo amžėlį atgyvenusia, publika. Nebuvo prasmės su mumis ir laikas be-

gaišti, — gyvenimui mes buvome nereikalingi. Su norvegais, matyti, buvo numatyta kitaip pasielgti.

Įsakymas yra įsakymas! Vargšelis Petersenas eina politinės išminties norvegų mokytil Po savaitės jisai, visas susirūpinęs, grįžta pas komendantą:

— Negaliu! — sako komendantui Petersenas, — jie beveik visi su aukštuoju mokslu, universitetą baigę... Ko gi aš, nemokša būdamas, galiu juos išmokyti? Tiktai mokslą kompromituojau...

Petersenas tiesą sakė. Norvegai gražiai pajuokdavo jį. Komendantui pakako proto šitokiam dalykui suprasti, — Petersenui tokia nenupelnyta bausmė buvo nuimta.

Po mėnesio mūsų norvegam buvo pristatytas kitas mokytojas. Hauptšturmfiureris, vadinasi, kaip ir kapitonas. Juodoje SS uniformoje. Norvegas kvislingininkas, specialiai iš Norvegijos išrašytas. Tas jau griebė mūsų bičiulius nagan. Dirbo nuoširdžiai ir piktai.

— Ką? Jūs norite veltui vokišką duoną valgyti?! — postringavo jisai norvegiškiems policininkams, — manote, kad jus čia ilgai taip ir laikys kaip lėles? Aš jus perspėju, turite įsijungti į bendrą kovą prieš germanizmo priešą...

Kraipė galvas norvegai, pamokslių klausydami. Priešintis atvirai nesipriešino, bet ir į kvislingišką biznį nesidėjo. Šypsojos tiktai sau panosėje, nieko nesakydami, velniai žino, ką manydami. Matyti, juodasai norvegų išgama-gestapininkas nelabai gerai pasisakydavo apie juos Majeriui, kad šis pradėjo juos keikti. Pradžioje vis dar už akių, paskui gi — ir akyse. Blōde Sauhund, — ir šnekėk tu su juol

Rugiapiūtės metu Majeris pradėjo ir norvegus klibinti į darbus, — siuntinėti į kaimus javų doroti:

— Karas esą eina dėl Europos kultūros, kiti kraują lieja, o jūs čia tinginiaujat! Turite padėti, — geruoju!

Reikia — tai reikia, ką gi darysi! Sudarė norvegai darbo komandą ir eina rugiapiūtėn. Tačiau po keleto dienų Majeris jau rieja juos:

— Jūs, tinginiai! Blōde Sauhund, jūs nenorite darbo dirbti? Sabotažas? Ką?!

Vokiečių ūkininkai norvegais darbininkais buvo smarkiai nepatenkinti. Lenkų, rusų kalinį darbininką jie galėjo stumdyti ir lamdyti kaip nori, — šie darbininkai jokių teisių neturėjo. Norvegai gi gyvena savo protu. Ūkininko smarkavimu šypsosi, jo grūmų visišškai nesibaido. Vokiečių ūkininkai ir pasiskundė norvegais Majeriui, — šitokių darbininkų jiems esą daugiau nereikia...

Majeris norvegų į kaimą daugiau nebesiunčia, — vietoje juos keikia. Pagaliau jis ėmė jiems primygtinai siūlyti užsidėti vokišką SS uniformą su norvegišku ženkliuku ir perimti lagerio apsaugą. Norvegai tik tai nusijuokė dėl tokio pasiūlymo. Majeris ėmė jiems visokiais velniais grūmoti. Juodasai kvislingininkas pamokslininkas dingo iš lagerio.

Pagaliau norvegai gauna iš komendanto raštą — ultimatumą.

Lagerio istorijoje negirdėtas dalykas, kad pats komendantas rašytų kaliniam raštą! Bet šį kartą — parašė, reikalaudamas, kad iki rugsėjo 10 dienos jie apsispręstų ir perimtų lagerio sargybą. Rugsėjo 10 dieną norvegai atsako komendantui taip pat raštu.

Esą jie prisiekė savo karaliui ištikimybę. Jie esą garbės žmonės. Kol karalius jų iš priesaikos neatleids, jie negalį priesaikos laužyti, negalį niekam kitam prisiekti, todėl ir negalį užsimauti vokiškos SS uniformos.

Dėl tokio norvegų rašto įsiutęs komendantas rašo jiems naują notą, kviesdamas dar kartą apsidūmoti ir pradėti tarnybą spalio mėnesio 1 dieną. Komendantas rašė jiems notoje: esą jūsų tasai norvegiškas karalius patsai pasidarė išdavikas ir savo visas priesaikas sulaužė ir tapo vokiečių tautos ir germanų rasės priešas. Jei pasiliksime ištikimi savo tam karaliui išdavikui, tuo pačiu ir jūs tapsite vokiečių tautos ir germanų veislės nedraugai, ir kaip tokie toliau būsite traktuojami.

Komendantas prirašė dešimtį punktų, įvardydamas visokias bausmes norvegams už nepaklusnumą. Pagaliau prigrūmojo išveždinsias juos į kitą lagerį, biauresnį, į lagerių centrą, Oranienburgą, kur jiems būsią visiškai prasti pyragai.

Norvegai ir antrąjį komendanto ultimatumą vieingai atmetė.

Valdžia pyko. Valdžia siuto. Bet vis dėlto visų savo grūmojimų įvykdyti neišdrįso. Atėmė tiktai iš jų SS virtuvės valgį, bet tuo jų nenugąsdino. Jie gaudavo iš Norvegų ir Švedų Raudonojo Kryžiaus tokius turtingus siuntinius, kad jie galėjo visiškai gerai išsiversti ir be jokio lagerinio valgio.

Majeris įkinkė norvegus į pačius sunkiausius ir biauriausius darbus. Pristatė akmenis nešioti ir skaldyti, plentus plūkti, iš miško rąstus vietoj arklių

tampyti, asenizacijos vežimus vežioti. Dirbo plušo norvegai, bet į SS eiles nestojo.

Kiti norvegai iš pasipiktinimo Majerio elgesiu mirti pradėjo. Šitoksai norvegų nesocialumas savo režtu ir Majerio dvasioje sukėlė pasipiktinimo audrą: keletą norvegų palaidojęs ir, matyti, iš Berlyno gavęs gerokai velnių, likusius norvegus Majeris toliau ramybėje paliko.

Griežė jis prieš juos dantį, bet į darbus jų nebevarė.

Vikingų palikuonys pasirodė esą verti savo garšių pranokėjų vardo.

Majeris vis dėlto ilgai dar negalėjo atsipeikėti, kad norvegų atkaklumas taip sugadino germanų rasės reputaciją. Tuo tarpu į lagerį buvo atvaryta didžiulė minia suomių prekybos jūrininkų — su žmonėmis ir vaikais. Šiuos visus jūrininkus Majeris apgyvendino germanų lageryje, šalia norvegų, matyti, tikėdamasis, ar suomių jūrininkai neparodys kartais padoresnių germanų veislės savumų...

XLV. VERMACHTO INVAZIJA

1944 metų vasarop po lagerį pradėjo skliti vis labiau visus jaudiną gandai.

Esą konfliktas tarp vokiečių kariuomenės ir Himlerio SS organizacijos tiek paaštrėjęs, kad kariuomenė visą organizaciją paimsianti į savo nagą. Organizacijos centrą kariuomenė išvarysianti šunim šeko piauti, o eilinius esesininkus pasiųsianti į frontą. Visus koncentracijos lagerius perimsianti kariuomenė, bylas peržiūrėsianti, nekaltuosius paleisianti, lagerin pasodinsianti galvažudžius esesininkus...

Sirdys smarkiai plakėsi tokių gandų besiklausant, — ir kaliniam, ir esesininkam.

Pačiame gandų plitimo įkarštyje į lagerį atvyko pareigom eiti vermachto kapitonas C e t é [Zette] — kaip antras Schutzlagerführer, lagerio viršininkas, oficialiai — lygiom teisėm su Majeriu, ir trys kariuomenės feldfebeliai: B e r g e r i s [Berger], P o m o r i n a s [Pomorin] ir J a n k é [Jahnke] — blokų vadų pareigom.

Lagerio esesininkai nuknarino nosis, — ir jiems atrodė, kad gandai jau realizuojasi, — kad jų šiltos auksinės dieneelės jau baigiasi. Juo labiau, kad vermachtiečiai pradėjo labai išdidžiai elgtis, — į esesininkų sveikinimus neatsakinėja, visur kiša savo

nosį, trukdo produktų organizaciją, bičiuliškai sveikinasi su kaliniais ir šnekučiuojasi su jais...

Feldfebelis J a n k ė iš Gumbinės, matyti, kadaise buvęs lietuvis Jankus, vaikščiojo po lagerį ir atvirai kaliniam pasakojo, kad šitas pragaras nebeilgai tęsis, kad visa greitai būsia kitaip. O feldfebelis B e r g e r i s iškirto dar nuostabesnę pokštą.

Tuomet į mūsų lagerį jau buvo atvarytas geras skaičius žydžių iš Lietuvos. Jos buvo apgyvendintos atskiruose barakuose ir blokavuoju jom buvo paskirtas toksai M a k s a s [Max], lenkas, gimęs Berlyne, pavyzdingas mušeika-sadistas.

Jis, pasidaręs žydžių blokavuoju, baisiai mušdavo moteris. Tokį jo darbą ir pamatė feldfebelis Bergeris. Sustabdė jis Maksą. Liūtu subliovė:

— Kaip tu, niekše, drįsti moteris mušti?! A?!

Aš — penkerius metus fronte feldfebelis buvau ir nieko nemušiau, bet šitokios niekšybės dabar aš negaliu praleisti!

Bergeris buvo storas, diržingas vyras. Boksininko pavyzdžiu atsiraitė rankoves ir tarė Maksui:

— Dabar laikykis tu, Halunkel!

Bergerio, matyti, kadaise boksininko būta: taip jisai nušvitino Makso veidelius, kad jis kokią savaitę sutinęs vaikščiojo, tarytum vietoje nuosavos galvos kopūstą būtų nešiojęs.

— Tfu, koks biaurybė! — keikėsi Bergeris, išeidamas iš žydžių gyvenamosios užtvaros.

Kas ir bekalbėti, vermachto invazija sukėlė lageryje daugybę kalbų ir triukšmo. Juo labiau, kad Gdansko srities karo komendantas pranešė, jog la-

geryje esančios ginkluotos jėgos priklauso jo žiniai ir nuožiūrai.

Suirzo, subruzdavo visa SS vadovybė. Komendantas išūžė į Berlyną lėktuvu, Majeris — sunkvežimiu išbildėjo. Po kelių dienų jie grįžo atgal aprimę, nuskaidrintais veidais. Patylom kažkam ruošės.

Praslinko dar kelios dienos. Įvyko garsioji pasikėsinimo prieš Hitlerį komedija, davusi progos išgliaudyti vermachto žmones.

Lageryje padėtis iš karto pragiedrėjo. Buvo aišku, kad vermachtas savo kovą su Himleriu galutinai prakišo, — kad vermachto vadovybės likučiai turės nusilenkti prieš SS padą. Visa tai netruko atsiliepti bendroje lagerio padėtyje.

Feldfebelis Bergeris tučtuojau buvo išgrūstas į Bydgoščą vadovauti žydžių komandai požeminiuose dinamito fabrikuose. Likusieji lageryje vermachtiečiai buvo tuojau įjungti į... SS eiles. Kapitonas Cetė, tiesa, niekaip nesugebėjo pasisiūdinti SS uniformos, — vaikščiojo ir toliau su sena kariška. Užtat Majeris neįsileido jo į jokių lagerio reikalus. Cetė ne tik tai negavo jokio darbo kambario, jis net jam skirtos darbo kėdės neturėjo. Kelis mėnesius slankiojo vargšas po lagerį, visiškai neturėdamas kas veikti. Šiukšles po kiemą lazdele krapštinėjo, sagas ir siūlus rankiojo, palei beržą kažką graibė. Gaila buvo žiūrėti, kaip tas žmogelis vargsta be darbo. Kaip Chemn'cas ir mažesnieji faraonėliai tyčiojas juol

Tiesą pasakius, kapitonas Cetė menkysta ir buvo. Nemokėjo garbingai vyriškai laikytis. Kur jam prasidėti tampytis su tokiu patyrusiu krokodilu — Majeriu!

Likusieji feldfebeliai, Jankė ir Pomorinas, taip pat iš Gumbinės, gavo užsimauti SS uniformą.

Pomorinas buvo ramus, paklusnus avinėlis, iš profesijos — gelumbės pirklys, prisisiuvo SS ženklus, žiūrinėja savo skvernus ir šypsosi skersa lūpa it pasakos kvailys, geležėlę radęs. Jankė gi — purtėsi ir spiaudėsi. Vaikščiodamas palei kalinių barakus, keikė visus esesininkus, pasikratydamas iš pasibiau-rėjimo.

Jam tikrai buvo sunku. Jis buvo pagyvenęs žmo-gus, baigęs universitetą teisininkas, kultūringas, ap-sišvjetęs — ir likimas tęskė jį į tokią tarnybą, į to-kią kompaniją! Pagaliau jam buvo visiškai aiškos ir karo likimo perspektyvos.

Jis dažnai tardavosi su įtakingais kaliniais, kas čia padarius, kad iš SS eilių tarpo galėtų jis patekti į lagerį kaip kalinys, — jam tai esą būtų vienintelis išsigelbėjimas...

Jis jau buvo susitaręs, kuriame bloke kalinių ap-sigyvens.

Po kelių savaitių išlėkė iš lagerio Pomorinas: tai jisai vidujėje lagerio sargyboje pražiopsojo tą mote-rį rusę, kuri pasisakė išeinanti pėsčia į Ukrainą — ir dingo be pėdsako. Už tokią žioplystę gavo jis tris mėnesius patsai pasėdėti Mackau lageryje, kur buvo sodinami nusikaltę esesininkai.

Jankei gi vis nesisekė. Jis, mažai težiūrėdamas savo tarnybos, nuolat girtuokliavo su kaliniais.

Ateina, būdavo, Chemnicas varyti jo iš kalinių barako.

— Lauk iš mano akių! — šaukdavo jam Jankė, — tu, pienburni, kai pabūsi penkerius metus fronte,

kaip aš, tai tuomet galėsi su manimi kalbėti! Gera čia tau su kaliniais kariauti, — pabandyk pakariauti fronte!

Chemnicas, nieko nepešęs, išeidavo. Jankė savo revolverį atiduodavo bloko šreiberiui ir guldavo į kalinių lovą. Už tokius darbus komendantas sodindavo jį keliom dienom į bunkerį, bet iš tarnybos nepaleisdavo.

Bunkeryje atsėdėjęs skirtąją porciją, Jankė barakuose pradėdavo visa vėl iš pradžios: keikė esesininkus ir girtuokliavo.

Beevakuojant Štuthof'o lagerį, Jankė buvo vienas iš palydovų kalinių kolonos, kurios vadu buvo paskirtas SS feldfebelis Milka u, kilęs iš Tilžės, visuomet labai gyres Mažeikių bravoro alų ir svajojęs po karo įsigyti Lietuvoje kolonialinių prekių krautuvėlę. Buvo gyvenęs jisai Kretingoje ir mokėjo šiek tiek lietuviškai. Jis buvo toks vagis ir banditas, kad pakeliui prieš jį pakėlė maištą ne tik kaliniai, bet ir esesininkai. Majeris buvo priverstas pašalinti jį iš kolonos vado pareigų, — jo vieton paskyrė Jankę.

Kalinių kolonai susidūrus su Taudonosios Armijos tankų daliniu, Jankė žuvo nuo tankisto kulkos, nespėjęs įgyvendinti savo svajonės — pasidaryti kaliniu katorgininku.

Taip pasibaigė visa vermachto invazija į Himlerio karalystės reikalus.

Lageryje kalinių reikalams buvo įsteigta krautuvelė, oficialiai kantine vadinama. Joje pirkti galėjo visi kaliniai, kurie tik pinigų turėjo. Pinigai buvo gaunami šitokiu būdu.

Iš naujoko, patekusio į lagerį, visi pinigai buvo tuojau atimami ir deponuojami raštinėje pas Hapkę. Siokie ar tokie pinigai, bet kokia valiuta, kaliniams pas save turėti buvo griežtai draudžiama. Iš tų deponuotų pinigų kalinys galėdavo kas 4—6 savaitės gauti po penkiolika markių, ne banknotais, bet tam tikrais kuponais, kurie kantineje buvo imami vietoj banknotų, — vėliau katinė su Hapkės įstaiga atsiškaiydavo.

Kadangi į kalinių katinę nuolat lįsdavo esesininkai, kurie kalinių kuponų neturėdavo, tai katinė priimdavo ir banknotus. Tai buvo labai patogiu įvairiems lagerio galiūnams ir biznieriams.

Laisvų banknotų lageryje visuomet būdavo. Apšukresni naujokai sugebėdavo nusukti pinigus, — ne visus atiduodavo į kasą. Kiti užmiršdavo pinigus drabužių kišenėse, kuriuos drabužininkai surasdavo ir netrukdamo paleisti į apyvartą. Ateidavo pinigai ir iš laisvės, per įvairias darbo komandas ir laisvai samdomus darbininkus meisterius, — už lageryje pagrobtus ir į laisvę išsmugeliuotus daiktus. Pinigų la-

geryje būdavo. Kai Lėmanas ar Zelionkė sėsdavo kortom lošti, ant stalo gulėdavo šimtai ir tūkstančiai markių. Kortomis lošti, ypač iš pinigų, lageryje buvo griežtai draudžiama, — kortomis lošė visuos blokuos, lošė iš pinigų, kartais — labai didelių.

1944 metais pavasarį buvo įvesta lageryje „valiutos reforma“. Buvo įvesti vadinamieji pasižymėję katorgininkai — Bevorzugte Häftlinge. Jie vaikščiojo prisisiuvę ant rankovių raidę V, galėjo nešioti ilgus plaukus ir kas savaitę rašyti bei gauti laiškus. Šitokių laipsnį duodavo įvairiems raštininkam, amatininkam, meisteriam, kapam, blokaviem, šreiberiam, vicnam kitam ir iš eilinių kalinių. Kadangi už darbą lageryje iš principo nebuvo mokama, tai šitokiems pasižymėjėliam išduodavo darbo premijas kas savaitę, neva už gerą darbą, nuo vienos markės iki keturių — penkių, išmokamas atskirais tam tikrais bonais. Kiekvienas, gavęs premijos, galėjo pasiimti iš savo einamosios sąskaitos lygiai tiek pat, kiek jis premijos gavo. Per mėnesį jis galėjo turėti tokiu būdu 30—45 markes, už kurias galėjo kantinėje pirkti visa, kas tenai buvo. Šiuo atžvilgiu pasižymėjėliai buvo daug geresnėje padėtyje negu garbės katorgininkai. Kadangi šiem pastariesiems darbas buvo neprivalomas, jie negalėjo užimti jokios efatinės vietos, jie negalėjo gauti ir jokios premijos. Jiem tiktai išimties keliu buvo leidžiama iš savo einamosios sąskaitos kas mėnesį pasiimti po 15 markių. Užtat jie atsigriebdavo kiek kitokiu būdu.

Kadangi mūsų blokas garsėjo kaip vienintelis blokas, kuris maisto nevagia, tai jis dažnai buvo kviečiamas į pagalbinius virtuvės darbus. Buvo ji-

šai sudaręs pastovią darbo artelę iš 15—30 narių produktam iš sunkvežimių krauti į sandėlius. Artelė kiekvienu metu, dieną ar naktį, turėjo būti pasiruošusi stoti į darbą. Už savo darbą artelė neoficialiai gaudavo tam tikrą atlyginimą tais pačiais produktais, — lageryje, žinoma, tai buvo labai didelis daiktas. Kiti eidavo į kitokius darbus — daržovių doroti, kopūstų piaustyti ir spausti, ir panašiai. Čia gaunamas natūralus atlyginimas atstodavo pinigines premijas.

Visi kiti kaliniai, neturėję pasižymėjimo laipsnio, jokių premijų negaudavo ir todėl iš savo einamosios sąskaitos taip pat nieko negalėjo pasiimti. Tuo tarpu banknotai kantinėje priiminėti buvo jau griežtai draudžiama.

Šitokių pasižymėjimų kalinių buvo palyginti nedaug. Visi kiti kaliniai neturėjo nė pšenigo, — kantinėje negalėjo nieko pirkti. Nežiūrint visos kantinės prekių menkystos, ji vis dėlto kalinio gyvenime buvo labai didelis daiktas. Ten būdavo galima nusipirkti įvairiais laikais kokio apipuvusio sūrio, išvirtų raudonų burokėlių, mineralinio vandens, bulvių, salotų, ridikėlių, žuvies, morkų. Visa tai buvo labai žymus priedas prie lagerio maisto, — visa tai buvo daug švariau pagaminama negu virtuvėje. Visokie gražeivos gaudavo dar ten skustuvėlių, kremo, įvairios pastos, net beržo vandens. O kas visų svarbiausia — kantinėje galima buvo gauti rūkalų. Visuose gi kalėjimuose pasaulyje papirosai ir taboka kalinių prekyboje atstoja aukso valiutą. Už ją visuomet pirksi ir duonos, ir sriubos, ir margarino, ir kita ką. 1943 metais buvo galima laisvai gauti pirkti

už visus turimus pinigus labai gerų rūkalų. 1944 metais buvo jau kiek sunkiau, bet vis dėlto pinigingi kaliniai rūkalų turėjo daugiau negu vokiečiai laisvėje ar net eiliniai esesininkai. Tai atsitikdavo šitokiu būdu.

Visas kantinės pelnas ėjo SS organizacijos naudai. Kantinės priešaky stovėjo SS kareivis, o dirbo — kaliniai. Kokias prekes į lagerį atgabensi — kaliniai vis tiek išpirks: kurgi kitur padės jie savo bonus? SS organizacija suinteresuota prekių atvežti, — ji gi iš to labai gerai pelnosi, kainas nustato kokias nori, aukštesnes negu viešojoje rinkoje. Ir prekių SS organizacija greičiau gaus negu kokia privati krautuvėlė. Pagaliau visa tai, kas atlikdavo iš SS atskiros kantinės, eidavo į kalinių kantinę.

Darbas kantinėje kaliniam buvo vienas pačių geriausių lageryje.

Ilgą laiką čia dirbo tiktai vienas kalinys, lenkas, iš profesijos — smuklininkas, kurio du sūnus vokiečiai buvo paėmę į kariuomenę, ir jie žuvo fronte, o jis pats — penktus metus lageryje plūkėsi. Vėliau — jis gavo padėjėją, į lagerio pabaigą — net du padėjėju turėjo.

Kantinės darbininkai buvo turtingi žmonės, pasiėmę laiką labai gražiai. Jie ir gyveno pačioje kantinėje, ir į lagerinį valgį nė iš tolo nežiūrėjo. Valgį jie turėjo savo — iš savo pajamų.

Perkas kokią prekę kalinys duoda kantininkui iškirpti kuponą iš bendro lapo. Kantininkas iškerpa kiek jis nori. Patikrinti nė nebandyk — gausi tiktai į snukį — ir tuo viskas baigsis.

Nusiperka kalinys pastos dantim, sumoka pusant-

ros markės, — kaliniui tai labai dideli pinigai. Pačiupinėja kalinys nupirktąją pastą: pasenusi, sukie-tėjusi, trupėte trupa, bet iš makšties nelenda. Ką gi kalinys veiks su tokia pasta. Prašo jisai kantineje pastą pakeisti, mokėjęs gi jis pusantros markės! Vietoj naujos pastos kalinys gauna kumščiu į snukį. Pasivijęs nueinantį kalinį, kantininkas dar šūkteli jam:

— Kvaily! Pastą ant duonos vietoj sūrio užsidėk ir suvalgyk! — tyčiojasi kantininkas ir paspiria kalinį it mėšlą nuo šakių.

Eina kalinys šalin ašarodamas, — nieko kita jam ir nebeliko veikti.

Iš tokių dalykų kantininkai turėjo didelių pajamų. Prekes kantininkai mokėjo pardavinėti.

Pati svarbiausia prekė — rūkalai. Gavę rūkalų transportą, kantininkai jo viso neišparduos, — gera jų dalis eina į slaptas dėžes. Kaliniai, prisipirkę rūkalų, bežiūrint juos sučiulpia arba kortomis pralošia. Rūkalų lageryje nebėr. Rūkytojai staugte staugia, trokšdami tos smilkstančios smarvės. Kantineje rūkalų yra beveik visuomet, bet ne kiekvienas jų iš ten gaus. Gaus tik tasai, kuris su kantininkais ryšius turi, kas moka kantininkam papataikauti, padilgyti jų neišpasakytai išbujojusią savimylą, — kas gali kantininkam dovanų duoti — bulvių, pieno, margarino, dešros... Oficialiai moterim lageryje rūkyti buvo draudžiama, rūkalai jom buvo neparduodami. Bet jos vis dėlto tenai jų gaudavo, — kantininkai turėjo puikius skalbinius, kojines, nosinaites, puloverius, jų drabužiai buvo visuomet išlyginti.

Kartą komendantas ruošė kažkokį balių, — jam

specialiai iš Gdansko vežė penkias kažkokias brangias žuvis. Bevežant pakeliui žuvo dvi žuvys. Kratė daužė visą transportą — niekur nerado. Vežėjai aiškinosi, esą važiuojant keltu per Vyslą tos žuvelės, tur būt, būsiančios į vandenį striktelėjusios. Į šnerves jie gavo už tokį išmintingą pasiaiškinimą. Tik tai į šnerves gavo, — šiaip nieko bloga jiems nebuvo. O brangiąsias komendanto baliaus žuvelės surijo kantininkai, gražiai jas su sviestu išsikepę.

Kantinė pardavinėjo popierių laiškams, vokus, pašto ženklus. Nori rašyti laišką — gražiai sugyvenk su kantininkais. Šiaipgi vis ko nors negausi: arba popieriaus, arba voko, arba ženklo: be vieno iš tų dalykų laiško vis tiek neparašysi.

Su kantine reikalų turėjo vyrai ir moterys. Kantinė darėsi ir tarpininkas meilės reikaluose. Per kantinę dažnai ėjo ir meilės laiškai, ir dovanos. Vacelis Kozlovskis dovanas savo merguželei visuomet palikdavo kantinėje, o ši jas atiduodavo ne adresatei, bet jos tikrajam mylimajam, — kelias buvo daug trumpesnis. Prie kantinės Vacius ir pagavo savo nelabąjį konkurentą, — ten jis jam ir kaulus patratino.

Kantininkai draugavosi tiktai su įtakingais kalniais. Visuose blokuose jie buvo laukiami garbingi svečiai. Per įvairius susibuvimus blokuose, pavyzdžiui, boksinius pasisnukiavimus, kantininkus pasitikdavo blokavieji, šreiberiai, kapai... Sodindavo juos į pačias garbingiausias vietas... it garbingus pirklius.

Ol — galima gyventi pasaulyje turint savo galvą ir svetimų prekių!

XLVII. MOTERIŠKOJI PUSĖ

Moterų padėtis lageryje, apskritai imant, buvo nepalyginti geresnė už vyrų padėtį, — jų tarpe ir mirimų skaičius buvo nežymus.

1943 metų pradžioje jų buvo apie 500 galvų. Netrukus jų prisirinko iki tūkstančio, bet viduvasaryje buvo su jomis gana žiauriai pasielgta: apie penkis šimtus moterų buvo išgabenta į specialų moterų lagerį — Ravensbruką, tikrą moterų vienuolyną, be jokios vyriškos priemaišos.

Graudūs buvo moterų su Štuthofu atsiskyrimo vaizdai! Kiek romanų pirma laiko nutraukta, kiek liepsnojančių širdžių šaltu vandeniu užlieta!

Kukčiojo kliuksėjo moteriškoji pusė, tokion nemalonion kelionėn besiruošdama. Vyrai taip pat ne geriau atrodė, prie spygliuotų tvoros vielų it musės prilipę. Valdžia vis dėlto atsižiūrėjo plėšomųjų širdžių skausmo: moteris išvedė iš lagerio kitais nepaprastais keliais, — sutaupė kelis kibirus išsiskyrimo ašarų. Vyrai, tokios kiaulystės iš valdžios pusės nelaukę, buvo visiškai tam nepasiruošę, — pražiopsojo visą transportą.

Kaip jautėsi išvažiuodamos išvežamos moterys — istorija nežino. Gi įsimylėję vyrai labai gaudžiai vargo. Mažiausia dvi savaiti klampinėjo it apglušę. Paskui — šiaip taip nusiramino: ką gi kita jie galėjo

ir daryti? Juo labiau, kad netrukus privažiavo į lagerį dar daugiau moterų, kurios taip pat ir dailius veidelius, ir lieknus liemenėlius, ir meilės ištroškusias širdeles turėjo...

Moterų darbas vykdavo pastogėje. Tiktai išimtinais atvejais jos pasirodydavo ir plyname lauke, pavyzdžiui, pas ūkininkus rugiapiūtės darbuose. Jos bulves virtuvei skusdavo, — viena kita bulvelė ir jom pasilikdavo — tai buvo geras daiktas. Jos bulves skusdavo ir SS virtuvei — čia pasilikusios bulvės buvo dar geresnis daiktas. Jos aptarnaudavo ir SS karininkų valgyklą. Jos atlikdavo ruošos darbus visose didžiulėse raudonųjų mūrų — komendantūros patalpose. Jos atlikdavo tarnaičių bei auklių darbus ir privačiuose butuose — pas komendantą, Majerį, Chemnicą ir kitur. Moterų rankose buvo drabužiai, kojinės, puloveriai, skalbiniai, — jų priežiūra, saugojimas, taisymas, lopymas, siuvimas ir skalbimas.

Tiesa, skalbykloje darbas buvo sunkus ir nemalonus, — nuolat vis garuose moterys būdavo paskendusios, bet visur kitur, palyginti su vyrų darbu, moterim buvo daug lengviau. Juo labiau, kad tas moterų darbas dažnai buvo labai pelningas. Turint savo žinioje tokį brangų turtą, kaip skalbiniai, kojinės, puloveriai, pasiturintiems kaliniam visuomet buvo galima pasukti geresnį daiktą ir už tai, žinoma, gauti dovaną. Labiau pasiturintieji kaliniai duodavo jom „savo“ skalbinius privačiai skalbti. Besinaudoją moterų malone kaliniai visuomet galėdavo vieton įduotojo savo kokio nors skarmalo gauti visiškai gerą dalyką. Kiti gi, — moterų malonės neįsigiję, — vietoj savo gerų sveikų dalykų gaudavo

kokį skarmalą. Ieškoti nė nepradėk! Ir kaipgi ieškos, jei iš esmės įsivėlei į nelegalų, draudžiamą dalyką: šitokios privačios operacijos buvo gi uždraustos!

Viena, kas moterim baisiai gądinavo nuotaiką, — tai skalbyklos ir visos drabužinės viršininkas, SS feldfelbelis K n o t a s [Knot], — buvęs iš tikro labai retas egzempliorius, unikumas stačiai.

Tai buvo Prūsijos ir Pomeranijos chamizmo čempionas, toli pralenkęs net patį Petersą. Vidutinio ūgio, pląčių pečių, milžinišku pilvu, kreivomis kojomis it nusilesęs orangutangas.

O rėksnys! O storžievis! O mušeika!

Jis ir moterų veidelius kumščiu apvadžiodavo, ir už kaselių moteris patampydavo, ir ant žemės parmušdavo, ir savo 65 numerio specialiai siūdintais bateliais paspardydavo! Bet užtat jis buvo visiškai kvailas — jį visuomet buvo galima apgauti. Skalbinių ir puloverių atskaitomybė jam buvo visiškai nepasiekiama paslaptis... Todėl ir su juo buvo galima šiaip taip susigyventi.

Moterų tarpe kriminalinio elemento buvo mažai, — keletas vokiečiai tiksliai. Buvo keletas bibelforšerių, šiek tiek asocialių. Daugumas moterų buvo arba politinės, įskaitant čia ir policines kalines, dėl kurių tardymas dar tebėjo, arba — auklėjamosios. Šios pastarosios nuolat kaitaliojosi: vienas atvaro, kitas paleidžia. Kitos iš jų ateidavo po antrą, trečią, po ketvirtą kartą. Kai kurios jų sakydavo, kad jom lageryje buvo geriau negu dirbti pas kokį ūkininką, kuris ir sunkiu ilgu darbu apkrauna, ir nuolat muša, ir labai menkai valgyti duoda... Iš ūkinin-

ko ateidavo kartais sunykusios, o lageryje — veikiai atsigaudavo!

Kartą Majeris išrikiuoja visą moterų bloką prie šaligatvių, dviem trim eilėm, iš abiejų gatvės pusių. Komendantas vaikštinėja palei vartus ir kasosi tą vietą, kur teoretiškai turėtų barzda būti. Chemnicas atsiveda tris kalinius vyrus, augalotus tokius, suodžiais nuteptus, kurie nešasi didelius didelius būgnus.

Būgnininkai, aukštai iškėlę galvas su baisiai rimtomis fizionomijomis, pyškina:

— Pum-pa, pum-pa, pum-pa, pum-pa...

Prasideda iškilminga eiseną.

Paskui rimtus būgnininkus žingsniuoja moteriškėlė, tokia putni, vidutinio liemenėlio, rankomis užsiėmusi veidą... Lyg verkia tarytum, atrodė... Ji ir tikrai verkė, būgnų muzikos sugraudinta.

Pum-pa, pum-pa, pum-pa, pum-pa... — drožia iškėlę galvas rimti būgnininkai, į šaligatviuose besišaipančias moterėles nė nesidairydami, tarytum jos jiems pasaulyje neegzistuoję.

— Cecilija, Cecilija, sveika gyva! Cecilija, nebūk kvaila, nežliumbk! — šaukia šaligatviuose betupinédamos moterys putniajai ašarojančiai moteriškai.

Jos ją pažino. Ji jau seniai buvo šitame lageryje gyvenusi. Gyveno ji čionai ir dirbo virėjos darbą pas vieną aukštą SS pareigūną. Ilgainiui tą pareigūną iš lagerio valdžia perkėlė į Berlyną. Kadangi virėja buvo jam labai gera, jis ją pasiėmė į Berlyną. Dabar ji grįžo atgal į lagerį, to paties pareigūno siunčiama. Siunčiama visiškai ne todėl, kad jam vi-

rėjos nebereikėtų ar kad jos virtuvinis menas būtų nusmukęs. Nieko panašaus!

Pasirodė, kad ta virėja aukštajam pareigūnui apgadino šiek tiek rasę. Ir tai dar būtų buvę pusė bėdos, — aukštasai pareigūnas, didžiai vertindamas jos virimo meną, šią nuodėmę būtų jai tikrai atleidęs. Bet kad ji velnias tokia pasirodė esanti! Ėmė ji Berlyne ir kitiem vokiškiem pareigūnam grynąją rasę gadinti. To tai jau jokia vokiška širdis negali atleisti, nors ir kažkaip tobulai erzac širdis padaryta būtų!

Šaunioji Cecilija, taip iškilmingai į lagerį įbūgninta, ašarėles veikiai nusišluostė savo balta prijuostėle. Apsidairė, apsidairė ir ėmė šypsotis savo seniem pažįstamiem: vieniem — saldžiai mirksėti, kitiem — dailų savo liežuvėlį kaišioti, su trečiais — vienu kitu sultingesniu koliojimos žodeliu vaizdžiai persimesti...

Viena, kas moterų pusėje buvo visiškai peikti-na, — tai absoliuti vienybės stoka. Būdavo, viena ar kelios mergužėlės, rizikuodamos savo kaselėmis ir kitokiomis gėrybėmis, kokią tamsią naktelę įsileidžia kokį bernužėlį kur į prausyklą ar šiaip kur nušalesnę vietelę, o kitos tuojau pradeda kelti triukšmą. Nei iš šio, nei iš to ima klykauti vidunaktį, uždega žiburius, — žiūrėk, valdžia jau ir čia. Sugau-na visus vargšelius, į bunkerį sodina, kaseles kerpa.

Tas pat ir su laiškais. Merguželių jau toks giedras būdas, — niekad neiškenčia, savo kaimynėm melautiniais žygiais nepasiguodusios. O kaimynės, savo bernuželių kartais neturėdamos, švelniųjų jausmų visiškai neatjaučia. Imą garsiai plepėti ir prie-

kaištauti, garsas bežiūrint pasiekia valdžios ausis, laiškai tučtuojau pagaunami, ir raštinė vėl visokiais perkūnais keikia moteriškąją giminę: keletą valandų barškina mašinėlė, tuos prakeiktus laiškus beversdama!

Rusių karo lakūnių SS valdžia baisiai nemėgdavo. Ir iš viso ji labai nemėgdavo rusų moterų, kariškais drabužiais apsirengusių. Jas stengdavosi kiek galint greičiau lageryje likviduoti. Dažniausia jas šaudydavo, kartais gi — tam tikrą švirkštą jom iššvirkšdavo. Moteris kareivė kartais dar išlikdavo gyva, be niekur nieko, bet lakūnės — tai jau visos be išimties į dausas persikėlė. Kartais jos nežinodavo, kas jų laukia, — laikydavosi ramiai iki pat paskutinės minutės. Bet kartais jos tai sužinodavo — tuomet vykdavo klaidingos scenos...

Taip, be jokio tardymo, be jokio teismo sprendimo...

Vadinamosios policinės kalinės iš gestapo rankų ateidavo taip pat gana dažnai sumuštos ir sužalotos. Daugelis jų sėdėjo kaip įkaitai dėl pasislėpusių vyrų, sūnų, žentų. Kitų jau po kelis sūnus buvo fronte žuvę kaip vokiečių kareiviai, o jų motinos — lageryje merdėjo.

Buvo kelios senutės, turėjusios po aštuonias dešimtis metų — taip pat politinės nusikaltėlės!

XLVIII. STATYBINIS KARŠTIS IR ORGANIZACIJA

Iš seno žinomas gyvenimo dėsnis: vogti visų patogiausia prie statybos dalykų.

Ar ši dėsnį SS vadovybė žinojo, sunku pasakyti. Bet statyti — tai jau statė. Ir vogė, žinoma. Statė, vogė ir toliau planavo.

Per penkerius metus tūkstančiai žmonių statė lagerį, ir jis vis dar toli gražu nebuvo baigtas. Pačių svarbiausių, pačių reikalingiausių lagerio patalpų iki pat pabaigos vis dar nebuvo.

Krematorijus, dujų kamera, pirtis, skalbykla, virtuvė — visa tai tilpo menkose, tam reikalui visiškai netinkamose patalpose.

Pavyzdžiui, krematorijus. Pečius jo buvo kaip pečius, lavonai galėjo degti, bet vis dėlto jis buvo labai mažas, tokiai stambiai įmonei per menkas. Maža lavonų jisai paimdavo, nuolat prisirinkdavo lavonų atsarga... Na, lavonai galėjo eilės ir palaukti, — jiems gi nėra ko skubėti. Biauriausia gi — kad visa krematorijaus patalpa buvo medinė, iš lentelių sudurstyta. Toje patalpoje šalia lavonų sandėlio krematorijaus darbininkai buvo įsitaisę ir savo maisto sandėlį, — laikė jie tenai duoną, dešras, kumpius. Buvo įsirengę jie tenai ir visiškai neblogą samagono bravorėlį, — slapta, žinoma. Samagonas jiems būvęs reikalingas apsiginti nuo lavonų smarvės. Toks

darbas — tokie ir žmonės: valdžia ir į jų bravorėlių žiūrėdavo pro pirštus. Kartą pasilakę krematorininkai, bekūrendami samagono virtuvėlę, supleškino visas krematorijaus patalpas. Lavonų atsarga kiek parudijusi pasiliko, pečiui vis dar tiko. Bet maisto liekanos nebetiko vartoti net krematorijaus meisteriam. Baisiai gaila buvo, bet ką gi, — prieš vėją nepapūsil!

Baisiai menka ir nepatogi buvo ir dujų kamera. Drabužius dezinfekuoti tenai šiaip dar taip buvo galima, — ir tai geros vilnos palšieji gyvulėliai pakeldavo visą pirtį, — likdavo gyvi ir sveiki. Bet kai ateidavo reikalas dujomis žmones nuodyti, tai jau baisus vargas būdavo. Žmones uždaryti kameroje dar sekdavosi, — suvaro juos tenai, sukemša, užrakina — ir baigta. Bet, va, dujos įleisti tenai labai nepatogu būdavo. Tuo reikalu tam tikri SS vyrai, užsidėję priešdujines kaukes, turėjo lipti ant barako stogo, dujas gaminančius preparatus mesti pro kaminą į pečių, iš kur jos labai nenoromis sklido į patalpas ir labai nesiskubino atlikti savo pareigas. Pats kaminas reikėdavo aklinau užkimšti, kad dujos be reikalo į padangę nesiekvotų. Praslinkus nustatytam laikui, reikia dujos išleisti, — vėl lipk ant stogo it morcinis katinas. Kas ir besakyti, labai keblu buvo.

Valdžia šiuo nepatogumu buvo jau seniau susirūpinusi. Ji dar 1943 metais pradėjo statydinti milžinišką mūrinį pastatą, vieno aukšto, — statė, mat, durpyne, — bet didžiulio ploto. Tenai turėjo tilpti ir dujų kamera, ir pirtis, ir virtuvė, ir maisto sandėliai, ir skalbykla, ir raštinė ir dar daugelis kitų pa-

talpų. Dirbo tūkstančiai žmonių, bet statyba ėjo labai lėtai: tai tos medžiagos pritrūksta, tai — tos. Atsiranda medžiaga, kurios trūko, bet dingio toji, kurios dar buvo: kažkurie velniai ją nunešė, nė pa-uostyti nepaliko! Taip ir vargo valdžia, bekeikda-ma mūrą ir mūrininkus.

Vis dėlto naujoji dujų kamera pavyko šiaip taip įrengti, kad tiktų ir drabužiam, ir žmonėm pade-zinfekuoti. Kameros veikimui išbandyti nuvežė į ją kelis vežimus drabužių. Užrakino duris, pakūrė pe-čius. Nesuspėjo pečkuriai net ir papypkauti kaip rei-kiant, žiū! — gi visa kamera rūksta! Supleškėjo ka-merėlė, susvilo su visais drabužiais, — viena smar-vė tepaliko.

Ne kas geriau išėjo ir naujai virtuvei. Buvo joje jau beveik visa įrengta. Buvo pravesta jau ka-nalizacija, centrinis šildymas, vandentiekis, įmūryti visi nauji katilai. Trūko, berods, tiktai stiklų lan-gam ir dar kai kurių mažmožių. Prasidėjo 1944—45 metų žiema — ir virtuvėje susproginėjo penki šimtai metrų vamzdžių ir keli šimtai čiaupų, — vandenį, mat, užmiršo prieš šalčius iš vamzdžių išleisti! Karo metu — kurgi naujus vamzdžius ir čiaupus be-gausi!

Statė ir tris didžiules paslaptiesiems tikslam ha-les. Oficialiai buvo rašoma, kad tai būsiančios me-džio pramonės halės, faktinai gi jos turėjo gaminti dalis lėktuvam. Jos buvo pastatytos visiškai šalia kalinių gyvenamų barakų: jei priešas būtų sumanęs tas haless pabombinti, jis būtinai būtų turėjęs pa-versti šiukšlėmis visus lagerio kalinius! Halės jau buvo pastatytos, jau buvo pradėta viduje montuoti

brangios mašinos, tik vieną dieną — šmakš! — ir numarmėjo nugriuvo didžiulės halės stogas ant naujųjų mašinėlių!

Bevykdant tokią milžinišką statybą, sandėliuose buvo laikoma daug visokios medžiagos. Toji vokiška medžiaga kažkokia keista buvo: ji tirpte sandėliuose tirpdavo. Kasdien kokia nors medžiaga dingdavo iš sandėlių. Per ilgesnį laiką medžiagos trūkumai susidarydavo labai gražūs. Medžiagos aiškiai trūksta, bet kur dabar lageryje surasi kaltininką! Vieną kitą esesininką sandėlininką pasiuntė į frontą, bet nuo to, deja, medžiagos trūkumai neišsilygino. Ir šiaip, ir taip galvojo valdžia, — nieko gera negalėjo ji sugalvoti. Nieko nepadarysi, sandėliai turėjo degti. Ir — degė jie! Labai gražiai degė. Jiem bedegant pasirodė, kad tuose sandėliuose nežinomu būdu buvo atsidūrę šoviniai ir dar kažkokia sprogstama medžiaga. Sandėliai čirška dega, šoviniai ir sprogstamoji medžiaga pumpsi šokinėja, — kaipgi prieisi tokį velnią gesinti? Gesinti aiškiai buvo neįmanoma, — visi esesininkai galėjo paliudyti. Sandėliai švariai degė. Viskas švariai sudegė.

Ko benorėti iš neatsakingų nemokšų sandėlių, jei netrukus po to supleskėjo ir visas statybos skyrius su visais planais ir braižiniais, su visomis medžiagų atskaitomybės knygomis?! Ir per šį gaisrą šoviniai sproginėjo, — iš paties pragaro jie tenai ir atsirado, tame statybos skyriuje! Gaisro kaltininko taip pat nesurasta. Nustatyta tiktai: statybos skyrius užsidegė nuo pečiaus, bet patalpose tuomet nieko nebuvo. Niekas nebuvo kaltas!

Pirtis degti nedegė, bet ji taip pat liko nebaigta.

Lageris iš seno turėjo šiokią tokią pirtelę, — retkarčiais sušilstančius dušus, — galėjusią aptarnauti kokią tūkstantį, blogiausiu atveju, du tūkstančių žmonių. Kai 1944 metų pabaigoje pačiame lageryje gyveno jau apie 40.000 žmonių, tai, žinoma, tokia pirtelė buvo tikrai it kanarėlė, ne laiku pastipusi...

Pirties reikalą kaliniai ėmė spręsti savarankiškai. Ėmė visuose blokuose organizuoti pirtis — dušus — ūkišku būdu. Ir išsibudavo visuose barakuose pirtis, ne blogesnes už valdiškąją. Pasibudavo pečius, pravedė vamzdžius, prisuko čiaupus ir visa kita, ko reikia. Valdžia ir į tai žiūrėjo pro pirštus. Kartais, būdavo, užgriūva valdžia, — patardo, pakeikia...

— Kur jūs, driskiai, ėmėte statybai plytas ir vamzdžius?

— Iš namų atsiuntė... paketuose... paštu...

— Ir plytas paketuose iš namų paštu atsiuntė?

— O, taip, pone hauptšturmfiureri, iš namų, paketuose...

— Tu, blōde Sauhund! — nusikeikia, būdavo, Majeris dėl tokio atsakymo. Jis puikiai žinojo, kad medžiaga buvo imta slapta iš DAW valdiškų sandėlių. Bet tai pagal lagerio gyvenimo dėsnius nebuvo vagystė, — tai buvo organizacija.

Organizacijos reikalams buvo dar vienas labai geras, pastovus ir neišsemiamas šaltinis — tai SS magazinai-sandėliai. Tuose magazinuose buvo laikomas SS kilnojamas turtas ir gyvenimo reikmenys. Paklodės, antklodės, užvalkalai, rankšluosčiai, skalbiniai, apsiaustai, kailiniai, muilas, skustuvai, visokie indai ir įrankiai, — taip ir toliau. Magazinais nuolat pasi-

pildydavo. Visų pirma kalinių kilnojamasai turtas, kurio pakeliui į magaziną dar niekas nenuorganizavo, eidavo tenai. Kalinių ateidavo tūkstančių tūkstančiai, — turto jie gražaus atveždavo.

Esesininkai gestapininkai, būdavo, kai kur tiktai pasiplėšia kokio turto iš suimamųjų piliečių, dalį sau pasiima, dalį — gabena į magaziną. Evakavosi iš Lietuvos, iš Latvijos, iš Estijos įvairūs lageriai — didelė turto dalis vėl pateko į tuos magazinus.

Iš Rygos, pavyzdžiui, atvežė 15 rašomųjų mašinelių, — septynios jų tą pačią dieną dingo be pėdsako. Iš aštuonių atvežtų siuvamųjų mašinų beliko tiktai dvi, — visos kitos buvo meistriškai nuorganizuotos. Atsievakavę iš Rygos esesininkai norėjo padaryti atsivežtojo turto sąrašą atskaitomybės reikalui, bet šio pasiryžimo įvykdyti nebegalėjo: surašymui buvo palikęs vienas šlamštas. Nuorganizuoti tame magazine buvo galima net sidabrinių ir auksinių daiktų — šaukštų, žiedų, laikrodžių, nebekalbant jau apie anglišką medžiagą kostiumam!

Sandėlio vyriausias prižiūrėtojas vokiečių esesininkas baisiai mėgo cukrinį samagoną. Tam reikalui jis nuolat turėjo prisiorganizavęs keletą maišų cukraus. Ir pats, žaltys, lakdavo samagoną it piepą, ir kitiems esesininkams duodavo. Teisybė, jie visi vienas nuo kito slėpėsi, kad samagoną srebja. Visi ateidavo paslapčiom ir visi būdavo vienodai girti. Tik kaliniam — tai, žaltys, neduodavo nė lašelio. Kaliniai turėdavo organizuoti politūrą iš DAW stalių dirbtuvių, — iš tos politūros puikus likeris išeidavo. Tirštas toksai. Labai patogus girtuokliams būdavo likeris — ir pasigeri, ir užkandžio nereikia.

Stalių dirbtuvėse baisiai daug tos politūros išeidavo, bet dar būdavo galima šiaip taip pasiteisinti. Daug blogiau buvo ligoninė, iš kurios organizuodavo spiritą. Valdžia, žinoma, tą spiritą gadindavo kaip įmanydama, — ir benzino į jį įpildavo, ir kitokios smarvės. Bet lageris turėjo puikių chemikų: visokią smarvę kvepiančiu nektaru paversdavo.

— Ar jie tenai spiritines vonias ima, ar kuris velnias? — keikėsi valdžia, tikrindama spiritines apyskaitas, bet padaryti nieko negalėjo.

SS magazinuose veikė nuolatinis cukrinės bravorėlis. Vyriausias ir vienintelis tenai meisteris buvo mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. Virdavo jis cukrinę ir virdavo. Bet man neatnešdavo. Keikėsi net: esą tas žaltys sandėlininkas net jam pačiam neduodavo išvirtosios paragauti. Ir tiesą sakė jisai. Jis labai retai grįždavo iš bravoro įkaušęs. Girtas jis būdavo tik du kartus į savaitę. Ne daugiau. Šiaip — vis blaivus ir blaivus it šapalėlis lydekos skilvyje. Pro šiaudelį iš bačkos ne ką tenai labai ištrauks!

Ir samagonu dvokdavo jis nelabai. Šiaip sau, tik trupučiuką. Maždaug per tris metrus prieš vėją. Kartais kokia nors valdžia norėdavo su juo pasikalbėti. Šaukia valdžia, kad jis prieitų arčiau. Eina jisai ir sustoja penkių metrų atstume nuo valdžios. Eina valdžia int jį artyn, — jis kaip ožys traukiasi atbulas.

— Palauk, šunsnuki, kur traukies? — sako jam valdžia.

— Pagal veikiančius dėsnius kalinys turi išlai-

kyti penkių metrų atstumą nuo valdžios, — aiškini-
nasi mano mielas bičiulis, bambizas nuo Biržų.

— Ne penkių, bet trijų, — teikiasi valdžia pa-
aiškinti.

— Taip tai taip, bet penki — vis dėlto ne trys.
Už penkių metrų vis dėlto pagarba valdžiai dides-
nė, — ir vėl jis traukiasi atgal.

Ir suuostyk dabar, kuo jis kvepia!

XLIX. GILTINĖS PASTOGĖ

Koncentracijos lageris — labai sudėtingas giltinės malūnas. Kiekvienas, įžengiąs į jį, yra jau faktinai pasmerktas mirti, — anksčiau ar vėliau. Nuolatinis badas, mušimas, sunkus ilgas darbas, nebuvimas poilsio naktį, parazitai, tvankus dvokiantis oras vėliau ar anksčiau turi padaryti savo, net jei gu šiaip kokia nelaimė neatsitiks ar netikėtai kas neužmuš. Šitokioje atmosferoje bręsta ta savaiminga žiauri lagerio gyventojų psichika.

Žmogus, patekęs į žvėrišką aplinką, išsilaikymo instinkto spiriamas, nė pats nepajunta, kaip įsitraukia į žvėriškumo siaubą, kaip pats darosi visos tos baisybės organiška dalis. Į visą kovos su giltine priemonių baisybę jis žiūri jau kaip į apsigynimo priemonę. Jo aukštesnieji jausmai tarytum atšimpa. Jis jau nebejaučia priemonių šlykštybės, — jis tiktai nori gyventi. Nuskriausi artimą, atimsi jam paskutinį duonos kąsnį, pastūmėsi jį į giltinės glėbį, bet gal pats išliksi gyvas! Šitas kelias, ši psichinė padėtis lageryje yra tarytum normali, duodančioji toną padėtis. Kartą pradėjus eiti šituo keliu, sunku jame besustoti. Sunku saikas besurasti, sunku beatskirti, kas yra tikrai apsigynimo priemonė, kas — artimo žalojimas.

Ak, jeigu visi kaliniai suprastų vienas kitą, vienas kito neskriaustų, nemušų, nevogtų — ir to maisto būtų visiem daugiau, ir tas darbas nebūtų toks prakeiktas, ir visas gyvenimas nebūtų toks pragaras!

Lengva pasakyti: jeigu būtų! O kas daryti, jeigu viso to nėra, jeigu vienas kitas susipratusių šimtas yra visiškai bejėgiai pakeisti aplinkumą, pakeisti gyvenamąją atmosferą, apmarinti plėšrųjį instinktą — pasilikti gyvu?

Šiose baisiose imtynėse dėl buities, vieni kitus skandindami, prasimuša vieni į viršų, gyvena plėšriuotu instinktu, pakeliui nebegali sustoti, — turi daugiau negu jiems reikia gyvybei palaikyti. Kiti, neturėdami laimės, negalėdami prasimušti bet kuria kaina į paviršių, skęsta drumzlėse ir miršta. Paslydai grumtynėse — niekas tau pagalbos rankos nebeišties, niekas nepagelbės tau atsikelti. Besigrūdą užpakaly tavęs dar timptels tave į žemę, pargriaus, suplos, kad nesipainiotum po kojų, ir, apkvaišėlio akimis klaikiai besidairydami, nužingsniuos nuklypuos per tave, jokio sąžinės graužimo dėl to nejausdami. Sąžinei nėra čionai kas veikti. Jaudintis taip pat nėra ko ir nėra kada. Šiandie tu griuvai, aš griūsiu rytoj, — koks skirtumas? Dėl manęs taip pat niekas nemirtels.

Galimas daiktas, lageryje visų baisiausia ir yra ši psichinė žmogaus būklė. Būklė, kurioje neišvengiamai dingsta visa tai, ką žmonės vadina sąžine, humaniškumu, artimo meile.

Viena, kas gera šioje aplinkoje, — kad visiškai išnyksta mirties baimė. Mirtis čionai gresia kiek-

viename žingsnyje. Čionai taip žmogus apsipranta su mirties perspektyva, kad ji darosi šiokiadienė šiukšlė. Mirtis nustoja savo kilnaus tragizmo elemento. Ji nustoja čionai ir savo lyrizmo.

— Užmuš — tai užmuš, pakars — tai pakars, — kas čia tokio?

Lageryje miršta žmonės visiškai nesijaudindami. Jie jokios tragedijos iš to nedaro. Pasaulio palikti jiems negaila. Jiems visa — vis tiek pat.

Juos numirusius tučtuojau nurengia, užrašo numerį ant plikos krūtinės, asmeninius daiktus jiems tučtuojau pavagia.

Numirėlius visai kaip malkas sukrauna malkų sandėliuke, mediniame, esančiame netoli ligoninės. Sandėliukas — mažas, ne visi lavonai telpa. Netelpančius guldo ant žemės šalia ligoninės. Niekas jų mirties priežasties netikrina, niekas jų neapžiūrinėja. Mirė — tai mirė, — kas čia tokio? Tarytum ir mes patys rytoj ar poryt nemirsime!?

Apžiūri tikrai numirėlių dantis. Jei benešant aukšinių dantų jam nesuspėjo pavogti, juos išlupa surūdijusiomis replėmis SS vyras, — dalį dantų jisai atiduoda išdui, dalį — sau pasiima.

Atvažiuoja transporto vežimas, dešimties ar dvylikos kalinių tempiamas. Transporto darbininkai krauna lavonus į didelį juodą grabą. Tas grabas padarytas trim lavonam, bet įdeda į jį penkis šešis. Grabo viršus nebeužsidaro. Iš grabo iškištos lavonų pamėlynavusios, pajuodavusios rankos, sudžiūvusios it šakaliukai kojos kilnojas vežimo supamos ir maskatuojas, tarytum į save kviesdamos. Kai lavonų yra daugiau — juodojo grabo nebenaudoja. Tuomet

lavonus stačiai krauna į vežimą, kaip pas mėsininką paskerstus paršus. Vieną šalia kito, vieną ant kito suverčia. Kartais vežamus lavonus pridengia sudriskusia gūnia, kartais ir be jos apsieina. Lavonam — visa vis tiek pat, o šieandie dar tebesantiem gyviem dėl to nei šilta, nei šalta, — koks skirtumas?

Vežimai važiuoja į krematoriją, esantį ligoninės palangėje, dieną ir naktį lagerį užverčiantį rausvai palšais dūmais. Neskanūs tie dūmai. Aitrūs tokie, gaizūs. Kažkokia spirginama guma dvokia.

Sunkus, labai sunkus kepamos žmogienos kvapas. Diena diemon!

Prie krematorijaus lavonus krauna į sandėlį. Kai tą sandėlį samagono varytojai sudegino, lavonai teko krauti stačiai kieme į krūvą, kas buvo labai neįprantu.

Krematorijaus pečius buvo pritaikytas skystajam kurui, — lavonai jame degdavo apie dvi valandas. 1944 metais skystojo kuro visiškai nebebuvo galima gauti. Teko pereiti į koksą. Koksu kūrenant, lavonai degdavo apie šešias valandas. Baisiai pamažu degė. Krematorijus nieku būdu nepajėgdavo visų lavonų sudeginti. Naujam krematorijui statyti medžiagos nebėra. Lavonų į žemę kasti taip pat neįgalima. Lageris pelkėje pastatytas. Vanduo paviršiu, per kokius du kastuvus. Pakasti lavonai, geram lietui palijus, išlenda iš žemės — vėl su jais tapykis!

Krematorijaus darbininkai į pečių ima vis viršutinius lavonų sluoksnius, vėliau pakrautus. Apatiniai sluoksniai šunta. Kad ne ta baisi smarvė, pašutęs

lavonas būtų patogiau kišti į pečių. Kai tik sveiką lavoną į pečių įkiši — jis tučtuoju iškelia aukštyn rankas ir kojas, lyg sąmoningai kito lavono nebenorėdamas įsileisti. Tačiau — negi jį vieną deginsi, reikia ir kiti kišti. Daug vargo būdavo su tokiu asocialiu lavonu, kol jam iškeltas kojas ir rankas nulenki, kol jam kaimyną pečiun įvarai. Pašutę lavonai rankų ir kojų nekilnodavo, su jais buvo daug paprasčiau, tik kad jų tasai kvapas buvo toks nepagirtinas!

1944 metų gruodžio ir 1945 metų sausio mėnesiais lavonų susidarydavo visiškai padori atsarga — iki pusantro tūkstančio ir daugiau. Kasdien mirdavo nuo dviejų iki trijų šimtų žmonių. Su jais susitvarkyti krematorijus buvo visiškai bejėgis. Nuo to pertempto darbo jam net kaminas buvo plyšęs. Jis grūmojo net visiškai sugriūti, jei toliau bus taip karšta be jokios atvangos. Šiokiomis šaltomis dienomis būdavo dar nieko sau, — dar buvo galima gyventi. Bet kai užeidavo keliom dienom atodrėkis, nuotaika lageryje gerokai pašvinkdavo: dvokdavo lavonai iš įvairių patvorių. Net virtos bulvės — ir tos nebeskanios būdavo. Blogiausia, kad tas netikęs kvapas pasiekdavo ir kai kurios valdžios buveinę. Norom nenorom, bet vis dėlto teko pradėti su lavonais rimtesnė kova. Valdžia ilgai galvojo, bet nieko kita negalėjo sugalvoti, kaip tik: liepė palei lagerį pamiškėje iškasti galias duobes, suversti tenai lavonus, apipilti derva ir deginti.

Baisiai ilgai ir prastai tenai lavonai smilkdavo. Reikėjo nuolat ir dervos ištekliai duobėje papildyti, ir lavonai su šakėmis vartalioti it kotletai kokie,

kad jie geriau keptų. Dieną išeidavo dar pusė bėdos, bet naktį būdavo visas reginys — geros operos vertas!

Smilksta rūksta lavonėliai, visą lagerį spirgina mos gumos garais užliedami. Degintojai su šakėmis aplink duobę šokinėja it velniai, Valpurgijų naktį su raganomis besitąsydami!

Tačiau ir čia veikiai negerovė prasidėjo. Kai tik ateina naktis, tuoj, būdavo, aplink lagerį ima sukaliotis kažkokie svetimi lėktuvai. Bombų, tiesa, į lavonus jie nemėtė, bet jų zirzimas buvo vis dėlto labai nemalonus: negi žinai — mes jie bombą, ar taip tik erzina? O gal dar bestija ims ir nufotografuos viską? Lavonai užgesinti taip greitai neįmanoma, ir dervos gi gaila! Bėgti, viską pametus, taip pat nei šis, nei tas. Dėl tų sabotажinių lėktuvų nakties darbas teko sustabdyti. Teko deginti tiktai dieną. Žiemos dienos — trumpos. Lavonų infliacija pasidarė visiškai negera.

Lageryje lavonų reikalas tačiau ne visuomet buvo toks prastas. 1944 metų rugpiūčio, rugsėjo, spalio mėnesiais lagerio kalinių buvo priskaičiuojama jau iki 50—60.000 galvų, o mirdavo kasdien labai nedaug, nuo trijų iki penkiolikos. Būdavo net ir tokių dienų, kada niekas nemirdavo. Nėr šviežių lavonų, nors tu ką! Valdžiai, žinoma, buvo labai nesmagu dėl tokios ubagystės: kaipgi investuotas į krematorijų kapitalas liks neveiklus?! Tuomet valdžia jau dirbtinu būdu lavonų pasigamindavo. Paimdavo kokį sunkvežimį kitą senių, paliegėlių, kliptų ir šiaip visokios menkystos — trach-ta-rach! — ir yra jau lavonų! Ypač gausiai šiam rei-

kalui buvo panaudojamas žydiškas elementas, tuomet lageryje jau apščiai privisęs.

Ne visuomet juos šaudydavo, — kulkos vis dėlto metalinis daiktas, žymiai vertesnis už lavoną. Dažniau vartodavo dujas toje šuniškai nepatogioje kameroje, — reikėjo gi per kaminą nuodyti! Sodina miem į sunkvežimius, žinoma, nesakydavo, kur juos veža. Paguosdavo juos net, — pranešdavo, kad veža į darbus, kur maistas būsiąs geresnis. Vis dėlto vežamieji greitai užuosdavo, kurlink likimo tekiniai rieda. Nelipdavo į vežimą, neidavo į kamerą, — reikėdavo esesininkam gerokai pasitampyti, kol įvesdavo tvarką.

Ypač daug jiems vargo būdavo su senomis žydėmis. Jas ir į vežimą įkelk — jos pačios gi nebeįlipa, — ir iš vežimo iškelk. Ir kas visų nepatogiausia — kad jos, susodintos į vežimą, rėkia klykia, kad net visas lageris skamba:

— Ir jos esančios žmonės, — Wir sind auch Menschen!

Tačiau esesininkai, matyti, buvo kitokios šiuo reikalu nuomonės. Žydžių klyksmas nė karto jų neįtikino.

Klykė ne tiktai vežimuose sėdinčios. Klykė ir už įelektrintų vielų pasilikusios, — dukterys, seserys, motinos. Visos rėkė, klykė, kas smarkiau, kas ne taip smarkiai. Esesininkų nervai buvo visko matę, bet ir jie klyksmo nepakeldavo. Esesininkai bėgo lauk nuo žydžių bloko. Kaliniai, žinoma, neturėjo kur bėgti. Kaliniai klausės. Kaliniai klausės ir ry-mojo. Ką jie išgyveno besiklausydami — tai jau jų

asmenis reikalas. Pašalaičiam į tuos dalykus nėra ko kištis.

Kad žydės savo klyksmu negadintų daugiau esininkam nervų, buvo sugalvota šitokia priemonė. Jas pėsčias varo į traukinėlį, atseit, dabar tai tikrai gabensią į darbus. Prie traukinėlio stovi komendantūros SS stambus pareigūnas, apsirengęs gelžkeličio uniforma, mandagiausiai kviečia:

— Prašom sėstis į traukinį, malonios damos!

Žydėm susikimšus į vagonus, durys buvo užrakintos. Traukinėliui pradėjus judėti, buvo paleistos į vagonus troškinamos dujos.

Ši priemonė buvo pavartota tik vieną kartą, — nieko gera ir iš jos neišejo. Žydės, pajutusios dujas, ir traukinėlyje ėmė klykti. Ėmė daužyti duris, barškinti langus, — tiktai prigąsdino civilius pakeles gyventojus, — daugiau nieko!

Šitokie skubos keliu pagaminti lavonai oficialioje knygose numirėliais nebuvo laikomi.

Numirėliai knygose buvo pažymimi raide T, reiškia T o t — negyvas, — ir išbraukiami iš gyvųjų sąrašo. Savanoriai pakaruokliai gaudavo ženklą FT — Freitod — laisva mirtis. Kiti buvo pažymimi raidėmis Ex, reiškia, Execution — egzekucija, lageryje įvykdyta pagal kurio nors gestapiško teismo sprendimą. O šie paskubinti lavonai knygose buvo atžymėti inicialais S. B. Čia reikia skaityti, apsaugok viešpatie, ne Sruoga Balys, bet S o n d e r B e h a n d l u n g, atseit, ypatingas apipavidalinimas. Nežinodamas gestapo politinės virtuvės receptų, suprask žmogus, ką reiškia toksai delikatinus pavadinimas!

Kartais atsirasdavo tokių sentimentalių moterėlių, kurios panorėdavo turėti bent pelenus savo sūnelio vienturtėlio, savo brolelio širdelės, ar savo vyro numylėto. Šitas noras buvo visuomet patenkinamas.

Iš moterėlės tučtuojau išreikalaudavo pinigus už pelenus, už urną, už įpokavimą, už persiuntimą — išeidavo apie du šimtu tris dešimtis markių. Lagerio valdžia, gavusi pinigų, įsakydavo pasemti iš bendros pelenų krūvos 2—4 kilogramus pelenų, kurie ir buvo pasiunčiami gailestingajai moterėlei. Per visą lagerio istoriją nėra buvę nė vieno atsitikimo, kad būtų buvę pasiūsti tikri, to paties sudeginto žmogaus, pelenai. Tai padaryti praktiškai buvo visiškai neįmanoma. Visų pirma degindavo gi ne po vieną lavoną, — visų pelenai jau pečiuje susimaišydavo. O antra, kai ateidavo pelenų pareikalavimas, mielojo numirėlio pelenai būdavo jau seniai velniai žino kur išbarstyti, — kaipgi juos iš ten besurankiosi? O moterėlė nuskriaust nesinori. Argi jai ne vis tiek: pelenai — kaip pelenai?

Pelenų gana dažnai reikalaudavo. Už kelis atliekamų pelenų kilogramus gauti 200 markių — tikrai nebloga. Kad tik numirėlių būtų!

L. „VIEN TIK AUKSAS VALDO MUS...“

Iki 1944 metų vėlyvo pavasario lageryje žydų kaip ir nebuvo. Būti tai buvo, bet jie jau buvo su-
spėję dingti. Taip sau, be pėdsako. Liko tiktai ketu-
ri, geri meisteriai specialistai. Laikėsi jie nuošaliai
ir kukliai, pasinėrę darbo kolonose. Valdžia, atrode,
juos visiškai buvo pamiršusi.

Tų metų pavasarį žydai į lagerį pradėjo plaukti
plaukti.

Visų pirma buvo atgabenti Lietuvos žydai iš
Siaulių ir Kauno getų. Vyrai ir moterys. Seniai ir
vaikai.

Jiem išvažiuojant, vokiečiai įsakė pasiimti visa,
ką jie turi geresnio — pinigus, auksą, briliantus,
geriausius drabužius, skalbinius ir panašų turtą, —
visa tai jiem būsią labai reikalinga Vokietijoje. Va-
žiavo jie su geriausiomis viltimis, — tempė savo
lobį lagaminuose, maišuose ir ryšuliuose, stenėdami
ir vaitodami — taip sunku buvo nešti!

Žydam atvykus, lageryje prasidėjo tikra aukso
karštligė, visiškai tokia pat, kaip ji aprašinėjama
Džeko Londono romanuose.

Žydai, kaip ir visi nauji atvykėliai, varomi į pir-
tį. Žydų — keli tūkstančiai, o pirtis — kaip sauja.
Kad ir kažkokiu tempu juos pro tą pirtį praginsi,
vis dėlto maršas turi nusitęsti keletą dienų. Pirma-

jai partijai išėjus iš pirties, likusieji žiote išsižiojo: savo tatos-mamos nebepažįsta. Žydai, kaip ir kiti naujokai, buvo nukirpti, nuskusti, lageriniais skar-malais aprengti. Visas jų taip sunkiai temptasis lo-bis dingo be pėdsakų, kaip nė nebuves. Žydam ne-buvo jokios išimties padaryta. Va, čia tai ir prasi-dėjo visa velniava.

Iš žydų, einančių į pirtį, atiminėja jų lobį. Ke-pures deda į vieną krūvą, apsiaustus — į kitą, kos-tiumus — į trečią, skalbinius — į ketvirtą, batus — į penktą. Puodai, žiedai, auksinės plunksnos, laik-rodžiai, pinigai, muilas — viskas atskiromis krūve-lėmis.

Pirtin leidžia visiškai nuogus — ir ten dar ge-rokai apčiupinėja ir vis dar šio to randa. Su vyrais pirtyje — šiaip dar taip, bet su moterimis — tikras vargas. Slepia jos auksą burnoje, pažastyse. Slepia žiedus, laikrodėlius, net laikrodžius žadintuvus to-kiose vietose, kur nei pačiam pažiūrėti, nei kitam parodyti. Bet ką padarysi, vargsta pirtininkai, vi-sur sąžiningai apžiūrinėja — ir vis šio to randa.

Kartą grįžtu darbovietėn iš ligoninės, persirišęs tenai paputusių žandą. Ant šaligatvio palei pirtį stovi SS filosofijos rotenfiureris Klavanas, žydų apstotas, ir duoną raiko.

Žydų duona — atsivežtinė. Raiko jis ją ir trau-kia iš jos įkeptus banknotus. Pamatęs praeinant, šaukia Klavanas mane:

— Va, žiūrėk, profesoriau, — sako jis man pa-sigirdamas, — va, už kokius pinigus šie žydai par-davė jūsų Lietuvą!

— O! Tikrai įdomu, už kokius pinigus jie galėjo parduoti? — stebiuosi aš. — Gi, pone rotenfiureri, juk tai vis vokiški banknotai!

— Taip, vokiški, — atsako jisai.

— Ir — geri jie? Nepadirbti?

— Ne, — atsako jisai, porą banknotų pažiūrėjęs prieš saulę, — atrodo, visi geri, nepadirbti.

— Jeigu taip, — sakau, — pone rotenfiureri, grąžink žydam numautas kelnės.

— O tai kodėl? — išsižiojo Klavanas.

— Nagi, — sakau, — jeigu jie pardavė Lietuvą už gerus vokiškus pinigus, tai, tur būt, vokiečiai ją pirkto. Kiti būtų savais pinigais mokėję. Išeina, kad Lietuvą vokiečiai jau nupirko, ir tamstai, pone rotenfiureri, nebereikės eiti į frontą.

— A, šitaip? — numykė Klavanas. Jis buvo manimi aiškiai nepatenkintas, kad jo sąmojo neįvertinau. Jis atsuko man nugarą.

Su drabužiais buvo blogiau negu su duona. Šiaip ar taip, drabužiai piaustyti gaila. Šilkinės antklodės taip pat negi piaustys. Reikia apčiupinėti kiekviena siūlė. Siūlės reikia ardyti. Kiek tai buvo darbo! Batai — taip pat reikia ardyti. Paduose, užkulniuose — vis šio to surasdavo. Kitas kalinys, sakysime, nuorganizuoja kur žydiško muilo gabalėlį. Prausias jis juo patenkintas, teliuskuojas, net putos tiška. Apsiprausęs žiūri — gi muile kažkas blizga. Pakrapšto — ogi auksas. Iškrapšto lauk — jergutėliau, gi auksinis laikrodėlis. Pabarškina jį prie ausies — šėtonėli tu mieliausias, — nagi eina! Piaustyk tu dabar visus muilo gabalėlius!

Ir piaustydavo — ir rasdavo!

Žydai, pajutę, kas dedasi su jų tautiečių lobiu aplink tą pirtį, ėmė savo brangenynes slėpti dar geriau. Ėmė užkasinėti jas į smėlį. Kur stovėjo — ten ir užkasė. Kadangi žydų buvo daug ir jie buvo po visus kiemus išmėtyti, teko visų kiemų smėlis graibyti, paslėpto turto beieškant.

Kiti žydai imdavo savo auksą su briliantais ir prarydavo. Už tokius darbus tekdavo kitiems net ricinos pripilti. Paskui reikėjo viešosios vietelės apžiūrėti. Reikėjo net visas kanalizacijos vamzdžių turtas per smulkų sietą prasijoti!

Tuo visos nelaimės dar nepasibaigė. Ne visi aukso ieškotojai buvo paklusnūs. Kitas ieškotojas brangenybę surasti tai suranda, bet ją į savo kišenę įsičia arba kiton, jau iškapstyton vieton užkasa.

Kartą vidudienį politinio skyriaus raštinėje pats darbymetis. Visi bendradarbiai kaliniai popierėlius rašo susilenkdami. Tik vienas iš jų staiga, toks pilvotas vokietis:

— Brrrrr... brrrr... brrrrr... — ima groti.

— Fricai, ar pasiutai, — kas tau pasidarė? — sužiuro į jį kiti kaliniai.

Fricas, visas paraudęs, kažką kelnėse spaudžia. Spaudžia ir groja, — spaudžia ir groja.

— Ėėėėė, Fricai, parodyk, ką tu tenai kelnėse maigai? — kvatojasi feldfebelis Kenigas.

Fricas baisiai nuliūdęs. Labai jam nemalonu. Vargais negalais ištraukia jis iš kelnų kišenės laikrodį žadintuvą.

— Liurbi tu, liurbi, — linguoja galva Kenigas, — žalią trikampį nešioji, o net laikrodžio nemoki padoriai pavogti!

Tai buvo Kenigas. Visi pasityčiojo Frico liurbiškumu — tuo visa ir pasibaigė. Tačiau kiti feldfebeliai šitokiais reikalais buvo kitokios nuomonės. Jie ėmė aukso rinkėjus gaudyti. Ėmė juos kratyti. Ėmė juos lazdomis tvatyti ir brangenybes iš jų išmušinėti. Ėmė vaikščioti tais keliais, kuriais aukso rinkėjai vaikštinėjo. Visų kiemų smėlis dar kartą teko sijoti...

Kitas, sietu besijodamas kanalizacijos lobį, radęs auksinį daiktą, ima jį tuoju — ir pats praryja. Vėl tokiame smaližiui valdžia lazdų krečia, ricina vaišina, — kanalizacijos lobiai reikia iš naujo sijoti...

Viešpatie, kiek buvo darbo su tomis žydiškomis brangenybėmis! Lageris bent du mėnesius buvo jomis visai pamišęs. Buvo jomis tiek susirgęs, kad visą pasaulį buvo pamiršęs. Pamiršo Berlyną, pamiršo valdžią pamiršo karą... Tik tai pavieniai mizantropai patvoriais valkiojosi ir mefistofeliškai bambėjo: „Vien tik auksas valdo mus..."

Aukso buvo sočiai. Pakako visiems — ir išdui, ir valdžios atstovam, ir katorgininkų aristokratijai, ir dar pavieniam žydams šiek tiek pasiliko.

Visi esesininkai ir katorgininkų prominencija ėmė rašyti auksinėmis plunksnomis, — amerikoniškos, angliškos markės, — „Pelikanus“ nelabai kas beimdavo. Kiti turėjo po dvi, po tris plunksnas. Ir patys turėjo, ir žmonelėms pasiūsdavo. Kokių puikių laikrodėlių lageryje atsirado! Geriausių Šveicarijos firmų, — prima, extra! Kokių dailių žiedų žiedėlių, — ir jungtuvinių, ir su briliantais!

Viešpatnūsai Zelionkė, tuomet jau vadinamas

Stuthofo kunigaikščiu, stačiai milijonierius tapo, — skaičiuojant vokiečių markėmis.

Atvažiavus žydam į Stuthofą, Zelionkė tučtuojau savo gyvenamajame bloke įsteigė auksakalių dirbtuvėlę. Surado meistrą auksakalį ruskelį iš Rygos, surado jam du pagalbininku ir pasodino prie darbo. Juvelyras į puikybę pasikėlė: jie jau į joki kitą lagerio darbą nebėjo, — jie dirbo pas patį kunigaikštį! Jie ir lašinius tenai ėdė, ir samagoną lakė. Į eilinį katorgininką jie, būdavo, žiūri iš aukšto, it smakai į karosus. Kurgi nel!

Jie dirbo ne vienam Zelionkei, — jie dirbo ir Chemnicui, ir Majeriui, — perdirbinėjo žydišką auksą. Visi užsakymai ėjo per Zelionkę. Iš smulkesnių esesininkų jie užsakymų nebepriimdavo. Nebent iš kokio gero bičiulio, kuris gero spirito parūpinti galėjo. Praturtėjo Chemnicas, praturtėjo Majeris — už didelius nuopelnus Trečiajam reichui.

Atvažiavo Latvijos žydai. Jų buvo jau mažiau ir jie buvo pakeliui jau šiek tiek apvalyti. Bet ir jie šį bei tą dar turėjo. Auksinė karštligė dar kartą pasikartojo, nors jau nebepasiekdama tokios aukštos temperatūros, kaip pirmą kartą.

Pasibaigus darbui Zelionkės įmonėje, juvelyras, žinoma, buvo išmesti lauk iš jo bloko. Jie gavo vėl apsigyventi eiliniame kalinių bloke. Jie vėl atgavo žmonišką pavidalą, — su eiliniaisiais katorgininkėliais jie vėl pasikalbėdavo. Savo bloke jie įsisteigė privačią slaptą dirbtuvėlę, dirbdami savo rizika, aptarnaudami smulkesnius esesininkus ir katorgininkų aristokratiją. Dirbo naktimis, nes dieną turėjo dabar dirbti eilinį kalinio darbą. Tačiau nebeilgai jie te-

nai naktimis vargo. Kartą apie patį vidunaktį užklu-
po juos tenai valdžia. Aukso medžiagą ir instru-
mentus iš jų tenai atėmė. Zelionkė pats jiems už to-
kius darbus įkūrė į uodegą po penkias dešimtis bi-
zūnų. Gavo bizūnų ir klientai, palikę pas juos auk-
są. Patys meisteriai buvo veikiai išsiųsti į Hopehilio
plytinę...

Lageryje per daug žinoti visuomet labai pavojin-
ga. O veltis į valdžios paslaptis darbus gali ri-
zikuoti tikrai paskutinis asilas arba įsitikinęs paka-
ruoklis, — jis vis tiek ilgai negyvens.

LI. ŽYDŽIŲ POTVYNIS

Jau su Lietuvos žydėmis valdžia turėjo labai didelio vargo. Lageris nebuvo pasiruošęs priimti tokią didelę masę naujų piliečių, — nebuvo patalpų. Teko jos sausakimšai kimšti į barakus vieną ant kitos. Blogiausia — kad jos vaikų prisivežė. Ir didesnių, ir visai mažų.

Valdžia turi gi žinoti, kiek ji gavo naujų piliečių: šioks ar toks katorgininkas — vis dėlto turtas. O tų vaikų — nieku būdu negalima suskaičiuoti, kiek jų priviso. Suslapsto juos moterys kur galėdamos, — po šiaudais, po antklodėmis, po sijonais... Suskaičiuoji, suskaičiuoji tuos vaikus, — žiūrėk, — vienas ten pradeda rėkti, kitas — ten. Išlenda iš po sijonų ir dumia į krūvą, į suskaičiuotųjų vaikų tarpą, o suskaičiuotieji — rūksta pas savo mamas. Viskas vėl susimaišo, — viską vėl pradėk nuo pradžios. Kitos moterys atsivežė savo berniūkščius, perrengtus mergaitėmis, kitos gi — atvirkščiai. O Trečiojo reicho valdžia tiksliai nori žinoti, kiek buvo tokių ir tokių, — tuo remiasi statistikos mokslas. Tikrink dabar kiekvieną tokį rėkiantį sutvėrimą, kas jis — vyras, ar moteris?!

Majerio nusistatymas buvo aiškus: pas jį — koncentracijos lageris, ne vaikų darželis, — atliekamų žindyvių jį neturi. Vaikam lageryje nėra

kas veikti. Jie turi būti kitur, tinkamesnėn vieton išgabenti. Bet kaipgi juos geruoju išgabensi? Moterų jų neduoda, — rėkia klykia, akis drasko. Vaikai spiegia dar pasiučiau. Muškis dabar su bobomis, tapykis su vaikais!

Tai — ne kautynės prie Tanenbergo, tai — daug pasiučiau. Ir vis dėlto esesiškas pasiryžimas nugalejo ir šią sunkenybę: vaikai buvo atimti iš moterų ir išgabenti nežinia kur. Staugė ūbavo lageris, atrodė — žemė aplinkui dunda.

1944 metų viduvasarį pradėjo vežti į Štuthofą Vengrijos žydes. Pradžioje jos buvo sugrūstos į Osvencimo lagerį, — apie du šimtu penkias dešimtis tūkstančių jų pro tenai praėję. Tenykščiai esesininkai nieko nebegalėję su jomis pasidaryti, — turėję jas siuntinėti ir į kitus lagerius, — ir karo metu vokiečiai turėjo pakankamai tokiem dalykam transporto priemonių...

Štuthofui jų teko daugiau trijų dešimčių tūkstančių. Su jomis mūsų lageryje buvo jau paprastesnis reikalas negu su Lietuvos žydėmis. Vengriškės žydės atvažiavo jau be vaikų, — tai buvo mūsų valdžiai didelis palengvinimas. Antra, jos visos atvažiavo jau be plaukų, trumpai nukirptos, — lengviau atsiduso mūsų barzdaskučiai. Trečia, jos visos atvažiavo jau apiplėštos, baisiai biednos, — mūsų viršininkam jos buvo visiškai neįdomios.

Su jomis viskas ėjo daug greičiau. Jom, žinoma, patalpų iš anksto taip pat nebuvo parūpinta. Jom buvo statomi paskubomis barakai: kol ėjo ta statyba, jos glaudėsi rūmuose be stogo ir lubų, ne kartą gi — ant pliko smėlelio, žydruoju dangumi pri-

sidengdamos. Jom kartais po kelias dienas nė gabalėlio duonos nebuvo duodama. Drabužių jom aprengti taip pat nebuvo. Tie drabužiai, su kuriais jos atvyko, turėjo būti atimti iš jų dezinfekcijai bei patikrinimui, ar nėra ko nors blizgančio ir juose įsiūta.

Susirenka nuogų moterų būrių būriai, — bernužėliai, bibelforšerio vadovaujami, jom drabužėlius dalina. Po lengvą menką suknelę su šešiakampe žvaigžde ant krūtinės ir nugaros. Suknelės — nelygios, bet moterys nelygios dar labiau: viena plona, kita — kaip kubilas; viena menkutė, mažutėlė, kita — kaip žardas. Bet suknelės berniokai dalina jom iš eilės, neatsižiūrėdami moterų ūgio ir suknelių talpumo. Gavusi didesnę suknelę, tuoj nupiauna jos gabalą ir atsarginių dalių pasidaro. Gavusi mažą suknelę, — taip ir vaikštinėja pusplikė. Bernužėliai, bibelforšerio vadovaujami, nuo jų pagaliais vos atsigina.

Netrukus iš moterų buvo pradėta sudarinėti įvairios darbo komandos. Iš senų, paliegusių, sergančių moterų — komanda į dujų kamerą — keliaut pas Abraomą. Iš sveikųjų — į įvairius užmiesčius, į dinamito fabrikus, daugiausia gi — apkasų kasti ir aerodromų tvarkyti. Išvažiuojančiom į darbus moterim buvo išduodami kiek geresni drabužiai, lageryje pasilikusios — ir toliau klampinėjo pusnuogės. Barakuose susikimšimas buvo baisus; kokie nors higieniški sumetimai buvo tolima, savo amžių atgyvenusi pasaka.

Vėly rudenį daugelis tų užmiestinių komandų ėmė grįžti iš darbų. Į darbus išėjo visos sveikos, —

ligonių neėmė. Iš darbų grįžo klipatos klipatėlės, vos pavelkančios žaizdotas pamėlynavusias kojas, visos sulinkusios, sunykusios. Jos buvo tokios sulykusios, kad atrodė, jog jos visos eidamos barška kaip kaulai, sumesti į maišą ir tempiami per stambių akmenų grindinį.

Šitokias moteris, klipatas klipatėles, ėmė grūsti į vieną baraką, garsųjį trisdešimtąjį. Ten buvo šiek tiek šiaudų vietomis primėčiota, kaip karvių tvarte. Ant tų šiaudų jos ir guldavo. Šimtakojai po jų žaizdas bėginėjo, bet jos jau nebeturėjo jėgų jiems berankioti. Į tą trisdešimtąjį baraką ėmė varyti moteris iš kitų barakų, susirgusias ar nusilpusias. Josėjo, žinodamos, kad eina į neišvengiamą sunkią mirtį. Nepalyginti geriau buvo tom, kurios iš pat pradžios pateko į dujų kamerą. Ten per valandą kitą buvo baigta visos sąskaitos su gyvenimu. Daugiau jom niekas nebeskaudėjo.

Visai kas kita — trisdešimtojo bloko pilietės. Sunkus darbas, badas ir šaltis iščiulpė jų jėgas, sužalojo jų organizmą. Ir dabar jos turėjo iš bado žaizdose mirti! Trisdešimtajame barake ne tik niekas tų moterų negydė, — gydyti jos tenai buvo neįmanoma, — niekas jom tenai ir valgyti nedavė: manykitės, kaip išmanote, graužkite viena kitą. Visų tenai esančių moterų interesas vienas tebuvo — kiek galint greičiau mirti, tik ne visom tai pasisekdavo. Vienos mirdavo, kitos vis dar gyvos buvo. Mirdavo viena ant kitos, net ant gyvos nugriuvusi, — gyvoji nebeturėjo jėgų nei numirėlei pastumti, nei iš jos išlįsti. Ne visos gyvosios ir paropoti begalėdavo. Retkarčiais kiek pajėgesnės gyvosios dar

įstengdavo negyvėles ištempti pro duris, išmesti į kiemą, bet dažnai jos ir tai padaryti nebepajėgdavo. Kiek paropodavo nuo numirėlės į šalį, ir pačios mirdavo. Taip ir gulėjo tenai lavonai, pavieniui ir krūvomis, laukdami, kol lavonų vežikai užeis ir išveš juos į krematoriumą ar į dervos duobę. 1944 metų pabaigoj — 1945 pradžioj šis barakas ir buvo vyriausias numirėlių gamintojas, duodavęs per dieną 200—300 lavonų. Tame barake siautė įvairiausios epidemijos — visų trijų rūšių šiltinė, difteritas, dizenterija, skarlatina — ir dar galas žino kas tenai. Apkrečiamos sunkios ligos pasirodė ir kituose žydžių gyvenamuose barakuose. Iš ten jos persimetė į vyrų lagerį, — pas vyrus ligas atnešė įvairūs kaliniai donžuanai, nuslinkdavę pas alkanas moteris pavakariais ir dieną. Ėmė visom šiltinėm sirgti vyrai. Ėmė sirgti ir mirti ir esesininkai. Dėmėtąja šiltine susirgo net pats Chemnicas, o jo vienas pavaduotojas — net mirė. Lageriui buvo paskelbtas karantinas neapbrėžtam laikui, bent — kol visos žydės išmirs, o jų vis dar keliolika tūkstančių buvo. Padėtis pasidarė beviltiška.

Kartą 1944 metų pabaigoj atvyko į lagerį iš Berlyno kažkokia sanitarinė komisija. Visi klipatos buvo suvaryti į nuošalų baraką, tenai uždaryti ir stropiai saugomi, kad neišropotų. Komisiją po lagerį vedžiojo pats Heidelis ir rodė tai, kas buvo rodytina. Žydžių lagerio komisija, žinoma, nematė. Komisijos darbui pasibaigus, vienas kalinys gydytojas, kuriam buvo pavesta apkrečiamų ligų reikalai, atsidrąsinęs pareiškė:

— Jis turįs komisijai dar šio to parodyti...

Lagerio gydytojas Heidelis paraudo visas it keptas vėdaras, bet priešintis negalėjo. Tasai gydytojas kalinys komisiją nuvedė stačiai į trisdešimtąjį baraką. Komisija, atsidūrusi tenai, tiktai užsiėmė nosį ir pirštų galais stypino lauk. Komisijai išvažiavus, Heidelis su savo pagalbininkais esesininkais kelias dienas vaikštinėjo aplink žydžių gyvenamus barakus, į vidų įeiti, matyti, nedrįsdamas. Pasibaigus jo vaikščiojimam, ėmė atidarinėti barakų langus ir vėdinti patalpas. Ėmė mesti lauk iš barakų šiaudus, kratyti čiužinius. Aplink barakus pakvipo kažkas spirginamas, — ar tiktai ne blakės? — ėmė suversčius šiaudus deginti. Ėmė vežti naujus šiaudus, kimšti naujus čiužinius. Kai kur net lova viena kita buvo atgabenta...

Tačiau trisdešimtasai barakas liko nepaliestas. Jis puikiai pavadavo taip negarbingai susikompromitavusią naująją dujų kamerą, — atliko tą patį darbą savarankiškai ir Trečiojo reicho išdui nekainavo nė pfenigo. Visaėjo saviveiklos keliu...

Užlagerinėse darbo kolonose padėtis buvo ne visur vienoda, bet beveik visur dar galima šiaip taip pabėgti. Kai kurios tų komandų žmonės visiškai iščiulpdavo ir siųsdavo juos stačiai į trisdešimtąjį baraką. Kitose gi komandose, ypač mažesnėse, padėtis buvo visiškai pakenčiama. Ten ne tik niekas nemirdavo, — net ir nesirgdavo.

Stuthofo lagerio ribose vermachtas buvo įsitaisęs savo sandėlius. Jis pareikalavo sandėlių reikalui pusantro tūkstančio darbininkų. Jam davė žydes. Vermachtas, jas priimdamas, gerokai išprausė jas pirtyje, aprenge palyginti gerais šiltais drabužiais,

apgyvendino jas savo barakuose, nors ir to paties lagerio ribose, ir valgydino iš savo virtuvės. Šitos žydės, palyginti su kitomis, buvo tikros aristokratės. Per visą laiką nemirė iš jų nė viena. Bet tokių laimingųjų buvo vos pusantro tūkstančio, viso gi lageryje žydžių buvo apie 35 tūkstančius, ir jos visos buvo pasmerktos mirti, — na, kaip ir visi kiti politiniai kaliniai. Šis sprendimas iki galų įvykdyti esesininkam nepavyko.

Žydžių darbo komandom, vėliau — ir visų kitų moterų komandom tvarkyti buvo atsiųstas visas būrys moterų esesininkių. Daugiausia tai vis 20—25—30 metų mergaitės, vokietės, matyti, tam reikalui sumobilizuotos. Tiktai iš Rygos metų pabaigoj atsi-evakavo dvi senesnio amžiaus esesininkės, storos kaip drambliai. Lakė jos degtinę kaip seni vežėjai, o keikės — dar bauriau negu vyrai esesininkai...

Iš viso, tos esesininkės mergužėlės lageryje turėjo labai nekokį vardą: jos nukonkuruodavo kariškas našlės ir gyvanašlės... Lazdų kalinėm daužyti jos neturėjo, — jos turėjo tokius siaurus aštirus diržiukus tam reikalui, — diržiukais jos valdydavo minias. Žinoma, nepatingėdavo ir letena užvažiuoti per valgomąją kūno dalį, — moteries vardą jos pačios ne labai brangino. Bet ir jos — ne visos buvo tokios lakūdros ir mušeikos. Atsirasdavo ir jų tarpe padorių mergaičių, dėl savo padėties kentėjusių ne mažiau negu kiti kaliniai...

Karią pavakary grįžtu iš darbo į savo baraką. Keliu nuo traukinėlio ateina viena uniformuota SS mergužėlė. Tokia geltonplaukė, apskritaveidė. Eina jinai nusiėmusi esesišką kepurę, rankas beviltiškai

nudilbinusi, ir verkia bliauna paspringdama. Pagailo man tos taip gaudžiai verkiančios mergaitės.

— Kas atsitiko, mergaite, — sakau, — gal aš galiu kuo padėti?

— Neeeee... — pro ašaras kukčiodama nutęsė jinai, — Viešpatie, Viešpatie...

Verkdama išpasakojo man jinai, kad turėjusi padėti į stotį žydžių transportą, suvargusių tokių... Ji nežinanti, kur jos važiuoja. Ji niekuo negalinti jom padėti. Ir jai taip baisiai esą jų gaila — ir niekuo negalinti padėti...

Mergaitė dingo savo barake teberaudodama.

LII. IŠSIGIMĖ VISI VELNIAI

Į 1944 metų pabaigą ėmė vis aiškiau ir aiškiau pasireikšti lagerio išsigimimo požymiai.

Kol dar kovos vyko kažkur toli už Rytprūsių sienų, mūsų esesininkai buvo tvirti dvasioje ir nepalenkiami kūnu. Jie šventai pasitikėjo Hitlerio apvaizda ir mūsų žydžių iškastais pasienio apkasų grioviais. Karo veiksmam ėmus persimesti per sieną, net ir drąsiausiųjų kalinių atžvilgiu esesininkų nuotaka ėmė kristi it lašelis iš nosies.

Teisybė, esesininkų tarpe buvo jau ne vienas toks, kuris dar viduvasary ėmė kalbėti, kad karas jau prakištas, ir be paliovos pradėjo lakti degtinę.

Kadangi lageryje akių gydytojo specialisto nebuvo, Heidelis paskiriem kaliniam leisdavo savo lėšomis važiuoti į Gdanską, kad juos tenai apžiūrėtų specialistai. Man akys jau vienuolika mėnesių be paliovos skaudėjo. Heidelis leido ir man pasivažinėti į Gdanską, — net tris kartus nuvažiuoti.

Man buvo leista važiuoti civiliniais drabužiais, ant kurių tik maži katorgininko požymėliai tebuvo prisiūti, — tų ženklelių reikšmės nežinąs negalėjo žinoti, kas per paukštis ir aš esu.

Lydi mane specialus esesininkas palydovas, su kuriuo drauge ir traukinėlyje sėdime, ir pypkeles traukiame, ir šnekučiuojamės it seni bičiuliai.

Gdansko akių klinikos vedėjas — profesorius, sužinojęs, kas aš esu, tyrinėja mano akis pusantros valandos, bičiuliškai kolegiškai šnekasi, visai nekreipdamas dėmesio, kad už durų eilės laukia visas būrys vokiečių, kurių tarpe kiti net su partijos ženkleliais ant krūtinės, nekreipdamas dėmesio į tai, kad mano palydovas liko prie durų stovėti, — kad jo niekas ne tik atsisėsti nepakvietė, — niekas jam ir gero žodelio nepratarė.

Mano palydovui buvo įsakyta stropiai sergėti, kad aš po miestą nesivalalkiočiau, su niekuo nesusitikčiau ir nekalbėčiau, — sėdėčiau kur nors uždaras nuo traukinio iki traukinio.

Iš klinikos mudu su palydovu nudrožėme stačiai į... Ratskeller — geriausių Gdanske pietų valgyti, kur valgo aukštoji miesto valdininkija. Mano palydovas turėjo maisto kortelių, o aš — pinigų. Jis gerai žinojo, kad man pinigai turėti yra griežtai draudžiama. Bet jo akivaizdoje aš mokėjau savo pinigais ir už pietus, ir už alų, kurio mandagios padavėjos mudviem nesigailėjo. Paskui apėjome dar kokias septynias smukles, bebandydami alaus rūšį ir vyno beieškodami. Aš to vyno jau būčiau slaptai gavęs pas vieną smuklininką, Gdansko miesto tarybos narį, pilvūzą tokį su partijos ženklu, bet visą reikalą pagadino mano palydovas. Kai tik jį smuklininkas pamatė — visas pažaliavo iš baimės. Kaipgi aš jį galėjau įtikinti, kad ir šis esesininkas vyno nori, ir išgėręs — nesikandžioja? Kad jis vyno nori — smuklininkas tikėjo, bet kad jis nesikandžioja, — ne, jis tokiais dalykais patikėti negalėjo!

Kitą kartą važiuoju Gdankan su kitu esesininku.

Pasilikę dviese, šnekučiuojamės politiniais reikalais visiškai laisvai, — ne visai kvailo berno būta. Privaziavus Gdanską, sako jis man:

— Aš paleisčiau po miestą tave vieną vaikščioti, bet gali kas nors kartais tavęs dokumentų paklausti. Įtars, kad iš lagerio pabėgai, — tuomet ir tau, ir man bus blogai. Geriau vaikščiokim kartu.

Vaikštom mudu po Gdanską, apžiūrinėjam visas miesto įžymybes. Užeinam į vieną smuklelę, į kitą... Vienoj tuščioj smuklelėj prie mūsų prikimba smuklininkas su politika — tuomet kaip tiktai buvo pradedęs sąjungininkų desantas Normandijoje.

— Mano nuomone, — mušasi į krūtinę smuklininkas, — labai gerai padaryta, kad leido anglam ir amerikiečiam išlipti į sausumą. Mano nuomone, kam mum plaukti pas juos jų mušti, jeigu galima palaukti, kol jie patys čia plauks, ir mes čia juos išmušime!

— O taip, — pritaria palydovas, — tegu tiktai jie priveža daugiau savo kariuomenės! Mes čia juos visus ištašysim — ir karas bus baigtas!

— Bet, mano nuomone, — kryžiaujasi smuklininkas, — pabrėžiu, mano asmene nuomone, reikėtų užimti ir anglų salas... Iš jų visuomet mum visokios nelaimės eina...

— O taip, — pritaria mano palydovas, — mes visus anglus iš salų sugrūsime į jūrą. Nė vieno anglo saloje nepaliks. Tegu prilaka visi, niekšai tokie. Kad jų veislės nepalikėtų!

— Bet, mano nuomone, — toliau sketeriojasi smuklininkas, — pabrėžiu, mano asmene nuomone,

dėl mūsų nelaimių visų kalčiausi yra žydai, pabrėžiu, mano asmene nuomone...

— O taip, — pritaria mano palydovas, — žinoma, vis tie žydai. Mes visus pasaulio žydus surinksim. Visus iškarsim. Ant šakių pakratysim.

Ir varo gi jiedu šitokią politiką, — kad juos kur uošvė raitoji! Vienas kriokia, kitas gargaliuoja. Vienas kala, kitas zalatija. Man beklausant jūdviejų kalbos, darosi šilta ir akyse marga.

„Ot, po velnių, tai įkritau it blusa į sirupą, — galvoju sau, seilę rydamas, — su šitokiu kvailu velniu palydovu taip atvirai kalbėjau! Juk dabar aš jau galutinai baigtas! Tai kas, kad liudininkų nebuvo, — valdžios akyse vis tiek bus jo teisybė, ne mano, o jis gi viską dabar papasakos valdžiai!“

Užmokėjęs už alų, išėjau iš smuklės it tarakonų graužiamas.

— Ar girdėjai, ką aš su smuklininku kalbėjau? — klausia manęs palydovas.

— Buvo tai senas tamstos pažįstamas? — nežinodamas ką atsakyti, savo rėžtu klausiu palydovo.

— Ne! Pirmą kartą matau jį. Iš viso, aš pirmą kartą savo gyvenime dabar buvau jo prakeiktoje smuklėje...

— Tai aš visiškai nesuprantu tamstos kalbos prasmės, — vėl išspruko man neatsargus žodis.

— O kaipgi aš su juo kitaip galėjau kalbėti? — pyktelėjęs atrėžia jis man. — Aš esu SS uniformoje, jis manęs bijo, kitaip negali kalbėti. O aš — iš kurgi aš galiu žinoti, koks velnias jisai yra, tas kiaulė?! — visiškai piktai nusikeikė palydovas.

Toliau su manimi jis vėl protingai kalbėjo.

Trečią kartą trečias mano palydovas nuvedė mane Gdansko priemiesty pas savo uošvę, — kas taip pat labai griežtai prieštaravo visiem valdžios įsakymam ir draudimam. Nuvedė jis mane ir pasodino kambarį palei pečių, — va, čia sėdėk, — pasakė jis man.

Sėdaus ir sėdžiu palei tą jo uošvės pečių, — ką gi daugiau darysi nesėdėjęs. Sėdžiu aš tenai valandą, sėdžiu kitą, sėdžiu trečią kaip elgeta, tiktai poterių nekalbėdamas. Nė krust iš vietos. Nuobodu. Pikta. Jis su savo uošve kažką tenai šurum-burum, o man — pečius tiktai? Kol gi aš čia, po velnių, sėdėsiu?!

Pagaliau palydovo uošvė atneša ir padeda man ant stalo duonos lėkštę ir gerą pusdubenį sriubos. Makaronai! Pienė virti! Pasiuto?

— Še, valgyk, kad sveikas būtum, — sako man palydovo uošvė, tokia stambi, plati moteris su purvina prijuoste.

Kertu aš tą sriubą, net ausys lepsi. Puikūs makaronai, nieko nepadarysi! Po velnių!

Mano širdis iš karto sentimentali pasidarė.

Praslinkus dar keliom minutėm, plačioji uošvė vėl įsvyruoja į kambarį. Ši kartą atneša lėkštę, pilną bulvių ir šviežios kiaulienos! Aš net išsižiojau iš nustebimo, — tikrai, boba pasiuto!

— Valgyk į sveikatą, — sako ji man, — mes ūkininkai. Turim dar. Mūsų nenuskriausi...

Purtau šviežią kiaulieną su bulvėm, — karališki pietūs!

Plačioji uošvė įsėlina trečią kartą. Ši kartą ji slenka patylomis, apsidairydama, ar žentas nemato.

Tsssss... — šnabžda ji man, prisikišusi pirštą prie lūpų. Prilingavo prie manęs, prisišliejo.

— Pasakyk, kaip pas jus tenai... lagery... ar tikrai taip baisu, kaip čia žmonės pasakoja? O kaip elgias tenai mano žentas?.. Neskriaudžia jūsų?..

Aš — ką gi, — prisikirtęs tokių karališkų pietų, kur čia geraširdę moterėlę begraudinsiu!

— Ne, — sakau, — žentas kaip visi žentai: nieko pikta nedaro.

Ir tikrai, jos žentas nebuvo blogas. Niekas juo nesiskųsdavo. Pagaliau jis buvo tiktai eilinis kareivis, jokių aukštesnių pareigų neturėjo, — neturėjo ir progos savo temperamentui parodyti.

— O, vargas, vargas! — dūsavo moterėlė, — kuo gi jis kaltas! Paėmė, mobilizavo kaip kareivį... Kur paskyrė, ten turi būti... Kur žmogus pasidėsi?.. Tiktai jam nieko nesakyk!

Pamatęs pro praviras duris kitame kambaryje radijo aparatą, sakau jai:

— Dabar per radiją skaito vokiečių štabo pranešimą apie karo veiksmus, — ar nebūtų galima pasiklausyti?

— Oi, ne, ne, ne! — ėmė ji kratytis abiem rankom, — tai politika! Mes politikos iš tolo bijome!

Trečiojo reicho piliečiai bijo per nuosavą radiją net savo štabo pranešimo klausyti! Vargšai, vargšai!

Metų pabaigoje ir pačiame lageryje drausmė ėmė šliaužti velniop. Majeris lageryje rodėsi vis rečiau ir rečiau. Savo vieton atsiųsdavo vis tą avinėlį nekalčiausią, tą savo pavaduotoją kapitoną Cetę, kuris apie lagerio reikalus vis dar nieko neišmanė ir nemokėjo jokio įsakymo duoti. Jis tiktai retkarčiais

pagraibydavo po kišenes grįžtančių iš darbo kalinių — tuo jo visa administracinė išmintis ir pasibaigdavo.

Tuo tarpu Zelionkė iš kalinių tarpo paskyrė du prityrusiu banditu lagerio policininkais. Parišo jiems dryžuotus raikščius per rankoves, davė po stambų bizūną ir paleido juodu į lagerį „tvarkos daryti“. Jiedu buvo tiesioginiai Zelionkės padėjėjai ir pavaduotojai, oficialiai pripažinti, plėšimo ir mušimo reikalui, — Zelionkės galybė dar labiau išaugo.

Po Naujų metų susisiektas su moterų barakais visiškai palengvėjo. Ne tik ilgiausius vieni kitiems laiškus laisvai rašė, — net ir vakaruškas suruošdavo, — moterų barakai užte uždavo.

Iš sandėlių skubos keliu ėmė dingti visokie daiktai. Pirmoje eilėje esesininkai ėmė tempti iš sandėlių kalinių lagaminus ir geresnius civilinius drabužius. Ėmė apsirūpinti visokiems atvejams. Paskui esesininkus ėmė tais pačiais dalykais rūpintis ir kaliniai. Daugiausia civiliniais drabužiais. Lagaminų nebėliko. Ėmė gaminti juos DAW dirbtuvės, ėmė siūti keilionės maišus. Valdžia ėmė pakuoti daiktus ir brangenybes. Pirmoji pradėjo dokumentus viešai deginti ligoninė. Ja tučtuojau pasekė politinis skyrius, kermo pakraštį pleškindamas savo dokumentėlius ir byleles.

Po lagerį sklido įvairiausi gandai. Visiems aišku buvo, kad šiekia ar tokia lagerio evakuacija yra neišvengiama ir kad ji įvyks labai greit. Bet — kur, kada tai įvyks — niekas nežinojo. Vieni manė, kad pėsčiomis reikės eiti apie keturis šimtus kilometrų. Kiti tikino, kad paskutinį momentą kaliniai bus pa-

leisti, bent politiniai. Treti — traukė pečiais, kreipdami dėmesį į statines, vežamas prie kalinių gyvenamų blokų, dervos pripilamas.

— Et, — sakė jie, — pamatysite, padėgs naktį gyvenamus barakus, sučirškins mus visus gyvus. Kas bandys nedepti — iššaudys kaip kurapkėles...

Visokie gandai plito juo labiau, kad valdžia uždraudė lageriui laikraščius gauti. Joks paštas, jokie laiškai, jokie siuntiniai nebeateidavo. Visi radijo aparatai iš visur buvo surankioti ir nežinia kur nukišti.

Nejauku pasidarė. Niekas nieko tikra nežinojo. Nežinojo net Majeris. Kelis kartus skubos keliu klausė aukštesnės valdžios, kas daryti, kur ir kaip evakuotis, — jokio atsakymo negavo.

Mūsų lietuviškasai blokas 1944 metais gaudavo palyginti daug siuntinių. Mum buvo prisiūsta iš namų įvairių daiktų — skalbinių, puloverių, batų, drabužių, rūkalų, įvairaus maisto atsargų, — visa tai labai gaila buvo palikti. Nežinia gi, kur iškeliausi, kur kokią nakvynėlę gausi! Juo labiau, kad valdžia įsakė ruoštis kelionėn, pasiimti skalbinių pamainą ir antklodes, kas kokias turi.

Kadangi buvo gili žiema, nutarėm pasidirbdinti rogutes, — vešim savo lobį, kas ką turim! Ką gi žinai, — gal Lietuvoje per karo veiksmus supleškėjo visa, ką turėjai, — gal tenai gi nieko neberasi?

Pasidirbdinom rogutes. Kas — vienas, savo rizika. Kas — po du, po tris susidėję. Padarėme repeticiją, kaip vešimės. Visaėjo kuo puikiausiai. Mūsų pavyzdžiu pasekė ir kiti blokai, — prisidirbdino rogučių. Valdžia matė mūsų darbą, bet niekas nebe-

klausė, nei iš kur mes ėmėm medžiagą, nei kaip ir kur pasidirbdinome. Visa buvo dabar ir valdžiai vis tiek pat.

Raudonoji armija jau paėmė Elbingą. Kai kurios žydės, dirbusios tenai, buvo sugrąžintos pėsčios į Štuthofą. Kitos, kur silpnesnės, buvo paliktos pakeičiui, — ir jos paskui vienos pačios be palydovų šiaip taip atkulniavo į lagerį.

Elbingas gi už trijų dešimčių penkių kilometrų nuo Štuthofo. Dienomis lėktuvai padangę ražo. Naktimis — Gdanską ir Gdynę tratina. Girdėti tolimos artilerijos veiksmų. Dunda žemė nuo pabūklų. Danguis raudonuoja.

Tačiau įsakymo evakuotis vis dar nėra ir nėra! Pesimistai ir skeptikai triumfuoja:

— O ką, — ar ne mūsų teisybė?! Jokios evakuacijos nebus. Matote, jau visur pilnos statinės dervos. Sušutins mus. Iššaudys mus. Dujomis išnuodys ir padegs!

Nerimastis auga. Sargyba aplink lagerį padidinta. Kulkosvaidžiai stovi nebe tik bokštuose, bet ir ant kalnelių, visiems takam takeliam apšaudyti. Visiškai panašu į velniavą.

LIII. SUDIEU, SUDIEU, DIEVŲ MIŠKELI

1945 metų sausio 24 dieną visiems kaliniam buvo pranešta: būti pasirengusiems kelionei. Rytoj ketvirtą valandą ryto išvykstam.

Puikul Vadinas, bent čia vietoj nečirškins ir nešaudys!

Kas tokią pasiutusią naktį bemiegos! Visi tamulinėja it girti tarakonai: kas ryšulius graibo, kas aplink pirtį tursinėja.

Ketvirtą valandą ryto mes jau visi su rogutėmis išsirikiavę. Aš buvau vienas. Turėjau du maišioku lobio ir vieną didžiulę antklodę.

Pažįstamas esesininkas, pažiūrėjęs į mano lobį, kraipo galvą:

— Ich sehe schwarz, — atseit, tavo lobio ateitis juoda, verčiau mesk čia pat jį po velnių į patvorį!

Visas lageris buvo padalytas į aštuonias maršo kolonas. Kiekvienai kolonai buvo duotas vadas — SS feldfebelis, būrys sargybinių ir atskira komandėlė su šunimis. Daugumas sargybinių ir šunes buvo specialiai iš Gdansko atgabenti, atseit, net ir šunes — ir tie mums nebepažįstami.

— Ė-ė, čia kažkas jau nebelabai gerai dvokia!

Lageryje pasiliko tiktai žydai, sunkūs ligonys, negalėję paeiti, ir pasiryžėliai simulantai, turėję kažkokių neaiškių ateities planų.

— Supleškėsite kaip blakės, — liūdnei lingavo-
me jiems.

— Et, pažiūrėsime dar, kas greičiau! — atsaki-
nėjo jie ir ieškojo vietelės, kur tamsiau pasislėpti.

Mūsų kolona gavo žygiuoti pirmoji. Ji turėjo
apie 1.600 vyrų kalinių. Jos sudėtin, be mūsų ma-
žyčio bloko, įėjo dar kitu du mažu bloku ir didelė
dalis ligonių. Šiuos pastaruosius, kurie tik galėjo pa-
eiti, vidunaktį prikėlė iš lovų, davė jiems apsivilkti
dvi porų skalbinių, paprastą menkutį kalinišką be
pamušalo apsivilkimą, tokį pat apsiaustėlį, visiškai
panašų į ligoninės chalata. Davė jiems po vieną men-
kutę antklodėlę, skardinį emaliuotą dubenėlį, šaukš-
tą, medines klumpes, ir visas jų lobis buvo tokis.
Daugelis neturėjo jokių kojinių, — vidužiemį į snie-
gą išėjo basnirčiomis.

Kiekvienam kaliniui buvo išduota duonos ir mar-
garino porcija dviem dienom, tačiau daugumas visa
tai suvalgė čia pat vietoje iš karto, — lengviau
nešti būsią...

Išžygiuojančias kolonas išlydėjo tasai avinėlis
kapitonas Cetė. Majeris stovėjo raudonuose rū-
muos prie lango ir šnapsą lakė. Lageryje jisai
nesirodė, — matyt, bijojo, kad kaliniai jo kartais
per klaidą vietoj skarmalo nesuplėšytų.

Išjudėjo mūsų kolona... Sudieu, sudieu, Dievų
miškeli! Vis dėlto gražiai buvo prisikeikta tavo ne-
svetingame pavėsyje!

Iki gelžkeliuko nebuvo nė kilometro, — tiek
tiktai ir užteko mūsų rogučių!

Traukinėlyje buvo keli keleiviniai vagonėliai
važiuojančiai vokiškai publikai ir esesininkam paly-

dovam. Kaliniam gi — keli prekiniai vagonėliai ir kelios platformos, — ir viskas. Pusanтро tūkstančio žmonių čia turi sutilpti! Kamšatis, spūstis — baisiausia. Apie rogučių sutalpinimą ir kalbos nebegali būti, — žmonės vienas ant kito lipa, kitas ant kito kaba, vienas spaudžia, kitas rėkia, trečias kišenes krausto... Iš mūsų kolonos koks šimtas žmonių nebetilpo, — vėliau buvo prijungti prie kitų kolonų.

Sitokiame keliais sluoksniais prigrūstame traukinėlyje važiuojame aštuoniolika kilometrų — iki Vyslos.

Pakeliui vaizdai gana jaudiną. Pilni takai takeliai vokiečių. Kas — važiuotas, kas — pėsčias. Kas — skurdų vaikišką vežimėlį tempia, prisikrovęs lobio, kas — rogutes, o kas visą savo mantą velka prisirišęs prie dviračio. Kliši seniai, moterys su mažais vaikais. Visi traukia į Gdanską, į Gdanską — tą išganymo vietą...

— Heil Hitler! — mojuoja ranka linksmesni kartorininkai aplenkiamieji vokiečių bėgliam, — mes vis dėlto važiuoti važiuojame, o jūs, gryniosios veislės veislininkai, pėsti kulniuojatė!

Neprivaziuojant prie Vyslos, plentas per kėlis kilometrus užsikimšęs. Pilnas vežimų ir pėsčiųjų. Vysla plati tokia, pasipūtusi. Garinis keltas — nors ir didelis, ir pajėgus, bet jis vienas su tokia žmonių ir arklių mase nepajėgia susidoroti.

Per porą kilometrų nuo Vyslos ir mus iškraustė iš traukinėlio. Nuvirtau iš platformos į pusnį iki juostos.

Kurgi, po velnių, nunešiu aš tuos du savo maišiokus!

Paskubomis traukiu iš maišų daiktus ir mėtau į sniegą. Žiūriu, — ir kiti tą pat daro. Kitas nei visą lagaminą nusibloškia. Tik tai keli, perkūnas juos žino kaip sugebėję ir rogutes atsitempti, paskubomis riša savo mantą prie rogučių.

Man bemétant daiktus, staiga šalia manęs atsiranda vienas toks storas juodas kalinys, abchazas, iš Kaukazo, iš Suchumio, vardu Ilja, su tuščiu lagaminu, pakelėje nudžiautu. Raumeningas, tvirtas kaip mulas.

— Duša moj, — mano dūšele, — juokias jis man, — nebūk kvailas, daiktų nemėtyk, prisireiks. Duokš, aš tau panešiu. Tu man už tai pakelyje valgyti duosi.

Valgyti atsargos turėjau. Sausainių, duonos, lašinių. Rūkalų. Mielu noru užverčiau vieną maišą abchazui, — vis tiek pats nepanešiu!

Likęs su vienu maišu, pūškuoju per pusnis it garvežimis.

O! Mum davė atskirą keltą!

— Heil Hitler! — mojuoja katorgininkai pasiliekančiam ant kranto vokiečiam, laukiantiems nesulaukiantiems savo eilės.

— Nors kartą vis dėlto geriau būti ne grynos veislės padarui!

Ant kelto šalia manęs atsirado sudžiūvęs toks kalinys, imeretinas, iš Kaukazo, iš Soči, vardu Aleksandras.

— Jei duosi valgyti, duok, — sako jis man, — aš tau ir antrą maišą panešiu!

— Duosiu! Imk, susimildamas! — aš vis tiek nešti jėgų neturiu!

Žiūriu, — ir kiti, turėję maisto atsargų, apsirūpina nešikais...

Nusiritę nuo kelto, pakrikome po visą kalinių minią. Mūsų blokas iširo. Mes tapome vėl eiliniai katorgininkai, — tokie pat, kaip ir visi kiti.

Plentais ir vieškeliais mum eiti negalima, — visa tai rezervuota kariuomenės ir vokiečių bėglių reikalams. Mus varo šunkellais, — užpustytais, sniego užverstais. Pusnys ir pusnys. Sniego dažnai iki juostos. Sargybinių ir šunų apstotus varo mus smarkiais žingsniais. Eiti baisiai sunku. Vis reikia laikytis krūvoj, atsiliekančiam nuolat reikia per sniegą bėgti. O krūvoje eiti taip pat neįmanoma, — vargiai gyvi kaliniai eidami svyruoja, kits kitą stumdo, kits kitam ant kulnų lipa...

Mūsų kolonos viršininkas SS feldfelis Bratkė [Bratke] bliauna it pasiutęs bulius ir nuolat į orą iš revolverio šaudo. Nusipenėjęs tas Bratkė toksai, keturių dešimčių penkių metų vyras, su žema kakta ir plačiais žandais, iš prigimimo — policininkas. Fizinės jėgos — milžiniškos. Žygiuoti jis gali kaip lokomotyvas. Todėl ir kitus taip varo. Penkias minutes pasilsėti jis duoda tiksliai po dviejų valandų kelionės, ir vėl — toliau ir toliau. Po penkių tokio padūkusio maršo valandų, jau pavakary, pusvalandis poilsio. Kas turi maisto atsargos, bando užkandžiauti; kas neturi, penkis pirštus čiulpia. Mano ligota širdis jau streikuoja, aš valgyti nė nenoriu, užtat mano abchazas su imeretinu kerta mano lašinius, ausis pakratydami. Po pertraukos — vėl tas pat pasiutimas. Gena kaip gyvulius į skerdyklą. Net

palydovai esesininkai keikias. Ir jie, drauge su savo šunimis jau iškišę liežuvius, šlepsi.

Sutemo. Visiškai tamsu pasidarė. Patekome į tuščią plentą. Eiti lengviau, bet taip sunku laikytis ant kojų, — baisiai slidu. Ir taip šalta, šalta. Per daug mes jau pavargę, kad irėjimas sušildyti galėtų. Pradėjo pliaukšėti palydovų revolveriai. Čia — pykšt. čia — pykšt: pribaigia pavargėlius, nebegalinčius toliau eiti.

— Na, ir velniai! — dairaisi žmogus, ar koks revolveris į tave dar netaiko...

Staiga šalia manęs atsiranda vienas esesininkas. Prakalba lietuviškai.

— Nagi, — sakau, — iš kur lietuviškai moki?

Esesininkas suminėjo visus koliojimos žodžius, kuriuos tiktai mokėjo. Jis esąs lietuvis nuo Kybartų. Šaltkalvis Sešelga. Prieš trejus metus jį Kybartuose pagavę vokiečiai esesininkai ir išvežę į darbus Vokietijoje. Jis iš darbo bėgęs, jį pagavę ir pasodinę į kalėjimą. Išlaikę tenai šešis mėnesius, o iš kalėjimo atvarę stačiai į SS kareivines, apmovę SS uniformą ir padarę esesininku. Visą laiką jis plūkęsis aplink Gdanską, o dabar jį atvarę į lagerį kaliniam lydėti.

— Ar tau nedraudžiama gi su kaliniais kalbėti?

— Žinoma, draudžiama. Bet dabar tamsu. Tie šunes nemato.

— Bet kad jau per daug atvirai tu su manim kalbi... Nebijai?

— Žinau, kas tamsta esi... Pažįstu iš raštų...

Sešelga jau buvo pakeliui susipažinęs ir su kitais lietuviais, mūsų bloko nariais.

Tiktai apie dešimtą valandą vakare, nuėję daugiau keturių dešimčių kilometrų tokiu žiemos keliu, pasiekėme miestelį Praust, kur mum buvo skirta nakvoti. Majeris tenai jau buvo automobiliu nuvažiavęs, — jis jau laukė mūsų kolonos. Per patikrinimą kiti ėmė virsti iš nuovargio žemėn. Aš buvau pirmųjų nuvirtėlių tarpe. Šešiolikos žmonių mūsų kolonoje per tą dieną jau pritrūko: juos pakeliui nudėjo esesininkai.

Mum nakvynei buvo skirtas aplūžęs trobesys, kuriame seniau gyveno anglai, karo belaisviai. Dabar jisai buvo be langų ir, žinoma, nekūrentas. Vietos jame buvo labai maža. Susidarė tokia kamšatis, kad ir be pečių pasidarė nebešalta... Kaliniai nugriuvo kas kur galėjo. Kas — ant narų, kas — po narais, kas — koridorių, kuriame iš ryto pasiliko gulėti jau keletas lavonų. Valgio — jokio. Niekas nieko niekam nedavė. Maitinkis kaip nori, nors medinės klumpės padą graužk. Privačia iniciatyva buvo suorganizuota poris kubilėlių kavos, bet jos teko tiktai nedaugeliui. Kitiem liko tiktai oras, ir tas pats — smarkiai dvokiantis. Iš ryto — tas pat. Nė duonos gabalėlio. Nė kavos gurkšnio. Niekas. Ničnieko. Mano abchazas Ilja, apsižergęs mano maišą, pasiraitęs rankoves, mušasi su atakuojančia jį minia, — norinčiųjų maišą nešti atsirado tokia daugybė! Abchazas Ilja rėkia, jis nešias vienas ir jokiame kitame velniui nešti neduosiąs...

Antra kelionės diena — tokia pat kaip pirmoji, tik kelias keliais kilometrais trumpesnis. Pakelyje nušautų liko jau daugiau dvidešimties. Beeinant taip pat sutemo. Per užpustytus kelius pasiklydome. Pri-

sidėjo dar šešetas kilometrų, per sniegą, per laukus. Nakvynė daržinėj, kurioje buvo šiek tiek šiaudų. Šalčio apie dvidešimt laipsnių. Kavos vėl tiktai vienas kitas gurkšnelį tegavo, visi kiti — tiktai špygą nemarinuotą ir lazda per šonus. Susiglaudžiau daržinėj su draugu ant grindų palei šiaudus ir dūsauju iš šuva mėnesienoje. Salta, po velnių! Dantis ant danties nepataiko. Tuo tarpu kažkuriam padūkėliui, gulėjusiam aukštai, viduriai sugedo. Ir štai — lep-lep-lep — jo nelaimės vaisius sudribo ant mano su draugu galvų...

Pakarti judošių vertėtų už tokį darbą, bet kur tu jį naktį surasi! Verskis kaip išmanai, — laižykis, kad nori!

Iš ryto vėl — maisto nė trupinėlio. Marš į kelionę. Prasidėjo pasikėlimas į Kašubijos kalnus. Vis aukštyn ir aukštyn. Sniego vis gilyn ir gilyn. O kad pusto, kad drimba, sniegas veidą kad degina! Žmonės pakeliui griūva kaip pūzdrai. Esesininkai juos revolveriais paspragina.

Taip tęsėsi kelias dienas, kol pasiekėme bažnytikaimį Žukovo.

LIV. POKYLIS ANT BULVIŲ

Žukovo bažnytkaimyje mus sugrūdo į didžiulę daržinę, kurioje šiaudų buvo tiktai katinui nusišnypst. Pirmieji sulindę į daržinę susikorė ant tų šiaudų ir iš stogo išplėštais pagaliais mostaguoja kitiem kaliniam: atseit, nebelipkite, ir mums patiem vietos mažoka. Visi kiti liko ant pliko laito, — kiauroj daržinėj, penkiolikos laipsnių šaltyje, neturėdami ko nei pasiklot, nei užsiklot. Pagaliau ir vietos atsigult visiems nelabai tebuvo. Reikėjo vieniem ant kitų lipti ir tuo būdu šildytis.

Atėjus vakarui, draugai katorgininkėliai pradėjo mūsų maišus piaustyti. Va, taip gražiai prapiauna maišą ir dar gražiau ištempia jo turinį. Vienas bandė ginti savo maišelį, — tai jam ir ranką iki kaulo prapiovė. Taip ir buvo: piauna ir tempia. Gyventi pasidarė kažkaip visiškai nebeįdomu. Taip jau neįdomu, kad nėr kur dėtis. Kas gi, po velnių, toliau dar bus?

Tuo tarpu vienam iš mūsų pasisekė susipažinti su dviem kaliniais vokiečiais, žaliakampių kriminalistų lyderiais. Pasirodo, daržinėje jie buvo susiradę ir su esesininkų pagalba okupavę pačią geriausią vietą. Po ilgų derybų ir gero užmokesnio jie sutiko ir mus priimti į savo kompaniją.

Jų okupuotoji vieta buvo bulvių rūsys, susidedąs

iš trijų skyrių. Centriniam skyriuje vieta buvo visų geriausia, — bulvių buvo per metrą nuo lubų. Kiti skyriai buvo prastesni, — ir bulvių buvo tenai mažiau, — gulėti ne taip šilta. Bet vis dėlto tai buvo tikras rojus palyginti su likusia daržine.

Centriniam skyriuje jau gyveno žaliakampių, mūsų kolonos kriminalistų, lyderis Francas su savo padėjėju, vienas lenkas — pirmojo bloko blokavas, pirmos rūšies latras ir krematorijaus kapas, vokie-tis-kriminalistas. Į šią tokią garbingą kompaniją patekau ir aš su draugu. Gretimoje patalpoje ant bulvių buvo kitų tarpe apsigyvenę ir du lenku, Vlodekas ir Vlodekas, du senu katorgininku, suspėjusiu visiškai subanditėti. Jie savo globon buvo pasiėmę įžymų Varšuvos universiteto profesorių Ro-skį.

Prof. Ro-skis lagerin pateko už tai, kad nenorėjo sudaryti lenkų ministerių kabineto, dirbančio pagal gestapo švilpynę. Jis buvo senas mūsų pažįstamas, — geros širdies garbingas žmogus ir geras nelaimės draugas. Lageryje jį visi pažinojo. Jis, kaip ir kiti varšuviečiai, buvo labai kalbus ir, kaip daugumas profesorių, — gerokai naivus. Todėl jis visuomet žinodavo labai daug naujienų. Šiuo atžvilgiu su juo konkuruoti tegalėdavo tikrai vienas varšuvietis, senas kapitonas Ost-ki. Bet jiedu nekonkuruodavo. Jiedu vieningai visokias žinias pasakodavo. Jų skelbiamos naujienos todėl ir buvo vadinamos Ost-ro agentūros žiniomis. Jiedu buvo gabiausi lageryje gandonešiai. Išgirdai lageryje kokią žinią, pirmoj eilėj patikrink, ar tai nėra tikrai iš agentūros Ost-ro. Jei žinia iš šios agentūros — atidėk į šalį: vis tiek bus devintas vanduo nuo kisieliaus.

Ostro agentūros šefas prof. Ro-skis Vlodeką ir Vladeką pirmą kartą pamatė tikrai šioje daržinėje. Jis nieku būdu negalėjo suprasti, kodėl jiedu staiga pasiėmė jį globoti. Netrukus tačiau reikalas paaiškėjo.

Vieną vakarą — tame rūsyje mes gyvenome kelias paras, — jiedu, besirūpindami profesoriui patalpos pagerinimu, nudžiovė vienam mūsiškių kelionės maišą su rūkalais ir kelionės produktais! Daryti pas juos kratą buvo neįmanoma, — lipo su peiliais viršun. Teko tikrai susitaikyti su likimu.

Banditų šefas Francas buvo ne toks. Jisai, sužinojęs, kad daržinėje mum supiaustė kelionės maišus ir daiktus išplėšė, tučtuojau atėjo mum į pagalbą. Tučtuojau pasiuntė kelis savo agentus į daržinę mūsų daiktų ieškoti. Perkūnas juos žino, kaip jie tamsoje tūkstantinėje minioje, tokioje spūstyje, veikė, bet štai netrukus atvedė vieną nusikaltėlį, kitą...

Kvotą veda savarankiškai Francas, — jis buvo rūsio viešpats. Savo nuožiūra įkerta 20 ar 30 lazdy. Žiūrėk, dalį mūsų daiktų jis jau ir surado! Tai — talentas, kad jį kur velniai!

Bet Vlodeko su Vladeku Francas nelietė, — jie dirbo iš vieno.

Francas, sėdėdamas rūsyje, sugebėjo stačiai stebuklus daryti. Suorganizavo jis mum duonos, kavos, virtų bulvių, porą kartų sočiai geros šiltos sriubos! Mūsų padėtyje tai buvo daugiau negu stebuklas!

Francas dirbo iš vieno su vienu esesininku vokiečiu, kurį jis vadindavo savo svainiu. Baisiai galingas atrodė tasai Francas, svainį esesininką turėda-

mas! Mes prieš jį pasijutome esą nykštukai. Taip baisu buvo, kad jis mus iš rūsio neišmestų. Reikėjo išrasti kas nors, kad ir mes Francui galėtume imponuoti. Jis turėjo esesininką svainį, mum reikėjo rasti esesininką — dar svarbesnę giminę. Pats likimas mum atėjo į pagalbą. Vienam iš mūsų pavyko susipažinti su vienu esesininku, gana įdomiu egzemplioriumi.

Jis buvo filosofijos daktaras, baigęs Berlyno universitetą. Jis buvo vermachto leitenantas, bet dėl kažkokių drausmės prasižengimų buvo nužemintas į kareivius ir išgrūstas į SS eiles. Su juo mūsiškis susitarė, kad jiedu pasiskelbsią esą artimi draugai, čia netikėtai susitikę tiktai.

Tas esesininkas, filosofijos daktaras, atlindęs į mūsų rūsį, taip keikia nacių valdžią, tokius anekdotus pasakoja apie Hitlerį, kad nors dviguba juosta juoskis pilvą!

Kai tiktai Francas ima didžiuliotis savo svainiu esesininku, mūsiškis jam tuojau atsikerta:

— Kas tavo tas svainis, — šiukšlė! Mano — tai bent esesininkas. Senas draugas, filosofijos daktaras, — girdėjai, kaip jis Hitlerį keikia?

Prieš šį argumentą Francas buvo bejėgis. Turėjo nusileisti. Mūsų padėtis rūsyje per vieną valandą sustiprėjo. Francas pradėjo mus ne tik gerbti, bet truputį mūsų ir prisibijoti. Užtat mum maistą su savo esesininku svainiu organizavo dar rūpestingiau.

Į mūsų rūsį ėmė ateidinėti net moterys kašubės, atnešdamos sriubą, — su jomis buvo galima visiškai laisvai kalbėtis, niekas nekontroliavo, — tai buvo jau velniai žino kas! Kaliniam taip griežtai drau-

džiama net kokį žodį pašaliniam žmonėm pasakyti, o čia — laisvai į rūsį ateina pašaliniai žmonės — net moterys! Tai vėl buvo grynas Franco organizacinių gabumų nuopelnas.

Vieną kartą tačiau ir tą patį Francą nuorganizavo. Jis buvo susiorganizavęs keletą plėškių samagono, kelis tenai litrus. Atėjo pas jį rūsį į svečius svainis esesininkas ir garsus banditas Kostekas su savo padėjėju — adjutantu, — jiedu gyveno kitame daržinės gale ir organizavimo darbą varė savarankiškai, su Francu nesidėjo.

Šalia manęs prasidėjo banditiškos vaišės. Geria jie tą savo samagoną, vienas kitam per snukį užvažiuoja ir vėl geria. Geria, vemia ir vėl geria, — visa tai darosi čia pat vietoje, prie mano galvos. Pagaliau, visiškai nuvargę, sudrimba jie kur kas sėdėjo. Naktį dingo iš rūsio esesininkas svainis, o paryčiui — Kostekas su savo adjutantu. Tuo tarpu pabudęs krematorijaus kapas velniuojas, net bulvės šokinėja. Pažadintas Francas šnirpščia:

— Tylėk, krokodile, aš dar miego noriu!

— Ką, tylėk, — spiaudosi krematorijaus kapas, — žiūrėk, ką tie niekšai padarė! Va, va, žiūrėk!

Kapas rodo savo kelnės. Jos — skylėtos, supiaustytos. Jas naktį svečiai supiaustė ir išsinešė kišenes. Pačiam Francui supiaustytos ne tik kelnės, — supiaustytas ir švarkas! Tai bent svečiai! Francas tokių svečių dar nebuvo turėjęs. Francas dabar tariasi su krematorijaus kapu, kaip tam niekšui Kostekui atsiųgti reikės. Tuo tarpu rūsyje atsiranda ir Kostekas su savo adjutantu, abudu su dideliais peiliais

rankose. Kostekas įsiutęs ne mažiau už Francą: jam šeimininkai pernakt nudžiovė puikų naują odinį apsiaustėlį!

Svečiai šturmuoja Francą, Francas — nepasiduo-da. Peiliai taip ir blikčioja nuo bulvių iki lubų! Pa-galiau muštynės apimsta, žaizdos perrišamos, — svečiai ir šeimininkai sėdasi drauge — samagono likučių baigti. Vienas dar geria, kitas, į samagoną pažvelgęs, avansu vemia.

Tą pačią naktį šalutinėj patalpoj ant bulvių vyko taip pat didelė istorija. Prof. Ro-skio globėjai staiga vienas kitą ėmė smaugti. Vienas rėkia: Vlodek! Kitas rėkia: Vlodek! O s t r o agentūros šefas, laužy-damas rankas, vaikšto aplinkui ir poteriauja:

— Vlodek! Vlodek! Vlodek! Vlodek! Vlodek! Vlodek!

Nežinia, kuris iš jiedviejų, Vlodekas ar Vlade-kas, ar abu sutartinai, staiga — kad smogs savo glo-botiniui į pilvą kojomis! Senelis nurieda ant bulvių vaitodamas. Niekas daugiau nebedrįsta prie Vlodeko su Vlodeku prisiartinti. O jiedu — vienas kitą kad smaugia, kad smaugia! Ir ritinėjasi po bulves, ne-kreipdami į nieką dėmesio. Staiga vienas iš jų pakyla bėgti, nuversdamas vienintelę žvakę, taip pat Franco suorganizuotą, rūsyje degusią. Rūsysis pasine-ria visiškoje tamsoje. Paskui vieną bėgantį dumia kitas, už gulinčiųjų patamsyje užkliūdamas, per gal-vas persirisdamas.

Kol surandame nuverstą žvakę, kol ją uždegame, vieton pastatome, Vlodeko su Vlodeku ir pėdos ataušo. Viskas buvo tvarkoje, tiktai vienam iš mū-siškių trūko batų, kitam — apsiausto, trečiam — ke-

lionės maišo. Visa tai Vlodekas su Vlodeku nujojo. Jiedu į mūsų koloną jau nebesugrižo.

Keliom valandom praslinkus po jų dingimo, dingo ir blokavas, gulėjęs šalia manęs. Jis nieko nepavogė. Po kelių dienų jis grįžo atgal į koloną. Sugrįžęs jis pasakojo:

Esesininkų tarpe buvo vienas lenkas, prievarta paimtas į SS eiles. Jisai norinčius bėgti kalinius išvesdavo iš Žukovo bažnytkaimio sienų iki tokios vietos, kur jokių esesininkų jau nebebuvo. Išveda jisai ir paleidžia. Verskis toliau jau pats, kaip išmanai. Jis išvedė ir Vlodeką su Vlodeku. Jis buvo išvedęs ir blokavą. Tiktai, blokavo pasakojimu, labai sunku buvo jo patarnavimu pasinaudoti. Labai gilu sniego, — kol mes buvome Žukove — keturias paras be paliovos pustė, — sunku toli nueiti. Šunes suseks. Nuėjęs toliau, patenki į kašubų gyvenamus kaimus. Dienos metu kašubai mielu noru priima, pavalgydina, valgio kelionei įdeda, bet nakvoti niekas nepriima. Bijo visi. Visi varo nakvoti į mišką. O miške, — neturėdamas ryšių, — ką gi tenai veiksi tokiam giliame sniege? Vis tiek pagaus, — visur pilna šnipų. Pagavę gi tikrai pakars.

Pabandęs bėgti, blokavas į trečią dieną vis dėlto pasivijo koloną, — čia jam atrodė būsianti mažesnė rizika. Kolonos vadas bulius Bratkę priėmė jį išskėstomis rankomis, — dabar jis būsiąs jam, Bratkei, dar brangesnis...

Tiesą pasakius, kolonos vadas dėl pabėgusiųjų skaičiaus labai nesijaudindavo. Jis tiktai pavargėlių ir paliegėlių nepakėsdavo, — juos visus pakelėję šaudydavo. O pabėgėlių — nurašydavo į nušautųjų skai-

čių — niekas gi jų numerių ir pavardžių netikrino! — ir baigta jo visa buhalterija. Buliaus Bratkės vedama kolona tirtė tirpo.

Žukove mano abchazas Ilja ir mane apvogė: iškraustė lašinius, papirosus, sausainius ir kitokius dalykus. Teko atsisveikinti su juo. Iš dviejų maišų man vienas beliko. Tai jau didelė pažanga buvo padaryta.

Žukove gyvenant ir maisto buvo šiek tiek duodama. Mum Francas jo parūpindavo kiek reikiant, esantiem daržinėj — sunkiau vyko. Vieniems duonos ir margarino teko po dvi porcijas, kitiems — nieko neliko. Tas pat buvo ir kavos reikalu.

Žukove keturi mūsų grupės nariai sunkiai susirgo. Sirgo jau anksčiau pakeliui, tik Žukove temperatūra laikėsi pastoviai apie 40 laipsnių, — vėliau pasirodė — šiltinės būta.

Sveikieji išsirikiavo žygiuoti toliau, o ligonys, atsiradę daržinėje, pasiliko vietoje. Jiem prižiūrėti ir globoti pasiliko esesininkas, filosofijos daktaras, — tą pačią dieną visus ligonis iš daržinės perkėlęs į privačias šiltas trobas ir toliau juos rūpestingai, kiek galėdamas, slaugęs.

Baisiai mum gaila buvo skirtis su esesininku, filosofijos daktaru, bet ligoniam jis buvo reikalingesnis negu sveikiesiems.

Išeidami iš Žukovo, pasinėrėme pusnyne — ilgam laikui.

IV. PER KAŠUBŲ ŽEMELE

Gyventi Franco globoje buvo lyg pono dievo užanty. Gera tai gerai, bet vis dėlto pavojinga. Vis dėlto tas jo užantis buvo šiurkštoka. Francas — stebuklingas vyras, nér žodžiui vietos. Bet kad gi jis, šėtonas, pats galėjo tave kiekvieną momentą užmušti, ar, mažų mažiausia, apiplėšti. Nesuprantama buvo, kodėl iki šiol jis tai nepadarė, — pasitenkino duokle iš Vlodeko su Vlodeku? Juo labiau, kad mūsų autoritetas jo akyse visiškai nusmuko. Jo svainis esesininkas eina toliau, o mūsų „draugas“ Žukove liko.

Antra vertus, kokių gi būdu Francas įsigijo tokį veiklos savarankiškumą? Jei jis galėjo to pasiekti, kodėl gi mes negalime? Kuo mes blogesni už jį? Apsvarstę šitą reikalą, ir mes nutarėm pradėti savarankišką veiklą. Tuo tikslu sudarėme bendrą fondą, sudėjome į jį, kas dar turėjo: maisto, rūkalų, pirštinių, drabužių.

Sudarę tokį fondą, siunčiame delegaciją pas kolonos vadą, bulių Bratkę. Delegacija jam aiškina: mus ir apvogė, ir maišus supiaustė, ir rankas iki kaulų prakiaurino. Aiškina jam delegacija tokius dalykus ir krauna jam ant stalo lietuviškos dešros ir gerai išrūkytos lietuviškos kiaulės gabalus.

— Hm... — sako bulius Bratkė, — o rūkalų ar neturite?

— Turim, pone vade, turim! — Bulius Bratkė gavo šimtą cigarečių.

Bulius Bratkė iš karto linksmu veršiu virsta.

— Hm... — sako jisai, — nuo šiol visi galite eiti krūvoj kolonos priešakyje, sudarę atskirą grupę, su kitais nesimaišydami. Nakvosite taip pat atskirai.

Veršis Bratkė savo žodį išlaikė, nors ir nuolat skatinamas.

Dabar prasidėjo mum visai kitoks gyvenimas. Visą koloną ir toliau nakvodavo paprastai daržinėse, o mes dažniausia mokyklose ant šiaudų. Kitos mokyklos buvo šaltos, bet kitas — ir pasikurdavome, ir batus su drabužiais pasidžiovindavome.

Didžiai nustebęs Francas kraipė galvą, kaip tai galėjo atsitikti, kad mes išsiverčiame be jo pagalbos — ir dar taip gerai įsitaisėme. Mum gi buvo dar geriau negu jis manė.

Mus lydėti ir mokyklose sergėti veršiu tapęs bulius Bratkė paskyrė lietuvių esesininką Šešelgą ir lenką esesininką — pabėgėlių vadovą. Su tokiais palydovais buvo galima iš mokyklos išeiti į miestelį maisto pasimedžioti. Veikiai tiem palydovam įkyrėjo mūsiškius lydėti po miestelius, — jie juos paleisdavo vienus nevaržomai vaikščioti. Juo labiau, kad jie patys nuolat savų reikalų turėjo.

Iš mūsų tarpo išrinkome keletą apsukresnių liežuvingesnių vyrų, kurie ir eidavo į kaimą ar miestelį maisto elgetauti. Puikūs buvo tieji vyrukai, jie savo uždavinį meistriškai atlikdavo. Kas be ko, kartais, būdavo, jie kieno nors batus ar skalbinius miestelyje ir pragerdavo, bet labai greitai užmegzdavo ryšius su kašubėmis, kurios po valandos jau vilkdavo

mum sriubos ir duonos. Prisigrūdavo kašubių pilna mokykla, tik kokio nors aukštesnio SS pareigūno įsikišimas išvarydavo jas iš patalpų. Ryto metą kašubės atsisveikindavo su mumis ašarodamos, o su mūsų delegatais, elgetavimo specialistais, — net pasibučiuoti siekdavo, tik mes juos, žalčius, už skverną tempdavome atgal, kad mūsų visų nekompromituotų, po velnių!

Baisiai mieli ir geri mum buvo kašubų žmonės. Ir suprantama!

Kiekviena jų šeima turėjo Štuthofe mažiausia po vieną žmogų, kitos — daug daugiau. Visos mūsų kolonos kašubai negalėjo matyti. Kiti jų giminėsėjo kitais keliais, kitose kolonose. Kiti buvo jau seniai nukankinti... Kašubai atjautė mūsų vargą, mes jiems tarytum jų artimuosius atstojome.

Viename kašubų miestelyje mum nakvynei paskyrė bažnytinę mokyklą, esančią vokiečio pastoriaus žinioje. Mus pamatęs, pastorius paskubomis pasigriebė vaikus ir pačią ir išdūmė lauk iš namų. Vargiai jį mūsų esesininkai pasivijo.

— Jūs iš galvos išsikraustė! — šaukė mūsų esesininkam susijaudinęs pastorius, — keturios dešimtys katorgininkų ir tik du sargybiniai! Jie gi naktį mus visus išpiaus!

Vargiai esesininkai pastoriui išaiškino, kad mes nesame banditai ir žmonių neplauname.

— Va, — sako esesininkai pastoriui, — mes gi be ginklų vaikštome. Ginklus ir katorgininkus palikome mokykloje...

Baisiai nusistebėjo pastorius, išgirdęs tokius da-

lykus. Grįžo į mokyklą su esesininkais drebėdamas — vienas, be šeimos...

— O gal vis dėlto ir banditai? Kaipgi valdžia ne banditus laikys koncentracijos lageryje? Juk laikraščiai rašo, kad tenai tiktai vieni banditai ir galvažudžiai sėdi!

Grįžęs pastorius randa mūsų vyrus jo kieme malkas bepiaustant. Piauna vyrai malkas ir krauna pastoriui į sandėlį, — šalta buvo, reikėjo vyram sušilti.

Nustebo pastorius. Apsidžiaugė. Nubėgo šeimos atsivesti. Ir papliupo pas mus lankytojai su duona ir sriuba, šilta tokia!

Sitokia mūsų pagerinta padėtis, susidariusi išimtinai dėl mūsų rūkalų ir lašinių atsargos, kurią vasarą mum buvo prisiuntusios mūsų šeimos ir kurią dabar rijo Bratkė su kompanija, niekam skriaudos nedarė. Ar mes tokią padėtį turėjom, ar jos nebūtume turėję, vis tiek kitų padėtis nebūtų buvusi lengvesnė. Vis tiek jie būtų buvę alkani ir turėtų mirti pakeliui kaip mirę, — su visais kitais būtume išmirę ir mes. Jiem gal buvo lengviau visa tai pakelti. Daugumas kitų kalinių buvo buvę raumeningi vyrai, visą gyvenimą dirbę fizinį darbą... O man — tris dešimtis penkerius metus išsėdėjęs prie knygų, prie rašomojo stalo — kur man lygintis ištvermingumu su fiziniais darbininkais!

Pakeliui įvyko viena bendresnė eisenos reforma. Kurie kaliniai buvo jau tiek nusilpę, kad nebegalėjo išeiti iš daržinės, tuos krovė į mobilizuotus vežimus ir vežte vežė, — ir nieko bloga jiems nedarė. Net įvairių paslaugų jiems teikė. Bet tuos, kurie pakeliui

nusilpo ir toliau paeiti nebegalėjo, — tuos ir toliau šaudė be atodairos. Visa mūsų pakelė buvo lavonais nusėta. Buvo atsitikimų, kad kašubė motina, ketverius metus savo sūnelio laukusi, rado jį dabar pakeliui bestyrantį, kraujuose paplūdusį.

To sniego, sniego kašubų žemelėjel! Kaliniai eina vis dar kelio viduriu, o palydovai esesininkai — vis iš šono per pusnis ir pusnis iki juostos.

— Vis dėlto nors kartą geriau katorgininku būti negu esesininku, — kirkinu vieną palydovą esesininką latvj, — mes vis keleliu, o tamsta kur pūškuoji?..

— Taip tai taip, — atsako piktas palydovas, — bet aš su tamsta vietomis nenorėčiau keistis...

— Žinai, mielas kaimyne, — atsakiau aš jam, — kad ir aš su tamsta vietomis nieku būdu nesikeičiau... — Pažvelgė jis į mane pasiilgusiomis akimis, — mes gerai supratome vienas kitą.

Juokauti tačiau neilgai teteko. Perėjimas buvo baisus. Vadinamosios Kašubų Šveicarijos kalnai kad ir nedidoliukai, bet vis dėlto tekdavo visa diena kopti į kalną, — keltis ir keltis. Vasarą sveikam žmogui tai būtų niekaniekis. Būtų malonus pasi vaikščiojimas, bet vidužiemį — labai sunkul

Sniego vis iki kelių, iki juostos. Nuolat pusto. Nuolat šąla. Nosys suaižėjusios, akys — apledėjusios. Kojos — kruvinos. Žmonės nuvargę iki paskutiniosios. Išbadėję. Per šešiolika kelionės dienų valdžia tik tris ar keturis kartus duonos tedavė, po tris — keturis šimtus gramų. Retkarčiais kokios tuščios kavos puslitį. Retkarčiais kokios sriubelės iš gailėstingų žmonių.

Einame per kašubų kaimus. Vyrų kaip ir nema-
tyti, — mobilizuoti ar suimti jie visi. Pakeliui ka-
šubų moterys stovi. Su duonos kepalėliais, gatavais
sumuštiniais, su koku pyragėliu. Stovi ir laukia it
staiga suakmenėjęs skausmas. Gūdžiomis, klaikiomis
akimis ryja mūsų eiles. Katorgininkų išvaizda pasi-
baisėtina. Vieni kaulai. Pamėlynavę, apledėję vei-
dai. Eina vos vos gyvi. Eina svyruodami, šunų, iški-
šusių liežuvių, lydimi. Eina, vaitoja...

Sustingusios skausme moterys katorgininkų eilė-
se ieško savųjų, — kas — sūnaus, kas — brolio,
kas — vyro, kas — tėvo... Per puskilometrį nusitę-
susioj mūsų kolonų savieji nepasirodo. Gal jie eina
kitoj kolonų. Gal jų jau seniai nebėra. Gal jie ir
iš mūsų tarpo jau iškrito pakeleje?

Suakmenėjusios moterys nebeištveria. Apsipila
ašarom. Ima klykti. Meta į svyruojančių elgetų minią
savo ryšulėlius. Esesininkai besibiaurodami bizūnais
varo jas šalin. Katorgininkai kaip alkani vilkai plė-
šia vienas iš kito duonos gabalėlį. Eilėse suirutė.
Kamšatis. Klyksmai ir koliojimasis. Esesininkų re-
volverių šūviai... vienas, kitas... Vienas kitas alkanas
katorgininkas jau guli. Prasvyruojantieji lipa per
juos. Esesininkai nuspardo juos į patvorį, kad kiti
ties jais neknapsėtų... Amžiną atilsį!

Tas pats vaizdas beveik kiekvieniame kašubų kai-
me. Iš to katorgininkai mintą.

— Štuthofas pajudėjo! Štuthofas eina! — žaibo
greitumu pasklido žinia po visą kašubų žemę. Žmo-
nės jau laukė mūsų. Iš nuošalesnių kaimų susirinko
į pakele. Esesininkų keiksmų jų nebegąsdina. Stovi

pakelėse, stovi iš skausmo sustingę ir gyvi paminklai Europos kapinyne...

Pagaliau paaiškėjo, kad mus varo į apskrities miestą Lauenburgą, esantį į šiaurės vakarus nuo Gdynės. Tai — vokiečių miestas, buvęs pačiame prieškarinės Lenkijos su vokiečiais pasienyje. Ten jau keleri metai dirbo užmiestinė Štuthofio katorgininkų komanda, aptarnavusi ten buvusią SS žemesnių vadų mokyklą. Esą tose mokyklos patalpose ir būsiąs dabar mūsų evakuojamas lageris patalpintas. Ten ir lagerio turtas buvo evakuojamas.

Pagaliau kelionės galas pakvipol! Pagaliau gal pasibaigs ta kančial! Ten gausime pavalgyti, nusi-prausti, šiltą pastogę, poilsį... Sužibėjusi viltis įpylė jėgų į sužalotuosius kūnus. Sulinkę klipatos lyg tiesesni pasidarė. Bado iškoneveiktuose veiduose šen ten šypsena sušvinta... Įtempt paskutines jėgas — gal šiaip taip tikslą ir pasieksime!

Mano kojos jau buvo sutinusios ir sustingusios ir pliauskos. Pečiuose įsiveisė kažkokie skausmai, kad aš ir apsiaustą vargiai begalėjau pavilkkti. Menkas paprastas apsiaustėlis, — bet taip spaudžia pečius! O kai nuo sniego peršlampa, apledėja — nors raudok, — nebepanešu! Streikuojanti širdis nuolat man pasaulį margina žaliais ir raudonais skrituliais. Bet vis dėlto reikia ištesėti — negi griūsi į griovį pusnyman su kulka pakaušy!

Gyvendami saldžiomis pastogės ir poilsio viltimis, sverdukuliuojame plentų, einančių stačiai į Lauenburgą. Pamažu leidžiamės nuo kalnų. Net saulėlė šviečia, sniegą blizgina. Dūšioje net linksniau pasidarė. Ištesėsime, — suk juos velniai!

Pavakary pasiveja mus raitelis, nupenėtas toksai it lašininis pusparšis, ant risto sarto žirgelio. Jis praneša tam laukiniam galvijui Bratkei:

— Esą plentu mum eiti negalima. Plentas esąs rezervuotas kariuomenės judėjimui, — mes neprivalą painiotis po kojų...

Bratkė mauroja. Bratkė iš revolverio orą gadina. Bratkė liepia suktis atgal. Mes turime šešis kilometrų grįžti prieš kalną atgal, pasukti iš plento ir dar nueiti vienuolika kilometrų iki artimiausiai nakvynei.

Katorgininkai taip ir nulinko it piaunamos vikšvos, išgirdę tokią naujieną. Nukrito nuotaika — su ja ir jėgos ištirpo.

Vakaras jau pakibo eglių šakose. Tuoj pat jisai ir ant sniego nuriedės. Ateina debesis, palšas ir tamšus toksai. Snigti pradeda. Vis didesniais ir didesniais lopais. Akys — nuolat užlipdytos. Alsuodamas pritrauki sniego pilną gerkle. Betėjimo tempas — pagreitintas. Kolonos priešakyje eina, tempą nustatydamas ir įvarydamas, bulius Bratkė; kolonos pabaigoje eina Bratkės padėjėjas, SS feldfebelis Marholcas [Marholz], kurio specialybė buvo — per visą kelionę — pavargėliam su kulka padėti. Taip ir žygiuojame. Priešaky — bulius Bratkė mauroja, užpakaly galvažudys Marholcas pliaukšil

Pasisukę plentu atgal, užkliūvame už mūsų draugų lavonų, — viešpatie, kiek jų pakeliui priguldyta!

Marholco gerokai pasidarbuota. Bet jisai ramus eina paskui. Jis linksmas. Jis ir toliau revolveriu pliaukši. Tik dabar — dar dažniau.

Pasukę iš plento, pasinérėme pusnyne. Reikia juo

į kalnelį keltis. Net esesininkai ir tie uždusdami pradėjo iš nuovargio griūti. Jų Marholcas nešaudė, — jis juos tiktai batu spardė ir liežuviu malė.

Pats nepajutau, kaip atsidūriau pačioje paskutinėje kolonos eilėje. Akyse žalia. Galva sukasi. Kojos neklauso. Alsuoti nebėra kuo... Aš jau atsilikau ir nuo klipatų...

Praveriu akis — aš jau sukniubęs begulįs. Marholcas spardo mane abiem kojom, — tur būt, tuo būdu jis ir pažadino mane — ir tiesia į mane ranką. Stebiuosi aš, kad naktį taip blizga revolveris, ir nieko nesuprantu. Pamenu, tai truko vieną mirksnį. Nes tuo pačiu momentu galas žino iš kur atsirado mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, — ir kad sušuks jis man visa savo gerkle:

— Profesoriau, ar pasiutai? Kelkis tuojau!

Nesuspėjau aš nė pažvelgti į jį, kaip jis jau tempia mane už pakarpos į kelio vidurį.

— Sunsnuikiai suklerę! — nusikeikė Marholcas ir nasisuko į kitą pusę pribaugti pavargėlio, kurio už pakarpos jau niekas nebetempė.

Tuo tarpu mano mielas bičiulis Jonas ir dar kažkas pastatė mane ant kojų, pritempė prie minios ir įgrūdo į jos vidurį, į gilumą, kad tas šakalas Marholcas manęs daugiau nebematytų.

Ir dar staigmena. Šalia manęs staiga atsirado lietuvis esesininkas Šešelga. Jis zyliojo nuo vieno paliegėlio pas kitą ir dalino jiems po gurkšnį kavos, sumaišytos su konjaku. Gerą gurkšnį gavau ir aš.

Susigraibiau kišenėje gabalėlį šokolado, kurį dar vasarą šeima man buvo prisiuntusi ir kurį buvau rezervavęs pačiam sunkiausiam gyvenimo momentui.

Visa tai taip gerai paveikė, kad aš jau savarankiškai galėjau klumpinti per pusnis. Bet mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, tą naktį visą laiką manęs jau nebepaleido iš savo akių. Maža kas ką, vos aš tik susvyruosiu, jis prišoka prie manęs ir bliaina it svilinamas:

— Profesoriau, nebūk padūkęs, — negriūkl!

Nakvynės kaimelyje visus, kurie dar gyvi atplitojame, suvarė į mažutę bažnytelę. Spūstis buvo pasakiška. Mirtinai pavargę žmonės griūva vietoje. Mane vėl apalpusį geri žmonės pritempė šiaip taip prie suolo, pasodino ir vėl kažką suvertė į gerklę. Vėl tarytum iš naujo į pasaulį sugrįžau.

Atskiros nakvynės mum jau nebeduoda. Prie bažnyčios durų su revolveriu rankoje stovi Marholcas ir kalbėti nesileidžia. Stovi jis ten ir prisiartinantiem kiša į snukį revolverį. Tačiau ir jo širdis buvo ne plieninė. Kai tiktai gavo jisai iš mūsų bendrosios kasos šimtą cigarečių, lašinių gabalą ir vilnones kojines, išleido mūsų bloką iš bažnyčios. Vėl veda mus į atskirą nakvynę.

Gatvėje užklumpame lenkių būrį su dideliais žirniėnės sriubos indais. Jos tą sriubą nešė į bažnyčią katorgininkam lenkam, bet jas nuo šventoriaus esesininkai pagaliais išmušė. Prie kalinių visai jų neprileido.

Karšta sriuba ir lenkių moterų — tegul bus pagarbintas jų nežinomas vardas! — tokia gailestinga, tokia neapsakomai miela užuojauta atiteko mum.

Nakvoti teko aludėje, kurią laikė žymiausia vietos lenkų veikėja, — ir ji buvo mum tokia gera, mylinti giminėl!

Ir iš viso, kur teko mum susidurti su lenkais ar nakvoti pas juos, mes patyrėme nuoširdžiausios užuojautos ir paramos, kurią tikrai tie vargo žmoneliai mum galėjo duoti. Buvome sutinkami ir priimami kaip artimi giminės, — kaip mylimi broliai — švenčiausia to žodžio prasme!

Nakvojant pas vokiečius, buvo visai kas kita. Vokiečiam mes buvome tikrai katorgininkai, Trečiojo reicho priešai. Žmonių jie mummyse nematė. Net puoduko kavos — ir to išprašyti buvo nelengva. Ir už jį reikėjo mokėti spekuliantišką kainą. Apie duonos gabalėlį ir kalbėti nebuvo ko. Na, ir nakvoti mus siūsdavo tikrai pas turtingesnius vokiečius, vietos nacių partijos smuklininkus...

Tačiau pas vokiečius — vargo peles — taip pat atsirasdavo ir širdies, ir užuojautos... Tik jiems patiems buvo baisiai sunku!

LVI. MIULERIS, PLIURPA TAS PRAKEIKTAS

Toliau eiti nebegaliu. Kojos sutino, širdis padūko, temperatūra pakilusi. O mano draugui atletui Vytautui visiškai bloga, jo temperatūra — 39,5! Iki Lauenburgo keturiolika kilometrų. Kurgi mudu su juo benueisime!

Draugas Vytautas turi puikius aulinius batus.

— Mat juos velniai, — sako jisai, — atiduosiu, kad tik nuvežtų!

Oh! Už tokius batus keturiolika kilometrų žiemos keliu nuvežti, — šitokiam reikalui Trečiojo reich'o ūkininkai arklių turėjo pakankamai. Bulius Bratkė leido pasisamdyti ūkininką. Susėdom į vežimą mudu su Vytautu, dar vienas seniukas iš mūsų grupės, kadaise buvęs jūros vilkas — kapitonas, dabar gi — klipata klipatėlė. Kiti draugai sudėjo į vežimą, kiek tilpo, savo maišus. Mum palydovu Bratkė davė SS feldfebelį Miulerį, iš Hanoverio, tokį penkių dešimčių metų vyrą su kumpa nosimi, negirdėtai neregėlai plepų... Vis dėlto važiuojame!

Net pypkeles traukiame. Miuleris su vežėju visą laiką apie mergas pliurpia, į mus nekreipia jokio dėmesio.

Artimiausiame kaime pasivijome kitą Štuthof'o lagerio koloną, anksčiau už mus atėjusią. Gatvėje stovi dideli mėslių vežamieji vežimai, baltos bulvių

košės su kaupu prikrauti. Pareigūnai dideliais kaušais tą košę kaliniam dalijai! Oho! Tokį kaušą bulvinės košės surijęs, gali visą dieną eiti!

Šita kolona geriau buvo aprūpinama. Pamatęs jos pavyzdį, ir Bratkė pradėjo panašiai organizuoti kaliniam maistą, — iki šiol jo buliška galvelė nepajėgė suprasti, kad ir katorgininkai valgyti nori, ir kad jie griūva į griovį — ne iš tinginystės...

Po kelių kilometrų už to kaimelio — kryžkelė. Besisketeriojąs tenai pareigūnas dėsto, kad jam įsakyta plentu kalinių kolonos į Lauenburgą neleisti. Kaliniai turi eiti šunkeliais. Jis siūlo ir Miuleriui tais šunkelėliais pasinaudoti. Bet Miuleris — ne toks, kad pasiduotų taip lengvai nukalbamam.

— Scheisse! — sako Miuleris besisketeriojančiam pareigūnui, — jis nesąs kvailas šunkeliais tampytis, jeigu yra lygus plentas, kuriuo galima burbuliuoti!

Pakeliui pasivejame vyrus anglų ir prancūzų kareivių uniforme. Eina jie Lauenburgo linkme, lazdelėmis mosikuoja. Be jokios sargybos, be nieko.

— Kur, kamerodai, drožiate? — klausiamo jų.

— Namo, namo! — linksmai šypsosi jie. Miuleris pypkę čiulpia, seiles ryja, — aiškiai pavydi anglam su prancūzais.

Arčiau Lauenburgo kažkokie nudriskę mongolai apkasus kasa. Per tokius apkasus višta lengvai peršoktų. Jie tikisi tankus sulaikysią, — linksmi vyrai, ar ne tiesa?

Privažiavome už trijų kilometrų prieš Lauenburgą esančią SS žemesniųjų vadų mokyklą, į kurią buvo sudėtos visos mūsų gyvybinės viltys, kur turėjo

būti mūsų kelionės galas — evakuotas lageris. Mus atvežęs ūkininkas išmetė į patvorį visus mūsų daiktus ir nuvažiavo sau. Miuleris, mus su daiktais ant lietaus palikęs, nukiūtino lagerio ieškoti. Nukiūtino ir pranyko. Po valandos atsiradęs, jisai pareiškia, kad čia jokio lagerio nėra ir nebus, — jokių patalpų tam reikalui visiškai nėra. SS vadų mokykla jau panaikinta, — joje dabar įsikūrusi latvių SS junkerių mokykla, vokiečių SS feldfebelių vadovaujama. Pro mus į tos „mokyklos“-lagerio kiemą nuolat važiuoja vokiečių sunkvežimiai, lengvosios mašinos, arkliniai vežimai, vaikų vežimėliai, — vokiečiai civiliai gyventojai ir kariai gabena savo lobį. Matyti, jie visi bus atvykę iš tolimos kelionės, iš anapus Gdansko srities. Kai šitiek vokiečių civilių ir karių čionai grūdosi, aišku, kad mum čia vietos nebegali būti.

Miuleris, kad jam pačiam nereikėtų su mumis ant lietaus šlapti, suvarė mus į sargybos būdą, kur budėjo latvių SS jaunuoliai vokiečio feldfebeliuko priežiūroje. Latviai žiūri į mus kaip į katordininkus banditus, ligoniam net atsisėsti nepasiūlo. Žvairuoja tiktai, kad ko mes pas juos nenudžiautumėm. Tik po poros valandų paaiškėjus, kad mes ne banditai ir kad mūsų kolonoje ėjo ir visa eilė buvusių Latvijos žymių visuomenės veikėjų, jie išsižiojo iš nustebimo, pasiūlė mum atsisėsti, net kavos atsigeriti davė.

Temstant atsiranda mūsų Miuleris, iki šiol vėl kažkur lakstęs.

— Ne, — sako jisai, — čia lageriui galutinai nėra vietos ir mūsų kolona čia nebeateis. Ji bus jau nuėjusi į Lauenburgą. Eisime ir mes tenai jos ieškoti.

— Bet, pone šarfiureri, — sušukome mes su Vytautu kartu, — kurgi mes, ligonys, dabar eisime, per dieną nieko nevalgę!

— Niekis. Marš. Rytoj pavalgysit, — aiškina jis mum. — Marš. Marš!

— Bet gi, pone šarfiureri, — maldaujame jau, — kaipgi su maišais bus? Draugai taip sunkiai juos tempė... Čia jų visas turtas...

— Suk juos velniai, — aiškina mum Miuleris, — visa Vokietija eina velniop, ir tai niekas nesigaili, o čia dabar šitų pašvinkusių maišų gailėsies! Marš, marš, marš!

— Bet, va, gi čia guli ir kolonos vado ryšulys, ir jis pražus, — bandau aš gelbėti padėtį.

— O! Šitą tai paimk! Paimk ir nešk! — aiškina man Miuleris.

Keikdamiesi kaip mokėdami užsikabinome ant nugarų savo maišus. Visi kiti paliko patvory gulėti ant lietaus. Tiktai budelio Marholco ryšulį privertė mane nešti Miuleris, pliorpa tas prakeiktas.

Baisiai sunku eiti. Man su dviguba našta, Vytautui su temperatūra 40 laipsnių. Vytautas vis dar už mane stipresnis, — jis vis dar man padeda nešti to velnio Marholco ryšulį.

Svyruojame ir keikiame Miulerį, kad jis bežagsėdamas padvėstų. O jis mum vis aiškina: marš-marš-marš!

— Eik tu po velnių! — nebeiškentęs nusikeikiau jam į akis.

— Ką? Ką tu pasakei? — stebisi Miuleris.

— Eik greičiau po velnių! — paaiškina jam Vytautas.

— Cho-cho-cho! -- krikia Miuleris, — tuoj bus Lauenburgas!

Lauenburge, pasitikęs pirmą pilietį, Miuleris šnekina:

— Va, čia aš vedu katorgininkus iš Štuthofo. Jie geri žmonės, nevagia ir žmonių nepiauna. Velniai žino, už ką jie į lagerį pataikė. Ar nežinai, kur čia atėjo kolona iš Štuthofo?

Pilietis patrauko pečiais. Jis, žinoma, nieko nežino. Miuleris susitinka bobą, — ir jai dėsto tais pačiais žodžiais:

— Va, čia aš vedu katorgininkus iš Štuthofo. Jie geri žmonės, nevagia ir žmonių nepiauna. Velniai žino, už ką jie į lagerį pataikė. Ar nežinai, kur čia atėjo kolona iš Štuthofo?

Ir boba patrauko pečiais. Ir ji, žinoma, nieko nežino.

Miuleris varinėjas mus po miestą. Kur kokią bobą pasigaudamas, kokį policininką, kokį pilietį, kur žioplesnį — vis tą patį pliurpia ir pliurpia.

Būtinai kiekvienam jis turi išdėstyti visą mūsų istoriją. Baisiai ilgai jis visuomet palei bobą rankomis mataruoja ir pirštu jai aplink smakrą vedžioja. Jis esąs senas kareivis. Visa būsią tvarkoj.

Mes, linkdami po naštomis, turime stovėti ir laukti, kol tas prakeiktas pliurpa išsipliurps. Jis mano, kad mes labai patenkinti: jis gi visiems reklamuoja, kad mes nevagiame ir žmonių nepiauname!

— Vesk mus į kalėjimą ar į policiją! — pykčiu nebeištverdamas, šaukia Vytautas, — su tokiu kvailiu čia galą gausi.

— Ką, policiją? Žinoma, policiją. Aš ir pats maniau į policiją. Marš, marš į policiją, — marš!

Susitikęs pirmą bobą, jis vėl savo gieda:

— Va, čia aš vedu du katordininkus iš Štuthofa. Jie geri žmonės, nevagia ir žmonių nepiauna. Velniai žino, už ką jie į lagerį pataikė. Aš nuvažiavau su jais važiuotas, o visa kolona nuėjo pėsčia. Nežinau, kur ji nuėjo, — velniai ją žino. O tu, mieloji, ar nežinai kartais, kur čia yra policijos valdyba?

Boba nurodo kelią. Bet Miuleris ją netiki. Susitikęs kitą bobą, jis vėl savo:

— Va, čia aš vedu du katordininkus iš Štuthofa. Jie nevagia ir žmonių nepiauna...

— O tu, Viešpatie, Viešpatie! Kada gi tu nusprogsi, šėtone prakeiktas!

Policijos valdyboje išdėstęs kiekvienam sutiktam pareigūnui, kad mes žmonių nepiauname, prisiplakė jis prie valdybos sekretoriaus. Pasišnekėjęs pusvalandį su juo, ateina Miuleris pas mus su triumfuojančia šypsena:

— Mūsų kolona nuėjo į Reicho darbo tarnybos — RAD — lagerį, dabar tuščią, netoli kaimo Goddentow. Reikia ir mum tenai eiti. Na, — marš, marš!

— O kur tai yra? — klausiamo nustebę.

— Netoli. Bus kokie aštuoni ar dešimt kilometrų už miesto.

— Eik tu pragaran molio mintil! Niekur aš iš čia neisiu! — keikiasi Vytautas ir gula išilgai koridoriaus, — skersai jis čia netelpa. Šalia jo tiesiuosi ir aš.

Miuleris trypinėja aplink mus ir pliurpia: —
Marš-marš! — ir pats savo žodžiais netiki.

— Neisim mes iš čia, nors tu nusprokl!

— Ei, jūs, nagi, marš-marš!

— Scheissel — atsako jam į tai Vytautas ir nusi-
suka į sieną, — su tokiu kvailiu jis daugiau nebe-
kalbėsia.

Pats vienas mum nebegalėdamas nieko padaryti,
Miuleris šaukiasi į pagalbą policijos valdybos sekre-
torių, — seną storą vokiečių.

— Išeikite! Čia negalima jum pasilikti! — prašo
jis geruoju.

— Kurgi mes eisime, — rėkiame atsigulę abudu
su Vytautu, — mes esame ligonys! Mes negalime
bepaeiti! Jei čia mums [negalima] nakvoti, sodink
mus į kalėjimą!

— Kad ir į kalėjimą negaliu jūsų pasodinti...

— Na, tai kaip sau nori... Mes iš čia niekur nei-
sime! Arba — duok mum vežimą. Važiuoti vis gal
dar nuvažiuosime.

— Mielu noru duočiau, bet kad neturiu. Visiškai
nieko neturiu. Vokiečių moterim su vaikais gaben-
ti — ir tai neturiu, o jum — juo labiau.

— Tam ir policija esi, kad gautum. Jei jau ati-
tempėt mus čia iš Lietuvos, tai ir vežimą turite
duoti...

— Argi aš tempiau? Kuo gi aš kaltas?

— O mes kuo kalti?.. Jeigu mes išeitumėm iš
miesto, vis tiek, nebegalėdami paeiti, nugriūtumėm,
o Miuleris mus nušaus, — mes dabar jį jau stačiai
Miuleriu vadinome, — tad kuriam velniui mum dar

eiti, vargti, kad jis tą pat gali ir čia padaryti? Miuleri, šauk, po perkūnų, greičiau!

— Cho-cho-cho! — krizena Miuleris, — kada gi aš jus šaudžiau?

— To dar betrūko, kad tu mus, padūkęs velniau, šaudytum!

Policijos valdybos sekretorius prašo geruoju. Mes turime tiktai už miesto, pusanro kilometro, išeiti. Ten esąs kaimelis, gyveną ūkininkai. Jis duosiąs Miuleriui raštelį, su kuriuo jis galės rekvizuoti vežimą, ir mus toliau jau nuveš.

— Cho-cho-cho! — krizena Miuleris, — mes dar pavažiuosime!

Policija gražiuoju prašo, — kurgi čia su ja pešies, katorgininkas būdamas! Einame per miestą ramiai, specialaus policininko lydimi, kad Miuleris pakeliui vėl nepliurptų. Už miesto — pasilikome vėl su tuo išglušėliu. Kaime su juo vėl ta pati velniava — kiekvienam jis turi išpliurpti visą mūsų istoriją.

Brendame per vandenį iki riešų — buvo staigus atodrėkis su lietumi, — mokliname patamsyje nuo trobos į trobą, — vežimo mum niekas neduoda. Kiekvienas ūkininkas bijo, kad Miuleris, paėmęs vežimą, važiuos ir nuvažiuos jį, — ką tu su tokiu pliurpal! Ūkininkai visaip išsisukinėja. Miuleris — geros širdies žmogus — labai ir nespiria. Taip niekur vežimo ir negavome, — visi ūkininkai siuntė mus pas kaimo burmistą, kuris gyveno dar už kelių kilometrų, kurį ir surasti tokią tamsią naktį buvo prasti juokai.

Keikiame Miulerį bauriausiais žodžiais, kuriuos tik prisiminti galėjome. Į mūsų koliojimą jis kriuks tiktai:

— Cho-cho-cho! Esu senas kareivis. Visa bus gerai.

Vis dėlto burmistrą suradom. Jis mum net duonos po dvi rieki davė ir po puoduką kavos. Ir vežimą davė! Važiuojame!

RAD lageris jau nebetoli buvo. Bet apie mūsų koloną niekas tame lageryje nieko negirdėjo. Lageris tuščias, bet nakvynės mum neduoda, — esą dar papliausite, ko gero! Marš atgal.

Burmistras įsiutęs, kad mes sugrįžome. Jis atlikęs savo pareigą, vežimą davęs. Dabar jis nebeįsileidžia į jokias kalbas, veja mus su visu Miuleriu iš kiemo lauk. Mes jau Miuleriui aplink snukį kumščiais vedžiojame, — žodžių mes jam jau nebeturime...

Pasiųstume mes tą Miulerį visiškai po velnių, bet kad jis dabar pasidarė mum reikalingas! Mes — ligonys, be jokių dokumentų, be pinigų, svetimoj žemėj, — kur dingsime be Miulerio? Pagaus dar kaip bėglius iš lagerio ir pakars, — toks gi klaikus metas! Be to, mūsų blokui visuomet buvo uždėta kolektyvinė atsakomybė, vienas pabėgs — visi kiti nukentės!

Varinėdami Miulerį nuo trobos į trobą, kaime vis dėlto gavome nakvynę. Vytautui temperatūros daugiau 40, bet jis laikosi herojiškai, nors ir pasiutusiai keikias.

Ant rytojaus Miuleris užsimanė mus vėl į Lauenburgo policiją varyti, — dieną Miuleris buvo drąsesnis ir ėmė įsakymus davinėti. Mes įtikinėjame, kad jis policijon bent telefonu paskambintų, — gal gi mum visai nereikia tenai grįžti.

— Ne, ne, ne! — spiriasi Miuleris, — neskam-

binsiąs. Reikia eiti, jis žinaš, jis esąs senas kareivis, — telefonu kalbėti, žaltys, nemokėjo...

Vargiai gyvi nulingavome į Lauenburgą. Miestas — pilnas žmonių. Vis pabėgėliai ir pabėgėliai. Naciai rudoje uniformoje traukia iš vežimų visus vyrus ir stato į rikiuotę — organizuoja pragarsėjusį Hitlerio folksšturmą. Vežimuose pasilikusios vienos moterys rėkia žliumbia, į padalkas nosis šluosto, nosinaites taupo. Miuleris, pliurpa tas prakeiktas, susitikęs kiekvieną naują bobą, barška kaip sena katarinka:

— Va, aš vedu du katorgininkus.. Jie žmonių nepiauna...

Policijos valdybos sekretorius pasitiko mus kaip bulius raudoną skudurą.

— O, Viešpatie! Ir vėl jūs čia! Lauk! Lauk! — ėmė kaukti jisai. — Aš gi jum sakiau, kad jum reikia eiti į RAD lagerį, ten jum vieta jau paskirta! Lauk, lauk!

Į mūsų pasiaiškinimą, kad mes ten jau buvome, jis tikrai mojavo abiem rankom, — nieko jis nežinaš, nieko kita jis negalįs...

— Kalėjiman jūsų neleisiu! Lauk, lauk!

— Su šituo kvailiu Miuleriu atgal aš nebeisiu, — vis širdo Vytautas, — duokit kitą palydovą...

— Cho-cho-cho! — žvangė Miuleris, matyti, patenkintas, kad jį Vytautas viešai kvailiu pavadino.

Kito palydovo nedavė. Iš policijos valdybos išmetė mus lauk su visu Miuleriu. Grįždami atgal į tą lageriūkštį, turėjome verstis su tuo pačiu Miuleriu. Tik dabar mes jį paėmėm savo žinion. Mieste prie bobų iš tolo nebeprileidžiame.

— Miuleri, velniau, nelįsk, — laiko nėra! — tempėme jį toliau — ir jis klausė.

Užmiestyje pradėjome savarankiškai vežimus rekvizuoti.

Važiuoja kokia vokiška moterėlė iš miesto, mes tuoj ją — čiupt:

— Tetulyt, paveizėk, mes du, o iš paskos, matai, eina dar Miuleris, pliurpa tas prakeiktas...

Nelaukdami moterėlės atsakymo, stabdome arkli, lipame į vežimą, o Miulerį sodiname prie moterėlės. Miuleris klauso. Miuleriui — kas: bet tik prie bobos sėdėti. Jis tuoj matarai-matarai ir vėl pradeda savo:

— Va, vedu du katorgininkus... Jie žmonių nepiauna...

RAD lageriūkštyje mus pasitinka taip pat, kaip policijos valdyboje:

— O, Viešpatie, — ir vėl jūs čia! Lauk, lauk!

Miuleris nuo mūsų jau už stulpo slepiasi. Iškišęs iš tenai galvą, pavilbina man pirštu, kad aš priečiau arčiau:

— Jis esąs senas kareivis. Visa būsią tvarkoj.

Palikę Miulerį už stulpo, aiškinamės, kas gi mum toliau, po velnių, veikti? Mūsų spiriama, lageriūkščio sargyba šiaip taip telefonu išaiškino, kad mum reikia eiti dar keturi kilometrai į miestelį Lanc [Lanz] — ir ten rasime savo koloną.

— O ką, ar nesakiau, kad rasime? — triumfuoja Miuleris, — duok tabokos pypkei prisikišti...

— Še. — sakau, — pypkę tai prisikišk, tik į reikalus daugiau nesikišk...

Pakeliui įprastu jau mum būdu rekvizavę vežimą, nusivežėme Miulerį į Lančą. Tenai jau laukė mūsų kolonos ateinant. Miuleris visiškai patenkin-tas. Miuleris šypsos iki ausų:

— Aš esu senas kareivis. Sakiau gi, kad visa bus tvarkoj!

LVII. TAI BENT GYVENIMĖLIS!

Lanco miestelyje susijungę su savo kolona, toliau keliavome drauge dar dvi dienas. Bet tai buvo jau visai kitokia kelionė.

Visų pirma pačiame Lanco miestelyje bulius Bratkė išvijo iš mokyklos kažkokią tenai vokiečių, karo pabėgėlių, kompaniją, — vietą užleido mum. Vokiečiai pradėjo murmėti:

— Juos esą, grynaveislius vokiečius, anksčiau čionai apsigyvenusius, varai lauk, o vietą užleidi kažkokiem įtartiniem katorgininkam!

— Lauk! — bliovė bulius Bratkė ir vijo vokiečius lauk.

Ir iš viso tą dieną bulius Bratkė stačiai pasiuto: užkaitino jisai miestelio vokiečius virti sriubą, žirnieneę ar bulvienę su dešra, — esą jo katorgininkai valgyti nori! Sriubą vokiečiai virė ir nešė, Bratkė visiems katorgininkam dalino. Ir toliau, kaiėjome per vokiškus kaimus, visur gavome sriubos. Bratkė sriubą iš anksto telefonu užusakydavo, vokiečiai jau laukė mūsų ateinant su pilna is bosais.

Pavargėlių Bratkė jau dvi dienos nebešaudė, negalinčius eiti — rekvizuotais vežimais vežė, — tikrai, velniai žino, kas tam buliui Bratkei staiga buvo pasidarę!

Lanco miesto mokykloje Bratkė davė mum šiltą pakūrentą salę, o savo esesininkus sugrūdo į šaltą, nepakurtą. Niršo esesininkai ir keikės, ir movės kelnės šaltam kambary. Į mūsų patalpą atsilankė... Lanco miesto burmistras su savo padėjėju, gražiai pasisveikino ir klausinėjos, ar ko mum netrūksta, — ar negalys jis kuo mum padėti?! Ryto metą jis vėl mus labai mandagiai ir bičiuliškai tolimesnėn kelionėn išlydėjo, lyg mes jo svečiai būtume buvę!

Mes nieko nebesuprantame. Čiupinėjame tirdami kits kitą:

— Argi mes iš tikrųjų vėl žmonės pasidarėme? Tai — velnias!

Po Lanco miestelį mūsiškiai maklinėjo, visai nebekreipdami dėmesio į esesininkus ir policiją. Eina kas nori ir kur nori. Mūsiškiai, elgetavimo specialistai, bežiūrint susiuostė su geroku būreliu Lanco vokiškų mergelkų. Atsikvėpti nesusėjome, kaip jau tempia jos mum sriubą. Prilindo mergelkų pilna salė, — nors vakaruškas kelk. Viena pila savo sriubą, kita — savo, — nebežinai, iš kurios beimti. Tokios nieko sau mergelkos. Maždaug vidutiniškos. Baisiai gaila tiktai, kad mano kojos buvo sutinusios ir temperatūra vis dar laikėsi apie 38, o mano draugui Vytautui buvo 40,5, bet jis vis dar sriubą rijo kaip smakas.

Miuleris, pliurpa tas prakeiktas, paklusnus avinėlis pasidarė.

— Miuleri, — sakom mes jam, — tą ir tą padaryk. — Miuleris eina ir daro, lyg tai būtų jo tarnybinė pareiga.

— Miuleri, nebūk galvijas, nelįsk, — gausi per snukį!

— Cho-cho-cho! — kriokia Miuleris, — duok tabokos pypkei prisikimšti.

Va, koksai reikalas! Esesininkai tabokos pritrūko. Nebeturi nė šnipšt. O mes dar turime. Esesininkai atsidūrė mūsų rankose!

Patys atsisakydami nuo rūkymo, rūkalus sudėjo me į bendrą kasą ir esesininkus paklusnybėje laikome. Niekas jiems patiem neduoda pypkės kimšti. Duodame jiems tabokos žiupsnelį į delną, kad išeitų pusė pypkės. Jie žemai lenkias ir dėkoja. Galima juos dabar keikti, kaip norim, — jie vis tiek patenkinti, — jie bijo kitą kartą tabokos pusei pypkės nebegauti.

Pagaliau atvarė mus į visos kelionės tikslą — į visai nusususį RAD lageriuką Gans, atseit, žąsis. Lageriukas Gansu vadinosi todėl, kad gulėjo šalia to paties vardo kaimo. Ne taip toli nuo jūros, — kokia dvylika kilometrų į pietus nuo žvejų uosto Leba.

Lageriukas buvo visiškai apšepęs. Prisiglaudęs jis buvo aukštokos kalvos šone, iš kitos pusės saugojo jį neišbrendama didžiulė pelkė. Barakai — menkučiai, sukiužę, lyg jie būtų buvę skirti triušiam auginti — ir tai per prasti.

Iš mūsų kolonos pradinio skaičiaus 1.600 vyrų beliko gal vos pusė. Vieni pakeliui išbėgiojo, kitus iššaudė. Bet ir tokiam sumenkėjusiam skaičiui Ganso barakėliuose sutilpti buvo labai sunku. Kamšatis buvo pasiufusi!

Banditų atamanas Francas jau organizuoja patal-

pas. Užėmė jisai barakėlio visą galą, pastatė sargybą su pagaliais, nieko daugiau tenai neįsileidžia, esą visi kiti galite verstis kaip norit!

Kuo mes prastesni už Francą? Ar nepabandžius ko suorganizuoti?

Kai kurie iš mūsų, dar Štuthofe tebebūdami, jau buvo išverkę iš Majerio savo laikrodžius ir auksines plunksnas, motyvuodami, kad visa jiems tai reikalinga darbo sėkmingumui, — tokiem tikslam Majeris išduodavo kaliniam tokius jų daiktus.

Vienas iš mūsų laikrodžių dabar atsidūrė buliaus Bratkės delne, — Bratkė jį lyg ryte prarijo. Pasiutęs bulius Bratkė virto vėl veršiu žinduoliu. Tuomet rado jisai pačiame lageriūkščio pakraštyje tokią vėjo pašiepiamą būdelę — sandėliuką įrankiam laikyti. Sandėliukas buvo mažutis ir menkas, bet vis dėlto pečių turėjo.

— Še, — sako Bratkė, — čia jums bus patalpa. Visai atskira. Bent niekas neapvogtų. Parsineškite šiaudų. Tvarkykitės kaip norite.

Atskirą patalpą, kad ir tokią menkutę, turėti buvo vis dėlto labai didelis daiktas!

Prisinešėm šiaudų. Pasivogėm pusę maišo anglių pečiui kūrenti. Varstotus ir kitus įrengimus paverstėm malkom. Pasikūrėm pečių, — taip malonu šildytis prie jo, ant šiaudų išsitiesus! Visa bėda tiktai, kad nebuvo ko virti. Ničnieko. Niekas nieko nebeturėjo. O lageris — taip pat nieko neturėjo. Niekas nedavė. Gyvenkite kaip norit!

Mūsų cigarečių šimtinė vėl atsidūrė Bratkės kišenėje. Bratkė sutiko duoti palydovą ir leisti trim mūsų vyram eiti į aplinkinius kaimus paelgetauti.

Elgetavimas šiokių tokių vaisių davė, bet nedaug. Aplink gyveno vokiški ūkininkai. Jie buvo įsitikinę, kad visi katorgininkai yra galvažudžiai, — už ką gi jiems valgyti duosi? Su vyrais kaimuose nė nepradėk kalbėti. Buvo galima šis tas išmelžti tiktai kavalieriškai prie moterų prisisėlinant, ir tai — kad tik vyrai nematytų. Po trijų dienų tačiau ir šis maiso šaltinis užsiraukė.

Panašiu būdu kaip mes, ir Francas su savo svainiu ėmė tokias ekspedicijas į kaimus organizuoti. Tiktai elgėsi jisai kiek kitaip. Jis veikė savarankiškai. Jis neelgetavo. Jis su savo svainiu stačiai plėšikavo, — pats pasiimdavo, ko jam reikia ir nereikia.

Vokiški ūkininkai pradėjo rekti. Pasiskundė aukštesnei valdžiai Lauenburge. Iš ten atėjo griežčiausias įsakymas: nieko iš lagerio į kaimus neišleisti, — kad neplėšikautų ir ligų po apylinkes neišnešiotų!

Bankrutavus plėšybai, Francas pradėjo organizuoti prekybą. Per savo svainį iš apylinkės ūkininkų perka karvę, perka bulių mėsai. Kviečia ir mus prisidėti. Žinoma, prisidedam. Bet kai tą karvę ar bulių atveda į lagerį, vis pasirodo, kad tai seno klišo arkliškos veislės kuino būta. Kur Francas to kuino mėsą dėdavo, velniai jį žino, bet mum iš to viso biznio tekdavo tik kanopos. Žinoma, kanopos taip pat neblogas daiktas, bet valgyti vis dėlto kažkaip neišeina...

Sukit devyni perkūnai tą prakeiktą Frančą, — koks čia gali būti biznis su banditų atamanul!

Kitas vėl iniciatyvos pilnas banditas su savo gauja okupavo vienintelį lageryje šulinį su pompa.

Nori gauti vandens — duok gaujai ką nors. Duodi — gauni. Neduodi — nėra vandens: jis su savo gauja pompą taiso ir tave lazdomis gena lauk.

Ol.. Bratkė, valdžia, pradėjo dalyti lageriui maistą!

Duoda į dieną puslitrį sriubos: vanduo be druskos ir jame susigėdusios plūduriuoja dvi neskustos bulvelės. Daugiau nėra. Ničnieko nėra. Tuščia.

Ilgainiui valdžia ėmė atgabenti iš Lauenburgo ir duonos. Duodavo duonos po 250—300 gramų vieną kartą per savaitę, o kartais — net du kartus!

Bratkė ėmė supirkinėti iš apylinkės ūkininkų baigiančius dvėsti kuinus. Lupa tiem kuinam kailį ir kemša juos sriubon, — po gabaliuką, žinoma, šiaip sau, dėl skonio. Kuino mėsa ir bulvės atitenka Franco ir kitom sąjunginėm su juo gaujom, okupavusiom virtuvę. Visiem kitiem lieka tik buizelė, kurioje buvo virtos bulvės ir kurioje dar plūduriuoja šiekie tokie arklienos pėdsakai, — tokios ilgos išplūšusios arklio raumenų gijos, panašios į parudijusius seno tekio šerius. Viso to malonumo gaunama vieną kartą per dieną. Visa tai verdama be druskos pėdsakų, — jos pakanka tiktai Franco ir sąjungininkų gaujom. Nuo viso to visiem be išimties lageryje sugedo viduriai. Nuo viso to lageris vaitoja. Lageris badauja. Badas pasiekia tokio laipsnio, kad kai Francas su gauja išmeta lauk papiauto kuino žarnas, — katorgininkai, vienas kitą draskydami, puola į tas žarnas, tampo jas ir ryja žalias, nevalytas — su visu jų turiniu! Epidemijos lageryje plečiasi...

Mano draugas Vytautas vis dar tebeguli su temperatūra 40, — atsirado pas mus dar du tokios aukš-

tos temperatūros ligonys. Ir aš guliu visą laiką. Nebeklauso kojos. Velniai žino, kas jom pasidarė. Šiaip būtų nieko sau kojos, ir neperlabai tesutinusios, ir neskauda, tik šiaip sau saldžiai tirpsta, it skruzdėlės į jas medų nešiotų. Nieko ypatinga. Tik, va, kai pastatai jas — nesilaiko. Linksta it be kaulų būtų. Stojant reikia griūti, — nieko čia, brač, nepadarysi.

Mūsų sandėliuke gyveno ir kolonos gydytojas, lenkas iš Gdansko, Vitkovskis [Witkowski], pats penkerius metus jau baigęs sėdėti lageryje. Baisiai miegas, baisiai geras, švelnus žmogelis. Bet jis pats vos laikosi ant kojų, — ir jokių gydymo priemonių jisai neturėjo, — nieko jam nebuvo duota pasiimti iš Stuthofo. Ničnieko jisai neturėjo.

Dėl mūsų draugų, gulėjusių su tokia aukšta temperatūra, jis nieko nesakė. Kraipė galvą ir tylėjo. Aišku, buvo kažkas panašu į tifą ar paratifą. Būtų jis tai valdžiai pasakęs, būtų juos tučtuojau išmetę į „ligoninę“, kuri buvo daugiau panaši į lavonų sandėlį. Tenai jie būtų bežiūrint nusibaigę. Mūsų gi sandėliuke. jie visi liko gyvi. Niekas daugiau neapsikrėtė.

Geras žmogutis buvo tasai gydytojas, kad jis pats tiksliai sveikas būtų!

Retkarčiais užeidavo į mūsų būdą vienas kitas esesininkas tabokos paprašyti ar šiaip bičiuliškai dėl visokių gyvenimo opų pasidejuoti. Atnešdavo karais druskos saujelę, daugiau jos ir jie patys neturėjo. Užeidavo net Marholcas, — ir jis net darydavo bičiuliškai nusiteikusią fizionomiją!

O bulius Bratkė net filosofu buvo virtęs. Jis at-

nešdavo iš fronto žinių, jam labai blogų. Esą, jeigu taip, — jeigu frontas priartės, jis mesias visą lagerį, paimsiąs tiktai mus ir drošias stačiai į Lebos uostą. Ten žvejų laivo kapitonui pakišias po snukiu revolverį, ir visi esą mausime stačiai į Švediją. Tačiau kol tai bus, jis atvedė pas mus vieną vokiečių ūkininką iš Ganso kaimo ir leido su juo pirkliauti. Lageris maisto neturėjo. Kaliniam reikėjo patiem maitintis.

Tikrai, tasai ūkininkas atgabeno mum bene penkis centnerius bulvių ir keletą kepalėlių duonos. Bet išviliojęs iš mūsų savo pažadais porį gerų laikrodžių, naujus batus, motorą su ilgomis žarnomis vandeniui pumpuoti, — tą motorą mes radome mūsų dabar gyvenamajame sandėliuke ir pardavėme ūkininkui, — visa tai iš mūsų gražiai išviliojęs, jisai daugiau pas mus nebesirodė. Sakės, jam žmona nebeleidžianti daugiau pas mus bevaikščioti. Apmovė, žaltys, mus kaip ciuckas. Kurgi, — tokie laikrodžiai! Tokie batai! O motoras, motoras: gali jį palovy laikyti, gali prie laivo kabinti, gali į šulinį kišti — vis birbia! Ir tiktai penki centneriai bulvių už visa tai! Tai — velnias, ne pirklys!

Mūsų esesininkas Šešelga tuo tarpu apzujo visus apylinkės kaimus, ar ko nerasiąs mūsų naudai. Ką pakeliui prielgetaudamas, vis atnešdavo mum. Netoliese rado jis vieną „umzidlerį“ — kolonistą iš Lietuvos. Jis vaikščiojo su ruda naciška uniforma, jaučėsi esąs grynios veislės vokietis ir lietuviui ku nors padėti jis... iš principo negalįs. Taip lietuviui esą ir reikia!

Pas lagerio kaimyną dvarininkėlį surado Šešelga vieną lietuvi darbininką nuo Kretingos. Darbi-

ninkas su šeima buvo priverstinu būdu išvežtas iš Lietuvos. Dirbo jis pas tą dvarininkėlį kaip arklių šerikas, pats daug kentėdamas nuo plėšraus, šykštaus šeimininko.

Tai, va, šis darbininkas ir atėjo mum į pagalbą, gal daugiausia padaręs, kad mes visi gyvi išliktumėm.

Apylinkės lenkai pradėjo vežti savo tautiečiam, ypač giminėm, daug produktų. Atvažiuodavo su pilnais vežimais. Atveždavo jiems organizuotai gerų dalykų. O mes jau nieko nebeturėjom. Turėjom dar kiek bulvelių, jomis mitom, bet kad ir jų buvo taip maža!

Tai, va, tasai darbininkas, arklių šerikas, ėmė skriausti dvarininko arklius. Arkliams skirtųjų miltų geroką dalį jisai nukniaukdavo, o jo žmonelė iš tų miltų mum ragaišį kepdavo. Darbininkas kniaukdavo, žmonelė kepdavo, o Šešelga — atnešdavo. Ne daug to ragaišio kiekvienam tetekdavo, — vis dėlto apie keturias dešimtis vyrų mūsų būdoje gyveno! — bet gi kąsnelis kitas tekdavo — ir taip per kokias keturias savaites — kasdien! Tai buvo jau labai daug. Ligoniam Šešelga atitempdavo kartais kur nutvėręs kokį pyragėlį, pieno gurkšnį, kokį kiaušinį... Maža — tai maža buvo, bet ką gi kita veiksi!

LVIII. LATVIŠKI DALYKAI

Mūsų bloke gyveno keletas latvių. Ganso lageryje latvių kalinių buvo gerokas skaičius. Ir esesininkų latvių buvo keliolika. Mūsų bloke gyvena keletas buvusių stambių latvių visuomenės veikėjų.

Šešelga, pats vienas būdamas lietuvis esesininkas, pats vienas visus mus aptarnauja, laksto ir laksto iškišęs liežuvį, ką sugriebdamas tempia ir tempia. O latviai esesininkai — keliolika jų štukų gi buvo! — nė piršto nepajudina, — bendram labui nieko nepadaro!

Mūsų draugai latviai nebeapsikędami ima savo tautiečius esesininkus olbyti:

— Atseit, ką gi jūs, vyrai, manote savo panosėj? Tokie dabar laikai, mes pasninku stimpame, o jūs ką gi, vokiečių baudžiauninkai ar kas?

Pagaliau ir latviai nebeiškentė, — nutarė atsirevanšuoti. Tas reikalas buvo juo opesnis, kad bulius Bratkė už perdaug uolius santykius su mumis uždraudė Šešelgai iš lagerio beišeiti ir dar keliom dienom patupdė jį į hauptvachtą. Mum pasidarė visiškai striuka, — pasilikom be ryšių su pasauliu, pasilikome be jokios laukujės paramos.

Kadangi aplink Ganso lagerio didžiąją dalį nebuvo jokios natūralinės tvoros, tai tenai dieną ir naktį buvo sudaroma gyvatvorė iš esesininkų. Dieną re-

tesnė, naktį tankesnė. Naktį gyvatvorininkam stovėti būdavo šalta ir nuobodu, — jie visokių žaidimų prasimanydavo.

Vienas vokiečių esesininkas, didelis garbės mėgėjas, įsimanė vidunaktį stovėti baisiai dvokiančioje išvietėje. Ši įstaiga dėl visuotinio vidurių pakrikimo visuomet buvo labai gausiai lankoma. Atbėga, būdavo, vidunaktį koks klipata katorgininkėlis, graibosi patamsyje, kur čia jam greičiau pilietines pareigas atlikti, tuo tarpu iš patamsio jam kažkas — kliopt — per galvą.

— Tu, driskių šlamšte, kodėl kepurės nenusiimi prieš mane?! — šaukia jam vokiečių, garbės mėgėjas. Išeinančius iš tos įstaigos jis vėl tokiu pat būdu išlydi, — taip ir vargsta žmogelis tenai per naktį, — vis jam įvairiau. Katorgininkėliai kepurę prieš jį, žinoma, nusiimtų, — suk jį velniai, kur čia prasižėsi su kvailiu, — bet kad gi jo patamsyje nematyti. Šitokioje smarvėje net ir vokiečio esesininko užuosti negalima! Kai tas garbėtroška naktį būdavo, išvietėj visuomet būdavo linksma...

Vieną naktį, kai gyvatvorę sudarė esesininkai latviai, mūsų bloko latviai su jais susitarė, kad jie juos naktį išleistų iš lagerio. Visuotiniu bloko pritarimu buvo nutarta padaryti naktinę ekspediciją į kaimyno dvarininko sėklinių bulvių kapčių. Žygiui buvo pasiruošta visu rimtumu, lyg į šiaurės polių. Pavyko jį pasiekti. Kapčiai buvo gerokai įšalę ir apšalę. O mes neturėjome kirvio ledui prakirsti, — na, naktį kapoti ir pavojinga buvo, vis dėlto triukšmas. Teko ledai nagais draskyti. Daug ledo pirštais nenukrapš-

tysi! Ir naktis buvo labai nerami. Vokiečiai esesininkai su šunimis nuolat valkiojosi ir revolveriais orą gadino. Vis dėlto mūsų ekspedicija grįžo su trimis maišeliais bulvių, — buvo šis tas. Lai gyvuoja Latvija!

Latviai esesininkai ir daugiau pradėjo atnešinėti maisto, bet tiktai savo tautiečiam, — vis dėlto tikri latviai jie buvo. Tiktai nelegalius laiškus išnešdavo iš lagerio visiems lygiai.

Tuo tarpu į Ganso lageriuką buvo atėjusi ir kita, šeštoji, Štuthofio katorgininkų kolona, vadovaujama SS feldfebelio kroato A n d r a š e k, kurį kaliniai dėl jo nepaliamojamo karingo nusistatymo vadindavo maršalu. Juo labiau, kad jis nuolat ir vaikščiodavo su didele lazda, — ne pasiramstymo tikslais.

Baisus demokratas buvo tasai maršalas! Pagaus, būdavo, savo kolonoje kokį alkaną vagilėlį, tuojau išrikiuoja visą savo minią.

— Va, pagavau vagį, — šaukė maršalas, — kas jam daryti?

— Duot jam į kailį! Įkrėsti jam! — šaukia koks mušeikėlė iš kolonos.

Maršalui to ir tereikia. Maršalas pats darbuojasi. Ir lazda muša, ir batais akėja. Pasidarbavęs maršalas šaukia:

— Ar gerai, ar teisingai padaryta?

— Puikiai! Švenčiausia teisybė! — atsako jam kas nors iš minios.

Pabandytų kas kitaip pasakyti! Maršalo lazda dar nesupuvo, — dar yra parako senoje maršalo parakinėje!

Tvatydavo maršalas savo katorgininkus dar šlykščiau negu Bratkė. Bet tvarkos pas jį buvo vis dėlto daugiau. Štai įrodymas:

Maršalo kolona susidėjo iš lenkų ir latvių kalinų. Atėję į Gansą, lenkai atsisakė gyventi po vienu stogu su latviais. Esą, kolonai bevažiuojant traukinėliu iš Stuthofa į Gdanską, toje baisioje spūstyje ir tvankumoje, latviai papiovę ar uždusinę devynias dešimtis lenkų. Latviai atsikeikė, kad tai esanti netiesa. Lenkai esą patys uždusę, o kas ką piovęs — tai dar didelis klausimas. Kaip tenai iš tikrųjų buvo, sunku pasakyti. Va'džia šio įvykio tirti nė nebandė. Kas jai? Devynios dešimtys lavonų iš vežimo — vežimui aiškiai lengviau. Ir šaudyti jų nebereikės... Vienu žodžiu, lenkai, grūmodami visokiais velniais, atsisakė gyventi su latviais po vienu stogu. Ir ką gi maršalas? Jis pasielgė teisingai, jis juos atskyrė. Ir muštis jiems neleido be reikalo. Retkarčiais, žinoma, jis juos suleisdavo iš nuobodumo pasiplieskti, bet pats visuomet dalyvaudavo žiūrovų tarpe ir stropiai sekdamas, kad nė viena pusė nebūtų per daug nugailėta. Visuomet prižiūrėdavo, kad mušeikų tarpe kokia neteisybė neatsitiktų. Teisingas buvo žmogus, teisybės mėgėjas, tasai kroatų maršalas!

Lagerio latviai pasižymėjo labai savotišku, retai kur kitur pasitaikančiu būdo bruožu.

Šiaip latviai buvo visi sveiki, gerai subudavoti, gaspadoriškai tvirti vyrai. Pasitaikydavo, žinoma, ir jiems kartais susirgti. Dar Stuthofe tebebūnant. Gauda latvis kokią bronchitėlį ar kokią menkystą gripelį. Kitas dėl to tiktai nusičiaudėtų — ir visa liga būtų baigta. Rusas, pavyzdžiui, net šiltinę lageryje pasi-

gavęs, nuo bet kokios piliulės, būdavo, pagyja. Jam vis tiek būdavo, kokio turinio piliulė praryti, bet tik būtų piliulė! Cinko lašais ar pomada galėjai demėtąją šiltinę gydyti — ligonis vis tiek pagytų, — tokie buvo tie lagerio rusai. Latviai gi į ligų reikalą žiūrėjo daug rimčiau. Latvīs, gripelyje dasikasęs iki 38 laipsnių šilimos, būdavo, sunkiai atsīdūsta ir pareiškia:

— Blogai. Aš dabar mirsiu. Taip maždaug po trijų dienų...

Ir ištesėdavo, žaltys, savo žodį! Kai latvis pasakė: blogai, — tai kad ir kažkokia menkysta jisai sirgtų, vis tiek jisai mirs, nors tu jam šimtus visokių piliulių suvartytum. Stačiai neįmanoma suprasti, kaip jie sugebėdavo duotąjį žodį nustatyti laiku ištesėti! Ir — ištesėdavo. Jei jau latvis pasakė, kad jis mirs — šventa. Jis neapgaus. Mirs kaip reikiant, — juokų nekrės.

Tas pat atsitiko ir mūsų gyvenamajame sandėliuke Ganso lageriūkštyje. Buvo su mumis Rygos universiteto profesorius, pirmojo Latvijos prezidento sūnus, Konstantinas Čakstė. Tvirtas vyras, atletas stačiai. Visuomet geros nuotaikos, mielo būdo, protingas vyras. Labai geras kolega.

Staiga jisai suserga. Temperatūra pakyla iki 38,2 laipsnių.

— Blogai, — sako Konstantinas, — dabar aš mirsiu.

— Na, Konstantinai, kad tu taip neprotingai juokauji!

— Bet aš jūm tikrai sakau, kad mirsiu. Po trijų dienų.

Kas gi juo gali tikėti?! Konstantinas, toks protingas vyras — ir mirs dabar be niekur nieko! Pfui, Konstantinai!

— Žiūrėk, mano draugas Vytautas, — sakau aš Konstantinui, — štai jau trys savaitės guli su temperatūra 40,3 — ir nemiršta. Pypkę be paliovos čiulpia — ir keikias daug biauriau, negu sveikas būdamas...

Konstantinas nepasiduoda įtikinamas. Mirsiąs — ir galas!

Mes su juo ir geruoju kalbame, ir juoktis pradėdame, ir į jo sveiką protą apeliuojame, jis gi vis savo ir savo:

— Mirsiu. Tikrai. Po trijų dienų maždaug...

Vakarop jis bando savo žodį pradėti gyvendinti. Ima sąmonės nustoti. Ir pabunda, ir vėl nustoja. Pabudęs draugam pasakoja savo paskutinę valią testamentinio pobūdžio. Ir vėl jis gula be sąmonės. Nieko nebevalgo, nieko nebesupranta. Per naktį klejoja. Kitą dieną ir naktį jį tampo kažkokios keistos konvulsijos. Veidas persuktas. Rankomis visą laiką apskritimus suklioja. Kojomis visą laiką mala, lyg jis gulėdamas dviračiu važiuotų. Sąmonės nebeatgauna...

Ir ką gi? Lygiai po trijų dienų Konstantinas mirė — kažkokia keista, nežinoma, nesuprantama liga.

Konstantinui laidoti iš Bratkės išpirkome šiokių tokių privilegijų. Pašarvojome palėpėje tokioje, skersvėjy. Garbės sargyboje stovėjome. Latviai esesininkai ateidami išsitempę stūksojo. Duobę parūpinome ant kalnelio po beržais. Bet grabo — negavome. Reikėjo pasitenkinti tolio lakštu, kažkur nu-

džiautu. Į duobę paslapčia nuo Bratkės buvo įdėtas butelys su popieriumi, kuriame visi buvo pasirašę, laidoję mūsų mielą Konstantiną.

Po laidotuvių valdžia pasigedo:

— O kurgi Konstantino auksiniai dantys? Nejaugi jūs, šėtonai, su auksiniais dantimis palaidojot?

Atsirado liudininkų, kurie tikino, kad Konstantinui dantis išlupo vienas prancūzas, numirėlių globėjas. Tardomas prancūzas bliovė, kad jis dantų nevogęs, — juos esą kiti išlupę. Tieji „kiti“ kvočiami rėkė, kad jie pakankamai savo dantų turį, — Konstantino dantų jie ir matyti nematę, ir girdėti negirdėję...

Nepajėgiant teisybę surasti šioje žemėje, reikėjo jos ieškoti po žeme: teko atkasti Konstantino lavonas — patikrinti dantys...

Artėjant frontui, Bratkė su maršalu buvo susitarę: su sveikaisiais kaliniais jie išeisį toliau, o ligonis, kurių buvo jau keli šimtai, paliksį Ganse; jiems apsaugai paliksį tris latvių esesininkus, kurie turės teisę pasišalinti, kai Raudonoji Armija bus jau už dešimties kilometrų nuo lagerio. Mes gi, tikrieji ligonys ir savanoriai, buvome susitarę su tais esesininkais latviais: kai tik Bratkė su maršalu išžygiuos, tuojau ir mes visi dumsime savo keliais, — kur kam patinka. Tačiau ir Bratkės gerieji nutarimai, ir mūsų susitarimai — visa staiga stačia galva apsivertė...

LIX. PASKUTINIEJI ATSIDŪKSĖJIMAI

Mūsų lageriukas, prisišliejęs Ganso pašlaitėje, merdi it kuinas, kurį atvedė mum į sriubą kišti.

Kas iš tos sriubos! Ji galima valgyti tiktai užsi-merkus. Tarp neluptų bulvių draikosi kažkokie rudi siūlai, vilnoniai tokie, sukirmiję. Virtuvė tikina, kad tai visiškai ne siūlai, — kad tai kadaise arklio raumenų būta. Gal ir buvo raumenys, velniai juos žino. Kad tik baisiai negražiai driekiasi. Vos jie prilipo prie valgomojo puoduko, — o jie nuolat limpa, — tuoju aliuminijus toje vietoje rudijs. Katorgininkų skilviai nuo tų siūlų rudijs ne blogiau už aliuminijų. Prarijus keletą tokių siūlų garankščių, viduriuose darosi netvarka, mažai kuo blogesnė už cholera...

Atneša boselį su tokia sriuba. Baisu į ją žiūrėti. Žiūrint mėslungis nosį suriečia. Bet kad valgyti — taip baisiai norisi! Suk ją velniai, — kas bus, kas nebus — vis tiek! Vis gal kaip nors prarysiu!

Bet kad ir tokios sriubos — baisiai mažai! Vieną kartą per dieną, apie puslitrį, ir — daugiau nieko. Serga žmonės. Keikias žmonės. Miršta žmonės it pasamdyti, kad buliui Bratkei mažiau rūpesčių liktų.

— Aišku, jei dar ilgiau čia reikės būti, išmirsi-me visi kaip musės jaujoj. Nė vienas gyvas nepaliks. Reikia gi kas nors daryti!

Gera pasakyti — kas nors daryti! Ką tu žmogus bepadarysi, kad jėgų nebėr!

Tiesa, Ganso lageriuke jokių darbų nebuvo. Vien tik tos prakeiktos virtuvės reikalai ir patalpų apkūrenimas. Nugriovėm visus pastatėlius, kuriuose gyvi žmonės negyveno. Numirėliai ir besirengią mirti gali ir skersvėjų naktelę kitą pabūti, — jiems gi vis tiek. Išgriovėm, išplėšėm visas vidujes pertvaras, nudraskėm, kur buvo galima, stogus — viską supleškynom. Paskui stipresnieji gavo vaikščioti į mišką malų pasipiauti ir parsinešti. Savo barakėliui ir virtuvės reikalui. Tai ir visas buvo darbas. Bet ir jo buvo sočiai. Pajėgesnių, galinčių nueiti į mišką ir piūk'ą patraukti, buvo nedaug belikę. Visi kiti — tamulinėjo po kiemą it pakvairę tarakonai. Mėšlyną kapstė, maisto ieškodami. Stovėjo, susiėmę pilvus, eilėmis prie išvietės. Drybsojo susirietę kas pastogėję, kas ant šiaudų kur, kas kieme ant sniego it pajūrio pliaže.

Du kartu per savaitę važiuodavo iš ūkininkų rekvizuotas vežimas į Lauenburgą maisto atsivežti, — esesininkai aiškiai norėjo valgyti. Kuino raumenų surūdiję siūlai jų skilviam netiko.

Reikėjo išrutulioti virtuoziską diplomatinį meistriškumą, kol mūsų bloko atstovas gavo teisės prie tokio vežimo prisiplakti. Visa laimė, kad esesininkam maisto atvežti tą kartą buvo siunčiamas Miuleris, pliuurpa tas prakeiktas.

Lauenburge buvo jau košė. Miestas — pilnas prisigrūdęs žmonių, — kas — pėsčias, kas — važiuotas. Vyrai, moterys, vaikai. Su visokiu lobiu ir šlamštu. Vokiškos kariuomenės tačiau kaip ir nėra. Šen ten

prakulniuoja koks senis kreivakojis, pravažiuoja sunkvežimis, invalidų prikrautas. Prajoja raitelis, besivedąs keletą alkanų arklių. Pafrontės miestui — kariškos nuotaikos mažoka.

Iš Rytprūsių į Lauenburgo apylinkę buvo privažinę daug pabėgėlių. Visiem ūkininkam esesininkai buvo įsakę krauti savo mantą į vežimus ir traukti į Vakarus. Kas nenorėjo važiuoti, tą esesininkai vietoj šaudė. Kol Rytprūsių ūkininkai privažiavo iki Lauenburgo, raudonoji armija buvo jau atsidūrusi prie Oderio. Kelias tolimesniam traukimuisi į Vakarus buvo jau atkiristas. Pomeranijos ūkininkai nuo Oderio važiuavo jau į Rytus. Rytprūsių ūkininkai traukė į Vakarus, pomeraniečiai — į Rytus. Šios dvi karo tremtinių srovės ėmė susidurti Gdansko—Gdynės srityje. Jos jau buvo susitikusios ir Lauenburgo apylinkėse. Žmonės šiaip dar taip maitojosi, bet arkliai nebuvo kur dėti. Nebuvo kuo jie šerti. Toks karo pabėgėlis iškinko arklį, išveda už vartų ir papliauškina botagu per šonus — atseit, sudieul Gyvenk, broleli, ir verskis kaip išmanai, — aš jau nebegaliu!

Šitokių arklių benamių Lauenburgo apylinkėse vaikiojosi ištisi būriai. Vieną kitą jų pasigaudavo ir Bratkė, lagery paskersdavo savo kalniam, o valdžiai rašydavo sąskaitą — tiek ir tiek esą jisai už šėmą kuiną sumokėjęs, o už keršą — šitiek...

Va, šitokius arklius palaidūnus laukuose ir gaudė Trečiojo reicho narsūs kareiviai. Gaudė juos, rišo vieną prie kito ir jojo į Lauenburgą.

Baisiai jau melancholiškai atrodė visa ta kavalerija! Tačiau kitokios nebuvo, kaip ir jokios kitokios

kariuomenės Lauenburge tuomet nebuvo. Tenai tik-
tai visuose skersgatviuose ir visose kryžkelėse sto-
vėjo rudieji nacių partijos pareigūnai, prisisegioję
partijos ženklelius, ir gaudė visus vyrus, ypač gi —
karo pabėgėlius ir atbėgėlius. Praeina pro šalį koks
uniformuotas vokiečių valdininkas, gelžkelietis ar
paštininkas, tuoj rudieji — kapt! — jį už sprando ir
veda į šalį, kur jau stovi pagautų vyrų būrys —
garsusiai folksšturmas. Netrukus jiems visiems, tenai
bestovintiems, įduoda po šautuvą ir varo tuojuo į pa-
frontę. Ši mobilizacija vyko tokia tvarka, tarytum
ji jau seniai iš anksto buvo numatyta...

Atvykęs į Lauenburgą maisto esesininkam pasi-
imti, Miuleris, pliurpa tas prakeiktas, pasitikęs pir-
mą bobą, bakstelėja jai pirštu:

— Jis esąs atvažiavęs iš lagerio Gans. Su juo
važiuojąs dar vienas katorgininkas iš Štuthofo. Ge-
ras žmogus. Nevagia ir žmonių nepiauna... Beje, te-
tu!yt, ar nežinai kartais, kur čia esesininkam maistą
dalina?

Tetulytė trauko pečiais. Ji, žinoma, nieko nežino.

Susitikęs kitą bobą, trečią, Miuleris vis tą pačią
giesmelę pliurpia.

Kol pravažiuosi su tokiu velniu per miestą, visiškai
gali padūkti. Mūsų bloko atstovas, kurs nevagia
ir žmonių nepiauna, išėjęs iš kantrybės, Miuleriui
nieko nesakydamas, šoka iš vežimo ir eina savo
keliais. Vos tik jis pralindo į kitą gatvę, tuoj jį ru-
dasai pareigūnas su partijos ženklu — kapt — už
sprando:

— Kur, brangusai, taip skubinies? Įdomu, kaip
atrodo tavo dokumentėliai?

— Aš jokių dokumentų neturiu, — atsako sulai-
kytasai.

— A, šitaip! Be dokumentų, brangusis! Gal tams-
ta būsi tiek malonus trupučiuką pavargti, kol su
manimi nueisi į policijos nuovadą?

— Aš niekur neisiu. Aš neturiu laiko.

— O! Sakykite man! Vaikšto be dokumentų ir
neturi laiko į policiją užteiti! Tamsta, iš tikrųjų, labai
įdomus ponas, aš tokio dar nesu matęs...

— Aš neturiu laiko ir su tamsta kalbėti... Ar
nematai, aš gi ne vokiečiai!

— Ir ne vokiečiai karo metu, ir be dokumentų, ir
laiko taip pristigęs... Hm... Kas gi tamsta toks per
paukštis būsi, kuo gi tamstos galvelė taip užimta?

— Aš — katorgininkas. Iš Štuthofo...

— Ką? Kaip tamsta pasakei? Nesupratau... Pa-
kartok dar kartą...

— Aš čia su Miuleriu atvažiavau. Miuleris, va,
tenai, už kampo, anoj gatvėj pasiliko. Matai tamsta
jį? Tiesa, per namus jo nematyti, bet jis tikrai tenai
už kampo yra, su boba pliurpia...

— A... a... šitaip... tamsta... katorgininkas... iš
Štuthofo... Labai atsiprašau už sutrukdyimą... Labai
atsiprašau...

Rudasai pareigūnas, hitleriškai iškėlęs ranką,
paukštelėja batų užkulniais ir atsisveikina su mūsų
bloko atstovu. Ką jis galvojo, šitaip pasielgdamas,
perkūnas jį žino. Keista tikrai: vokiečių uniformuo-
tus valdininkus suima, o čia svetimšalio katorginin-
ko, neturinčio jokių dokumentų, ne tik nesulaiko, —
net už sutrukdyimą atsiprašo, — kurgi girdėti tokie
dalykai?!

Kas be ko, mūsų atstovas buvo didelis diplomatinis virtuozas. Neturėdamas kišenėję nei dokumentų, nei pinigų nė pfenigo, nei pažįstamų mieste, jis sugebėjo Lauenburge priorganizuoti mum įvairaus maisto. Teisybė, pakeliui Miuleris, pliurpa tas prakeiktas, pusę maisto iš jo atėmė, bet vis dėlto ir mum šis tas dar pasiliko: ir duonos, ir margarino, ir sūrio, ir cukraus, ir druskos ir dar kitų gerų dalykų... Pasiutęs jis buvo diplomatas, — ar ne tiesa?

Bratkė staiga gavo įsakymą iš Majerio: tučtuojau pasiųsti į Lauenburgą iš mūsų bloko du buhalteriu ir vieną sandėlininką prekybininką. Įsakymas skubiai vykdomas. Lydime išvažiuojančius nusiminę. Išvažiuoja gi mūsų patys iškalbingieji elgetavimo meisteriai, patys geriausi organizatoriai, — be jų palikę, mes tikrai pastipsime!

— Citat, broliai, nežliumbkit, — sako jie mum atsisveikindami, — mes jūsų neužmiršime!

Ir tikrai neužmiršo, — kad jie kur sveiki visuomet būtų!

Lauenburgo miestas gyveno paskutiniais gyvybės atsidūksėjimais. Visi norėjo bėgti iš miesto, bėgti nuo besiartinančio fronto, bet niekas nežinojo, kur bėgti. Visos žemiškosios vertybės nustojo savo prasmės, niekas kasdieniniu rytojumi nebesirūpino.

Majeris buvo įsikurdinęs Lauenburge. O Štuthofe vis dar tebesėdėjo komendantas Hopė su Chemnicu. Štuthofio lageris buvo vėl pilnas. Esesininkai suvežė tenai savo brangiausią lobį — kalinius iš Magdeburgo, Torunės, Bydgoščo, Karaliaučiaus ir kitų kalėjų. Štuthofe vėl buvo daugiau dvylikos tūkstančių kalinių. Lauenburge Majeris turėjo tiktai keletą SS

feldfebelių, keliolika SS kareivių ir kelis šimtus kalinių. Vaikščiojantis turtas — nedidoliukas, bet užtat jis turėjo tenai savo žinioje visą iš Štuthofa evakuotą lobį, — ir kalinių, ir privatų esesininkų, ir valdžios. Jo žinioje buvo ir maisto sandėliai.

Kaliniai, dirbę Majerio įstaigose, elgėsi visiškai savarankiškai. Parceliavo jie visą turtą kaip kam patiko, it kiaulės baronų tešlą. Atvažiavo kartą į Lauenburgą Chemnicas savo evakuotų brangenybių ieškoti. Veikiai surado dėžutę. Puiki dėžutė. Elegantiška, meniška. Paties Juliaus Švarcbarto dirbta, su visokiais sekretais atidaroma ir uždaroma.

Atidaro Chemnicas dėžutę, atvožia, kreivai nusišypso ir sviedžia ją į kampą.

— Scheisse!! — prašnypščia Chemnicas, — iš to susijaudinimo daugiau jis nieko nebeišnypščia.

Šventa teisybė: dėžutė dabar buvo grynas mėšlas — dabar ji buvo tuščia. Tai yra, ne visai tuščia. Skudurų ir plytelių prigrūsta. Brangenybių — nė kvapo. Nė vienos užklydėlės net per klaidą nepaliko...

Kas pavogė? Niekas nepavogė. Dingo — ir galas. Chemnicas kaltininko nė neieškojo. Puikiai žinojo — neras: meistriškai padaryta!

Taip buvo ir su visais kitais daiktais. Taip buvo ir maisto sandėliuos.

Mūsiškiai, atsidūrę Lauenburge, pateko į gerą kartogininkų kompaniją. Gražiai toji kompanijėlė čionai gyveno. Spirito, užkandžių, rūkalų turėjo sočiai. Įsitaisę angliškos medžiagos kostiumus. Turėjo susiorganizavę puikų radijo aparatą, — galėjo klausy-

tis stotis kokias tik norėjo, niekieno nekontroliuojami.

Iš tų sandėlių draugai ėmė ir mus aprūpinti. Tik transportas, žinoma, buvo labai keblus. Labai daug kyšių reikėjo duoti nepasotinamiems esesininkams. Laimė dar, kad tiem kyšiam medžiagą laisvai buvo galima imti iš valdžios sandėlių. Bent pusę siunčiamo mum lobio kiti esesininkai, kyšio negavę, mum dar pavogdavo. Ir vis dėlto šis tas ir mum dar likdavo. Tiek likdavo, kad aš, keturias savaites išsivoliojęs ant šiaudų palei pečių, nebegalėjęs atsikelti, dabar jau ir per kiemą galėjau laisvai pereiti. Net pasi-vaikšioti kokį pusvalandį jau sugebėdavau!

Tuo tarpu pačiame lageryje nuotaika darėsi vis nervingesnė.

Tolumoj nuolat girdėjosi sprogimai. Lėktuvai nuolat čiužinėjo padangėje, — net visiškai neaukštai ties lageriu. Gdynėje, esančioje už šešių dešimčių kilometrų, nuolat naktimis buvo ruošiama įspūdinga iliuminacija su labai įtikinamais paspraginimais. Drebėjo, atrodo, ne tik mūsų barakėliai, bet ir žemė.

Vieną rytą atjoja į lagerį vokiečių karininkas. Tučtuojau įsakoma mūsų klipatom klipatėlėm lipti į kalną apkasų kasti. Apkasus kasė ant pačios kalno briaunos, — vokiečiai rengės kautynėm.

— Po velnių gi! Jeigu jie čia susikibs, iš mūsų barakėlių, prie kalno prisiplojusių, nė šipulėlių ne-lik! Kas mūsų kaulelius besurankios? Išeina visiškai nekoks reikalas...

Patrankų šūviai dunda vis arčiau ir arčiau. Iš klausos atrodo, jie visiškai arti: va, ten, už miškelio, jie pyškinasi...

Bulius Bratkė virto dūkstančiu vilku. Dieną ir naktį siunčia vieną pasiuntinį paskui kitą į Lauenburgą, — telefonas jau nebeveikia, — prašydamas instrukcijų ir leidimo evakuotis iš Ganso, bet visi pasiuntiniai grįžta tuščiomis rankomis: Majeris nepagaunamas, o daugiau niekas nieko nežino, kas veikti. Vilkas Bratkė nebekalba. Vilkas Bratkė su krauju pasrūvusiomis raudonomis akimis įnirtusiai urzgia ir dantis rodo.

Kovo 10 dieną pietų metu staiga pradėjo degti kaimyninis miestelis, esąs ant kalnelio už kokių penkių, šešių kilometrų, — per plyną pelkę gerai matyti.

Dega ir pliaukši, — pliaukši ir dega! Tai šen, tai ten. Staiga, kur buvę — kur nebuvę, keleliu per kemsyną ėmė riedėti dideli juodi kamuoliai.

Rieda, ir žagsi, ir dūmais biaurojasi...

Tankai, tankai! Po velnių, tankai!

LX. BAISIOJI NAKTELĖ

Subirzgėjus tankam už keturių kilometrų nuo lagerio, vilkas Bratkė garvežimiu virto. Sušvilpė, su-
maurojo, ūkčioti ėmė.

— Ūk-čiank, ūk-čiank, ūūūk-čiank, — girdėjosi iš Bratkės pusės.

Kas gyvas — tučtuojau į gretas! Kas jau miręs ar besirengia mirti, tas galįs ir lageryje pasilikti. Visi kiti — marš! Tuojaul!

Sustojome visi, kas galėjo pastovėti. Per tą skubą nė susivokti nebebuvo galima, su kuo geriau dėtis — gyvaisiais ar numirėliais — bandyti eiti, ar pasilikti lageriūkštyje numirėlio teisėmis? Juo labiau, kad kalno briaunoje buvo išskaptuoti apkasai, — nežinia buvo, ar jie čia pešis, ar apkasuose žiurkes maudys. Jei pešis — lageriūkščio aiškiai neliks. Lageriūkštyje nėra jokio kelmo, po kuriuo galėtum palįsti. Todėl, kas galėjo pastovėti, — stojo į gretas. Nežinia gi, ką ir ligoniam Bratkė išeidamas padarys!

Tuo tarpu Bratkė per tą skubą ir suskaičiuoti užmiršo, kiek ligonių su numirėliais pasilieka, ir kiek gyvų jis dar turėjo. Tiktai tojo, kuris jau vieną kartą atsistojo, nieku būdu nebeišleido iš rikiuotės. Patsai gi Bratkė pasikinkė į vežimėlį laukuose pagautą kuiną, kuris teoretiškai turėjo mūsų sriboje

sušusti, — dabar jis turėjo tempti Bratkės ir kitų žymesnių esesininkų daiktus, į vežimėlį sukrautus.

Bratkei davus komandą, kad, kai jis gulsiąs į sniegą, ir mes visi gultumėm, išlingavom pro vartus. Sugužėjome į siaurą vingiuotą vieškelėlį tarpukalnėj, paslinkome juo aukštyn, — ir mes pūkšnojantių tankų jau nebematėme, ir jie mūsų jau nebegalėjo matyti.

Kalnagūbryje prilingavome Ganso kaimą, — tą patį, kurio gyventojai laikė mus banditais ir jokio reikalo nenorėjo su mumis turėti, — kur gyveno ir ūkininkas pirklys, mus taip gražiai apmovęs.

Įžingsniuojant į kaimą, vidukelėj stovi, tartum koks įžymus SS pareigūnas, toks storas, didelis, riebus, labai komiškai apsirengęs veislinis avinas: pusė vilnų jam buvo nukirpta, pusė — palikta.

— Neeeeeel — sušuko avinas, apžiūrėjęs mūsų koloną, ir nudūmė per tvorą.

Toliau slankiojo it dvasios be vietos avelių būriai, — mekekena nieko nesuprasdamos avytės ir uodegomis mataruoja. Vištos raičiojasi po tvorą, gaidžio nebeklauso. Kiaulės, labai rimtos ir susirūpinusios, kucena nuo vienos trobos į kitą, it šnipai profesionalai kažką šniaukščia ir uosto, — viena kitai grimstelėja į šoną, sužviegia ir vėl paskubomis kucena toliau. Kiemuose ar gatvėse patvoriais stovi susikaupusios karvės. Toks pasiilgimas jų akyse, tokia neišbrendama melancholija, kad net graudu į jas žiūrėti.

Žmogaus tačiau visame kaime — nė vieno. Kad nors kokia bobutėlė šimtametė pasitaikytų, vis dėlto gal širdis kiek atlėgtų: žinia gi, moterys — geriau-

sias vaistas nuo visokių širdies ligų ir liūdnu apsi-
dūmojimų... Bet ir bobutėlės suskretusios — ir tos
nėra. Argi ir jos visos bus išėjusios į folksšturmą?
Oi-oi! Tai šit iš kur toji pasibaisėtina karvių me-
lancholija!

Per suverstų patizusių velėnų lauką nubridome
į mišką, kur, radę kelelį, kalneliais pakalnėlėmis
nulingavome toliau. Už miško — laukas, už lauko —
vėl miškas, vėl laukas...

Traukiam link miestelio Lanz, kuriame prieš
penkias savaites nakvojome ir taip gražiai su vo-
kiečiukėmis šnekučiavome. Iš tenai dar dešimt ki-
lometrų — ir bus Lauenburgas patsai.

Tamsieji kamuoliai — tankai pasiliko kažkur toli,
už kalnelių ir miškų, gal jie kur kitur nušlepsėjo, —
ir aido jų jau seniai nebegirdėti. Aplinkui tylu, ra-
mu, tarytum jokio karo niekur nė būti nebuvo. Ret-
karčiais reginį šiek tiek pajvairina nušautų kator-
gininkų lavonai bei sutinkami esesininkų vyrai, be-
sivarą keliolika sunykusių katorgininkų. Kur jie juos
ėmė, kur jie juos varo — kas juos supaisys. Varo
ir tiek. O gal, pasinaudodami katorgininkų varymo
priedanga, skuta toliau nuo centrų, kad patys leng-
viau galėtų pasprukti kur į mišką ar į rūsį?

Marholcas! Štai Marholcas! Tas nepalyginama-
sai šaulys meisteris, pakeliui pats vienas nudėjęs
apie tris šimtus kalinių iš mūsų kolonos! Dabar jis
linksmas. Dabar jis pokštus krečia.

Pasigavo jisai lauke bebraidžiojantį mizantropą,
kuiną tokį palšą, užsirito ant jo ir joja. Be pava-
džio, be apinasrio...

Kuino būta apsigimusio fatalisto — jam buvo visa vis tiek pat. Marholcas ragina jį, vytine šonus tvatija, abiem batais paslėpsnius tarkuoja... Kuinas į tai nekreipia jokio dėmesio. Eina jisai nukabinęs galvą, kartą nustatyto žingsnio nė sprindžiui nepakeisdamas.

— Kuo aš blogesnis už Napoleoną! — pakaruokliškai juokauja Marholcas.

— O! Tu dabar tikras fiureris! — atsiliepia jam kažkas iš minios.

— Heil Hitler! — prideda kažkoks galvažudys. Visa kolona prunkščia.

— Raitosios SS gvardijos maršalas! — vis pikčiau šaiposi sverdukuliuojanti minia.

Pasekdami Marholco pavyzdžiu, ir apsukresnieji kaliniai ėmė gaudyti kuinus. Štai joja jau banditų atamanas Francas su savo mokiniais, joja blokavas, buvęs pabėgėlis, joja Ganso lagerio virtuvės kapas kišenvagis Šimšiak...

Tiktai vienas Bratkė su revolveriu rankoje eina niūrus kaip debesis. Dar vakar jis buvo užėjęs į mūsų bloką, tabokos prašė ir gailiai skundėsi mum, kad nieko nežinąs apie savo šeimos likimą. Skundėsi m u m, kurie per SS malonę jau šitiek laiko nebeturėjome žinių apie savo šeimas, — jau dveji metai šokame pragarišką šokį pagal SS muziką! Bratkė, matyti, šventai buvo įsitikinęs, kad mes neturėjome jokių jausmų, jokių gilesnių išgyvenimų...

Temstant pradėjome užėti kaimelį kitą. Čia dar visur pilna žmonių. Kas paskubomis kiaulę skerdžia, kas avim kailius bieliuja, kas vežimą tvarstosi. Visi paniurę ir pikti. Nesukalbami. Gatvėse stovi kariuo-

menės vežimai. Tokie su būdomis, su stogais. Arkliai iškinkyti. Kareiviai stoviniuoja būriais, cigaretės čiulpia. Žiūri į mūsų koloną. Galvas kraipo. Nieko nesako. Kartais tiktai kas nors šmaukstels iš mūsų kolonos į kareivių tarpą šaukdamas:

— Gelbėkite! Neišduokite!

Kareiviai pabėgėlį apstoja ratu. Esesininką, atėjusį pabėgėlio pasiimti, atmuša kaustytais batais. Pabėgėlio jie neišduoda.

Mūsų šaunioji kavalerija gana negarbingai baigė savo triumfališką kelionę. Nustoję bet kurio supratimo apie drausmę, kuinai vienas paskui kitą ėmė gulti į klanus su visais savo raiteliais. Šieji keikdamies spardė savo kuinus, šluostėsi purvą nuo drabužių ir pikti grįžo į pėstininkų eiles.

Man jau dieną beeinant pradėjo širdis streikuoti. Ką gi, keturias savaites išsiviliojęs ant šiaudų pusiau paraližuotas, staiga atsikėliau ir išėjau į tokią bėgliško tempo kelionę!

Na, širdis — tai dar pusė bėdos: galima gi užsimerkus eiti, automatiškai, kaip kuinai laukuose kad vaikšto. Didesnė bėda buvo tai, kad kojos ėmė skaudėti. Per pėdas, per sąnarius. Pradžioje buvo šiaip dar taip, bet vakarą, sutemus, sąnariai taip ėmė gelti, kad baisu kojomis žemę prisiliesti.

Nakčia kelionė pasunkėjo. Pakilome į kalnelį, patekome į mišką, patekome vėl į pusnynus.

Pilni keliai žmonių. Pėsčių, važiuotų, su visokiais vežimais. Važiuoja į visas puses, — nežinia, kas kur nuo ko bėga. Į visas puses dūksta karo mašinos. Sunkvežimiai. Kulkosvaidžiai. Patrankos. Tankai. Kad jie, velniai, nors į vieną pusę važiuotų! Dabar

gi — į priešingas vis dumia. Eiti baisiai sunku. Vis pusnyne ir pusnyne...

Tos kojos, kojos! Pakeli nuo žemės — ir taip nesinori ji atgal benuleisti! Šiaip — dar nieko sau būtų. Tik kai nuleidi koją ant žemės — rodos, visi kaulai subraška, ir seilės bliaukte bliaukia.

Ties Gdyne danguje prasivėrė pragaro vartai. Žvengia pasispardydami lėktuvai. Paleistos bombos krisdamos spiegia ir, susidūrusios su žeme, taip bimbtelėja, kad užpustytas vieškelėlis dreba. Raudoni volai švystelėja į padangę, atskridęs sprogimo aidas kažkokiu būgnu užkemša ausis. Birbia, žagsi Gdynės priešlėktuvinės patrankos, šimtai raudonų muilo gabalėlių padangėje žiežirbomis ištrykšta, plonyčiu dūmų šydu savo raudoną nekaltybę pridengdami. Visa tai susilieja į kažkokį spiegiantį, staugiantį, dunksintį raudoną marmeladą, kuriuo kažin koks pamišėlis nutepnojo suskilusius skliautus. Pro tą marmeladą retkarčiais sumirksi kokia nusigandusi žvaigždėlė, sučiaupsi it žuvelė, iš vandens galvą iškišusi, — ir vėl smunka atgal, slėptis už vaiskaus debesėlio.

Už kelių kilometrų nuo Lanco užsikimšus keliui, verčiuos į griovį ir rengiuos gulti į pusnį. Akys pavirto kažkokiais raudonais ir žaliais skrituliais, žemė lipa ant dangaus, kažkas dangiškąjį marmeladą kemša į kavos puoduką tokiu dideliu, dideliu kaušu, didesniu už mano galvą. Šaltas prakaitas retais, dideliais lašais rieda nuo mano kaktos per skruostus, burną, smakrą, — dingsta kažkur suvelto apsiausto plyšiuose. Sniegas — toks minkštas...

— E! Nėra kvailių tokią naktį toliau beeiti. Man jau visa — vis tiek pat.

— Profesoriau, ar pasiutai, kur guli? — griebia mane draugai už pakarpos ir traukia iš griovio, — juk nušaus tave čionai!

— Palikite mane ramybėje, — niurnu tempiamas į kelią, — nušaus tai nušaus, didelis čia daiktas... Man ir čia gera...

— Nebūk padūkęs! Laikykis! Lancas, va, štai čia pat! Ten gausime nakvynę! — bara mane draugai ir bando pastatyti ant kojų.

Aš nenoriu stovėti. Kam tai? Žemelė traukte traukia. Draugai laiko mane ant savo rankų pakabinę, lazdomis parėmę, kad ne toks sunkus būčiau. Ir jie gi nusivarę — amžinųjų. Keikia mane kaip mokėdami, bet leisti — nepaleidžia.

Išjudant kolonai, jie mane vis dėlto ant kojų pastatė. Taip sau, pusiau. Įsikibo į mano pažastis, mano galvą ant savo peties padėjo, — ir tempia mane. Mano kojos beveik nesikilnoja. Šliaužia kaip rogės. Laimė, kad pasitaikė kelių kilometrų ilgio pakalnė iki pat Lanco miestelio vidurio. Draugai tempia mane pasivaduodami, — tai tas prislenka, tai kitas. Aš jau su jais nebesikalbu. Aš jau gyvenu savo atskiru gyvenimu. Man atrodo, kad tuo dangišku marmeladu mano akis kažkas užlipdė. Kažkokia velniškai raudona ūkana aplinkui, — pro jas tempiančių mane draugų nebematau. Koks nuostabus dalykas! Toje ūkanoje baltos vyšnios žydi. Tikros, ne dekoratyvinės. Iš kokio pragaro jos būtų čionai ant sniego? Vis dėlto jos žydi. Linguoja. Balti žiedų lapeliai byra, pakraščiais truputį lyg ir rausvai mė-

lyni pasidarę. Ant visų vyšnios šakelių — raudono marmelado gabalai. Tokio, kaip blokuose ant duonos tepė. Kaba ant šakelių ir varva žemėn...

— Pabusk gi, po velnių! Jau Lancas! — bara mane draugas.

A-a? Taip? Tai aš buvau užmigęs, šliauždamas nuo kalno, galvą ant draugo peties pasidėjęs!

Draugai prikišo man sniego pilną gerklę. Man pasidarė lengviau. Galva nebesvaigo, širdis nebestraksėjo. Tikrai tos kojos, kojos! Dega kaip ugnyje. Negaliu prisiliesti žemės...

Lance nakvynės negavome. Visur pilna prisigrūdę žmonių. Labai vėlus vakaras, beveik vidunaktis. Reikia eiti dar poris kilometrų iki kaimo Godentow, esančio dviejų plentų sankryžoj, pakeliui į Lauenburgą, — ten esą tikrai nakvynę gausime...

Nieko nepadarysi, reikia eiti. Man į sniegą gulti jau nebesinori. Stengiuosi stačias stovėti. Stengiuosi žingsniuoti, bet man tai labai sunkiai vyksta, — tuoj griūvu į šalį kaip avižų pėdas. Aš nebesapnuoju, aš — pilnoj sąmonėj, bet kojom nieko nebegaliu padaryti. Daugiausia, ką aš galiu padaryti — ir darau be atvangos — sniegą ryju. Draugai pasivaduodami tempia mane...

Įeinant į Godentovo kaimą, sutinkame Štuthofo katorgininkų, žydžių būrį. Kokių du ar tris šimtus. Jos dirbo Lauenburge. Vakarejant valdžia jas pasišaukė ir pasakė:

— Lauenburge jūs nebereikalingos. Eikite sau, kur norite...

Dokumento jokio nedavė, ir jokio maisto, — tik šiaip sau ėmė ir išvarė iš lagerio. Tad jos irėjo dabar

visu būriu, be jokių palydovų, nakvynės ieškoti į tą patį Lančą, iš kurio mes tik dabar atėjome, tenai nakvynės negavę...

Mūsų buliui Bratkei taip pat pasidarė aišku, kad ir mum į Lauenburgą nebėra ko eiti: jei jau žydes išvijo lauk — tai, matyti, valdžios popieriai visiškai prasti tenai.

LXI. LAISVĖ PATVORY

Apkvaišęs, susmukęs Bratkė suvarė visą koloną į buvusį šalia kelio, kaimo Goddentow pradžioje, grafo dvaro kiemą. Sustatė prieš grafo rūmą kieme patvory. Pastogės mum niekur negavo. Visi rūmai, visos daržinės, visi tvartai buvę jau užimti. Visur buvę pilna žmonių — vokiečių atbėgėlių, esesininkų, folksšturmo.

Tiesą pasakius, tas galvijas Bratkė mum pastogės nė neieškojo. Žydės, atėjusios savarankiškai, be jokių bratkių, sulindo į klojimą ant šiaudų ir įsitaisė puikiausiai. Vietos pas jas klojime buvo dar labai daug. Mus gi Bratkė paliko kieme ant sniego miegoti. Apie bet kokį valgymą ir galvoti buvo juokinga. Sniego — ir to čia nebuvo kiek reikiant. Viršutinis sluoksnis — nutryptas, purvinas. Pakrapštai kiek giliau — purvinas vėl nuo žemės. Vargiai vargiai sukrapštai kokį gabalą, kurį galėtum praryti...

Žydės buvo jau laisvos. Gulėjo klojime be jokios sargybos ant šiaudų, kriokė kaip jom patiko. Mes gi — ant sniego, esesininkų ir šunų saugomi.

Vis dėlto mum buvo geriau negu esesininkam. Mes galėjome gulėti ant sniego išsitiesę, o jie turėjo aplink mus trypti, — su šautuvais, su durklais, su šunimis...

Po vidunakčio pradėjo snigti. Tai buvo labai

malonu: vis dėlto gavome kuo užsikloti. Sniego danga — ne bet kas: po ja ir rugių daigai per žiemą nesusąla.

Velnius tiktai pasipainiojo, kad tasai sniegas po poros valandų perėjo į lietų. Pradžioje lietus buvo šiaip dar taip, gana padorus ir susilaikantis, bet veikiai jis visiškai ištvirko: ėmė pilti pasiliaupsindamas. Suk jį velniai, tokį lietų!

Apie penktą valandą ryto kelia mus Bratkė, samagonu iš tolo dvokdamas, — matyti, jis, vargšelis, nebuvo sudėjęs akių...

Keliasi visa mūsų likusi kolona. Purtosi it šunes, netikėtai kūdroje išsimaudę. Iš drabužių vandenį grežia. Klumpėmis šlepsi.

Aš jau nebegaliu pasikelti. Per naktį nuo šalčio ir lietaus mano kojos pasidarė visiškai nebesukalbamos. Guliu patvory — ir tiek: kas man kita beliko daryti?

Bratkė, pasikinkęs savo kuiną į vežimą su daiktais, rikiuoja katorgininkų koloną tolimesnei eisenai nežinoma kryptimi, nežinomu tikslu. Pasilikti gulint patvory — gana prastoka nuotaika.

Visų pirma, gali pats Bratkė išeidamas nušauti, — jis gi nuolat tai darydavo, — ir dabar su revolveriu rankoje girtas valkiojosi po kiemą. Antra, grafo dvaro kiemas buvo pačioje dviejų plentų sankryžoje, — atrodė, čia kautynės bus neišvengiamos, o tuomet gi ir mane su visa tvora skystu vėdaru pavars!

Per visokius tarpininkus prašau buliaus Bratkės, kad jis priimtų mane į savo vežimą ir bent porą kilometrų pavėžėtų toliau nuo plento. Ten jis galėtų

išmesti mane pirmame pasitaikiusiame kaimely bet kuriam patvory. Bet Bratkė buvo nesukalbamas. Bratkė apie tai ir girdėti nenorėjo. Vaikščiojo jis su revolveriu rankoje ir maurote maurojo.

Ir gerai išėjo, kad jis manęs į vežimą nepriėmė, — tą paskutinę dieną jis visus pavargėlius ir atsilikėlius be atodairos šaudė, — žinoma, ir mane tuomet būtų nukepęs. Man tiktai buvo galvosūkis, ar nenuodęs jisai manęs kartais patvory begulint, — kaipgi jis taip ims ir paliks gyvą katorgininką? Tačiau jis į mane nekreipė jokio dėmesio, matyt, buvo įsitikinęs, kad aš vis tiek nusprogsiu. Tos pat nuomonės, matyti, buvo ir mano draugai, vengdami į mano pusę pažvelgti, kad aš ko nors iš jų neimčiau prašyti. Pagelbėti jie man vis tiek niekuo negalėjo. Jie patys buvo alkani, išvargę, nusivargę, — jiems jų pačių gyvybės reikalas buvo visiškai neaiškus. Vienas kitas tiktai man iš tolo linktelėjo. Esą sudieu. Esą iki pasimatymo... Pas Abraomą, — ne pridėjo, bet visi aiškiai taip manė. Tiktai vienas mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, pribėgo prie manęs, apkabino, išbučiavo...

— Esą pas Abraomą patekęs, gal aš ir už jį užtarsiąs žodelį. Kad ir bambizas, vis dėlto esą ne toks jau blogas pilietis buvęs...

— O! — sakau, — mielas bičiuli, jei aš turėčiau tokią dūšią kaip tu, ir aš sutikčiau būti bambizas...

Šešėlga man atnešė pasėmęs iš šulinio vandens katilėlį, — atseit, atliko paskutinį patarnavimą. Daugiau jis nieko jau nebeturėjo, bet man nieko daugiau ir nebereikėjo. Vanduo — vis dėlto ne purvinas sniegas!

Išėjo, išlingavo kolona, esesininkų apstota, šunų palydima.

Vis dėlto, po velnių, buvo labai ir labai vidutiniška savijauta pasilikti vienam gulėti patvory ant sniego, susimaišiusio su purvynu.

Visas šlapias. Paeiti, pasikelti negaliu. Visiem svetimas. Niekam nereikalingas. Svetimoje vietoje, kuri gal tučiuojau virs kautynių lauku. Bet kokios pagalbos nėra iš kur laukti... Bene jau tikrai teks su Abraomu apie bambiziškus reikalus kalbėti?..

Gi, žiū! Iš patvorio kito galo atšliaužia pas mane per purvyną mano senas geras pažįstamas, danas Paul Nielsen. Kadaise jis buvo įžymus danų komunistų partijos veikėjas, CK ir politbiuro narys. Tiktai kai danų komunistų tarpe viršų buvo paėmę trockininkai, tai Nielsenas tuomet ir iš partijos buvo išjotas. Štuthofe sėdėjo jis jau pusantrų metų. Dabar, naktį bežygiuojant, jam vokiškas sunkvežimis pervažiavo koją, — ir jis taip pat dabar nebegalėjo pasikelti. Bratkė ir jį paliko gyvą patvory. Prišliaužė prie manęs ir vienas latvelis, jaunas toksai bernuželis, Štuthofe išsėdėjęs ištisus metus, temokėjęs kalbėti tiktai latviškai — ir tai labai negausiai. Jis dabar turėjo pleuritą, aukštą temperatūrą, eiti taip pat nebemokėjo. Nuo Bratkės akių jis buvo pasislėpęs po eglele — taip ir išliko gyvas. Pagaliau priėjo prie manęs ir vienas vokietis kalinys, pilvūzas toks, Griunvaldas, senis. Kadaise jis buvo nepriklausomų socialdemokratų partijos narys. Nacizmo metu pardavinėjo savo krautuvėlėje taboką. Į lagerį pateko šiaip sau, dėl visa ko, po atentato prieš Hitlerį komedijos, — tuomet ir daugiau panašių buvusių vo-

kiečių veikėjų buvo apgyvendinta lageryje. Iš mūsų visų keturių Griunvaldas buvo pats stipriausias, jis tiktai iš viso patingo eiti toliau ir nutarė čia pat vietoje laukti tolimesnių įvykių.

Mes jau keturi, — et! netrauks perkūnas!

Iš kaž kurios pastogės išlindo folksšturmo būrelis, apie tris dešimtis žmonių. Kreivi tokie seneliukai, velką šautuvus ant pečių. Seneliukai tokie kreivi, šautuvai tokie sunkūs! Įdomu, jeigu reikėtų jiems iš tų šautuvų šauti, ką jie darytų?

Nulingavo per kiemą seneliukai. Iš pastogių ėmė lįsti įvairūs bėgliai, kinkyti savo vežimus. Pasipainiojo vienas kitas karininkas. Prasimaigė keli būreliai esesininkų.

Kaip mum iš to prakeikto kiemo ištrūkus?! Nors porą kilometrų toliau nuo plento pasistūmėjus!

Pasipainiojo blokavas, buvęs bėglys. Jis dabar vėl savarankiškai veikė, atsiskyręs nuo Bratkės kolonos. Jis vėl raitas jojo ant dviejų arklių, ieškojo kur nudžiovus vežimą kokį. Ketino ir mus pavėžėti, bet, žinoma, pažado neištesėjo, — dingo kaip varlė tvenkiny. Vokiečiai bėgliai priimti mus į savo vežimus griežtai atsisakė, — dar mes papiausia juos...

Kiemas ima tuštėti. Dingsta vienas vežimas pasakui kitą. Iš grafo rūmų išsidangino visi nakvotojai. Išvažiavo grafienė, išsiveždama šimtametę paraližuotą senutę. Grafo rūmai ištuštėjo.

Pasipainiojo prancūzas, karo belaisvis, nuo seniau tame dvare dirbęs. Grafo rūmai, sako jisai, jau visai tušti, mum, sako, geriau būsią rūmuose gulėti negu čionai patvory, purvyne. Kadangi mes patys skersai kiemą pereiti jau nebegalėjome, sunešė tasai

prancūziukas mus į rūmus, gražiai ant šiaudų paguldė, — rūmai buvo pilni šiaudų, ant kurių visokia publika jau nakvojo, o pats prancūziukas nuėjo ieškoti arklių ir vežimo — važiuosias namo!

Kiemas jau beveik apytuštis. Valkiojasi po jį tiktai vokiečių karo lauko žandarmerija. Mum atėjo pats pavojingiausias momentas. Žandarmerija peržiūrinėja visas patalpas, veja lauk užsilikusius kokius nors piliečius. Vienas iš pagrindinių tos žandarmerijos uždavinių buvo — pribaugti tokią publiką kaip mes. Kur nuo šitų velnių pasislėpti?

Siunčiame Griunvaldą, kaip vokiečių, su žandais derėtis.

Jis su jais pavarė suktą politiką. Jis dėstė jiems, esą dėl nesveikatos atsilikę nuo kolonos, bet baisiai norime ją pavyti. Ar žandarai kartais nebūtų tokie geri — neduotų mum priemonių kolonai pavyti, kad mes vėl galėtumėm tapti padorūs katorgininkai? Žandarai mūsų norą įvertino. Jie ėmė kalbinti vieną pabėgėlių vežimą, kitą, kad mus priimtų ir pavėžėtų ta linkme, kuria nuėjo mūsų kolona.

Niekas nesutinka. Žandarai pasiunčia Griunvaldą velniop. Jie laiko dabar neturį tokiems niekam. Griunvaldas pats galės derėtis, kad taip nori.

Griunvaldas deras. Griunvaldas riejas, — jis baisiai norįs būti paklusnus valdžiai ir padorus katorgininkas!

Bėgliai nepasiduoda Griunvaldo įkalbinėjimams. Jie nežina, kuria linkme dar patys važiuosią. Jie nežina, kur ir Bratkė su kolona nuėjo. Griunvaldas apie kolonos nužygiavimo linkmę žino dar mažiau. Maždaug jūros, arba Gdynės, arba Gdansko linkme

turėtų būti, bet kas juos gali žinoti! Derybos neduoda vaisių.

Siunčiame Griunvaldą dar kartą derėtis su žandais, — neišleisti jų iš akių. Grįžta Griunvaldas itin susirūpinęs. Žandarai jam pasisakė gavę įsakymą per dvidešimt minučių pasitraukti iš Godentovo.

Kaip nors dar tas dvidešimt minučių ištverus — ir būsimė išgelbėti! Kur dingti tai dvidešimčiai minučių?!

Tačiau žandarai, pasirodė, tarnybiniu atžvilgiu buvo labai stropūs. Gavę įsakymą, jie dvidešimt minučių nelaukė, — jie tučtuojau išgaravo iš dvaro.

— Mes jau laisvi! — šaukia Griunvaldas pasistypinėdamas, net jam pilvas kliuksi.

Grafo salėje surastais šluotkočiais pasiramstydami, šiaip taip nuslinkome į mažą kambarėlį prie virtuvės, taip pat buvusį šiaudais išklotą. Čia — vienas nedidelis langas ir mūrinės sienos — gana storos. Kas bus — kas nebus, bet čia kiek saugiau.

Plentų kryžkelėje sutraškėjo šūviai. Kažkas žlegtelėjo. Kažkas sustaugė. Kažkas su dideliu trenksmu sprogo. Lango stiklai sutarškėjo.

Vėl ramu, kaip niekur nieko. Staiga pasigirsta kažkoks birbimas ir dunksnojimas.

— Žiūrėk, važiuoja! — šaukia Griunvaldas ir pilvą alkūne trina.

Gulėdami ant šiaudų, pro langą įžiūrime: važiuoja!

Važiuoja raudonosios armijos tankai. Važiuoja ir važiuoja. Tokia daugybė jų!

Po dešimties minučių jie buvo jau mūsų kieme..

TURINYS

DIEVŲ MIŠKAS

I. Dievų miškas	19
II. Barakinė kultūra	23
III. Važiuojam...	29
IV. ...Nežinoma kryptimi	36
V. Pirmoji naktelė	40
VI. Pajūrio kurortas	46
VII. Politinis skyrius	52
VIII. Politinio skyriaus bendradarbiai	59
IX. Naujokų įpilietinimas	72
X. Dušas kūnui ir dūšiai	79
XI. Žingsniu per galvas	84
XII. Numirėliška dalia	91
XIII. Dušelių aprašymas	100
XIV. Klipatų klipatos	105
XV. „Die Arbeit macht das Leben süß...“	111
XVI. Wacek Kozłowski	118
XVII. Lietuvių — lenkų reikalas	128
XVIII. „Ligon'ų statyba“	135
XIX. Mušeikizmo filosofija	144
XX. Kamino paunksmėje	154
XXI. Aplink kelmą visą dieną	161
XXII. Klipatų komandoje	168
XXIII. „Nuo tų durų lig tų durų...“	175
XXIV. Lagerio komendantas	182
XXV. Kalinių lagerio vadas	188
XXVI. Raporto vadovas	196
XXVII. „Lagerio savivalda“	203
XXVIII. Seniūnas Arno Lémanas	210
XXIX. Tas gyvatė Fricas Zelionkė	217
XXX. Raštinės švietalai	226
XXXI. Politiniai katorganinkai	235
XXXII. Bibelforšeriai	244
XXXIII. Nuo klebono iki čigono	251
XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga	263
XXXV. Ypatingieji katorganinkai	269
XXXVI. Pedagogiški egzemplioriai	275

XXXVII. Nusikaltimai ir baudmos	283
XXXVIII. La donna e mobile	293
XXXIX. Lageriška mityba	299
XL. Laiškai ir siuntiniai	307
XLI. Angelai sargai	315
XLII. Bėgliai	324
XLIII. Sunkių popieriai	333
XLIV. Vikingų palikuonys	340
XLV. Vermachto invazija	346
XLVI. Universalinis magazinas	351
XLVII. Moteriškoji pusė	357
XLVIII. Statybinis karštis ir organizacija	363
XLIX. Giltinės pastogė	371
L. „Vien tik auksas valdo mus...“	380
LI. Žydžių potvynis	387
LII. Išsigimė visi vėlniai	395
LIII. Sudieu, sudieu, dievų miškeliai	404
LIV. Pokylis ant bulvių	412
LV. Per kašubų žemele	420
LVI. Miuleris, pliorpa tas prakeiktas	431
LVII. Tai bent gyvenimėlis!	443
LVIII. Latviški dalykai	452
LIX. Paskutiniai atsidūksėjimai	459
LX. Baisioji naktelė	468
LXI. Laisvė patvory	477

1007	1890	1890	1890
1008	1890	1890	1890
1009	1890	1890	1890
1010	1890	1890	1890
1011	1890	1890	1890
1012	1890	1890	1890
1013	1890	1890	1890
1014	1890	1890	1890
1015	1890	1890	1890
1016	1890	1890	1890
1017	1890	1890	1890
1018	1890	1890	1890
1019	1890	1890	1890
1020	1890	1890	1890
1021	1890	1890	1890
1022	1890	1890	1890
1023	1890	1890	1890
1024	1890	1890	1890
1025	1890	1890	1890
1026	1890	1890	1890
1027	1890	1890	1890
1028	1890	1890	1890
1029	1890	1890	1890
1030	1890	1890	1890
1031	1890	1890	1890
1032	1890	1890	1890
1033	1890	1890	1890
1034	1890	1890	1890
1035	1890	1890	1890
1036	1890	1890	1890
1037	1890	1890	1890
1038	1890	1890	1890
1039	1890	1890	1890
1040	1890	1890	1890
1041	1890	1890	1890
1042	1890	1890	1890
1043	1890	1890	1890
1044	1890	1890	1890
1045	1890	1890	1890
1046	1890	1890	1890
1047	1890	1890	1890
1048	1890	1890	1890
1049	1890	1890	1890
1050	1890	1890	1890
1051	1890	1890	1890
1052	1890	1890	1890
1053	1890	1890	1890
1054	1890	1890	1890
1055	1890	1890	1890
1056	1890	1890	1890
1057	1890	1890	1890
1058	1890	1890	1890
1059	1890	1890	1890
1060	1890	1890	1890
1061	1890	1890	1890
1062	1890	1890	1890
1063	1890	1890	1890
1064	1890	1890	1890
1065	1890	1890	1890
1066	1890	1890	1890
1067	1890	1890	1890
1068	1890	1890	1890
1069	1890	1890	1890
1070	1890	1890	1890
1071	1890	1890	1890
1072	1890	1890	1890
1073	1890	1890	1890
1074	1890	1890	1890
1075	1890	1890	1890
1076	1890	1890	1890
1077	1890	1890	1890
1078	1890	1890	1890
1079	1890	1890	1890
1080	1890	1890	1890
1081	1890	1890	1890
1082	1890	1890	1890
1083	1890	1890	1890
1084	1890	1890	1890
1085	1890	1890	1890
1086	1890	1890	1890
1087	1890	1890	1890
1088	1890	1890	1890
1089	1890	1890	1890
1090	1890	1890	1890
1091	1890	1890	1890
1092	1890	1890	1890
1093	1890	1890	1890
1094	1890	1890	1890
1095	1890	1890	1890
1096	1890	1890	1890
1097	1890	1890	1890
1098	1890	1890	1890
1099	1890	1890	1890
1100	1890	1890	1890

2.167023

LIETUVOS TSR VALSTYBINĖ
RESPUBLIKINĖ BIBLIOTEKA

2.167024

Lietuvos nacionalinė
M. Mažvydo biblioteka

000537659